

TÜRKÇE TEMEL DİLBİLGİSİ

Mehmet HENGİRMEN

TÜRKÇE TEMEL DİLBİLGİSİ

Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 05.11.1998 tarih ve 13105 sayılı kararı ile Lise 1., 2. ve 3. sınıf öğrencileri için tavsiyesi uygun bulunmuştur.

Mehmet HENGİRMEN

Her hakkı saklıdır. Kopya edilemez.
All right reserved. Can not be copied.

ISBN 975 - 320 - 026 - 9

V. Baskı: Mart 2006

Engin Yayın Evi : Selânik Caddesi 28/6 Kızılay - Ankara
Tel: 0 312. 419 49 20 - 21 • Faks: 419 49 22
Basım Tarihi : Ankara 2006
Basım Evi : Başkent Repro

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	15
GİRİŞ.....	19
TÜRKLERİN YAŞADIKLARI VE TÜRKÇENİN KONUŞULDUĞU YERLER.....	19
TÜRKÇENİN DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ.....	21
BİÇİM AÇISINDAN DİLLER	21
1. Yalınlayan Diller, 2. Bağlantılı Diller, 3. Kaynaştıran Diller, 4. Bükümlü Diller	
KAYNAK VE AKRABALIK İLİŞKİLERİ AÇISINDAN DİLLER.....	22
DİL AİLELERİ	23
Hint Avrupa Dil Ailesi, Sâmî Dil Ailesi, Bantu Dil Ailesi, Çin-Tibet Dil Ailesi, Ural-Altay Dil Ailesi	
YAZI DİLİ OLARAK TÜRKÇE.....	25
TÜRKÇENİN SON BİN İKİ YÜZ YILI	26
Türkçenin Karanlık Günleri, Türkiye Türkçesinin Doğuşu	
DİL VE KALKINMA	29
Dildeki Yabancı Sözcükler, Dil ve Toplum, Dil ve Bilim, Dil ve Din	
TÜRKÇE GÜZEL BİR DİL MİDİR?	33
TÜRKÇENİN BUGÜNKÜ DURUMU	36
Ana Dil Bilincinin Geliştirilmesi, Okuma Sevgisi, Öğretmen Yetiştirilmesi, Ülkelerin Parçalanması, Dil ve Edebiyat, Dilde Sözcük Sayısı	
TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞI	41
Dil Gümrüğü, Sözcük Bankası, Terim ve Sözcüklerin Seçimi	

1. BÖLÜM - SESBİLİM (FONETİK)

SESBİLİM.....	51
Akustik Sesbilim, Fizyolojik Sesbilim, Söyleyiş Sesbilimi, Gelişmeli Sesbilim, Dinleyiş Sesbilimi, Görevsel Sesbilim (Fonoloji)	
SES VE İŞİTME.....	52
KONUŞMA.....	52

SES AYGITI VE SES YOLU	53
TÜRKÇEDE SESLER.....	54
Ünlüler, Ünsüzler	
ÜNLÜLERİN ÖZELLİKLERİ	56
ÇIKIŞ YERLERİNE GÖRE ÜNLÜLER	56
Kalın ve İnce Ünlüler, Düz ve Yuvarlak Ünlüler, Geniş ve Dar Ünlüler	
ÇIKIŞ BİÇİMLERİNE GÖRE ÜNLÜLER	58
Kısa ve Uzun Ünlüler	
ÜNSÜZLERİN ÖZELLİKLERİ	62
ÇIKIŞ YERLERİNE GÖRE ÜNSÜZLER	62
ÇIKIŞ BİÇİMLERİNE GÖRE ÜNSÜZLER	64
Süreksiz Ünsüzler, Sürekli Ünsüzler, Sert ve Yumuşak Ünsüzler	
SESLERİN BİRLEŞMESİ VE TÜRKÇENİN SES KURALLARI	69
HECE	69
Hecedeki Sesler, Açık Hece, Kapalı Hece	
TÜRKÇENİN SES KURALLARI	71
BÜYÜK ÜNLÜ UYUMU	71
Büyük Ünlü Uyumuna Uymayan Sözcükler, Büyük Ünlü Uyumuna Uyan Ekler,	
Büyük Ünlü Uyumuna Uymayan Ekler, Yabancı Sözcüklere Gelen Ekler	
KÜÇÜK ÜNLÜ UYUMU	73
ÜNLÜ DÜŞMESİ	74
Organ Adlarında Ünlü Düşmesi, Yabancı Sözcüklerde Ünlü Düşmesi,	
Hece Düşmesi, Eklerde Ünlü Düşmesi	
ÜNLÜ TÜREMESİ	76
Ön Seste Ünlü Türemesi, İç Seste Ünlü Türemesi	
İKİ ÜNLÜNÜN YAN YANA GELMESİ	77
KORUMA (KAYNAŞTIRMA) ÜNSÜZLERİ	77
ÜNSÜZ BENZEŞMESİ	78
Sözcük İçinde Ünsüz Benzeşmesi, Sözcük Sonunda Ünsüz Benzeşmesi,	
Çekim Eklerinde Ünsüz Benzeşmesi, Ad Durum Eklerinde ve Ek Eylemde	
Ünsüz Benzeşmesi	
YUMUŞAK ÜNSÜZLER	80
ÜNSÜZ DÜŞMESİ	81

ÜNSÜZ TÜREMESİ	82
Ön Seste Ünsüz Türemesi, İç Seste Ünsüz Türemesi, Son Seste Ünsüz Türemesi	
SERT ÜNSÜZLERİN YUMUŞAMASI	83
TÜRKÇENİN SES KURALLARI VE YABANCI SÖZCÜKLER.....	84
Büyük ve Küçük Ünlü Uyumu, Türkçe Sözcüklerin Başında Bulunmayan Sesler, Ses Taklidi Sözcükler, İkiz Ünsüz, Sözcük Başında Çift Ünsüz, Sözcük Sonundaki Ünsüzler	
ÜNLÜLERİN ÜNSÜZLERE ETKİSİ	87
Ünlülerden Sonra Gelen Ekler, İki Ünlü Arasındaki Ünsüzler	
TÜRKÇEDE SES BENZEŞMELERİ	89
Tüm Benzeşme, Yarı Benzeşme, İlerleyici Benzeşme, Gerileyici Benzeşme, Benzeşmezlik	
TÜRKÇENİN BÜRÜNSEL ÖZELLİKLERİ.....	95
ULAMA.....	95
DURAK	96
VURGU	97
Sözcükte Vurgu, Son Hecede Vurgu, İlk Hecede Vurgu, İç Hecede Vurgu, Vurgu ve Anlam, Bileşik Sözcüklerde Vurgu, Eklerde Vurgu, Tamlamalarda Vurgu, Cümlede Vurgu	
SESİN TİTREŞİM ÖZELLİKLERİ.....	103
TON	104
EZGİ.....	105
Biten Ezgi, Süren Ezgi, Soru Ezgisi	

2. BÖLÜM - BİÇİMBİLİM (MORFOLOJİ)

TÜRKÇENİN ÖZELLİKLERİ.....	111
SÖZCÜK TÜRLERİ ARASINDA ESNEKLİK.....	111
TÜRKÇE ADA YÖNELİK BİR DİLDİR	112
EKLER BİRDEN ÇOK GÖREV ÜSTLENİR	112
Ad Durum Eki : -dan (-den), Gelecek Zaman Eki: -acak (-ecek)	
SIFATLAR ADLARDAN ÖNCE GELİR	113
TÜRKÇEDE KÖKLER DEĞİŞMEZ.....	113
TÜRKÇEDE YALNIZCA SON EKLER VARDIR	114
ADLARDA CİNSİYET YOKTUR	114

SÖZCÜK VE SÖZCÜK TÜRLERİ	115
ADLAR	116
Somut, Soyut, Özel, Cins, Tekil, Çoğul ve Topluluk Adları	
AD TAMLAMASI	118
Belirtili Ad Tamlaması : -ın (-in, -un, -ün), Belirtisiz Ad Tamlaması, Takısız Ad Tamlaması, Zincirleme Ad Tamlaması	
YAPILARINA GÖRE ADLAR	120
Yalın Adlar, Türemiş Adlar, Bileşik Adlar	
ADLARDA KÜÇÜLTME	121
Küçültme Eki : -cık (-cik, -cuk, -cük), -cağız (-ceğiz)	
ADLAR VE AD DURUM EKLERİ	123
Yalın Durum, Belirtme Durumu: -ı(-i, -u, -ü), Yönelme Durumu: -a (-e), Kalma Durumu: -da(-de), Çıkma Durumu: -dan (-den), Tamlayan Durumu: -n (-in, -un, -ün)	
Eşitlik Eki: -ca (-ce)	
BÜYÜK ÜNLÜ UYUMU, ÜNSÜZ BENZEŞMESİ VE AD DURUM EKLERİ	127
SIFATLAR	132
NİTELEME SIFATLARI	132
Karşılaştırma Sıfatları, Pekiştirme Sıfatları : m, p, r, s,	
Küçültme Sıfatları, Küçültme Ekleri: -ca(-ce), -cık (-cik, -cuk, -cük), -imsi, -imtırak, Unvan (San) Sıfatları	
BELİRTME SIFATLARI	138
İşaret Sıfatları, Soru Sıfatları, Belgisiz Sıfatlar, Sayı Sıfatları (Asıl Sayı Sıfatları, Sıra Sayı Sıfatları, Üleştirme Sıfatları, Kesir Sayı Sıfatları)	
SIFAT TAMLAMASI	141
Zincirleme Sıfat Tamlaması	
YAPILARINA GÖRE SIFATLAR	142
Yalın Sıfatlar, Türemiş Sıfatlar (Adlardan Yapılan Sıfatlar, Eylemlerden Yapılan Sıfatlar), Bileşik Sıfatlar	
ADILLAR	147
Kişi Adılları, İşaret Adılları, Soru Adılları, Dönüşlü Adıllar, Belgisiz Adıllar, İlgî Adılı, İyelik Eki (Adıl), Adıl Tamlaması, Adıllar ve Eşitlik Eki	
BELİRTEÇLER	160
Zaman Belirteçleri, Yer, Yön Belirteçleri, Ölçü Belirteçleri, Niteleme ve Durum Belirteçleri, Soru Belirteçleri	

İLGEÇLER	167
gibi, kadar, için, ile, -la(-le), -yla(-yle), göre, üzere (üzre)	
İLGEÇLER VE AD DURUM EKLERİ	171
Yalın Durum İsteyen İlgeçler, Yönelme Durumu İsteyen İlgeçler, Çıkma Durumu İsteyen İlgeçler, Tamlayan Durumu İsteyen İlgeçler	
BAĞLAÇLAR	175
BİÇİM BAKIMINDAN BAĞLAÇLAR	175
ve, ya - ya da - veya - yahut - veyahut, ama - fakat - lâkin - ancak - yalnız, çünkü - zira, hatta, üstelik, bile, yani, meğer - meğerse - meğerki, nitekim, örneğin - meselâ, rağmen - karşın, yoksa - aksi hâlde, bari - hiç olmazsa - hiç değilse, da(de), da (de) Bağlacının Üstlendiği Anlamlar, da(de) Bağlacının ve -da(-de) Ekinin Yazımı, dahi, ki, ki Bağlacı ve -ki İlgili Ekinin Yazımı, oysa - oysaki, halbuki, sanki	
YİNELENEN BAĞLAÇLAR	190
ne.....ne, hem.....hem, hem de, gerek.....gerek (gerekse), ister.....ister (isterse) olsun.....olsun, kâh.....kâh, ya.....ya	
ÜNLEM	197
Ünlem Olan Sözcükler, Ünlem Olarak Kullanılan Sözcükler, Yansıma Ünlemleri, Ünlem Öbekleri	
EYLEMLER	200
EYLEMİN YAPISI	201
Eylem Kökü, Eylem Gövdesi, Eylemde Kişi ve Zaman Kavramı	
EYLEMDE ÇATI	202
NESNEYE GÖRE ÇATI	203
Geçişli Eylemler (Nesne), Geçişsiz Eylemler	
ÖZNEYE GÖRE ÇATI	205
ÇATI EKLERİ İLE TÜRETİLEN EYLEMLER	206
Edilgen Eylem : -l (-il, -il, -ul, -ül), -n (-in, -in, -un, -ün)	
Dönüşlü Eylem : -l (-il, -il, -ul, -ül), -n(-in, -in, -un, -ün), -ş (-ış, -ış, -uş, -üş)	
İşteş Eylem : -ş (-ış, -ış, -uş, -üş)	
Ettirgen Eylem : -r (-ır, -ir, -ur, -ür); -t; -dır(-dir, -dur, -dür); -tır (-tir, -tur, -tür)	
Ettirgen ve Katmerli Ettirgen Eylem, Ettirgen Eylemlerde Anlam Bulanıklığı, Ettirgen ve Oldurgan Eylemler	
BİRDEN ÇOK GÖREV ÜSTLENEN ÇATI EKLERİ	214
ÇOK ÇATILI EYLEMLER	215

EYLEM ÇEKİMİ VE KİPLER	218
Eylemde Zaman, Eylemde Kip (Bildirme Kipleri, İsterme Kipleri)	
BİLDİRME KİPLERİ	219
Şimdiki Zaman : -ıyor (-iyor, -uyor, -üyor)	
Belirli Geçmiş Zaman : -dı (-di, -du, -dü), -tı (-ti, -tu, -tü)	
Belirsiz Geçmiş Zaman : -mış (-miş, -muş, -müş)	
Gelecek Zaman : -acak (-ecek)	
Geniş Zaman : -r (-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür)	
İSTEME KİPLERİ.....	222
İstek Kipi : -a(-e)	
Dilek-Koşul Kipi : -sa (-se)	
Gereklik Kipi : -malı (-meli)	
Emir Kipi	
BİLEŞİK ZAMANLI EYLEMLER.....	229
HİKÂYE BİLEŞİK ZAMANI.....	229
Şimdiki Zamanın Hikâyesi : -ıyor + -dı	
Belirli Geçmiş Zamanın Hikâyesi : -dı + -dı	
Belirsiz Geçmiş Zamanın Hikâyesi : -mış + -dı	
Geniş Zamanın Hikâyesi : -ır + -dı	
Gelecek Zamanın Hikâyesi : -acak + -dı	
RİVAYET BİLEŞİK ZAMANI	232
Şimdiki Zamanın Rivayeti : -ıyor + -muş	
Belirsiz Geçmiş Zamanın Rivayeti : -mış + -mış	
Geniş Zamanın Rivayeti : -ır + -mış	
Gelecek Zamanın Rivayeti : -acak + -mış	
KOŞUL BİLEŞİK ZAMANI.....	234
Şimdiki Zamanın Koşulu : -ıyor + -sa	
Belirli Geçmiş Zamanın Koşulu : -dı + -sa	
Belirsiz Geçmiş Zamanın Koşulu : -mış + -sa	
Geniş Zamanın Koşulu : -ır + -sa	
Gelecek Zamanın Koşulu : -acak + -sa	
Gereklik Kipinin Koşul Bileşik Zamanı : -malı + -sa	
EYLEM ÇEKİMİ	237

EK EYLEM VE VAR, YOK SÖZCÜKLERİ	240
EK EYLEM, ÜNLÜ UYUMU VE ÜNSÜZ BENZEŞMESİ.....	240
EK EYLEMİN ÇEKİMİ.....	241
Belirli Geçmiş Zaman: -dı, Belirsiz Geçmiş Zaman : -mış , Geniş Zaman: -r	
Dilek-Koşul Kipi: -ise	
EK EYLEM : -ken Eki.....	243
EK EYLEMİN BİLEŞİK ZAMANLI EYLEMLERLE KULLANILIŞI.....	244
VAR, YOK.....	244
Geniş Zaman, Belirli Geçmiş Zaman, Belirsiz Geçmiş Zaman, Dilek -Koşul	
EYLEMSİLER	248
EYLEMLİKLER (MASTARLAR).....	249
Eylemlilik Ekleri: -mak (-mek), -ma (-me), -ış (-iş, -uş, -üş)	
Eylemliliklerden İkilemeler.....	251
ORTAÇLAR	251
Geniş Zaman Ortacı : -ar (-er, -ır, -ir, -ur, -ür), -an(-en), -ıcı, (-ici, -ucu, -ücü)	
Gelecek Zaman Ortacı : -acak (-ecek)	
Geçmiş Zaman Ortacı : -dık (-dik, -duk, -dük), -mış (-miş, -muş, -mü)	
ULAÇLAR	254
BAĞLAMA ULAÇLARI	255
Ulaç Eki : -p (-ıp, -ip, -up, -üp)	
DURUM ULAÇLARI	256
Ulaç Ekleri : -arak (-erek), -a.....-a (-e.....-e),(-e.....-a), -meden (-meden), -ken, -dığı hâlde	
ZAMAN ULAÇLARI	258
Ulaç Ekleri: -diğında (-dığı zaman), -dığı sırada(-dığı zaman), -dıktan (-dikten, -duktan, -dükten) sonra,	
-dıkça (-dikçe, -dukça, -dükçe), -alı (-eli), -ınca (-ince, -unca, -ünce),	
-madan (-meden), incaya kadar, -r.....-maz (-r.....-mez)	
SEBEP ULAÇLARI.....	261
Ulaç Ekleri: -diğından (-diğinden, -duğundan, -düğünden), -maktan (-mekten)	
KIYASLAMA ULAÇLARI	262
YARDIMCI EYLEMLER	266
OLMAK.....	266
Geçmiş Zaman Ortacı : -mış + olmak,	
Geniş Zaman Ortacı : -ar (-er) + olmak,	
Gelecek Zaman Ortacı : -acak (-ecek) + olmak	

ETMEK.....	267
KILMAK, EYLEMEK.....	268
ULAÇLI BİLEŞİK EYLEMLER.....	268
YETERLİK EYLEMİ : -a (-e) ulacı + bilmek.....	268
TEZLİK EYLEMİ : -ı (-i, -u, -ü) ulacı + vermek.....	270
SÜZERLİK EYLEMİ.....	272
-a (-e) + durmak, -a (-e) + kalmak, -a (-e) + gelmek, -ıp (-ip, -up, -üp)	
EKLER.....	275
ÇEKİM EKLERİ.....	275
ADLARA GELEN ÇEKİM EKLERİ.....	276
İyelik Ekleri : -im, -in, -i, -imiz, -leri, Ad Durum Ekleri, İlgili Eki: -ki	
EYLEMLERE GELEN ÇEKİM EKLERİ.....	279
ADLARA VE EYLEMLERE GELEN ÇEKİM EKLERİ.....	281
Adlardan Sonra Çoğul Eki, Eylemlerden Sonra Çoğul Eki	
SORU EKİ: mı (mi, mu, mü).....	283
Soru Ekinin Yüklendiği Başka Anlamlar.....	284
YAPIM EKLERİ.....	287
ADDAN AD YAPAN EKLER.....	287
-cı (-ci, -cu, -cū) eki, -çıl(-çil, -çul, -çül) eki, -cak (-cek) eki, -cık (-cik, -cuk, -cük) eki, -ca (-ce, -ça, -çe) eki, -daş (-deş) eki, -ki (-kü) eki, -leyin eki, -lı (-li, -lu, lū) eki, -lık (-lik, -luk, -lūk) eki, -msar (-mser) eki, -msı (-ımsı, -ımsı, -ımsu, -ımsū) eki, -mtırak (-ımtırak, -ımtırak, -ımtırak) eki, -ncı (-nci, -ncu, -ncū) eki, -ra (-re) eki, -r (-ar, -er) eki, -sak (-sek) eki, -sal (-sel) eki, -sı (-si, -su, -sū) eki, -sız (-siz, -suz, -süz) eki, -t (-at, -et) eki, -tay eki, -z (-iz, -üz) eki	
ADDAN EYLEM YAPAN EKLER.....	300
-a (-e) eki, -da (-de) eki, -ımsa (-ımse, -ımsa, -ımse) eki, -k (-ık, -ik, -uk, -ük) eki, -kır (-kir, -kur, -kūr) eki, -l (-al, -el) eki, -la (-le) eki, -lan (-len) eki, -laş (-leş) eki, -r (-ar, -er) eki, -sa (-se) eki, -sı (-si, -su, -sū) eki	
EYLEMDEN AD YAPAN EKLER.....	304
-a (-e) eki, -acak (-ecek) eki, -alga (-elge) eki, -ağan (-eğen) eki, -amak (-emek) eki, -an (-en) eki, -anak (-enek) eki, -cık (-cük) eki, -ç (-aç, -eç, -ıç, -iç, -uç, -üç) eki, -dı (-di, -du, -dū) eki, -ga (-ge) eki, -gaç (-geç, -kaç, -keç) eki, -gan (-gen, -kan, -ken) eki, -gı (-gi, -gu, -gū, -kı, -ki, -ku, -kū) eki, -gıç (-giç, -guç, -gūç) eki, -gın (-gin, -gun, -gūn, -kın, -kin, -kun, -kūn) eki, -gıt (-gūt) eki, -ı (-i, -u, -ü) eki, -ıcı (-ici, -ucu, -ücū) eki, -k (-ak, -ek) eki, -k (-ık, -ik, -uk, -ük) eki, -l (-al, -el) eki, -l (-il, -il, -ul, -ül) eki, -m (-ım, -im, -um, -üm) eki, -ma (-me) eki, -maca (-mece) eki, -maç (-meç) eki, -mak (-mek) eki,	

-man (-men) eki, -mar (-mer, -mur) eki, -maz (-mez) eki, -mık (-mik, -muk, -mük) eki,
 -n (-ın, -in, -un, -ün) eki, -nç (-inç, -inç, -unç, -ünç) eki, -ntı (-ıntı, -inti, -untu, -üntü) eki,
 -r (-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür) eki, -sak (-sek, -sık) eki, -sal (-sel) eki, -ş (-ış, -ış, -uş, -üş) eki,
 -t (-it, -it, -ut, -üt) eki, -tı (-ti, -tu, -tü) eki

EYLEMDEN EYLEM YAPAN EKLER 315

-akla (-ekle, -ıkla, -ikle, -ukla, -ükle) eki, -ala (-ele) eki, -ımsa (-imse, -umsa, -ümse) eki,
 -l (-ıl, -il, -ul, -ül) eki, n (-ın, -in, -un, -ün) eki, -r (-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür) eki, -ş (-ış, -ış, -uş, -üş) eki, -t eki, -tır (-tir, -tur, -tür, -dır, -dir, -dur, -dür) eki, -zir eki

3. BÖLÜM - SÖZDİZİMİ (SENTAKS)

ANLATIM ÇEŞİTLERİ 322

Duygusal Anlatım, Mantıksal Anlatım

CÜMLE VE CÜMLENİN ÖGELERİ 322

CÜMLEDE SÖZCÜK SAYISI 323

CÜMLENİN ÖGELERİ 324

YÜKLEM 324

Ad Durum Ekleri ve Yüklem, Var- Yok, Değil, Cümlede Yüklem Düşmesi,
 Birden Çok Yüklem

ÖZNE 326

Özne Olan Sözcükler, Özne Nasıl Bulunur?, Gizli Özne, Edilgen Cümlelerde Özne

ÖZNE İLE YÜKLEMİN UYGUNLUĞU 327

Tekillik, Çoğulluk Bakımından Uygunluk, Övünme, Saygı, Alçak Gönüllülük,
 Çoğul Öznelerden Tekil Yüklem, Kişi Bakımından Uygunluk

NESNE 330

Belirtili Nesne, Belirtisiz Nesne

TÜMLEÇ 332

DOLAYLI TÜMLEÇLER 333

Yönelme Durumunda Bulunan Dolaylı Tümleçler : -a(-e)

Kalma Durumunda Bulunan Dolaylı Tümleçler : -da (-de)

Çıkma Durumunda Bulunan Dolaylı Tümleçler : -dan (-den)

İLGEÇ TÜMLEÇLERİ 338

ile, için, gibi, İlgeçlerde Ad Durum Eklerine Göre Öbekleşme

BELİRTEÇ TÜMLEÇLERİ 340

CÜMLEDE ÖGELERİN DİZİLİŞİ.....	345
SÖZCÜK ÖBEKLERİNİN DİZİLİŞİ.....	346
Özne Öbeği, Yüklem Öbeği	
CÜMLEDE EŞİT ÖGELER	348
Eşit Özneler, Eşit Nesneler, Eşit Tümleçler, Eşit Yüklemeler	
CÜMLE ÇEŞİTLERİ.....	349
ANLAMLARINA GÖRE CÜMLELER	350
Bildirme Cümleleri, İstek Cümleleri, Emir Cümleleri, Soru Cümleleri, Ünlem Cümleleri, Şart Cümleleri	
OLUMLU VE OLUMSUZ CÜMLELER	352
YAPILARINA GÖRE CÜMLELER.....	353
YALIN CÜMLE	353
BİLEŞİK CÜMLE	354
Temel Cümle, Yan Cümle	
SIRALI CÜMLE	357
Bağımlı Sıralı Cümleler (Ortak Özne, Ortak Tümleç, Ortak Özne ve Tümleç, Ortak Yüklem)	
Bağımsız Sıralı Cümleler (Ara Cümle, Ara Söz)	
CÜMLEDE SÖZCÜK DÜŞMESİ (KESİK CÜMLE).....	360
Öznenin Düşmesi, Yüklem Düşmesi, Özne ve Yüklem Düşmesi, Kısa Anlatımlar	
GİRİŞİK CÜMLE.....	362
YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELER.....	363
Ad Cümleleri, Eylem Cümleleri	
ÖGELERİNİN DİZİLİŞİNE GÖRE CÜMLELER	364
Kurallı Cümle, Devrik Cümle	

4. BÖLÜM - ANLAMBİLİM (SEMANTİK)

SÖZCÜK, KAVRAM, ANLAM, DİL VE DÜŞÜNCE.....	370
SÖZCÜK.....	371
KAVRAM.....	371
Somut Kavramlar, Soyut Kavramlar	
Kavram Alanı	

SÖZCÜK VE KAVRAM	372
Eş Anımlı Sözcükler, Çok Anımlı Sözcükler	
SÖZCÜK VE ANLAM	375
DİL VE DÜŞÜNCE	376
SÖZCÜKTE TEMEL VE YAN ANLAMLAR	377
ANLAM AKTARMASI	377
Deyim Aktarması, Ad Aktarması	
ANLAM DARALMASI	380
ANLAM GENİŞLEMESİ	381
BAĞDAŞTIRMA	381
Alışılmış Bağdaştırma, Alışılmamış Bağdaştırma	
BAĞLAM	383
 TERİMLER SÖZLÜĞÜ	 387
Türkçe Terimlerin Türkçe Karşılıkları.....	388
Türkçe-İngilizce.....	392
Türkçe-Almanca.....	399
Türkçe-Fransızca.....	406
Türkçe-Osmanlıca.....	413
 DİZİN	 417
KAYNAKÇA	425

ÖN SÖZ

Dil, her şey değildir; ama her türlü iletişimin temelidir. Duygularımızı, düşüncelerimizi dil ile anlatır, geçmiş ve gelecek arasındaki iletişim köprüsünü dil ile kurarız. Yüzlerce yıl önce yaşamış bilgeler, düşüncelerini bize dil ile ulaştırır, bizler de düşüncelerimizi yüzyıllar sonrasına dil ile aktarıyoruz.

Dil duygularımızı, düşüncelerimizi, inançlarımızı, kültürümüzü yansıtan bir aynadır. Bu nedenle ulusu ulus yapan unsurların başında dil gelir. Dilde birlik olmazsa, duygularda, düşüncelerde, inançlarda, kültürde birlik ve toplumda dirlik olmaz.

*Dilbilgisi, dilin yapısını ve işleyiş düzenini inceler. Dilbilgisi kuralları dilin doğru kullanılmasına yardımcı olur. Ancak, dilbilgisi kuralları ve terimleri arasında bir birlik yoksa, dilde yine kargaşa başlar. Ne yazık ki, Türkçe dilbilgisi kitapları arasında **terim**, **tanım** ve **yöntem** yönünden henüz tam birlik sağlanamamıştır. Bu durum Türkçede büyük bir kargaşaya yol açmaktadır. Bu kargaşayı en aza indirebilmek için, bu kitabın hazırlanmasında şu konulara dikkat edilmiştir:*

- 1. Türkçe karşılığı olan terimler varken, yabancı kökenli olanlar kullanılmamış, en doğru ve en yaygın terimler benimsenmiştir.*
- 2. Terimlerin Türkçedeki ve bazı yabancı dillerdeki karşılıkları kitabın sonunda sözlük halinde verilmiştir.*

Dil, toplumla birlikte sürekli olarak değişir, gelişir ve kendini yeniler. Dilbilgisi kitaplarının da bu değişikliklere ve yeniliklere ayak uydurması gerekir. Bu nedenle bu kitapta dildeki bütün çağdaş gelişmeler Türkçeye aktarılmaya çalışılmış ve diğer dilbilgisi kitaplarında bulunmayan pek çok konu ilk kez bu kitapta yer almıştır.

Genellikle, güzel Türkçemiz tarih boyunca öksüz bir çocuk gibi bir köşeye itilmiş ve yabancı dillere daha çok önem verilmiştir. Eskiden Arapça ve Farsçaya verilen bu önem günümüzde özellikle İngilizceye kaymış ve yabancı dille eğitim yapılmaya başlanmıştır. Oysa siyasî yönden köle olmadığı halde yabancı dille eğitim yapan tek ülke Türkiye'dir. Bu durum bize kültürel yönden başka ülkelere

bağımlılıktan kurtulamadığımızı, henüz ana dil bilincimizin tam olarak gelişmediğini ve Türkçenin geçmişte olduğu gibi bugün de ikinci plâna itildiğini göstermektedir.

Ana dilini yeterince bilmeyen kimseler yabancı dili de öğrenemezler. Ana dil bilincinin körelmesi ve kısırlaşması, ulusal bilincin yavaş yavaş yok olması demektir. Ulusal bilincimizi yitirmemek için ana dilimize sahip çıkmamız gerekmektedir. Özellikle yabancı dille yapılan eğitim sonucu, bilim terimleri konusunda Türkçe oldukça zayıf kalmış ve yeterli sayıda yeni sözcük türetilmediği için güzel dilimiz yabancı dillerin boyunduruğundan bir türlü kurtulamamıştır.

Okullarımızdaki ana dili eğitimi de son derece yetersiz ve yarıdır. Çünkü dil ve düşünce arasındaki yakın ilişki genellikle gözden kaçmakta; düşünen, okuyan, üreten insan yerine, ezberleyen insan tipi yetiştirilmektedir. Türkçemiz dünyanın en güzel üç dört dilinden biridir. Artık kendi ülkemize, kendi ruhumuza sahip çıktığımız gibi dilimize de sahip çıkmalı ve ona gereken değeri vermeliyiz. Bu konu üzerinde bu kadar önemle durulmasının nedeni dil konusunda çok etkin konumda bulunan bazı dilcilerimizin, Türkçe sözcükler varken yabancı sözcükleri kullanmakta ısrar etmeleri, hızla değişen dünyamızda Türkçenin gelişme ve zenginleşmesine engel olacak bir tutum izlemeleridir. Türkçenin bilim ve bilgi çağına uyum gösterebilmesi için izlenmesi gereken yol ve yöntemler konusunda giriş bölümünde geniş bilgi verilmiştir.

Daha önce **Türkçe Dilbilgisi** adlı oldukça geniş kapsamlı bir kitap hazırladık. Türkçenin bütün özelliklerini en ince ayrıntısına kadar anlatan bu kitap büyük bir ilgi gördü. Ancak, bizden Türkçe konusunda yalnızca temel bilgileri veren daha az kapsamlı yeni bir kitap istendi. Bunun üzerine **Türkçe Dilbilgisi** kitabındaki konuların önemlilerini alarak **Türkçe Temel Dilbilgisi** adındaki bu kitabı hazırladık. Böylece **Türkçe Temel Dilbilgisi** bütün öğrenci ve öğretmenlerin severek kullanabileceği güzel bir el kitabı oldu.

Sevgiye ve inanca dayalı çalışmalar asla başarısız olmaz. Türkçe konusunda yaptığımız bu çalışmalarımız, ana dilimiz Türkçenin güzelliğine ve yüceliğine olan sevgi ve inancımızdan kaynaklanmaktadır.

Dr. Mehmet HENGİRMEN
Ocak, 1998

Johan Vandewalle 1988 yılında otuz iki dil bildiği için Babil Dünya Ödülü'nü almıştır. Bildiği diller içinde Türkçeye özel bir sempati duyan **J.Vandewalle** bu konuda şöyle demektedir:

"Yıllar boyunca Türkçenin kurallar sisteminin işleyişini inceledikçe satranç oyununa olan yakınlığının daha çok farkına varıyorum. Satrançta kurallar mantıklı, basit ve az sayıda. Çok kısa bir zaman içerisinde öğrenilebilir. Yedi yaşındaki bir çocuk bile satranç oynamasını öğrenebilir. Temeldeki bu kolaylığa rağmen satranç oynayan kişi hayatı boyunca sıkılmaz. Oynama imkânları sınırsızdır. Dünya şampiyonluğunu kazanmak için olağanüstü yetenek ve beceri lâzım. Bütün bu nedenlerle satranç oyununun ideal bir oyun olduğunu söyleyebiliriz. Aynı durumun Türkçe dilbilgisi sisteminde bulunması bence Türk dilinin en büyüğü özelliğidir."

GİRİŞ

Yeryüzünde ortalama 4000 dil konuşulmaktadır. Bu diller arasında en çok ve en yaygın konuşulan ilk yedi dil Çince, Hintçe, İspanyolca, İngilizce, Fransızca, Rusça ve Türkçedir. Bu sıralama, Türkçenin dünya dilleri arasında ne kadar büyük bir yeri olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Türkçenin diğer önemli özelliklerinden biri de çok eski yıllardan beri devlet dili oluşudur. Yukarıda sözünü ettiğimiz 4000 dilden, yalnızca 118'i devlet dili olabilmiştir. Oysa M.Ö. III. yüzyılda, Hunların tarih sahnesine çıktıkları dönemde *Hun Türkçesi* devlet dili olarak kullanılıyordu. Bu da bize Türkçenin kullanılış tarihinin en az 3000 yıl kadar gerilere gittiğini göstermektedir. Öyleyse Türkçe yüzyıllar boyu kullanılan hem çok eski ve köklü, hem de çok konuşulan yaygın bir dildir.

TÜRKLERİN YAŞADIKLARI VE TÜRKÇENİN KONUŞULDUĞU YERLER

Türklerin ana yurtları Orta Asya'dır. Bu nedenle Türklerin çoğu şimdi de Orta Asya'da yaşamaktadır. Orta Asya'nın dışında da Türklerin yaşadıkları başka ülkeler vardır. Dünyadaki Türkler genei olarak üç gruba ayrılır:

- Batı Türklüğü** : Bu gruptaki Türkler; Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, Moldova, Yugoslavya, Kıbrıs, Suriye, Irak gibi ülkelerde yaşarlar.
- Doğu Türklüğü** : Bu gruptaki Türkler; İran, Afganistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Çin gibi ülkelerde yaşarlar.
- Kuzey Türklüğü** : Bu gruptaki Türkler; daha çok Asya'nın kuzeyinde yaşarlar. Bu Türk toplulukları içinde en önemlileri Yakutlar, Çuvaşlar, Tatarlar, Başkurtlar, Kafkas ve Kırım Türkleridir.

Aşağıdaki haritada Türklerin yaşadıkları ve Türkçenin konuşulduğu yerler gösterilmiştir:

TÜRKLERİN YAŞADIKLARI VE TÜRKÇENİN KONUŞULDUĞU YERLER

1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bazı Türk toplulukları bağımsızlıklarını ilân ederek Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan adıyla beş ayrı Türk Cumhuriyeti kurmuşlardır. Bu yeni Türk Cumhuriyetlerinin kurulması ile birlikte iletişim dili olarak Türkiye Türkçesinin önemi daha da artmıştır.

TÜRKÇENİN DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ

Yer yüzündeki diller genellikle iki açıdan sınıflandırılmaktadır:

- Biçim açısından
- Kaynak ve akrabalık ilişkileri açısından

BIÇİM AÇISINDAN DİLLER

Dillerin kaynak olarak birbirlerine yakınlığının incelenmesinde biçimbilimsel özellikler büyük bir önem taşır. Yer yüzündeki diller biçimbilimsel özelliklerine göre dört gruba ayrılır:

1. Yalınlayan Diller

Bu dillerde sözcükler genellikle tek hecelidir. Bu nedenle yalınlayan dillere **tek heceli diller** de denir. Çince, Vietnam dili, Bask dili, Himalaya ve Afrika dilleri kök yalınlayan diller olarak belirtilmektedir. Bu dillerde sözcükler, söz içerisinde değişikliğe uğramazlar. Cümle içerisinde anlam, genellikle sözcükler üzerine yapılan vurgular ve ton değişiklikleri ile belirlenir. Örneğin, Çince'de bir sözcüğe farklı şekilde yapılan vurgularla 10-15 değişik anlam elde edilir. Bu da bize bu dillerde vurgunun ne kadar önemli olduğunu gösterir.

2. Bağlantılı Diller

Bağlantılı dillerde çekim ve türetim sırasında sözcük kökleri değişmez. Değişmeyen bir kökün sonuna pek çok ek getirilerek yeni anlamlar elde edilir. Bu nedenle bu dillere **bitişken diller** adı da verilir. Türkçe, bağlantılı diller için tipik bir örnektir. Türkçede köklere ekler getirilerek binlerce yeni sözcük türetilebilir. Bu özellikleri nedeniyle Türkçe, geniş anlatım olanaklarına ve yeni sözcük türetme gücüne sahip bir dildir. Buna şu örnekler verilebilir:

- yaşamak : yaşa-m, yaşa-n-tı,
bilmek : bil-im, bil-gi, bil-giç, bil-inç, bil-gin, bil-im-sel,
anlamak : anla-m, anla-t-ım, anla-y-ış, anla-m-sız, anla-ş-ma,
yazmak : yaz-ar, yaz-dır-mak, yaz-gı, yaz-ı-cı, yaz-ı-cı-lık,
göz : göz-cü, göz-cü-lük, göz-le-m, göz-le-m-ci, göz-le-m-ci-lik, göz-lük,
göz-lük-çü gibi.

Bağlantılı diller arasında Fince, Macarca, Samoyetçe, Moğolca, Japonca gibi diller bulunmaktadır. Ancak, Japonca bazı küçük farklılıklar gösterir.

3. Kaynaştıran Diller

Bu diller bağlantılı dillere benzer. Köklere son ekler gelir. Genellikle eylem, cümledeki diğer öğeleri kendisiyle birleştirir. Bu durumda bazen bir cümle bir sözcük durumuna bile gelebilir. Bu nedenle bu dillere **kaynaştıran diller** adı verilir. Kaynaştıran dillerin en tipik örnekleri, Amerikan yerli dilleri, Eskimoca ve Gürcücedir.

4. Bükümlü Diller

Bükümlü dillerde çekim ve yeni bir sözcüğün türetimi sırasında kök değişikliğe uğrar. Bükümlü diller kendi aralarında *kök bükümlü* ve *gövde bükümlü* olmak üzere ikiye ayrılır. Arapça kök bükümlü bir dildir. Hint-Avrupa dilleri içinde yer alan Germen dilleri, Romen dilleri gibi diller de gövde bükümlü diller grubuna girer. Almanca, Fransızca, İngilizce gibi diller gövde bükümlü dillerdendir.

Bükümlü dillere, Almancadan bazı örnekler vermek yerinde olacaktır. Almancada *gelmek* anlamına gelen *kommen* eylemi çekime girdiği zaman eylem kökünde bulunan ünlülerden bazıları değişikliğe uğrar.

kommen (gelmek)

ich komme (ben geliyorum)

ich käme (ben gelsem)

ich bin gekommen (ben geldim)

ich war gekommen (ben gelmiştim)

ich wäre gekommen (ben gelseydim)

Örneklerde görüldüğü üzere *kommen* eyleminin çekimi sırasında *o* ve *i* ünlüleri *a* ve *ä* ya dönüşmektedir.

Almancada sözcükler çoğul yapılırken de bu tür değişikliklere rastlanır:

das Buch (kitap)

die Bücher (kitaplar)

der Mann (adam)

die Männer (adamlar)

KAYNAK VE AKRABALIK İLİŞKİLERİ AÇISINDAN DİLLER

Kaynak ve kök yönünden birbirlerine yakın olan diller akraba dillerdir. Bu diller dil ailelerini oluşturur.

Dil Aileleri

Yer yüzündeki başlıca dil aileleri şunlardır:

Hint-Avrupa Dil Ailesi

Sâmi Dil Ailesi

Bantu Dil Ailesi

Çin-Tibet Dil Ailesi

Ural-Altay Dil Ailesi

Hint-Avrupa Dil Ailesi

Hint-Avrupa Dil Ailesi biri Avrupa'da, diğeri Asya'da olmak üzere iki büyük kola ayrılır. Bu kollar da kendi içinde başka gruplara ayrılır:

Bu dillerden başka Yunanca, Arnavutça, Keltçe, Litvanca, Hititçe de Hint-Avrupa Dil Ailesinin Avrupa koluna girer.

Sâmi Dil Ailesi

Arapça
İbranice
Akadca

Bantu Dil Ailesi

Afrika'daki en büyük dil ailesidir. Bu dil ailesinde orta ve güney Afrika'da konuşulan Bantu dilleri bulunur.

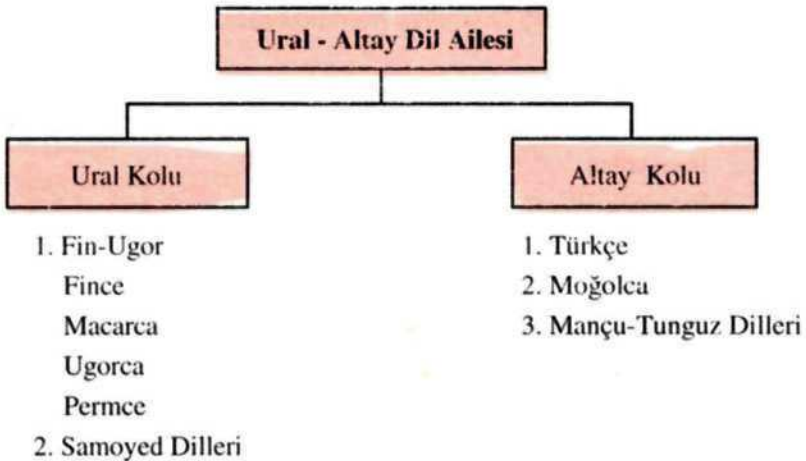
Çin-Tibet Dil Ailesi

Asya'da bulunan en büyük dil ailesidir. Çin ve Tibet dilleri bu dil ailesindendir.

Ural-Altay Dil Ailesi

Türkçe Ural-Altay dil grubundandır. Bu gruptaki dillerin yakınlık ve benzerlikleri Hint-Avrupa dil ailesindeki dillerin yakınlık ve benzerliği kadar net olarak ortaya konulamamıştır. Ural-Altay dillerinin ayrı kaynaktan gelip gelmedikleri tartışma konusudur. Ancak, bu diller yapı bakımından birbirlerine benzer. Ural-Altay dillerinin hepsi bağlantılı dillerdir. Hepsinde belli bir derecede ünlü uyumu vardır. Sözdiziminde sözcüklerin sıralanışı aynıdır.

Ural-Altay dil grubu iki ana gruba ayrılır. Bu gruplar da kendi içlerinde başka gruplar oluşturur:

Bu duruma göre Türkçe, Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna bağlı bir dildir. Ural-Altay dilleri içinde Türkçeye en çok benzeyen dil de Moğolcadır.

YAZI DİLİ OLARAK TÜRKÇE

Türkçenin bulunabilen ilk yazılı belgeleri *Orhun* ve *Yenisey* anıt yazılarıdır. Orhun Yazıtları, Göktürk (Kök-türk) devletinin hükümdarı olan Bilge Kağan'ın 734'te ölümünden sonra 735'te oğlu tarafından yazdırılmıştır. Bu döneme ait diğer iki önemli yazılı belge Bilge Kağan'ın kardeşi için yazılan *Kül Tigin* yazıtı ile Bilge Kağan'ın veziri Tonyukuk adına yazılan *Tonyukuk* yazıtıdır. Bu yazıtlar günümüz Türkçesinin geçmişini gösteren en önemli belgelerdir. **Prof. Dr. Doğan Aksan** "*Türkçe Araştırmalarında Yeni Yollar*", adlı yazısında Orhun-Yenisey anıtlarındaki ve Uygur Türkçesindeki yazılı metinlerin, gelişmiş bir dile ait örnekler olduğunu belirtmekte, bu yazılı metinlerin gelişme evresinin, VIII. yüzyıldan 2000 yıl daha öncesine götürülebileceğini ileri sürmektedir. Bu duruma göre, Türkçenin 3000 yıllık bir tarihî geçmişi olan köklü bir dil olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak, Türkçenin VIII. yüzyıldan önceki dönemine ait yazılı belgeler henüz elimize geçmemiştir. Bu nedenle bu dönem şimdilik Türkçenin karanlık dönemidir. Pek çok dilci bu karanlık dönemi aydınlatmak için çeşitli çalışmalar yapmaktadır. 1991 yılında Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığına kavuşmasından sonra Orhun ve Yenisey bölgelerinde yeni çalışmalar başlatılmış, bazı Çin kaynaklarında yeni belgeler bulunmuştur. Ancak, bu yeni çalışmalar henüz kesin bir sonuca ulaşmamıştır.

Dilciler, Türkçenin gelişim evrelerini kendilerine göre değişik dönemlere ayırmıştır. Varsayımları bir yana bırakarak elimizde bulunan kesin bilgilere göre hareket edersek, Türkçenin gelişim evrelerini dört ana bölüme ayırabiliriz:

Türkçenin Bilinmeyen Dönemi

VIII. yüzyıldan önceki ve elimizde kesin belgelerin bulunmadığı dönemdir.

Eski Türkçe

VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar devam eden dönemdir. Bu dönemde Uygur Türkleri Uygur yazısını, Müslüman olan Karahanlılar da Arap yazısını kullanmaya başlamışlardır.

Orta Türkçe

XIII. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar süren dönemdir. Bu dönemde Arapça, Farsça ve Türkçenin karışımından Osmanlıca oluşmuş ve Arap alfabesi kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi

1911 yılında milliyetçilik akımından sonra başlayan ve günümüze dek süregelen dönemdir. 1928 yılında yapılan harf devriminden sonra Lâtin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır.

VIII. yüzyıldan bu yana Türkler birçok yazı dili kullanmakla birlikte en çok *Göktürk, Uygur, Arap ve Lâtin* alfabelerini kullanmışlardır.

TÜRKÇENİN SON BİN İKİ YÜZ YILI

Elimizde kesin belgelerin bulunduğu ve günümüz Türkçesini en çok ilgilendiren dönem Yenisey, Orhun yazıtlarından bu yana süregelen son bin iki yüz yıllık dönemdir. Orhun anıtları ilk kez 1893'te Danimarkalı dil bilgini **Vilhelm Thomsen** tarafından okunmuştur. Bu anıttaki yazılar, Türkçenin ulaşabildiğimiz ilk yazılı belgeleri olması bakımından çok önemlidir. Yer yüzünde pek az dilin, bin iki yüz yıl öncesine ait yazılı belgeleri vardır. Orhun anıtlarındaki yazılar, **Bilge Kağan**'ın Türk ulusuna seslendiği ve öğütler verdiği metinler olup ilk satırları şöyle başlamaktadır:

Teñri teg teñride bolmış Türk Bilge Kagan bu ödke olurtum. Sabımın tüketi eşidgil Ulayı iniyigünim, oğlanım, biriki uguşım, budunım, biriye Şadapıt Begler, yıraya Tarkat Buyur beyleri, Otuz Tatar, Tokuz Oguz begleri, budunı, bu sabımın edgüti eşit, katıgdı tiñle.

Çevirisi

Ben Tanrı gibi gökte yaratılmış Türk Bilge Kağan bu zamanda tahta oturdum. Sözümü sonuna kadar iyi dinleyin. Bütün küçük kardeşlerim, yeğenlerim, oğullarım, bütün ulusum, sağdaki Şadapıt beyleri, soldaki Tarkatlar, Buyruk beyleri, Otuz Tatar, Dokuz Oğuz beyleri, bu sözlerimi iyice işit, can kulağı ile dinle.

Orhun anıtlarından sonra Türkçenin tarihi hakkında en önemli belge, **Kâşgarlı Mahmut** tarafından 1074 yılında yazılan *Divan-ü Lûgat-it Türk* adlı eserdir. Kâşgarlı Mahmut, bu eseri Araplara Türkçeyi öğretmek için yazmış, Türkçenin Arapça kadar zengin ve güzel bir dil olduğunu savunmuştur. Bu nedenle kitaptaki sözcüklerin Arapça karşılıkları yazılmış, Türkçe atasözleri ve deyimlerden örnekler verilmiştir. İslâmiyetin Türkler arasında hızla yayıldığı bu dönemde Kâşgarlı Mahmut, kendi öz diline ve ulusal kültürüne sahip çıkmış ve *Divan-ü Lûgat-it Türk*'ün başında Araplara şöyle seslenmiştir:

“Yüce Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu, onların ülkeleri üzerinde göklerin bütün dairelerini döndürdüğünü gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi. Onları yer yüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın Hakanlarını onlardan çıkardı. Dünya uluslarının yönetim yularını onların ellerine verdi. Onları herkese üstün eyledi. Kendilerini hak üzere güçlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı değerlendirdi. Türkler yüzünden onları her dileklerine erİştirdi. Bu kişileri ayak takımının kötü-lüklerinden korudu.

Derdini dinletebilmek, Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur. Bir kimse kendi takımından ayrılp da onlara sığınacak olursa o takımın korkusundan kurtulur, bu adamla birlikte başkaları da sığınabilir.”

Divân-ü Lûgat-it Türk'te Türk tarihi ve Türk lehçeleri hakkında da çok önemli bilgiler verilmiştir. Bu nedenle bu eser Türk tarihi, coğrafyası, mitolojisi, folklor ve halk edebiyatı, kısacası Türk dili ve kültürü bakımından son derece önemli bir hazinedir. Bütün bunlardan çok daha önemli yön de, Kâşgarlı Mahmut'un günümüzden bin yıl önce yabancı dil ve kültürle tepki göstererek kendi dilimize ve ulusal kültürümüze sahip çıkmasıdır.

Türkçenin Karanlık Günleri

Kâşgarlı Mahmut'tan sonra Türkçeye gereken önem verilmemiş, İslâm dininin etkisiyle Arapça sözcükler güzel Türkçemizi istilâ etmeye başlamıştır. XIII. yüzyıl-da bilim dili Arapça, edebiyat dili Farsça olmuş, Türkçe konuşup yazmak ayıp sayılmaya başlanmıştır. Bu dönemde **Karamanoğlu Mehmet Bey** Türkçeye sahip çıkmak istemiş ve 15 Mayıs 1277'de ünlü fermanını yayınlamıştır:

“Bugünden sonra, divanda, dergâhta, barigâhta, mecliste, meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır.”

Ne yazık ki, Karamanoğlu Mehmet Bey bu fermanı yayınladıktan birkaç gün sonra şehit düşmüş ve onun ölümünden sonra Türkçe yine ikinci plâna itilmiştir. XIV. yüzyılda **Kırşehirli Âşık Paşa** (1271-1272) *Garipnâme* adlı eserinin ön sözünde kitabını neden Türkçe yazdığını anlatmış ve şu ağıdı yakmak zorunda kalmıştır:

Türk diline kimsene bakmaz idi,
Türlere her giz gönül akmaz idi,
Türk dahi bilmez idi bu dilleri,
İnce yolu ol ulu menzilleri.

XV. yüzyılda Türkçeye sınırsız ölçüde Arapça ve Farsça sözcük dolmuş, Türkçeye rağbet iyice azalmıştır. Bu dönemdeki durumu da **Mesihî** adlı divan şairimiz şöyle dile getirmiştir:

Mesihî gökten insen sana yer yok
Yürü var gel Arapdan ya Acem'den

XV. yüzyılın ikinci yarısında **Ali Şir Nevaî** Arapça ve Farsçaya, Türkçeden daha çok önem verilmesine tepki göstermiş ve *Muhakemet-ül Lûgateyn* adlı eserini yazmıştır. Ali Şir Nevaî bu eserinde Türkçe ile Farsçayı kıyaslayarak, Türkçenin Farsçadan daha üstün bir dil olduğunu savunmuş ve şöyle demiştir:

“Türkün bilgisiz zavallı gençleri güzel sanarak Farsça şiir yazmaya özeniyorlar; bir insan geniş ve iyi düşünse Türkçede böylesine genişlikler, zenginlikler durup dururken bu dilde şiir söylemenin daha yerinde, daha kolay olacağını anlar... Ana dilimin üzerinde düşünmeye koyuldum. Türkçenin derinliklerine dalınca gözlerime on sekiz bin evrenden daha yüksek bir evren göründü... Bu evrenin aydınlık alanlarında esnimin şahlanan atını koşturdum; sınırsız uzaylarında hayalimin hırçın kuşunu havalandırdım...”

XV. ve XVI. yüzyıllarda **Visalî**, **Edirneli Nazmî** ve **Tatavlı Mahremî** şiirlerini Türkçe sözcüklerle yazmaya özen göstermiş ve Divan edebiyatında Türki-i Basit akımını başlatmışlardır. Ancak, bu çabalar da sonuca ulaşamamış ve Türkçe Osmanlıcanın egemenliği altında ezilmeye devam etmiştir.

1860 yılından sonra Tanzimat dönemi ile başlayan Türkçede sadeleşme çabaları da pek olumlu sonuçlar vermemiştir. Bu dönemde de Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızcadan da yabancı sözcükler alınmıştır. Türkçenin bu karanlık ve acılı dönemi 1911 yılında başlayan Milliyetçilik akımına kadar devam etmiştir.

Türkiye Türkçesinin Doğuşu

Türkiye Türkçesinin doğuşu çok yenidir. 1912 yılında Selânik'te Genç Kalemdergisi çıkarıldı. Bu dergide yazıları yayınlanan **Ömer Seyfettin**, **Ziya Gökalp**, **Ali Canip** gibi yazarlar sayesinde Türkçülük ve milliyetçilik akımı önemli bir hız kazandı. 1928'de Harf devrimi yapılarak Arap alfabesi bırakıldı ve Lâtin alfabesine geçildi. 1932'de Atatürk'ün önderliğinde *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* (Türk Dil Kurumu) kuruldu. Türk Dili Tetkik Cemiyetinin *Türkçeyi zenginleştirmek, sadeleştirmek ve güzelleştirmek* gibi üç önemli amacı vardı. Türk Dil Kurumu, bu amaca ulaşabilmek için iki önemli çalışmayı başlattı:

- Halk dilindeki Türkçe sözcükleri derlemek.
- Eski kitap ve yazmalardaki Türkçe sözcükleri taramak.

Halk dilindeki Türkçe sözcükleri derlemek için Türkiye genelinde çok büyük bir seferberlik başlatıldı. Okullardaki öğretmenlerin çoğu bu sözcükleri derlemekle görevlendirildi. Bu çalışmalar sonunda halk dilinden derlenen sözcükler *Türkçe Derleme Sözlüğü*, kitap ve yazmalardan taranan sözcükler de *Türkçe Tarama Sözlüğü* adlı kitaplarda yayınlandı.

Türk Dil Kurumunun bu çalışmaları pek çok kimse tarafından desteklendi, bir çok kimse tarafından da tepki gördü. Atatürk bir toplumu ulus yapan unsurların başında dil ve tarih birliğinin geldiğini bildiği için ölümünden önce mirasının büyük bir kısmını Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumuna bağışladı. Ancak, Atatürk'ün ölümünden sonra 1950-1960 yılları arasında Türkçe yeni bir gerileme dönemine girdi. Anayasa, 1924 yılındaki *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'ndaki dile çevrildi. Okul kitaplarında bulunan yüzlerce Türkçe sözcük çıkarıldı. 27 Mayıs 1960 ihtilâlinde sonra Türkçeye yeniden önem verildi. Çeşitli yasa, tüzük ve yönetmelikler yayınlanarak Türkçenin zenginleşmesine, sadeleşmesine ve güzelleşmesine yeniden özen gösterildi. 1960-1982 yılları arasında Türkçe gelişim süreci bakımından altın bir çağ yaşadı. Ancak, bazı dilcilerin dilde ırkçılığa kaymaları, Türkçeyi araştırma akımında aşırılığa gitmeleri yüzünden Türk Dil Kurumuna karşı bir tepki doğdu. Bazı sözcüklerin radyo ve televizyonda söylenmesi yasaklandı. Birkaç dilcinin hatası yüzünden yararlı olan diğer çalışmalar da durduruldu.

Türkçenin geliştirilmesi, zenginleştirilmesi, sadeleştirilmesi ve güzelleştirilmesi gibi konular günümüzde de henüz tam bir açıklığa kavuşmuş değildir. Bu konularda herkes kendine göre bir yol tutmuş, Türkçedeki *terim*, *tanım* ve *kavram* kargaşasına henüz son verilememiştir. Yüzyıllardan beri tartışılan, ama bir türlü tam birlik sağlanamayan bu konuların daha iyi anlaşılabilmesi için olayların nedenleri ve doğru sonuçları üzerinde biraz daha durmak ve hedefleri çok iyi belirlemek gerekir.

DİL VE KALKINMA

Dilin toplum düzeni ve ülke kalkınması bakımından sanıldığından çok daha büyük bir önemi vardır. Türkçenin yüzyıllardan beri içinde bulunduğu kargaşa ülke kalkınmasını da olumsuz açıdan etkileyerek toplum düzenimize çeşitli zararlar vermiştir. Bu zararları görebilmek için sorunları ve çözümleri son bir kez gözden geçirmemiz ve geçmişten ders alarak geleceğe yön vermemiz gerekir. Yüzyıllardan beri en çok tartışılan ve henüz bir türlü sonuca bağlanamayan konulardan biri Türkçedeki yabancı sözcüklerdir.

Dildeki Yabancı Sözcükler

Yeryüzünde yabancı sözcüklerden tamamen arındırılmış saf bir dil yoktur. Ancak, bir dilin yabancı dillerin egemenliği altında kalması da kesinlikle doğru

değildir. Yabancı sözcüklerin bir dilde fazla oluşu, özellikle şu yönlerden çok sakıncalıdır:

- Dilin kendine özgü kurallarının bozulması,
- Halk ile aydınların birbirini anlayamaz duruma gelmesi,
- Yeni sözcükler türetilmediği için dilin kısırlaşması ve gelişmemesi.

Yüzyıllar boyu Türkçenin üzerinde egemenlik kuran Arapça ve Farsça dilimize ve toplum düzenimize çok zarar vermiştir. Bu durum şimdi de İngilizce, Almanca, Fransızca gibi diller için geçerlidir. Son yıllarda Anadolu liselerinde ve bazı üniversitelerde yabancı dille eğitim yapılarak Türkçe yine ikinci plâna itilmeye başlanmıştır. Bu durumun sakıncalarını görebilmek için geçmişe bir göz atmak, dil ve toplum ilişkileri üzerinde kısaca durmak gerekir.

Dil ve Toplum

Dil, toplumdaki bireylerin duygu ve düşüncelerini birbirlerine anlatmasını sağlayan bir araçtır. Burada en çok üzerinde durmamız gereken konu, dilin bir amaç değil, araç olduğudur. Dilde birlik olmayınca toplum bireylerinde sağlıklı bir anlaşma olmaz ve bundan tüm toplum düzeni büyük zararlar görür. **Ziya Paşa** (1825-1880) *Şiir ve İnşâ* adlı makalesinde, Osmanlıcanın toplum düzeninde yarattığı kargaşadan uzun uzadıya söz ederek, dilin hukuk düzeninde yarattığı sorunlara değinir ve şöyle der:

"Mahkemedeki tutanaklar anlaşılır bir dil ile yazılmadığından bazen üç ay hapis yatması gereken bir biçarenin on sene küreğe mahkûm edildiği, buna karşın on sene küreğe gidecek bir caninin ise üç aylık bir ceza ile kurtulduğu görülür. Sanıkların ifadelerinin yazıldığı tutanaklar da halkın anladığı bir dilden yazılmadığından, sanık sorgu hâkimi tarafından yazılan ve anlamını bilmediği tutanağı inzalar ya da parmağını basar. Böylece bu durum bazen bir biçarenin suçsuz yere idamına bile sebep olur. Bu haksız hükümler de halkın devlet adaletine olan güvenini sarsar."

Ziya Paşa'nın eski dönemle ilgili olarak anlattığı bu gerçekler bize M.Ö. VI. yüzyılda yaşayan Konfüçyus'un dilin önemi konusundaki görüşlerini hatırlatmaktadır. Ünlü Çin filozofu Konfüçyus'a "Bir ülkeyi yönetmeye çağırılsaydınız, yapacağınız ilk iş ne olurdu?" diye sormuşlar. Konfüçyus bu soruya şöyle cevap vermiş:

"İşe önce dili düzeltmekle başladım. Çünkü dil bozuk olursa, sözcükler düşünceyi anlatamaz. Düşünceler iyi anlatılmazsa, yapılması gereken işler doğru yapılamaz. Görevler gereği gibi yapılmazsa, töre ve düzen bozulur. Töre ve düzen bozulursa, adalet yanlış yola sapar. Adalet yoldan çıkarsa, şaşkınlık içine düşen halk, ne yapacağını, işin nereye varacağını bilemez. Bunun içindir ki hiçbir şey dil kadar önemli değildir."

Dil toplum düzeni kadar, bilimsel gelişmeler bakımından da önemlidir. Bu nedenle de dil ve bilim arasındaki ilişki üzerinde kısaca durmak gerekir.

Dil ve Bilim

Eskiden bir kimsenin tahsil yapılabilmesi için önce Arapça ve Farsçayı öğrenmesi gerekiyordu. Bu dillerin öğrenimi ise ortalama on yıllık bir zaman kaybına sebep oluyordu. Tarihimize gerçekçi olarak baktığımızda **Thomas Edison, Isaac Newton, Blaise Pascal, Albert Einstein** gibi dünyaca ünlü bilim adamlarının Türkler arasından yetişmediğini görüyoruz. Arapça ve Farsçayı öğrenmek için on yıl çaba harcamaya kendisi kendi ana dilimiz ile okuyup yazıp düşünseydik bilimsel alanlarda çok daha büyük başarılarla ulaşabilirdik. Günümüzde de çocuklarımız ve gençlerimiz İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi dillerde eğitim görmeye zorlanıyor. Oysa bir insanın duygu ve düşüncelerini başkalarına en güzel biçimde aktardığı dil ana dilidir. Ana dilini bilmeyen bir kimse yabancı dilleri de öğrenemez. Ayrıca, ana dilini yeterince bilmeyen bir kimsede kültürel kimlik sorunları başlar. Çünkü dil kültürün aynasıdır. Dil, kültür, ulus ilişkisi o kadar güçlü bir bağdır ki, **Napoléon Bonaparte** bu konuda: "*Fransa'nın sınırları, Fransızcanın konuşulduğu yerlerdir.*" diyebilecek kadar ileri gitmiştir.

Çağlar boyunca bilimde ve teknikte ileri olan toplumlar, gelişmiş, güçlenmiş, başka ulusların egemenlikleri altına girmemişlerdir. Günümüzde bilim ve teknikteki gelişmeler olağanüstü hızlanmış ve yaşadığımız dönem *bilgi ve bilim çağı* olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bir atom bombasının gücü, milyonlarca insanın gücünden daha çok tahribat yapabilmekte, bir tek bombayla savaşlar kaybedilmekte ya da kazanılabilmektedir. Böyle bir dönemde Türkçenin de çağdaş bilimsel gelişmelerin dışında kalması doğru değildir. Bu nedenle son zamanlarda dilimize özellikle Batı dillerinden giren yabancı sözcüklere hızla karşılık bulunmalı, ana dilimizin güzelliği ve zenginliği korunmalıdır. Bunun için de yabancı dil öğretimi sağlıklı hale getirmeli, okullarda çağdaş yöntemlerle yabancı dil öğretilmeli, ancak eğitim ve öğretim dilimiz kesinlikle Türkçe olmalıdır.

Dünyada siyasî bakımdan sömürge olmadığı halde, yabancı dille eğitim yapan tek ülke Türkiye'dir. Bu da bize siyasî yönden bağımsız olmamıza rağmen, henüz kültürel bağımsızlığa tam olarak kavuşamadığımızı göstermektedir. Dil kültürün aynası olduğuna göre, kültürel bağımsızlık için dilde bağımsızlık gereklidir. Atatürk bu konuda:

"Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." demektedir.

Dil ve Din

Dilbilgisi, dinî metinlerin hatasız yazılması ve okunması çabasından doğmuştur. Eski Hintte M.Ö. X. yüzyılda dinî metinler derlenerek yazıya aktarılmıştır. *Veda* adı verilen bu kitaplar dinî metinlerin ilk örnekleri olarak kabul edilir.

Yeryüzünde dinsiz insan vardır ama dinsiz toplum yoktur. Dinin doğru anlaşılabilmesi için dili doğru anlamamanın önemi çok büyüktür. Batıda Rönesans hareketlerinin İncil'in Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi dillere çevrilmesinden sonra başlaması bunun en önemli kanıtıdır. Bilindiği gibi matbaa 1450 yılında **J. Gutenberg** tarafından bulundu. Bu matbaada basılan ilk eser ise "*Kitab-ı Mukaddes*" adıyla İncil oldu. Böylece İncil bütün Hristiyan âlemine matbaa yoluyla yayıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar 1493 yılında matbaayı kullanmaya başladılar. Ancak, Şeyhülislam Türkçe kitap basımına izin vermedi. Böylece Batıda Rönesansın başladığı dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu basılı kitaplardan yoksun kaidi.

Türkçe kitapların matbaada basılmasına 1727'de izin verildi. Bu durumda matbaa ülkemizde tam 277 yıl sonra kullanılmaya başlandı. Bilim ve tekniğin, hızla geliştiği dönemlerde, matbaanın ülkemizde kullanılmaması ne korkunç bir hata ve gaflettir. Bütün bu hatalarda Türk'erin Kuran'ı Türkçe olarak okuyamamalarının büyük payı vardır. Kuran'da, anlamını bilmeden Kuran okumanın yararsız olduğu belirtilmektedir. Kuran'ın ilk çevirisi 1338 yılında Arapçadan Türkçeye Çağatay Lehçesinde yapılmış, fakat yaygınlaşmadığı için Türklere bir yararı olmamıştır. Kuran, yüzyıllar boyu Arapça okunduğundan araya dil engeli girmiştir. Dolayısıyla, Müslümanlık doğru olarak anlaşılamamış, bir yığın hurafeler ve gerçek dışı fikirlerle Türk milletinin beyni yıkanarak ülkemiz bilimsel yönden çağın gerisinde kalmıştır. Oysa İslâmiyet, yer yüzünde bilime en çok değer veren dindir. Şu âyet ve hadisler, İslâmiyetin bilime ne kadar önem verdiğini gösteren bazı örneklerdir:

- " Yaratan Rabbi'nin adıyla oku! O, insanı bir aşlanmış yumurtadan yarattı.
Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir."
(Alak Suresi : 1-5 Ayetler)
- " Rabbim, benim ilmimi artır" de."
(Tâ-Hâ Suresi, 114. Ayet)

- "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür."
(Zümer suresi, 9. Ayet)

Ayrıca hadislerde de bilime verilen önem vurgulanır:

- "İnsanlar ikiye ayrılır: Bilginler ve bilgi elde etmeye çalışanlar. Bunların dışındakilerde hayır yoktur."
- "Bilgin kişinin yüzüne bakmak ibadettir."
- "Kendisinden bilgi elde ettiğiniz adamı da büyük sayın, ağırlayın, kendisine bilgi bellettiğiniz adamı da."
- "Bilginler yer yüzünün ışıklarıdır, peygamberlerin halifeleridir, benim varislerimdir, peygamberlerin varisleridir."
- "Bilgi elde etmeye çalışmak, dine ne de güzel bir yardımdır."
- "Bilgi elde etmeye uğraşan kişi, Müslümanlığın direğidir."
- "Bilginle ibadet eden arasında yetmiş derece vardır."
- "Bir an bilgiyle meşgul olmak, bir an kitaba, yazıya bakmak, altmış yıl ibadet etmekten hayırlıdır."

TÜRKÇE GÜZEL BİR DİL MİDİR?

Güzellik, insanlara göre değişen göreceli bir kavramdır. Bu nedenle bir dilin güzel olup olmadığı daima tartışmaya açık bir konudur. Ancak, bilimsel ölçütlerle yola çıkıldığında konular daha nesnel bir görünüm kazanır. Türkçe, yüzyıllarca horlanıp bir tarafa itildiği için dilimizin güzel yönlerini kısaca açıklamakta yarar görülmektedir. Türkçenin güzelliği konusuna da bilimsel açıdan bakmak gerekir. Bir dilin güzel olup olmadığı iki açıdan değerlendirilir:

- Dilin seslerindeki doğal ahenk ve musiki
- Dilin yapısı ve işleyiş düzeni

Bir dilde ünlüler ne kadar çoksa, o dil o kadar ahenkli olur. Çünkü ünlüler, akciğerden çıkan havanın ses yolunda hiçbir engele çarpmadan ağız boşluğuna kadar gelmesi ve burada biçimlenmesiyle oluşur. Bu nedenle ünlüler, ünsüzlere göre dolgun, gür ve ahenkli seslerdir. Oysa ünsüzlerde durum böyle değildir. Akciğerden çıkan hava gırtlakta bazı engellere rastlar. Bazı ünsüzler buradan sızarak, bazı ünsüzler de engellere çarparak ağız boşluğuna ulaşır. Bu sesler ünlülere göre daha cılız ve güçsüz seslerdir. Ünlüler, ünsüzlere göre daha güçlü sesler

olduğundan ünsüzleri etkileyerek onları kendi biçimlerine uydurur. Böylece 8 ünlü, 21 ünsüzü etkileyerek 168 temel ses oluşturur. Türkçede **ğ** ünsüzü ile sözcük başlamadığından bu temel seslerin sayısını 160 olarak düşünmek daha doğru olur. Bu konu sesbilim bölümünde geniş olarak işlendiği için burada ünlülerin ünsüzleri nasıl etkilediğine dair yalnızca bir örnek vermekle yetinelim.

a	e	ı	î	o	ö	u	ü
ba	be	bı	bî	bo	bö	bu	bü

Örnek çizelgede görüldüğü gibi *b* ünsüzü ünlülerin etkisiyle sekiz ayrı biçimde söylenmektedir. Bu da bize Türkçenin ses ve ahenk yönünden ne kadar zengin bir dil olduğunu gösteren güzel bir örnektir.

Bu duruma göre bir dilin ahenkli olup olmadığı konusundaki en önemli ölçü, o dilde bulunan ünlü ve ünsüzlerin sayısıdır. Ünlülerin daha çok olduğu diller, diğer dillere göre daha ahenklidir. Ünlülerin yanı sıra *l, m, n, y* ünsüzleri de oldukça ahenkli ve güçlü seslerdir. Özellikle *y* ünsüzü yarı ünlü sayılır. Ünlü şair ve yazarlar arasında yapılan anketler de bu sonucu doğrulamıştır. Bazı şair ve yazarlara çeşitli sözcükler gösterilerek hangilerinin daha güzel olduğu sorulmuş, anket sonunda ünlülerin bol olduğu sözcüklerin daha çok beğeni kazandığı görülmüştür. Bu konuda bir fikir edinebilmemiz için bazı dillerdeki ünlü sayılarına bir göz atalım:

Diller	Ünlüler	Ünsüzler	Toplam Harf Sayısı
Türkçe	a, e, ı, î, o, ö, u, ü	b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, k, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z	29
İngilizce	a, e, i, o, u	b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, w, x, y, z	26
Almanca	a, e, i, o, u	b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, w, x, y, z	26
Fransızca	a, e, i, o, u, y	b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, w, x, z	26
İtalyanca	a, e, i, o, u	b, c, d, f, g, h, l, m, n, p, q, r, s, t, v, z	21
İspanyolca	a, e, i, o, u	b, c, ch, d, f, g, h, j, k, l, ll, m, n, ñ, p, q, r, s, t, v, w, x, y, z	29

Bazı dillerin, yukarıda verilen örnekler dışında, kendilerine ait kuralları vardır. Örneğin:

Arapçada üç temel sesi oluşturan hareketler vardır. Bu hareketler *e* (*a*), *i*, *u*'dur. Türkçede bulunan *ı*, *o*, *ö*, *ü* gibi ünlüler Arapçada olmadığı için uzun zaman Arap alfabesini kullanan Türkler ünlülerin yazımı konusunda sorunlarla karşılaşmışlardır.

Japoncada ise toplam 45 ses vardır. Bunlardan 5 tanesi ünlü (*a*, *e*, *i*, *o*, *u*) ve 1 tanesi de ünsüzdür (*n*), kalan 39 ses hece biçimindedir. Ayrıca bu 39 heceden 25 başka hece türemektedir.

Örneklerde görüldüğü gibi Türkçe, ünlüler yönünden zengin bir dildir. Bu nedenle de Türkçe yeryüzünde bulunan diller içinde en ahenkli ve en güzel üç dört dil arasında yer almaktadır.

Türkçenin en önemli özelliklerinden biri de bu dili konuşan kimselerin çene ve ağız yapısının diğer uluslara göre farklı oluşudur. Diş protezi üzerine çalışan doktorların yaptıkları tespitlere göre değişik dilleri konuşan ulusların çene ve ağız yapılarında da değişiklikler görülmektedir. Örneğin, İngilizlerle İtalyanların, İtalyanlarla Arapların çene ve ağız yapılarında konuştukları dillere göre bazı farklılıklar vardır. Bunun sebebi de ünlü ve ünsüzlerin çıkışı sırasında ağız ve çenenin farklı durumlar almasıdır. Arapçada ünlüler az olduğu için Araplar özellikle *ı*, *ö*, *ü* seslerini söylemekte güçlük çekmektedirler. Oysa Türkçe bol sesli bir dil olduğundan Türklerin çene ve ağız yapısı tüm sesleri rahatlıkla çıkarabilecek biçimde gelişmiştir. Bu nedenle de Türkler, dünyadaki bütün dilleri en iyi şekilde konuşabilen ve en doğru şekilde telâffuz edebilen bir millettir.

Türkçe yapı ve işleniş düzeni bakımından da eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Türkçede kökler değişmez, yalnızca köklere gelen ekler değişir. Bu nedenle yüzlerce yıl öncesine ait bazı Türkçe metinler bugün de rahatlıkla anlaşılabilir. Türk Lehçelerini biraz bilen bir kimse bile, günümüzden bin iki yüz yıl önce yazılmış Orhun anıtlarındaki metni anlayabilir. Oysa İngilizler dört yüz yıl önce yaşayan **Shakespeare**'in tiyatrolarını, Almanlar iki yüz yıl önce yaşayan **Goethe**'nin eserlerini bugünkü dile çevrilmeden anlayamamaktadırlar. Buna karşın **Yunus Emre**'nin günümüzden yedi yüz yıl önce yazılmış şiirlerini biz bugün rahatlıkla anlayabiliyoruz. Nitekim **Yunus Emre**'nin söylediği şu dörtlüğün günümüz Türkçesinden ne farkı vardır?

Mal sahibi, mülk sahibi

Hani bunun ilk sahibi

Mal da yalan, mülk de yalan

Var biraz da sen oyalan

Karacaoğlan, Köroğlu, Pir Sultan Abdal gibi ünlü halk ozanlarımızın şiirleri için de aynı durum geçerlidir. Büyük İngiliz dil bilgini **Max Müller** (1813-1900) Türkçenin eşsiz güzelliği karşısındaki duygularını şöyle belirtmektedir:

"Türkçe bir dilbilgisi kitabını okumak, bu dili öğrenmek niyetinde olmayanlar için bile bir zevktir. Türlü dilbilgisi kurallarının belirtilmesindeki ustalık, isim ve fiil çekimi sistemindeki düzenlilik, dilin tüm yapısındaki saydamlık, kolayca anlaşılabilme yeteneği, insan zekâsının dil aracıyla beliren üstün gücünü kavrayabilenlerde hayranlık uyandırır... Alet olarak, Türk dilindeki duygu ve düşüncenin en ince ayrıtlarını belirtebilme, ses ve şekil öğelerini baştan sona dek düzenli ve uyumlu olan bir sisteme göre birbirleriyle bağdaştırıp dizileme gücü, insan zekâsının dilde gerçekleşen bir başarısı olarak belirir. Birçok dillerde bu gibi olaylar gözden perdelenmiştir. Onlar çözülmez kayalar gibi karşımızda durur. Ancak dilcinin mikroskobuyla, dil yapısındaki organik öğeler ortaya çıkarılır. Türk dilinde ise, her şey saydamdır, apaçıktır. Dilin iç ve dış yapısı, billûr bir arı kovani yapısını seyrediyormuşuz gibi ortadadır. Türk dili, seçkin bir bilginler kurulunun uzun bir çalışma ve olaşmasıyla yapılmış sayılabilecek düzgünlüktedir. Ne var ki, hiçbir kurul, Tataristan bozkırlarında kendi kendilerine yaşayan bu insanların, doğuştan edinilen ve yeryüzündeki benzerlerinden hiç aşağı olmayan dil duygusu kuralları ya da iç güdü ile ortaya koydukları bu dil gibi güzel bir dil yaratamazdı."

Türkçe üzerine pek çok çalışmaları bulunan ve Türkçenin en güzel dilbilgisi kitaplarından birini yazan ünlü Fransız dilcisi **Jean Deny** (1879-1963) de Türkçe hakkında **Max Müller**'inkine benzeyen şu sözleri söylemiştir.

"Türkistan bozkırları ortasında kendi başına kalmış insan zekâsının, sadece kendi yaradılışından gelen iç güdülerle yarattığı bu dili, hiçbir bilginler kurulunun yaratması düşünülemez."

Burada kendimize sormamız gereken çok önemli bir soru vardır. Türkçenin bu eşsiz güzelliğini biz daha önce niçin fark etmedik? **Kaşgârlı Mahmut**'u, **Ali Şir Nevaî**'yi niçin dinlemedik? Türkçemizin güzelliğini, kültürümüzün zenginliğini haykıran bu seslere neden kulak vermedik? Yüzyıllar boyu başka dillerin, başka kültürlerin peşinden sürüklenip gittik. Bugüne dek olan olmuştur. Bundan sonra yapılacak tek şey, kendi dilimize ve kültürümüze sahip çıkarak tarih önünde bir kez daha suçlu duruma düşmemektir.

TÜRKÇENİN BUGÜNKÜ DURUMU

Türkçenin bugünkü durumu geçmiş dönemlere göre çok daha iyidir. Ancak, İngilizce, Almanca, Fransızca gibi dillerle kıyasladığımızda bazı önemli eksikliklerinin olduğu görülür. Bu eksiklikler genellikle toplumumuzda ana dil bilincinin henüz tam olarak gelişmemiş olmasından ve Türkçeye gereken önemin verilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Ana Dil Bilincinin Geliştirilmesi

Ana dilimiz, duygularımızın, düşüncelerimizin, kültürümüzün, kısacası kişiliğimizin aynasıdır. Nefes alıp vermektten sonra en çok yaptığımız iş konuşmaktır. Bu konuşmalar bizi bazen yüceltir, bazen küçültür, bazen de ölüme bile götürür. Bu nedenle atalarımız *"Söz var, iş bitirir; söz var, baş yitirir."* demişlerdir. Ne var ki ülkemizde bu konunun önemi henüz tam olarak anlaşılamamıştır. Liseyi bitiren bir öğrenci on sekiz yaşına geldiği halde, ana dilini tam olarak öğrenememekte ve üniversitelerde ek olarak Türk Dili dersleri okumaktadır. Böylesine acı bir durum gelişmiş ülkelerin hiçbirinde yoktur. Ana dilini iyi bilmeyen bir öğrenci, diğer derslerde de tam başarılı olamaz. Çünkü okuduklarımızı anlamamız, anladıklarımızı doğru olarak anlatabilmemiz için ana dilimizi iyi bilmemiz gerekir. Ana dil bilinci nasıl gelişir? Türkçeyi, ana dil olarak daha iyi nasıl öğretebiliriz? Gelişmiş ülkelerle bazı karşılaştırmalar yaparak bu soruların cevabını vermeye çalışalım.

Gelişmiş ülkelerde ana dil öğretimine çok önem verilir. Çünkü ana dili ve kişilik gelişimi arasında çok büyük bir yakınlık vardır. Dil, düşünceden soyutlanamadığı için dil öğretimi demek, düşünce öğretimi demektir. Dil, boş bir bal peteğine, düşünce de bu peteğin balına benzetilebilir. Düşünce yapımız ve tarzımız da kişiliğimizin temelini oluşturur. Ülkemizde ana dili ve düşünce eğitiminin daha sağlıklı ve başarılı olabilmesi için şu konulara özen gösterilmelidir:

Okuma Sevgisi

Okullarda okutulan bir tek Türkçe kitabıyla çocuklarda okuma sevgisi gelişmez. Gelişmiş ülkelerde çocuklar, ortalama haftada bir, yılda elli kitap okumaktadırlar. Çocukların kitap ihtiyacını karşılayabilmek için kütüphanelerde aynı kitaptan kırk-elli tane bulundurulmaktadır. Böylece öğretmen bir ödev verdiği zaman öğrenciler kütüphanelerden istedikleri kadar kitap alıp okuyabilmektedirler.

Ülkemizde hazırlanan Türkçe kitaplarında konular genellikle güdümlü, kuru anlatımlı ve didaktik metinlerden oluşmaktadır. Oysa gelişmiş ülkelerde hazırlanan ana dil öğreten kitaplarda önce okuma zevkini geliştirecek metinlere yer verilmekte, millî ve didaktik konular ise daha çok tarih ve yurttaşlık bilgisi gibi derslerde verilmektedir. Okuma zevki ve alışkanlığının gelişiminde, üzerinde durulması gereken en önemli konu ders dışında okutulan kitaplardır. Yılda ortalama elli kitap okuyan bir öğrenci, on beş yıllık bir eğitim döneminde yedi yüz elli kitap okur. Bu kadar ya da bunun yarısı kadar kitap okuyan bir kimsenin de ana dili bilincine erişmemesi ve ana dilinin inceliklerini kavramaması mümkün değildir.

Öğretmen Yetiştirilmesi

Türkçe öğretimindeki en önemli sorun öğretmen yetiştirilmesi sorunudur. Ülkemizde henüz ana dili öğretimi üzerine çalışan yeterli sayıda kurum yoktur. Eğitim

Fakültelerindeki Türkçe Öğretmenliği, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümleri genellikle ihtiyaca yönelik programlar izlemektedir. Türkoloji bölümlerinde genellikle, Türk Dili ve Edebiyatı üzerinde araştırma yapacak bilim adamları yetiştirilmektedir. ilkokul, ortaokul ve lisede okutulan *Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı* dersleri için uzman öğretmenler yetiştirecek bir program izlenmemektedir. Dilbilimle ilgili bölümlerde yapılan çalışmalar da Türkoloji bölümlerinde olduğu gibi öğretmen yetiştirmekten çok bilimsel araştırmalara yöneliktir. Bu nedenle, Türkiye'de yalnızca Türkçe öğretmeni yetiştirmeyi amaçlayan bir kurum henüz yoktur.

Türkçe konusunda yapılan bilimsel çalışmaların da kesinlikle yeterli olduğu söylenemez. Türkiye'de henüz çocuk edebiyatı ile ilgili yeterli bir çalışma yoktur. Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde edebiyattan daha çok edebiyat tarihi üzerinde durulmakta, çağdaş yazarlara yeterince yer verilmemektedir.

Bir ağacın kökü, gövdesi, dalları ve yaprakları bir bütünü oluşturur. Ağacın kökü olmazsa, gövde, dallar ve yapraklar kurur. Ancak, gövde, dallar ve yaprak olmayınca da ağacın kökü işe yaramaz. Dil, edebiyat ve kültür konusunu da bir ağaca benzetmek mümkündür. Eski edebiyatımız, eski kültürümüz elbetteki çok önemlidir. Ama bu hiçbir zaman yeni yazarları, yeni düşünce ve kültür ürünlerini ihmal ve inkâr anlamına gelmemelidir. Çünkü böyle bir ihmal ve inkârcılık bizi çağdaş gelişmelerin dışında bırakır. Üniversitelerimiz de kapılarını çağdaş gelişmelere sonuna kadar açmak zorundadır. Bu nedenle üniversite ve yüksek okullardaki mevcut Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri çağımızın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmelidir. Bu düzenlemeler yapılmadığı takdirde karşımıza şöyle bir kısır döngü çıkmaktadır.

Üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğrencilere yeterli kitap okutulamamaktadır. Kitap okumadan yetişen öğretmenler öğrencilerine de kitap okuma alışkanlığı kazandıramamaktadır. Değişik kitaplar okuyarak düşünce düzeyini geliştiremeyen öğrenciler, düşüneyen bir toplum oluşturmaktadır. Kitap okuma alışkanlığı olmayan toplumlarda kitaplar çok az sayıda basılmaktadır. Kitap satamayan yayın evleri, düşünürlere ve yazarlara çok az ücret ödemektedir. Düşüncenin para etmediği yerde de büyük yazarlar, düşünürlere ve bilge kimseler yetişememektedir. Ünlü Türk düşünürü **İbn-i Sina** "*Bilim, kendisine değer verilmeyen yerden geçer.*" demiştir. Bu göçü durdurmak için bilime ve okumaya önem vermek zorundayız. Ancak, bu söylediklerimiz gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında doğrudur. Şimdiki durumumuzdan memnun olanlar için sorun yoktur. Ayrıca, okuma ve yazmanın önemini kavrayan ve bu konuya yeteri kadar önem veren öğretim üyelerini ve öğretmenleri bu suçlamanın dışında tutmak gerekir.

Ülkelerin Parçalanması

Genellikle ülkelerin topla, tüfekte yani askerî güçlerle parçalanıp yok olduklarını sanırız. Oysa toplumları ayakta tutan, milletleri parçalanıp yok olmaktan kurtaran duygu, düşünce, inanç ve kültür birliğidir. Özellikle düşünce ve inançtaki birlik yok olunca toplumda çözülme ve dağılmalar başlar.

Toplumda düşünce ve inanç birliğinin oluşabilmesi için düşünürlerin ve bilim adamlarının yetiştirilmesi gerekir. Atalarımız "*Kuş kılavuzsuz uçmaz*" demiştir. Atların, arıların, koyunların, balıkların kısaca doğadaki pek çok canlının lideri vardır. Toplumlarda da bireylere yol göstermek için manevî liderlere ihtiyaç vardır. **Farabî, İbn-i Sina, Mevlâna, Ziya Gökalp** gibi ünlü düşünürler bu manevî liderlerden bazılarıdır. Türk toplumunda yetişen düşünür ve filozoflar, gelişmiş ülkelerdeki düşünürlerle göre daha azdır. Yeteri kadar filozof, sosyolog, yani manevî kılavuzlar yetiştiremeyen toplumda kargaşa başlar. Çünkü kendi kılavuzu olmayan bireyler, başka ülkelerde manevî kılavuzlar arar. Kimileri Batıyı taklit eder, kimileri Doğuyu; kimileri kapitalizmin peşinden sürüklenir, kimileri sosyalizmin, komünizmin. Böylece düşünce kargaşası, toplumsal kargaşaya, toplumsal kargaşa da iç savaşımlara, bölünme ve parçalanmalara yol açar.

13. yüzyılda **Mevlâna** Türkçeyi yeterli bulmadığı için eserlerini Farsça yazmıştır. Bu nedenle İranlılar **Mevlâna**'nın Türk değil İranlı bir şair ve yazar olduğunu savunurlar. Aynı yüzyılda yaşayan **Yunus Emre** ise Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği halde şiirlerini Türkçe yazmıştır. Türkçe yazan **Yunus Emre**'nin Türklüğünden hiç kimsenin şüphesi yoktur. Ancak, **Mevlâna** eserlerinde kendisinin Türk olduğunu söylemesine rağmen İranlılar onun Türk değil, İranlı olduğunu iddia edebilmektedirler. Demek ki dil, millî kimliğimizi belirleyen en önemli unsurların başında gelmektedir.

Büyük balık büyük suda yetişir. Büyük düşünürlerin yetişebilmesi için de büyük kültürlerle, zengin dillere ihtiyaç vardır. Baş nereye giderse, gövde de oraya gider. Düşünce gücü yetersiz liderler, toplumu felâkete sürükler. Düşüncenin gücü dilin gücüdür. Günümüzden beş bin yıl önce Mısırlı bir ozan, dilin gücü konusunda şöyle demektedir:

Güçlü olmak istersen söz ustası ol
Dil, yiğit elindeki kılıç gibidir.
İyi konuşan, daha merttir iyi dövüşenden
Dile getiremezler yüreği cerbezeli olanı.
İyilikle, adaletle hüküm sürer
Atalar dilini güzel konuşan.

Türkçemizin gücü de, düşünürlerimizin, bilim adamlarımızın, liderlerimizin kısacası ülkemizin gücüdür. Bu gücü büyütmek ve zenginleştirmek ülkemizin gücünü büyütmek ve zenginleştirmek demektir.

Dil ve Edebiyat

Dil, altın ise şair ve yazarlar bu altını işleyen kuyumculardır. Dilbilgisi, dilin yalnızca kurallarını ve işleniş düzenini öğretir. Dilbilgisini iyi bilmek, dili iyi öğrenmek için yeterli değildir. Dil, şair ve yazarların elinde gerçek gücüne ulaşır. Bu nedenle dil yalnızca bir araçtır. Gerçek amaç dil değil, dil ile söylenenler ve yazılanlardır. Türkçenin şair ve yazarlarımız tarafından çok iyi işlendiği ve büyük eserler yazıldığı henüz söylenemez. Türkçede *Faust*, *Hamlet*, *Donkişot* gibi dünya çapında ün kazanmış ve tüm dünya dillerine çevrilmiş ya da Nobel Ödülü almış eserler henüz yoktur. Çünkü Türk edebiyatında tiyatro, roman, deneme, eleştiri gibi edebî türler çok yenidir.

1860'da başlayan Tanzimat Edebiyatı döneminde, **Şinasi** tarafından *Tercüman-ı Ahval* gazetesi çıkarılmış ve bu edebî türler ilk kez bir gazetede yayınlanmıştır. Sözlü olarak oynanan *orta oyunu* bir yana bırakılacak olursa, ilk yazılı tiyatro eseri olan *Şair Evlenmesi* de bu dönemde yayınlanmış ve ilk noktalama işaretleri bu eserde kullanılmıştır. Oysa Batıda tiyatronun tarihi M.Ö.V. yüzyılda **Sophakles**'e ve **Aristophanes**'e kadar uzanır.

Bugünkü dil ve edebiyatımızın asıl temeli ise 1911 yılında başlayan Milliyetçilik akımından sonra atılmıştır. Bu durumda kısa zamanda çok yol alındığı Türk dili ve edebiyatının çok geliştiği söylenebilir. Ancak, üç bin yıllık geçmişi olan Türkçede bunlarla yetinmemeli, dünya klâsikleri ile yarışacak eserler yazılmalıdır. Gerçi Nobel ödülleri genellikle siyasî amaçlarla verilmektedir. Ayrıca yazarlarımızın güzel eserleri başka dillere henüz istenen güzellikte çevrilmiş değildir. 1991 yılında Almanya'da yılın şairi seçilen **Orhan Veli** bu durumun en güzel örneğidir. **Orhan Veli**'nin şiirleri Almancaya çevrilmeseydi, **Orhan Veli**'yi Almanya'da kimse tanımayacak ve ödül de vermeyecekti. Bu da kültürel değerlerimizi başka ülkelere tanıtabilmemiz için çeviri diline de önem vermemiz gerektiğini göstermektedir.

İngilizce, Almanca, Fransızca gibi dillerde şair ve yazarlar ortalama 100-200 bin sözcük ile düşünüp yazabilmektedir. Türk Dil Kurumunun 1988 yılında yayınladığı Türkçe Sözlükte ise ortalama 60.000 sözcük bulunmaktadır. Bu durum bize dilimizin ve edebiyatımızın uluslar arası standartlara ulaşabilmesi için daha çok çaba harcamamız gerektiğini göstermektedir.

Dilde Sözcük Sayısı

Düşünebildiklerimiz ne kadar çoksa, anlatabileceklerimiz de o kadar çok demektir. **C. Gamov**, Afrika'nın keşfi sırasında Hutonto kabilesindeki yerlilerin en

fazla üçe kadar sayabildiklerini belirtmektedir. Bilim geliştikçe yeni kavramlar ortaya çıkmış ve bu yeni kavramları anlatacak yeni sözcükler türetilmiştir. Elli yıl önce ülkemizde bilgisayar, televizyon kavramları olmadığı için, Türkçede bu kavramları karşılayacak sözcükler de yoktu. Öyleyse bütün buluş ve icatlar yeni kavramları ortaya çıkartmakta, bu yeni kavramlar da bizleri yeni sözcükler türetmeye zorlamaktadır. Buradan da, düşünce gücünün dilin gücünü zorladığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bazı dilcilere göre, bir dilin anlatım gücü sözcük sayısı ile ölçülmez. Günlük konuşmalar için bu düşünce doğrudur. Çünkü günlük konuşmalarda çok fazla sözcüğe gerek duyulmaz. Ama bilim dilinden söz ediyorsak, bu düşünce kesinlikle doğru değildir. Sözcük olarak karşılığı bulunmayan bazı kavramları uzun uzadıya anlatabiliriz. Ama önemli olan her kavramı karşılayan bir sözcüğün bulunmasıdır. Bu nedenle sosyal ve pozitif bilimlerdeki tüm gelişmeler, yeni kavramlarla dile yansıtılıp yeni sözcükler türetilmediği takdirde dil gelişemez ve kendini yenileyemez.

Dilde yeni sözcüklerin doğuşunun yanı sıra bazı sözcükler de zamanla unutulur. Örneğin, eskiden tartı aletlerinde *okka*, *dirhem* gibi ölçü birimleri kullanılırdı. Ama artık *kilo* ve *gram* ölçü birimi olarak kullanıldığı için *okka* ve *dirhem* unutulmuştur. Köylerde at, eşek sırtında mal satan *çerçiler* artık toplumsal yaşamın gelişmesiyle giderek azalmaya başlamıştır. Bu konuda daha yüzlerce örnek vermek mümkündür. Ancak, burada önemli olan dilin canlı bir varlık olduğu ve toplumsal yaşamla birlikte değiştiğidir. Dildeki sözcükler, toplumsal yaşama göre bir ağacın yaprakları gibi bir yandan dökülür, bir yandan da yenileri yeşererek kendilerini tazeler.

TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞI

Türkçe yeryüzündeki dillerle kıyaslandığında pek çok dilden daha zengindir. Ancak İngilizce, Almanca, Fransızca gibi dillerle kıyaslandığında sözcük sayısı, bilimsel terimler ve soyut kavramlar yönünden bazı eksiklikleri olduğu görülür. Bazı dilciler, dilde sözcük sayısının önemli olmadığını söylerler. Gerçekten de önemli olan, dildeki sözcük sayısı değil, dilin anlatım gücüdür. Ama dilin anlatım gücüyle sözcük sayısı arasında yakın bir bağ yok mudur? Dili oluşturan temel öğeler sözcükler değil midir? Sözcükler olmadan ne anlatılabilir? Bu durumda sözcük olarak karşılığı bulunmayan bazı kavramlar, tanımlama ve betimleme yoluyla anlatılmaya çalışılır. Bu da anlatımı çok uzun ve yorucu bir hale getirir.

İngilizce son yarım yüzyıl içinde dünyanın en zengin ve yaygın dili olmuştur. Dilleri ve kültürleri konusunda çok duyarlı olan Almanlar ve Fransızlar bile bilimsel yazılarında ve uluslararası yazışmalarda İngilizceyi kullanmaya başlamışlardır. Türkçenin de en az İngilizce kadar zengin ve yaygın bir dil olmaması için herhan-

gi bir neden yoktur. Çünkü Türkçe sınırsız sözcük türetim imkânlarına sahip olağanüstü güzel bir dildir. Gerekli olan tek şey, bu dilin bilinçle işlenmesidir. Türkçeyi dünyanın en zengin dillerinden biri yapabilmek için iki yol izlenmelidir. Bunlardan biri dil gümrüğünün konması, diğeri de sözcük bankasının oluşturulmasıdır.

Dil Gümrüğü

Almanya, Fransa, Macaristan gibi ülkeler dillerini yabancı dillerin istilâsından kurtarabilmek için *dil gümrüğü* adını verebileceğimiz bir uygulama başlatmışlardır. Bu uygulamaya göre, yeni bir buluş yapıldığı ya da yeni bir alet icat edildiği zaman, herhangi bir gecikmeye fırsat vermeden bu kavrama uygun yeni bir sözcük türetilmektedir. Böylece yabancı sözcükler dile girip yerleşmeden karşılıkları bulunmakta ve dilin yozlaşması önlenabilmektedir.

Türkçede ise yabancı sözcükler dilimize iyice yerleştikten sonra karşılıklar bulunmaya çalışılmaktadır. Örneğin televizyon, telefon, video gibi sözcükler dilimize iyice girmiş, halk ve aydınlar tarafından tamamen benimsenmiştir. Bu sözcüklere yeni karşılıklar aramak halkın tepkisine yol açar. Oysa otuz yıl önce televizyon ülkemize yeni girdiğinde Türkçe karşılığı türetilmiş olsaydı, halk bu cihazları Türkçe adıyla öğrenmiş olacaktı. Örneğin, başlangıçta *computer* adıyla ülkemize giren bilgisayara kısa zamanda Türkçe karşılık türetildiği için halk bugün *computer* değil *bilgisayar* terimini kullanmaktadır. Örneğin, Almanlar da televizyon karşılığında *fernsehen*, telefon karşılığında ise *Anruf* sözcüklerini türeterek dillerine yabancı sözcüklerin girmesine engel olmaya çalışmışlardır.

Türkiye'nin gümrük birliğine girmesinden sonra bu durum çok daha büyük bir önem kazanmıştır. Özellikle Türk Dil Kurumunun bu konuda duyarlı davranması ve yabancı sözcüklere hemen karşılıklar bulması gerekmektedir.

Türk Dil Kurumunun son zamanlarda başlattığı yabancı sözcüklere karşılık bulma çalışmaları takdirle karşılanmaktadır. Bu konuda bazı hatalar yapılsa bile bu iyi niyetli çalışmalar görülmeli ve sözcük türetme çalışmalarını radyo, televizyon ve basın-yayınla ilgili tüm kurumlar desteklemelidir. Aksi takdirde yabancı sözcükler Türkçeye hızla girmeye devam edecek, dilimiz yeteri kadar zenginleşemeyecek ve yabancı dillerin boyunduruğundan kurtulamayacaktır.

Sözcük Bankası

1988 yılında Türk Dil Kurumunun yayınladığı Türkçe Sözlük'te ortalama 60.000 sözcük vardır. Türkçenin sözcük sayısı çeşitli dillerle karşılaştırıldığında, durumun çok da kötü olmadığı açıktır. Ancak biz, Almancanın sözcük sayısı ile ve dünyanın pek çok yerinde konuşulan, hatta ortak iletişim dili olan İngilizce ile kıyaslama

yaparak onun sözcük sayısına ulaşmayı veya yaklaşmayı hedeflemeliyiz. Bu da araştırmalar yapılması ve sözcük türetimi konusunda odaklaşılması gereğini ortaya koymaktadır.

Bazı büyük sorunlar vardır ki, küçük önlemlerle çözümlenemez. Ayda üç beş sözcük türetilerek Türkçedeki sözcük sayısı İngilizcenin düzeyine çıkarılamaz. Çünkü biz sözcükleri türeterek aradaki açığı kapatmaya uğraşırken, yeni buluşlar nedeniyle yeni sözcükler türetilmekte ve aradaki açık giderek artmaktadır.

Daha iyi bir kıyaslama yapabilmek için aşağıdaki tabloda, çeşitli dillerde yayınlanan sözlük isimleri ve sözcük sayıları gösterilmiştir:

	Sözlük Adı	Sözcük Sayısı
İNGİLİZCE	Redhouse, <i>Redhouse Press</i> , 1968	160.000
	Cambridge International Dictionary of English, <i>Cambridge University Press</i> , 1995	100.000
	Webster's New World Dictionary, <i>Prestice Hall</i> , 1970	80.000
ALMANCA	Duden "Die Rechtschreibung", <i>Bibliographisches Institut Dudenverlag</i>	110.000
	Duden "Deutsches Universalwörterbuch", <i>Bibliographisches Institut Dudenverlag</i>	120.000
	Duden "Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6 Bänden", <i>Bibliographisches Institut Dudenverlag</i>	500.000
	Langenscheidts Großwörterbuch, <i>Langenscheidt KG</i> , 1993	66.000
İSPANYOLCA	Real Academia Española	100.000
	Maria Moliner, <i>Ramces Sopena, Barcelona</i> , 1993	100.000
	Gran Diccionario de la Lengua Española, <i>Sociedad General Española de Libreria (SGEL)</i> , 1994	60.000
FRANSIZCA	Le Nouveau Petit Robert 1, <i>Dictionnaire de la langue Française, Paris</i> , 1993	60.000
	Le Petit Larousse Illustré 1995, <i>Dictionnaire Encyclopédique Larousse, Paris</i> , 1994 (25.600'ü özel ad)	84.500
	Dictionnaire Du Français, <i>Hachette, Paris</i> , 1987	58.000

Çağımız bilgisayar çağıdır. İnsan gücüyle aylarca uğraşıp yapamadığımız pek çok şey, artık bilgisayarlar aracılığıyla kısa zamanda yapılabilmektedir. Türkçe ile ilgili çalışmalarda da bilgisayarların gücünden yararlanmak gerekir. Türkçenin büyük hayranlarından olan ve otuz iki dil bilen **Johan Vandewalle** aynı zamanda bir bilgisayar uzmanıdır. **J. Vandewalle** 1991 yılında Ankara Üniversitesi TÖMER'i ziyaret etmiş ve bilgisayar programlarından yararlanarak bir eyleme yüz bin civarında kavram yüklenebileceğini göstermiştir. Türkçenin öğretimi konusunda *Transformasyonel Bir Metot* adı altında yeni bir yöntem geliştiren **J. Vandewalle** bu konuda şöyle demektedir:

"Türkçe dilbilgisi hemen hemen matematik kadar düzenli ve istisnasız karakteriyle, hızlı ilerlemeyi sağlayan böyle açık bir yöntemi olanaklı kıldığı için birkaç sene önce Türkçe öğretimi faaliyetlerim için yeni bir metot geliştirmeye karar verdim.

Temel kurallar sistemini ortaya çıkarmak için ilk önce Türkiye Türkçesini, diğer çağdaş ve eski Türk Lehçelerini araştırarak o dillerin ortak kurallarını saptadım."

Bu sözlerden **J. Vandewalle**'nin Türkçeyi yalnızca Türkiye Türkçesinden ibaret bir dil olarak kabul etmeyip, tüm Türk Lehçeleriyle bir bütün olarak gördüğü açıkça anlaşılmaktadır. Bizce de işin doğrusu budur. Öyleyse, Türkçenin İngilizce düzeyinde zengin bir dil olabilmesi için üç aşamalı bir yol izlenmelidir:

1. Türkiye Türkçesi ile Türk Lehçelerinde bulunan tüm ekler, kökler ve sözcükler bir bütün halinde ele alınmalı, Türkçenin gerçek söz varlığı ortaya konmalıdır. Bugüne dek sözcük türetiminde temel işlevi olan ekler ve kökler hakkında henüz yeterince araştırma yapılmamıştır. Örneğin, Türkçe Sözlükte bulunan sözcüklerin yapımında kullanılan eklerin henüz tam sayımı yapılmamış, kullanım sıklığı ve sözcüğe hangi anlamları kazandırdığı belirlenmemiştir. Bu nedenle, Türkiye Türkçesi ile Türk Lehçelerindeki eklerin işlevlerinin anlambilim ve biçimbilim yönünden incelenmesi ve ortak kuralların belirlenmesi gerekir.

2. Türkiye Türkçesi ile Türk Lehçelerindeki sözcük kökleri, gövdeleri ve ekler belirlendikten sonra bu bilgiler bilgisayara verilerek sözcük türetimi için hazırlanan sağlıklı bir bilgisayar programıyla bu aşamada yeni sözcükler türetilmelidir.

3. Bilgisayarda türetilen sözcüklerin çoğu dilbilgisi kurallarına göre doğru olabilir. Ancak, bu sözcüklere gerçek anlamı veren insan aklıdır. Bu nedenle türetilen sözcüklerin karşılıklarının İngilizce, Almanca, Fransızca gibi dillerdeki sözcüklerle karşılaştırılması ve anlam yönünden doğruluğunun kontrol edilmesi gerekir. Örne-

ğın **-la, -le** eki addan eylem türeten bir ektir. Bu ekle türetilen sözcüklere iki örnek verelim:

su + la → sulamak
diş + le → dişlemek

Ancak *masa, kalem, defter* gibi sözcüklerle bu eki kullandığımızda karşımıza dilbilgisi yönünden doğru, anlam yönünden kusurlu bazı sözcükler çıkar: *masala-mak, kalemlemek, defterlemek* gibi.

Bilgisayarda türetilen sözcükler, Türkçe için önemli bir sözcük bankası oluşturacak ve dilcilerimiz bu sözcüklerden günlük yaşamda ve bilim dilinde kullanılabilecek durumda olanları seçebileceklerdir. Böylece Türkçe yüzyıllar boyu ihmal edilmekten dolayı uğradığı zararlardan kurtulacak, Türk Lehçeleri ile olan bağı daha çok güçlenerek çağdaş iletişim ve bilim dili olabilecektir. Ancak, düşünmek kolay, yapmak zordur. Bu konuda da başarıya ulaşabilmek için Türk Dil Kurumu, üniversiteler, Milli Eğitim Bakanlığı, radyo, televizyon ve bütün basın yayın kurumlarının bu projeyi desteklemesi gerekir. Bugüne kadar çok büyük işler başaran Türk ulusunun bunu da başaramaması için hiçbir engel yoktur.

Terim ve Sözcüklerin Seçimi

Türkçede en zor konu terim ve sözcüklerin seçimi konusudur. Çünkü bütün dilciler, kendilerine göre bazı terimler türetmiş ya da seçmiş, dili içinden çıkılmaz bir duruma sokmuşlardır. Oysa terimde birlik olmadan dilde birlik olmaz. Bu konuda sorunların çözümü hem son derece basit, hem de son derece zordur. Bütün dilcilerin benimseyebileceği ortak prensipler üzerinde bir anlaşmaya varılırsa, Türkçe bu büyük kargaşadan kurtulabilecektir. Bize göre bu sorunun çözümü için ortak olarak uyulması gereken kurallar şunlar olmalıdır:

Türkçe terim ve sözcükler varken, yabancı terim ve sözcükleri kullanmak doğru değildir. Yabancı terim ve sözcükleri kullanmak Türkçenin gelişmesine, zenginleşmesine engel olur. Her dilin kendine özgü bir işleyiş düzeni vardır. Yabancı sözcükler genellikle bu işleyiş düzenine uymaz. Örneğin, dilimize Arapçadan geçen "*kelime*" sözcüğünün Arapçada kırk kadar türevi vardır. Oysa bu sözcüğün Türkçede bir tek türevi yoktur. Buna karşın Türkçe "*söz*" kökünden şu sözcükler türetililmektedir; *söz, sözcü, sözcülük, sözde, sözel, sözlenmek, sözleşme, sözleşmek, sözleşmeli, sözlü, sözlük, sözlükçü, sözlükçülük...* gibi.

Dilin işleniş düzenini bir bütün olarak algılayabilenler için yalnızca bu örnek yeterlidir. Ancak, bazı yabancı sözcükler dilimize iyice yerleşmiş ve Türkçenin öz malı olmuştur. Bu sözcükleri Türkçeden atıp yerine yenilerini türetmek, halkın

tepkisine neden olacaktır. Örneğin "tin" sözcüğü Türkçe, "ruh" sözcüğü Arapçadır. Konuşma ve yazı dilinde "ruh" sözcüğü yüzyıllardan beri kullanılmış, Türkçenin öz malı olmuştur. Ayrıca "ruh" sözcüğünden pek çok başka sözcük türetilerek dilimize iyice yerleşmiştir. Bu sözcüklerden bazıları şunlardır: *ruh, ruhsal, ruh bilimi, ruhbilimci, ruhbilimcilik, ruhbilimsel, ruhen, ruh göçü, ruhiyat, ruhiyatçı, ruhiyatçılık, ruhlu, ruhsuz, ruh ötesi, ruh hastası, ruh sağlığı, ruhunu teslim etmek, ruhunu şad etmek* gibi.

Dilimizde bu kadar çok türevi olan bir sözcüğü atarak, yerine yüzyıllar önce kullanılan "tin" sözcüğünü koymaya çalışmak doğru değildir. Sözcük ve terim seçiminde iki temel konu üzerinde durulmalıdır:

- Sözcük ve terimlerin dilin yapısına ve işleyiş düzenine uygun olup olmadığı,
- Sözcük ve terimlerin halk içinde yaygınlık durumu.

Dilimizin yapısına ters düşmeyen, Türkçenin işleyiş düzenine zarar vermeyen ve halk tarafından sevilerek kullanılan sözcükler, yabancı kökenli de olsa kullanılmalı, dilde ırkçılık yapılmamalıdır. Daha önce bazı dilcilerimiz bu hatayı yaptıkları için dil devriminde aşırılığa kaçış, halk tarafından tepki görmüş, bu alandaki yararlı pek çok çalışma da uzun süre durdurulmuştur.

Türkçenin en önemli sorunlarından biri de bazı kavramlara birden çok Türkçe terim türetilmiş olmasıdır. Bir kavramın birden çok Türkçe karşılığı varsa, bu durumda ne yapılmalıdır? Bu durumda Türkçe terimler içinde en yaygın olanı seçilmeli, bütün dilciler de bu ortak tutuma katılmalıdır. Bu konuya şu örnekleri verebiliriz:

Yumuşak ünsüzler	: tonlu ünsüzler, ötümlü ünsüzler, titreşimli ünsüzler
Sert ünsüzler	: tonsuz ünsüzler, ötümsüz ünsüzler, titreşimsiz ünsüzler
Sürekli ünsüzler	: daralma ünsüzleri
Süreksiz ünsüzler	: kapanma ünsüzleri

Bu terimler içinde daha çok yumuşak ve sert ünsüzler, sürekli ve süreksiz ünsüzler terimleri yaygındır. Bu nedenle de bu kitapta bu terimler kullanılmıştır.

Bu ölçütlere göre, Türkçede sözcük türlerinin karşılığı olan sekiz terimden genellikle Türkçe olanları seçilmiştir. Ancak, *sıfat* terimi Arapça olduğu halde Türkçede çok yaygın olduğu için Türkçede yeni türetilen *önad* yerine kullanılmıştır.

Dilbilgisi Terimleri

Türkçe	Arapça
ad	isim
önad	sıfat
adıl	zamir
belirteç	zarf
ilgeç	edat
bağlaç	rabıt
ünlem	nida
eylem	fiil

Almanca'nın özleşmesine katkıda bulunan **Prof. Dr. Gerhard Kessler**, dilde arılaşma konusunda şöyle demektedir:

"Dili, gereksiz yabancı sözcüklerden uzaklaştırıp temiz tutmak, tıpkı vücudunu, vicdanını, evini, köyünü ve şehrini temiz tutmak gibi ahlâki bir ödevdir."

Bizim de dilimizi temiz tutmak en önemli Türklük görevimizdir. Atatürk: *"Türk milletindenim diyen insanlar, her şeyden önce ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır."* demiştir. Biz de kendimizi Türk hissettiğimiz için Türkçe sözcük ve terimler kullanmaya özen gösterdik.

Erdemin başı dil

TÜRK ATASÖZÜ

KİTAPTAKİ BÖLÜMLER

Dilbilgisi, yalnızca bir dilin özelliklerini inceleyen bir bilimdir. Dilbilim ise bütün dilleri inceleyerek dilin genel kurallarını bulmaya çalışır. Günümüzde dilbilim alanında büyük gelişmeler olmuştur. Daha önce yazılan birçok dil kitabında yer almayan konulara bu kitapta yer verilmiş ve dil alanındaki çağdaş bütün gelişmeler Türkçeye aktarılmıştır.

- 1 Sesbilim (Fonetik):** Dildeki sesleri inceleyen dilbilgisi ve dilbilim dalıdır. Bu bölümde Türkçede bulunan seslerin bütün özellikleri ve ses kuralları hakkında genel bilgiler verilmiştir.
- 2 Biçimbilim (Morfoloji):** Dildeki sözcüklerin yapısını, kökleri, ekleri ve bunların bağlanış biçimlerini inceleyen dilbilgisi ve dilbilim dalıdır. Bu bölümde Türkçedeki çekim ekleri ve yapım ekleri ile sözcük türleri incelenmiştir.
- 3 Sözdizimi (Sentaks):** Dildeki sözcüklerin sıralanışını, özne, tümleç, yüklem arasındaki ilişkileri inceleyen dilbilgisi ve dilbilim dalıdır. Sözdizimi bölümünde hem geleneksel dilbilgisi, hem de üretimsel dönüşümlü dilbilgisi konuları incelenmiştir.
- 4 Anlambilim (Semantik):** Dildeki her türlü anlam konusunu inceleyen dilbilgisi ve dilbilim dalıdır. Bu bölümde sözcük, kavram, anlam, çok anlamlılık, eş anlamlılık gibi konular üzerinde durulmuştur.
- 5 Sözcükbilim (Leksikoloji):** Sözcükleri, söz varlığını, ikileme, deyim, atasözleri gibi kalıplaşmış sözleri inceler. Bu bölümde özellikle Türkçenin en önemli özelliklerinden biri olan ikileme, deyim ve atasözleri üzerinde durulmuştur.
- 6 Lehçe:** Ana dilden koparak farklılaşan ses, yapı ve sözdizimi yönünden önemli ayrılıklar gösteren ana dilin kollarına **lehçe** denir. Bu bölümde Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Kırgız, Kazak ve Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir.
- 7 Noktalama İşaretleri ve Yazım Kuralları:** Yazılı metin ve diyalogların daha doğru ve iyi anlaşılabilmesi için kullanılan işaretlerdir. Bu bölümde, nokta, virgül, noktalı virgül, ünlem ve soru işareti gibi noktalama işaretleri üzerinde durulmuştur.

1. BÖLÜM

SESBİLİM (FONETİK)

SESBİLİM

Dildeki seslerin özelliklerini inceleyen bilime **sesbilim** denir. Sesbilim seslerin oluşumunu, seslerin çıkış yerlerini ve seslerle ilgili olan tüm kuralları inceler.

Sesbilim kendi içinde şu bölümlere ayrılır:

- Akustik sesbilim
- Fizyolojik sesbilim
- Söyleyiş sesbilimi
- Gelişmeli sesbilim
- Dinleyiş sesbilimi
- Görevsel sesbilim (fonoloji)

Akustik Sesbilim

Doğadaki sesleri, ses dalgalarını, ton, ses şiddeti, tını gibi konuları inceler .

Ses Dalgaları: Ses dalgaları hava içinde saniyede ortalama 340 metre hızla yayılır. Bu yayılma hızı sıvı ve katı maddelerde değişir. İnsan kulağı 20 ile 20.000 hertz arasındaki ses dalgalarını duyabilir. Bazı hayvanların kulakları daha hassastır. Örneğin köpekler, 40.000 hertze kadar olan ses dalgalarını duyarlar.

Ton, ses şiddeti, tını gibi konular ayrıntılı olarak Türkçenin bürünsel özellikleri bölümünde incelenecektir.

Fizyolojik Sesbilim

İnsan sesleri ile, konuşma aygıtı ve ses yolu adı verilen diyafram, akciğer, gırtlak, ağız gibi organların sesin çıkarılmasındaki rolünü inceler.

Söyleyiş Sesbilimi

Söyleyiş sesbiliminde konuşmayı sağlayan hareketlerin tümü incelenir. Seslerin çıkışı biçimi, seslerin oluşumu, ünlülerin ve ünsüzlerin özellikleri, hece ve hece çeşitleri söyleyiş sesbiliminin konusuna girer.

Gelişmeli Sesbilim

Dildeki her türlü benzeşme, benzeşmezlik, büyük ünlü uyumu, küçük ünlü uyumu, ünsüz benzeşmesi ve diğer ses benzeşmeleri, kaynaşma, ses aktarımı, tarihsel akış içinde dildeki değişiklikler gelişmeli sesbilimin alanı içinde incelenir.

Dinleyiş Sesbilimi

Dildeki seslerin duyulmasını sağlayan duyu organlarımızın yapısını, işleyiş biçimini ve duyma işleminin gerçekleşmesindeki aşamaları inceler. Dinleyiş sesbiliminde kulağın yapısı, dış kulak, orta kulak, iç kulağın özellikleri ve işitme olayının gerçekleşmesi üzerinde durulur.

Görevsel Sesbilim (Fonoloji)

Dildeki sesleri üstlendikleri görevler açısından ele alır. Görevsel sesbilimde genellikle anlam ayırıcı bir öge olan sesbilim, *ton, tını, ses şiddeti, vurgu ve ezgi* üzerinde durulur.

Bu kitap, yalnızca sesbilimi anlatan bir çalışma olmadığı için biz yalnızca sesbilimin genel özellikleri ve işlevsel açıdan önemli olan konular üzerinde duracağız.

SES VE İŞİTME

Doğada ve yaşadığımız çevrede birbirinden ayrı milyonlarca değişik ses vardır. Canlı ve cansız cisimlerin havayı titretmesinden ses dalgaları oluşur. Ses dalgalarının kulakla duyulup algılanması sonucunda **işitme** olayı gerçekleşir.

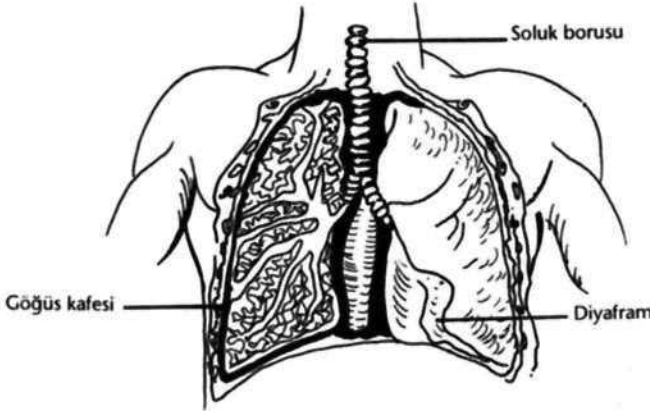
KONUŞMA

Yeryüzünde düzenli konuşabilen tek varlık insandır. Günümüzde yunus, balina, köpek, maymun gibi bazı hayvanların çeşitli sesler çıkararak konuşabildikleri saptanmıştır. Ancak, bu konuşmalar son derece sınırlı bazı ses ve işaretlerden ibarettir. Çünkü konuşabilme gücü, düşünebilme yeteneği ile sınırlıdır. Papağan da konuşur. Ama bu konuşma son derece sınırlı bir kaç bilinçsiz ses taklidinden başka bir şey değildir. İnsanların konuşabilmeleri için diğer canlılardan farklı olarak bazı ses organları vardır. İnsan sesinin oluşumunu, seslerin çıkışı biçimlerini ve çıkışı yerlerini öğrenebilmemiz için bu organları incelememiz gerekir.

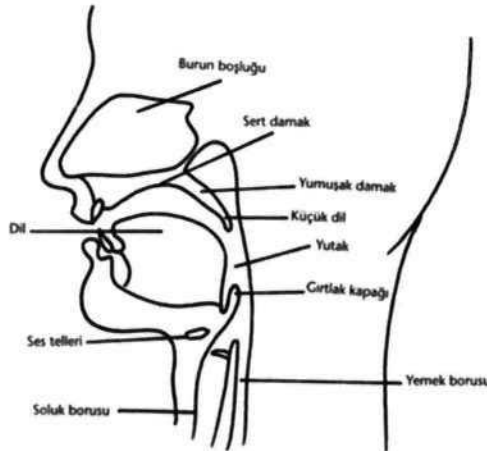
SES AYGITI VE SES YOLU

Konuşmayı sağlayan bütün organların hepsine **ses aygıtı** adı verilir. Göğüs boşluğuyla karın boşluğunu birbirinden ayıran diyaframdan dudaklara kadar uzanan kısma **ses yolu** denir. Konuşmayı sağlayan organlar şunlardır:

diyafram, göğüs boşluğu, karın kasları, akciğerler, gırtlak, ses kırımları, burun, geniz, damak, diş ve diş etleri, dudaklar.

İnsanlarda göğüs boşluğunu karın boşluğundan ayıran ve **diyafram** adı verilen ince ve geniş bir zar bulunur. Göğüs, diyafram ve karın kasları soluk alıp vermede görev alır. Konuşma için gerekli olan havayı akciğerler sağlar. Akciğerlerden gelen hava gırtlakta bulunan ses tellerine çarpar, ses telleri titrer, sesler tonlanır ve geniz, burun, ağız boşluğu, damak, dişler, diş etlerinde biçimlenerek konuşmayı sağlayan sesler oluşur.

Konuşmayı sağlayan organlardan birinde hastalık ya da sakatlık olunca, sesler düzenli ve güzel olarak çıkarılamaz. Örneğin dişleri dökülen, ses girişlerinde rahatsızlık olan kimselerin sesleri hemen değişir, konuşmalarında aksamalar olur. Öyle ki, nezle ya da grip olan kimselerin seslerinde bile bazı değişiklikler görülür.

İnsanlar birbirinden farklı binlerce değişik ses çıkarır. Ancak, bunların hepsi yazı dilinde gösterilmez. Konuşma ve yazı dilini kolaylaştırmak için temel bazı sesler esas olarak alınmıştır.

TÜRKÇEDE SESLER

Bugünkü Türk Alfabeti Türkçedeki 29 temel harfe dayandırılmıştır.

a, b, c, ç, d, e, f, g, ğ, h, ı, i, j, k, l, m, n, o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, v, y, z

A, B, C, Ç, D, E, F, G, Ğ, H, I, İ, J, K, L, M, N, O, Ö, P, R, S, Ş, T, U, Ü, V, Y, Z

a, b, c, ç, d, e, f, g, ğ, h, ı, i, j, k, l, m, n, o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, v, y, z

Sesler, ses yolundan çıkış durumuna göre önemli ayrılıklar gösterir. Bu nedenle bir çok değişik bölümlere ayrılır. Türkçede sesler önce iki temel bölümde in- celenabilir:

ÜNLÜLER

Ağız boşluğunda ve ses yolunda hiçbir engele çarpmadan çıkan seslere **ün- lüler** denir. Türkçede 8 ünlü bulunur:

a, e, ı, i, o, ö, u, ü

ÜNSÜZLER

Ağız boşluğunda ve ses yolunda bazı engellere çarparak çıkan seslere **ünsüzler** denir. Türkçede 21 ünsüz bulunur:

b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z

Türkçede sesler 29 harfle sınırlı değildir. Ancak, bu sesler normal alfabede gösterilmez. Türkçedeki sesler sesçil (fonetik) alfabede şöyle gösterilir:

a	_____	ön : [a]	art : [α]	uzun : [a :]
b	_____	[b]		
c	_____	[dʒ]		
ç	_____	[tʃ]		
d	_____	[d]		
e	_____	açık : [ε]	kapalı : [e]	uzun, açık : [ε :]
f	_____	[f]		
g	_____	ön : [ɟ]	art : [ɟ]	
h	_____	[h]		
ı	_____	[ɪ]		
i	_____	[i]		
j	_____	[ʒ]		
k	_____	ön : [c]	art : [ɕ]	
l	_____	ön : [l]	art : [l̥]	
m	_____	[m]		
n	_____	[n]		
o	_____	[o]		
ö	_____	[ø]		
p	_____	[p]		
r	_____	[r]		
s	_____	[s]		
ş	_____	[ʃ]		
t	_____	[t]		
u	_____	[u]		
ü	_____	[y]		
v	_____	[v]		
y	_____	[j]		
z	_____	[z]		

ÜNLÜLERİN ÖZELLİKLERİ

Ünlüler, ağızımızın değişik biçimler alması sonucunda bazı değişikliklere uğrar. Bu nedenle ünlüler de kendi aralarında çeşitli özellikler gösterir.

ÇIKIŞ YERLERİNE GÖRE ÜNLÜLER

Ünlüler, dil, çene ve dudakların aldıkları duruma göre kalın ve ince ünlüler, düz ve yuvarlak ünlüler, geniş ve dar ünlüler olmak üzere üç bölüme ayrılır:

KALIN VE İNCE ÜNLÜLER

Türkçede bulunan sekiz ünlüden dördü kalın, dördü incedir. Kalın ve ince ünlüler, Türkçenin en önemli ses kuralı olan büyük ünlü uyumu kuralını oluşturur. Bu nedenle kalın ve ince ünlüler dilimizde çok büyük bir önem taşır.

Kalın Ünlüler

Ağız boşluğunda dilin geriye çekilmiş durumunda çıkarılan ünlülere **kalın ünlüler** denir. Kalın ünlüler ağız boşluğunun arka kısmında oluşur. Bu nedenle bu ünlülere art ünlüler adı da verilir. Kalın ünlüler şunlardır:

a, ı, o, u

İnce Ünlüler

Ağız boşluğunda dilin ileri doğru sürülmüş durumunda çıkarılan ünlülere **ince ünlüler** denir. İnce ünlüler ağız boşluğunun ön kısmında oluşur. Bu nedenle bu ünlülere ön ünlüler adı da verilir. İnce ünlüler şunlardır:

e, i, ö, ü

DÜZ VE YUVARLAK ÜNLÜLER

Ünlülerin çıkarılışı sırasında dudaklar, düz, yayvan ve yuvarlak şekil alır. Bu nedenle ünlüler dudakların aldıkları şekillere göre düz ya da yuvarlak ünlüler olarak adlandırılır.

Düz Ünlüler

Dudakların düz ve yayvan durumunda çıkarılan ünlülere **düz ünlüler** denir:

a, e, ı, i

Yuvarlak Ünlüler

Dudakların yuvarlak ve büzülmüş durumunda çıkarılan ünlülere **yuvarlak ünlüler** denir:

o, ö, u, ü

GENİŞ VE DAR ÜNLÜLER

Ünlüler çıkarılırken çene açılır, daralır. Böylece ağız boşluğunda genişlemeler ve daralmalar oluşur. Çenenin ve ağız boşluğunun durumuna göre çıkarılan ünlülere geniş ve dar ünlüler denir.

Geniş Ünlüler

Alt çene düşük ve ağız boşluğunun geniş olduğu durumda çıkarılan ünlülere **geniş ünlüler** denir:

a, e, o, ö

Dar Ünlüler

Alt çenenin az düşük ve ağız boşluğunun dar olduğu durumda çıkarılan ünlülere **dar ünlüler** denir:

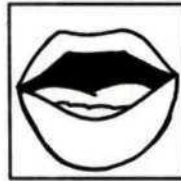
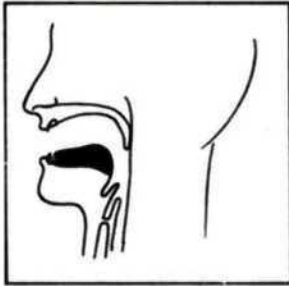
ı, i, u, ü

Bu duruma göre ünlülerin tüm özelliklerini bir çizelgede şöyle gösterebiliriz:

a	kalın, geniş, düz
e	ince, geniş, düz
ı	kalın, dar, düz
i	ince, dar, düz
o	kalın, geniş, yuvarlak
ö	ince, geniş, yuvarlak
u	kalın, dar, yuvarlak
ü	ince, dar, yuvarlak

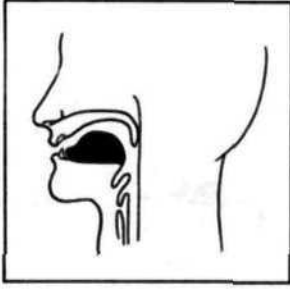
ÇIKIŞ BİÇİMLERİNE GÖRE ÜNLÜLER

Ünlülerin özelliklerini belirtirken yaptığımız açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, ünlülerin çıkış biçimlerini ağız, çene, dil, diş, diş etleri ve dudakların durumu etkiler. Türkçe, ünlüler yönünden zengin bir dil olduğu ve Türkçede ünlülerle ilgili önemli ses kuralları bulunduğu için ünlülerin çıkış biçimleri aşağıdaki resimlerde gösterilmiştir:

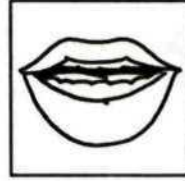
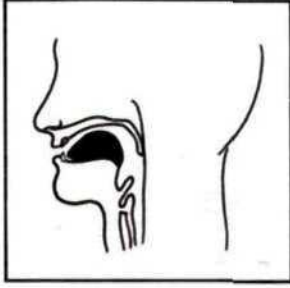
a

"a" sesi çıkartılırken, çene aşağıdadır, dil alt sıra dişlere dayanır. Dudaklar düz ve yayvan durumdadır. Sesin boğumlanma noktası ağzın arka kısmındadır. Bu durumda "a" sesi kalın, geniş ve düz bir ünlüdür.

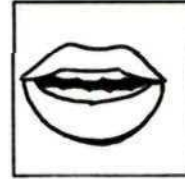
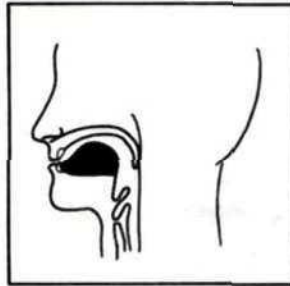
e

"e" sesi çıkartılırken, ağız çok açık değildir. Dilin ön kısmı, öne doğru kalkar ve alt sıra dişlerin arkasına değır. Sesin boğumlanma noktası ağızın ön kısmındadır. Dudaklar geniş ve düzdür. Bu durumda "e" ince, geniş ve

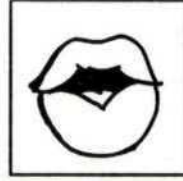
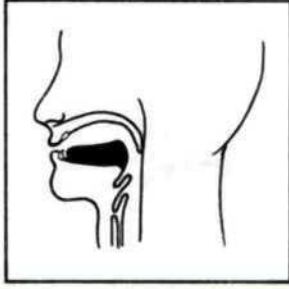
ı

"ı" sesi çıkartılırken, ağız dar, çene yarı kapalıdır. Dil ucu geriye doğru çekilir ve alt diş etlerine değır. Sesin boğumlanma noktası ağızın arka kısmındadır. Dudaklar dar ve düzdür. Bu durumda "ı" kalın, dar ve düz bir ünlüdür.

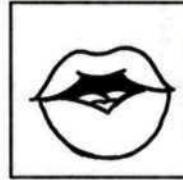
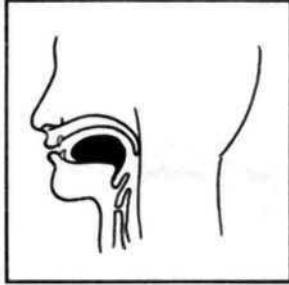
i

"i" sesi çıkartılırken ağız ve çene dardır. Dilin ön kısmı öne doğru kabarıır ve alt sıra dişlere değır. Sesin boğumlanma noktası ağızın ön kısmındadır. Dudaklar dar ve düzdür. Bu durumda "i" ince, dar ve düz bir ünlüdür.

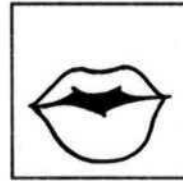
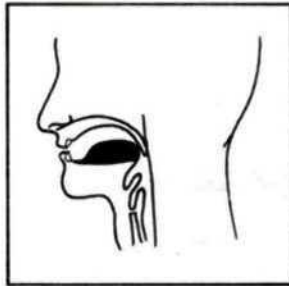
o

"o" sesi çıkartılırken, ağız çok açık değildir. Dudaklar öne doğru uzamış ve yuvarlak bir biçim almıştır. Sesin boğumlanma noktası ağzın arka kısımlarındadır. Bu durumda "o" kalın, geniş ve yuvarlak bir ünlüdür.

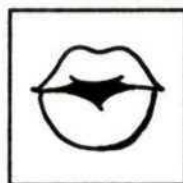
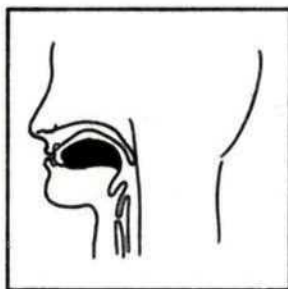
ö

"ö" sesi çıkartılırken, çene aşağı doğru sarkıktır. Dudaklar öne doğru uzamış ve yuvarlak bir biçim almıştır. Sesin boğumlanma noktası ağzın ön kısmındadır. Bu durumda "ö" ince, geniş ve yuvarlak bir ünlüdür.

u

"u" sesi çıkartılırken, çene "o" sesine göre daha dardır. Sesin boğumlanma noktası ağzın arka kısımlarındadır. Dudaklar öne doğru uzamış ve yuvarlaklaşmıştır. Bu durumda "u" kalın, dar ve yuvarlak bir ünlüdür.

ü

"ü" sesi çıkartılırken çene az düşüktür. Dudaklar öne doğru çıkmış ve yuvarlaktır. Sesin boğumlanma noktası ağzın ön kısımlarındadır. Bu durumda "ü" ince, dar ve yuvarlak bir ünlüdür.

Bütün bu açıklamalardan sonra ünlülere ait bütün özellikleri bir çizelgeyle şöyle gösterebiliriz:

	Düz		Yuvarlak	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Kalın	a	ı	o	u
İnce	e	i	ö	ü

KISA VE UZUN ÜNLÜLER

Ünlüler ağızdan çıkarken bazılarının söyleniş süresi kısa, bazılarının da söyleniş süresi uzun olur. Söyleniş süresi kısa olan ünlülere **kısa ünlüler**, söyleniş süresi uzun olan ünlülere de **uzun ünlüler** denir. Türkçede genellikle kısa ünlüler bulunur. Ancak, bölge ağızlarında ve Türkçede bulunan bazı yabancı sözcüklerde uzun ünlüler bulunur.

Kısa ünlüler: *açık, ad, at, ot, ipek, sevgi, köy* gibi sözcüklerde bulunan ünlüler kısa ünlülerdir.

Uzun ünlüler: *âlim, âlem, hâlâ, millî, medenî, mükâfat, silâh* gibi sözcüklerde bulunan ve üzerine düzeltme işareti olan ünlüler uzun ünlülerdir.

ÜNSÜZLERİN ÖZELLİKLERİ

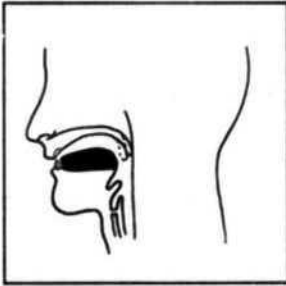
Ses yolunda bir engele çarparak çıkan seslere **ünsüzler** denir. Ünsüzler çıkarken ses yolunda açılma, kapanma, daralma ve gırtlakta bulunan ses tellerinde titremeler olur. Akciğerlerden gelen havanın ses yolundan geçerken karşılaştığı bütün bu durumlar ve çıkış yerleri ünsüzlerin özelliklerini oluşturur. Türkçede 21 ünsüz vardır. Bu ünsüzler çıkış yerlerine ve çıkış biçimlerine göre iki bölüme ayrılır:

ÇIKIŞ YERLERİNE GÖRE ÜNSÜZLER

Akciğerlerden gelen hava ses yolundan geçerek dudak, diş etleri, damak, gırtlak gibi yerlerde biçimlenir. Seslerin çıktığı bu yerlere **boğumlanma noktası** denir. Ünsüzler çıkış yerlerine göre şu bölümlere ayrılır:

Çift dudak ünsüzleri	: b, m, p
Diş-dudak ünsüzleri	: f, v
Diş eti ünsüzleri	: d, l, n, r, s, t, z
Diş eti-damak ünsüzleri	: c, ç, j, ş
Ön damak ünsüzleri	: g, k, y
Art damak ünsüzleri	: g, ğ, k
Gırtlak ünsüzü	: h

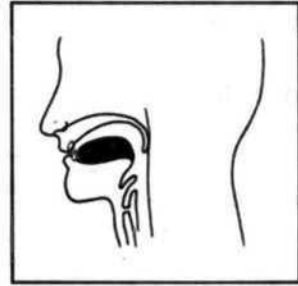
Çıkış yerleri aynı olan ünsüzler arasında da çok küçük bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıklar ve ünsüzlerin çıkış yerleri aşağıdaki resimlerde gösterilmiştir.

b, m, p

Çift dudak ünsüzleri

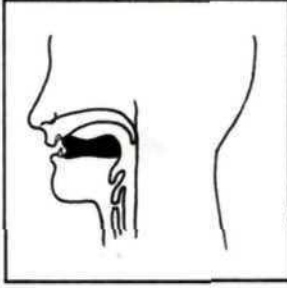
Bu ünsüzler çıkartılırken ağız tam kapanır ve ses patlama biçiminde ortaya çıkar.

f, v

Diş-dudak ünsüzleri

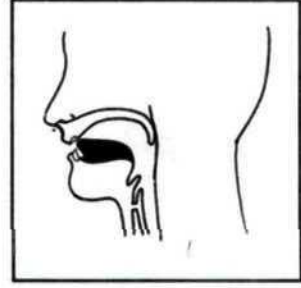
Üst dişlerin alt dudağa dokunması sonucunda sürtünerek çıkar.

d, n, t

Diş eti ünsüzleri

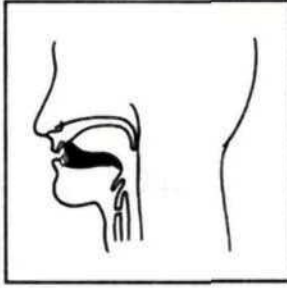
Bu ünsüzlerin çıkış yeri dışardadır. Dil ucu, diş etlerine dayanarak çıkarılır.

l

Diş eti ünsüzü

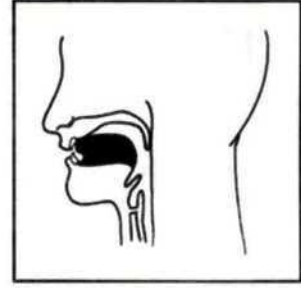
"l" ünsüzü dil ucunun diş etlerine dokundurulmasıyla çıkarılır. Alt çene hafif aşağı sarkar, dudaklar hafif açıktır.

r

Diş eti ünsüzü

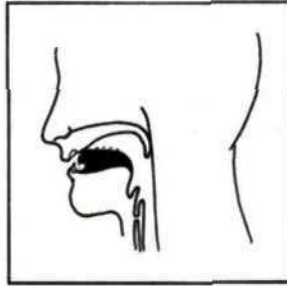
Bu ünsüz çıkartılırken, dudaklar hafif açık dil ucu serbesttir ve diş etlerine hafifçe çarpar.

s, z

Diş eti ünsüzleri

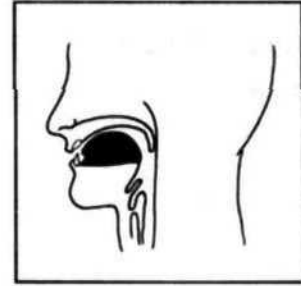
"s, z" ünsüzleri çıkartılırken dil ucu üst sıra dişlerin arkasına, diş etlerine değeri.

c, ç

Diş eti - damak ünsüzleri

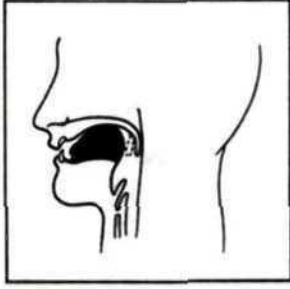
Bu ünsüzlerin çıkış yerleri diş eti damaktır.

j, ş

Diş eti - damak ünsüzleri

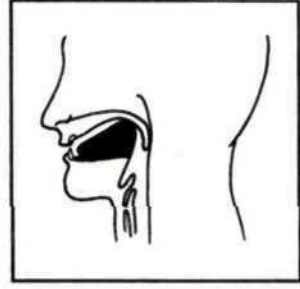
Bu ünsüzlerin çıkışında dilin iki yanı damağa değeri, dil ucu biraz arkaya çekilir. Dudaklar hafif öne doğru çıkar.

g, k

Damak ünsüzleri

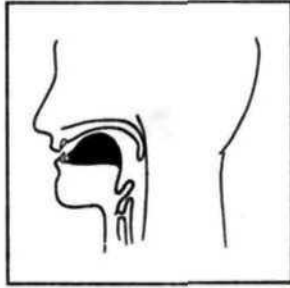
"k" ünsüzü çıkartılırken, çene hafifçe sarkık; dilin ucu alt dişlere dayanır. Dilin ön ya da arka kısmı damağın arkasına doğru yükselir.

ğ

Yumuşak damak ünsüzü

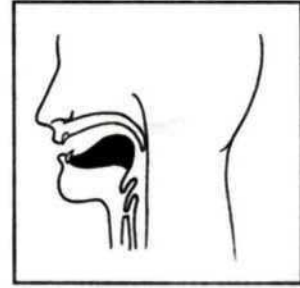
"ğ" ünsüzü çıkartılırken, "k" ve "g" ünsüzlerinde olduğu gibi, dilin ön kısmı alt dişlere dayanır. Dilin arka kısmı sert damağın arkasına doğru yükselir.

y

Ön damak ünsüzü

Ön damakta oluşan bir ünsüzdür. Bu ses yarı ünlü, yarı ünsüz sayılır.

h

Gırtlak ünsüzü

"h" ünsüzü akciğerden gelen havanın ses tellerini titretmesi ile gırtlakta oluşur.

ÇIKIŞ BİÇİMLERİNE GÖRE ÜNSÜZLER

Akciğerlerden gelen hava ses yolundan geçerken *açılma*, *kapanma* ve *daralma* gibi değişik durumlarla karşılaşır. Bu nedenle bu ünsüzler kendi aralarında iki bölüme ayrılır:

- Süreksiz ünsüzler (Kapanma ünsüzleri)
- Sürekli ünsüzler (Daralma ünsüzleri)

Süreksiz Ünsüzler

Konuşma sırasında ses yolu bazen kapanır. Bu nedenle akciğerlerden gelen hava bir engelle karşılaşır. Bu engeli aşmak için zorlama olunca, ses patlama bi-

çiminde ortaya çıkar. Ses yolunda bir engelle karşılaşarak patlama biçiminde çıkarılan ünsüzlere **süreksiz ünsüzler** denir. Türkçede sekiz süreksiz ünsüz vardır:

b, c, ç, d, g, k, p, t

Sürekli Ünsüzler

Ses yolunda herhangi bir kesintiye uğramadan çıkan ünsüzlere **sürekli ünsüzler** denir. Sürekli ünsüzlerin oluşumu sırasında ses yolunda çeşitli daralmalar olur. Ancak, tam bir kapanma olmaz. Bu nedenle akciğerlerden gelen hava ses yolundan sızarak çıkar. Türkçede on üç sürekli ünsüz vardır:

f, ğ, h, j, l, m, n, r, s, ş, v, y, z

SERT VE YUMUŞAK ÜNSÜZLER

Bazı ünsüzlerin çıkarılışı sırasında gırtlakta bulunan ses telleri titrer, bazıları da ses telleri titremeden çıkarılır. Ses tellerinin titreşim durumuna göre çıkan bu ünsüzler ikiye ayrılır:

- Sert ünsüzler
- Yumuşak ünsüzler

Bu ünsüzler, Türkçenin en önemli ses kurallarından biri olan *ünsüz benzeşmesi* kuralını oluşturur. Bu nedenle sert ve yumuşak ünsüzler, sürekli ve süreksiz ünsüzlere göre çok daha büyük bir önem taşır.

Sert Ünsüzler

Ses tellerini titreştirmeden oluşan ünsüzlere **sert ünsüzler** denir. Bu ünsüzler gırtlaktan geçerken ses telleri titremez. Türkçede sekiz sert ünsüz vardır:

ç, f, h, k, p, s, ş, t

Bu ünsüzleri akılda tutmak için *Fıstıkçı Şahap* sözcüklerini öğrenmekte yarar vardır. Bu iki sözcükte geçen ünsüzlerin hepsi sert ünsüzlerdir. Geriye kalan bütün ünsüzler yumuşak ünsüzlerdir.

Yumuşak Ünsüzler

Ses tellerini titreştirerek oluşan ünsüzlere **yumuşak ünsüzler** denir. Türkçede on üç yumuşak ünsüz vardır:

b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z

Ünsüzlerin çıkış yerlerine ve çıkış biçimlerine göre bütün özelliklerini bir çizelgede şöyle gösterebiliriz:

ÇIKIŞ BİÇİMLERİNE GÖRE		ÇIKIŞ YERLERİNE GÖRE						
		çift dudak	diş- dudak	dişeti	dişeti- damak	ön damak	art damak	gırtlak
Süreksiz Ünsüzler	Sert	p		t	ç	k (önde)	k (artta)	
	Yumuşak	b		d	c	g (önde)	g (artta)	
Sürekli Ünsüzler	Sert		f	s	ş			h
	Yumuşak	m	v	l, n, r, z	j	y (yarı ünlü)	ğ	

Ünlülerin ve ünsüzlerin özelliklerini anlatırken daha çok ayrıntıya inmek mümkündür. Ancak burada, özellikle işlevsel konular üzerinde durulmaya özen gösterilmiştir.

Dil, seslerin birleşmesinden oluşur. Bu nedenle seslerin özelliklerini inceledikten sonra, seslerin birleşmesi üzerinde durmak gerekir.

UNUTMAYINIZ!

Biz buraya kadar yalnızca Türkçedeki seslerin oluşumunu ve özelliklerini inceledik. Seslerin birleşmesini ve ses kurallarını bundan sonraki konularda işleyeceğiz. Buraya kadar okuduğunuz konular içerisinde verilen bilgilerin çoğu yalnızca kuramsal açıdan önemlidir. İşlevsel açıdan önemli olan ve unutmamamız gereken bilgileri sizlere, bölümleri oluşturan konular sonunda çok kısa özetler ve formüller halinde vereceğiz. Böylece konuların özü, bir yığın kuramsal ayrıntı içinde yok olup gitmeyecek.

SES BİLİM

Sesbilim dildeki sesleri, seslerin özelliklerini ve ses kurallarını inceleyen bir dilbilgisi dalıdır. Sesbilim kendi içinde şu bölümlere ayrılır:

Akustik Sesbilim, Fizyolojik Sesbilim, Söyleyiş Sesbilimi, Gelişmeli Sesbilim, Dinleyiş Sesbilimi, Görevsel Sesbilim

İşitme: Ses dalgalarının kulakla duyulup algılanması sonucunda işitme olayı gerçekleşir.

Ses Aygıtı : Konuşmayı sağlayan bütün organ ve uzuvların hepsine **ses aygıtı** denir.

TÜRKÇEDE SESLER

Türk alfabesi, Türkçedeki 29 temel sestten oluşmaktadır. Sesler, ses yolundan çıkış durumuna göre önemli ayrıntılar gösterir. Türkçedeki sesler, ünlüler ve ünsüzler olmak üzere iki temel bölümde incelenir.

ÜNLÜLER

Ağız boşluğunda ve ses yolunda hiçbir engelle karşılaşmadan çıkan seslere **ünlüler** denir.

a, e, ı, i, o, ö, u, ü

Ünlülerin Özellikleri

Ünlüler, dil, çene ve dudakların aldıkları duruma göre üç bölüme ayrılır:

1. *Kalın ve ince ünlüler*
2. *Düz ve yuvarlak ünlüler*
3. *Geniş ve dar ünlüler*

Kalın ve ince ünlüler, Türkçenin en önemli ses kuralı olan büyük ünlü uyumunu oluşturur. Ünlülerin özellikleri bir çizelgeyle şöyle gösterilebilir:

	Düz		Yuvarlak	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Kalın	a	ı	o	u
İnce	e	i	ö	ü

Kısa ve Uzun Ünlüler

Ağızdan çıkarken bazı ünlülerin söyleniş süresi kısa, bazılarının söyleniş süresi uzun olur. Söyleniş süresi kısa olan ünlülere **kısa ünlüler**, söyleniş süresi uzun olan ünlülere **uzun ünlüler** denir.

ÜNSÜZLER

Ses yolunda bir engele çarparak çıkan seslere **ünsüzler** denir. Ünsüz sesler çıkarken ses yolunda açılma, kapanma, daralma ve ses tellerinde titreşimler olur.

b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z

Ünsüzlerin Özellikleri

Ünsüzler, çıkış yerlerine ve çıkış biçimlerine göre iki bölüme ayrılır:

- Çıkış Yerlerine Göre Ünsüzler:

Ünsüzler, çıkış yerlerine göre çift dudak, diş-dudak, diş eti, diş eti-damak, ön damak, art damak ve gırtlak ünsüzleri olmak üzere yedi şekilde sınıflandırılır.

- Çıkış Biçimlerine Göre Ünsüzler:

Akciğerlerden gelen hava ses yolunda geçerken açılma, kapanma ve daralma gibi değişik durumlarla karşılaşır. Bu duruma göre ünsüzler, süreksiz ünsüzler (kapanma ünsüzleri) ve sürekli ünsüzler (daralma ünsüzleri) olmak üzere ikiye ayrılır.

Ayrıca, ünsüzlerin çıkarılışı sırasında gırtlakta bulunan ses tellerinin titreyip titrememe durumuna göre de sert ünsüzler ve yumuşak ünsüzler olmak üzere ikiye ayrılır. Ünsüzlerin önemli özellikleri aşağıdaki çizelgede şöyle gösterilebilir:

	Süreksiz	Sürekli
Sert	p, ç, t, k	f, h, s, ş
Yumuşak	b, c, d, g	ğ, j, l, m, n, r, v, y

SESLERİN BİRLEŞMESİ VE TÜRKÇENİN SES KURALLARI

Bir dilde sesler yalnız başlarına söylenmez. Konuşma sırasında sesler bir araya gelerek heceleri, heceler sözcükleri, sözcükler cümleleri, cümleler de bir dili oluşturur. Sesler birleşirken oldukları gibi kalmaz. Genellikle seslerin birleşmesi sırasında üç önemli değişiklik görülür:

- Sesler birbirlerine etki ederek benzeşir.
- Seslerin birleşmesi sırasında bazı sesler kaybolur.
- Sesler birleşirken yeni sesler oluşur.

Seslerin birleşmesi sırasında meydana gelen bu olaylar, genellikle raslantıya bağlı değildir. Türkçede bulunan ünlü ve ünsüzler, hecelerin, sözcüklerin ve cümlelerin oluşumu sırasında bazı ses kurallarına göre birleşir.

HECE

Ağızdan bir solukta çıkan ses ya da ses birliğine **hece** denir. Bir sesin oluşumu sırasında üç aşama vardır. Birinci aşamada uzuvlar sesin çıkması için gerekli durumu alır. Buna **gerileme** denir. Sesin çıkışı sırasındaki zamana **duraklama**, sesin çıkışından sonraki gevşeme durumuna da **çözülme** adı verilir. Ancak, ses uzuvlarındaki çözülme anı uzun sürmez. Konuşmada sürekliliği sağlayabilmek için bu hareketi devamlı olarak tekrar etmek gerekir. Konuşma sırasında sesler zincir halkaları gibi birbirlerinin içine girer. Bu nedenle bir solukta çıkardığımız sese, yani hecede genellikle birden çok ses bulunur.

Hecedeki Sesler

Türkçede bir ünlü tek başına bir hece oluşturabilir. Ancak bir ünsüz tek başına bir hece oluşturamaz. Genellikle heceler bir ünlü ile birkaç ünsüzün birleşiminden oluşur. Türkçede heceler en az bir, en çok dört sestten oluşur:

o, bu, üst, kırk

Tek bir sestən hece oluşabilmesi için bu sesin mutlaka ünlü olması gerekir. Türkçede heceler ikiye ayrılır:

Açık hece

Kapalı hece

Açık Hece

Ünlü ile biten hecelere **açık hece** denir:

o, bu, bi-ni-ci, ge-çi-ci, a-lı-cı, kö-tü, i-yi, su, a-ra-ba... gibi.

Kapalı Hece

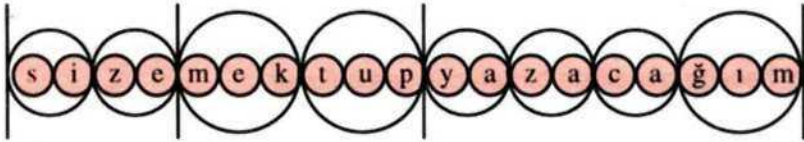
Ünsüzle biten hecelere **kapalı hece** denir:

ot, diş, üst, Türk, kırk, öğ-ret-men, el, yaz-lık, baş-lık, git-mek, İs-tan-bul, Sam-sun, göz... gibi.

Örneklerde görüldüğü gibi, bir sözcükte açık ve kapalı heceler yan yana sıralanabilir. Heceleri oluşturan seslerin zincir halkaları gibi iç içe geçmesine karşın, heceler ayrı ses birimleri oluşturur. Başka bir deyimle, heceleri oluşturan sesler zincir halkalarına, sözcükleri oluşturan heceler de tesbih tanelerine benzetilebilir. Tesbih taneleri yan yana dizilir, ama birbirinden ayrı taneler halindedir.

Sözcüklerin başındaki sese **ön ses**, içindeki seslere **iç ses**, sonunda bulunan sese de **son ses** denir.

Türkçede heceleri ve sözcükleri oluşturan sesler bir çizelgede şöyle gösterilebilir:

Çizelgede görüldüğü gibi, genellikle ünlüler kendilerinden önceki ünsüzü yanına alarak tek bir hece oluşturur. Heceler de birleşerek sözcükleri ve ekleri oluşturur.

TÜRKÇENİN SES KURALLARI

Türkçede bir sözcük içerisinde bulunan ünlüler ve ünsüzler birbirlerini etkileyerek benzeşir. Bu benzeşme konuşurken uyulan en az çaba yasasından kaynaklanır. Çünkü seslerin çıkış ve boğumlanma noktaları birbirlerine ne kadar yakın olursa, konuşma da o kadar kolay olur.

Türkçede ünlüler dilin ve dudakların durumuna göre iki yönden benzeşmeye girer.

BÜYÜK ÜNLÜ UYUMU

Türkçe bir sözcükte kalın ünlülerden sonra kalın, ince ünlülerden sonra ince ünlülerin gelmesine **büyük ünlü uyumu** denir. Dilimize özgü bir özellik olan büyük ünlü uyumu Türkçenin en önemli ses kuralıdır. Bu kural Türkçeden başka yalnızca Türkçeyle aynı grupta olan Ural-Altay dillerinde vardır.

Büyük ünlü uyumuna göre kalın ünlüler *a, ı, o, u*'dan sonra yalnızca kalın ünlüler gelir:

anlam, açık, barış, okul, okşamak, yumurta, yoğurt, uçak... gibi.

İnce ünlüler olan *e, i, ö, ü*'den sonra da ince ünlüler gelir:

erkek, eğitim, öğretmen, ödev, özgür, yüzmek, işçi, yönetici, yöntem... gibi.

Büyük ünlü uyumuna göre seslerin sıralanışını şöyle bir çizelgeyle gösterebiliriz:

a	→	a, ı	alçak, açık
e	→	e, i	ekmek, ekin
ı	→	a, ı	ıslak, ılık
i	→	e, i	içecek, içki
o	→	a, u	ocak, okul
ö	→	e, ü	özel, öykü
u	→	a, u	uçak, uyku
ü	→	e, ü	üçgen, ütü

Büyük Ünlü Uyumuna Uymayan Sözcükler

Yabancı dillerden Türkçeye geçen sözcüklerin bazıları büyük ünlü uyumu kuralına uyar, bazıları da uymaz. Bu sözcükler Türkçe asıllı olmadıkları için Türkçenin ses kurallarına uyma zorunlulukları yoktur. Ancak, Türkçe oldukları halde büyük ünlü uyumuna uymayan birkaç sözcük vardır. Bu sözcüklerden bazıları başlangıçta kurala uydukları halde, sonradan İstanbul ağzının etkisiyle ya da başka nedenlerden dolayı incelmışlerdir:

anne (ana), elma (alma), kardeş (kardaş, karındaş), hangi (hangı), inanmak, şişman, dahi... gibi.

Bileşik sözcüklerde **büyük ünlü uyumu** aranmaz:

çiçektozu	biçerdöver	gecekondu
karabiber	başkent	Karadeniz
hanımeli	güneybatı	akciğer

Büyük Ünlü Uyumuna Uyan Ekler

Türkçede ekler, genellikle büyük ünlü uyumuna uyar:

anlam	duy-mak	çiçek-li
anlam-lı	duy-gu-lu	çiçek-siz
anlam-sız	duy-gu-la-n-mak	çiçek-lik
anlam-sız-la-ş-tır-mak	duy-gu-la-n-dır-mak	çiçek-çi-lik

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Türkçede ekler sözcüklerin son heceleri-ne uyar.

Büyük Ünlü Uyumuna Uymayan Ekler

Türkçede bulunan yüzlerce ek içinde yalnızca beşi, büyük ünlü uyumuna uymaz. Bu ekler şunlardır:

-yor	→	geliyor, gidiyor, gülüyor
-ken	→	açarken, bakarken, yaşarken
-ki	→	akşamki, sabahki, arabanınki
-leyin	→	akşamleyin, sabahleyin
-(i)mtırak	→	yeşilimtırak, ekşimtırak, mavimtırak

-ımtırak ekinde -i sesi büyük ünlü uyumuna uyar. Bazı bölge ağızlarında bu ekler büyük ünlü uyumuna uygun olarak söylenir:

acımtırak, ekşimtirek, geceleyin, akşamlayın... gibi.

Yabancı Sözcüklere Gelen Ekler

Yabancı dillerden Türkçeye geçen bazı sözcüklere gelen ekler, büyük ünlü uyumuna uymaz:

dikkat	→	dikkatli, dikkatsiz
emsal	→	emsali, emsalsiz
harf	→	harfler, harfli, harfsiz
hal	→	hali, halsiz
saat	→	saatçi, saatler

Bu sözcüklerin hecelerinde bulunan ünlüler görünüşte kalın olmakla birlikte ince söylenir. Bu nedenle, bu sözcüklere gelen ekler de söyleniş biçimine uyarak ince olur.

KÜÇÜK ÜNLÜ UYUMU

Türkçe bir sözcükte düz ünlülerden sonra düz ünlülerin, yuvarlak ünlülerden sonra dar yuvarlak ya da geniş düz ünlülerin gelmesine **küçük ünlü uyumu** denir. Küçük ünlü uyumuna göre ünlülerin sıralanışını bir çizelgede şöyle gösterebiliriz:

Düz ünlülerden sonra

a	→	a, ı	anlam, açık
e	→	e, i	elemek, eğitim
ı	→	a, ı	ısmarlamak, ısınmak
i	→	e, i	izlemek, izin

Yuvarlak ünlülerden sonra

o	→	a, u	oynamak, okul
ö	→	e, ü	öğretmen, öğüt
u	→	a, u	uyanmak, uyku
ü	→	e, ü	üretmek, ütü

Bu duruma göre *Türkçe sözcüklerde o, ö sesleri yalnızca birinci hecede bulunur*. Birinci heceden sonra o, ö sesleri bulunan sözcükler, Türkçeye yabancı dillerden geçen sözcüklerdir:

horoz, alkol, radyo, profesör, konsolos, aktör, daktilo, doktor... gibi.

Küçük ünlü uyumuna uymayan bu yabancı kökenli sözcüklere gelen ekler, sözcüklerin son hecesindeki ünlülere uyar:

doktorluk, radyoculuk, konsolosluk, aktörlük... gibi.

Türkçe sözcüklerde *o, ö, u, ü* sesleri ile *ı, i* sesleri bir arada bulunmaz. Bu ünlülerin bir arada bulunduğu sözcükler yabancıdır:

ümit, mühim, sinüs, hürriyet, jüri, enstitü... gibi.

ÜNLÜ DÜŞMESİ

Sözcüklere çekim ve yapım eklerinin gelmesi ve bileşik sözcüklerin yapımı sırasında bir ünlünün kaybolmasına **ünlü düşmesi** denir. Türkçede kökler genellikle değişmez. Ancak, bazı durumlarda bir ünlünün düştüğü görülür. Ünlü düşmesinin görüldüğü durumlar şunlardır:

Organ Adlarında Ünlü Düşmesi

Ağız, burun, alın, omuz, göğüs, beyin, boyun, karın gibi organ adlarının ikinci hecelerinde dar ünlüler bulunmaktadır. Bu sözcüklere ünlü ile başlayan bir ek gelince ikinci hecedeki ünlüler düşer:

- ağız → İki gündür **ağzıma** tek bir lokma girmedim.
- alın → Hastanın **alına** ıslak bir bez koydular.
- omuz → Çocuğun **omzunda** büyük bir yara çıkmıştı.
- göğüs → Doktor Bey, **göğüm** çok ağrıyor.

* Akrabalık belirten *oğul, kayın* sözcüklerine de ünlü ile başlayan bir ek gelince ikinci hecedeki ünlü düşer:

- oğul → İki yıldan beri **oğlumu** görmedim.
- kayın → Senin **kaynın** ne iş yapıyor?

* Tamlama eki alan organ adlarında ünlü düşer:

Çocuğun **beyni**, annemin **ağzı**, Ahmet'in **karnı**, Serpil'in **boyunu**... gibi.

* **Baldır, topuk** gibi bazı organ adlarında ünlü düşmez:

Sokakları **baldırı** çıplaklar doldurdu.

Dünden beri **topuğum** çok ağrıyor.

Yabancı Sözcüklerde Ünlü Düşmesi

Arapçadan dilimize geçen bazı yabancı kökenli sözcükler, ünlü ile başlayan bir ek alınca, hecedeki *ı, i, u, ü* dar ünlüleri düşer.

fikir	>	fikriniz	emir	>	emri
akıl	>	aklınız	zehir	>	zehri
ömür	>	ömrünüz	bahis	>	bahsi
zihin	>	zihniniz	keyif	>	keyfi
resim	>	resminiz	keşif	>	keşfi

Arapçadan Türkçeye geçmiş bu sözcükler, *etmek-olmak* yardımcı eylemleriyle birleşince ikinci hecedeki dar ünlü düşer:

sabır	>	sabretmek	kasıt	>	kastetmek	bahis	>	bahsetmek
hüküm	>	hükmetmek	meyil	>	meyletmek	nakil	>	nakletmek
hapis	>	hapsetmek	keşif	>	keşfetmek	kayıp	>	kaybolmak
emir	>	emretmek	seyir	>	seyretmek	zehir	>	zehrolmak
fikir	>	fikretmek	şükür	>	şükretmek	resim	>	resmetmek

Hece Düşmesi (Bileşik Sözcüklerde Ünlü Düşmesi)

Türkçede iki ünlü yan yana gelmez. Bu nedenle ünlü ile biten sözcükler, ünlü ile başlayan başka bir sözcükle birleşirse, ünlülerden biri düşer. Bu durumda bir hece kaybolur. Bu nedenle bu olaya **hece düşmesi** ya da **hece yutumu** denir.

cuma	+	ertesi	>	cumartesi
pazar	+	ertesi	>	pazartesi
ne	+	asıl	>	nasıl
kahve	+	altı	>	kahvaltı
sütlü	+	aş	>	sütlüç
güllü	+	aş	>	güllüç
ne	+	için	>	niçin

Eklere Ünlü Düşmesi

Ünlü ile biten bir sözcüğe ünlü ile başlayan bir ek gelirse, ünlülerden biri düşer:

anne	+	im	>	annem
masa	+	ımız	>	masamız
baba	+	ınız	>	babanız
bahçe	+	imiz	>	bahçemiz
iki	+	inci	>	ikinci
yedi	+	inci	>	yedinci
elli	+	inci	>	ellinci

ÜNLÜ TÜREMESİ

Türkçede sözcük başında iki ünsüz yan yana bulunmaz. Bu nedenle yabancı dillerden Türkçeye geçen ve iki ünsüzle başlayan sözcüklerin başına ya da iki ünsüzün arasına bir ünlü gelir. Türkçede iki türlü ünlü türemesi vardır:

Ön Seste Ünlü Türemesi

	Slav	>	İslav	(İt.)	scarto	>	ıskarta
	Rum	>	Urum	(İt.)	scarpina	>	iskarpın
(Fr.)	stasyon	>	istasyon	(Fr.)	statistigue	>	istatistik
(İt.)	skala	>	iskele	(İng.)	steam	>	istem
(İt.)	stempa	>	ıstampa	(Lat.)	spinatum	>	ıspanak

İç Seste Ünlü Türemesi

İki ünsüzle başlayan bazı yabancı kökenli sözcüklerde ünsüzlerin arasında bir ünlü türer. Ancak, bu durum konuşma dilinde görülür. Bu durumda görülen ünlü türemesi yazı dilinde genellikle gösterilmez:

gram	>	gıram	traktör	>	tıraktör
tren	>	tiren	plan	>	pılan
fren	>	firen	kritik	>	kıritik
traktör	>	tıraktör	plaj	>	pilaj
traş	>	tıraş	elektrik	>	elektirik
flim	>	filim	turizm	>	turizim

Genellikle Arapçadan dilimize geçen bazı sözcüklerde iç seslerde iki ünsüz arasında bir ünlü türer:

akl	>	akıl	bahs	>	bahis	vakf	>	vakıf
hükm	>	hüküm	emr	>	emir	keşf	>	keşif
azm	>	azim	meyl	>	meyil	hacz	>	haciz
satr	>	satır	fıkr	>	fikir	ömr	>	ömür
şükr	>	şükür	seyr	>	seyir	nakş	>	nakış
kibr	>	kibir	devr	>	devir	neşr	>	neşir

İKİ ÜNLÜNÜN YAN YANA GELMESİ

Türkçe sözcüklerde iki ünlü yan yana gelmez. İki ünlünün yan yana geldiği sözcükler yabancı dillerden Türkçeye geçmiş sözcüklerdir:

şuur, şiir, fiil, saat, saadet, kanaat, matbaa... gibi sözcükler yabancıdır.

Türkçede ancak, bileşik sözcüklerde iki ünlü yan yana gelebilir:

Karacaoğlan, Kocaeli... gibi.

KORUMA (KAYNAŞTIRMA) ÜNSÜZLERİ

Türkçe sözcüklerde iki ünlü yan yana gelmediği için ünlü ile biten sözcüğe, ünlü ile başlayan bir ek gelirse araya *n*, *s*, *ş*, *y* ünsüzleri girer. Bu ünsüzlere **koruma ünsüzleri** denir.

n	pencere	+	in	:	pencerenin
	kapı	+	ın	:	kapının
	ütü	+	ün	:	ütünün
	komşu	+	un	:	komşunun

s	bahçe	+	i	:	bahçesi
	araba	+	ı	:	arabası
	ütü	+	ü	:	ütüsü
	komşu	+	u	:	komşusu

ş	iki	+	er	:	ikişer
	yedi	+	er	:	yedişer
	yirmi	+	er	:	yirmişer
	elli	+	er	:	ellişer

y

bahçe	+	e	:	bahçeye	bahçe	+	i	:	bahçeyi
kapı	+	a	:	kapıya	kapı	+	ı	:	kapıyı
ütü	+	e	:	ütüye	ütü	+	ü	:	ütüyü
komşu	+	a	:	komşuya	komşu	+	u	:	komşuyu

Eylem çekimlerinde iki ünlü arasına **y** girer:

istemek	iste	+	ecek	:	isteyecek
koklamak	kokla	+	arak	:	koklayarak
yaşamak	yaşa	+	ınca	:	yaşayınca

Özel adlarla kullanımında kesme işareti kullanılır.

Ayşe'yle gitmiş.

Bu işi yapan Fatma'ymış.

Gelen Ali'yse, bana haber verin.

Koruma ünsüzlerini aklınızda tutabilmeniz için *yaşasın* sözcüğünü öğrenin. Bu sözcükteki *y, ş, s, n* ünsüzleri koruma ünsüzlerdir.

ÜNSÜZ BENZEŞMESİ

Türkçe sözcüklerde sert ünsüzlerden sonra sert, yumuşak ünsüzlerden sonra yumuşak ünsüzlerin gelmesine **ünsüz benzeşmesi** denir. Türkçede ekler genellikle bu kurala uyar. Bu kurala uymayan az sayıda ek vardır. Ünsüz benzeşmesi sözcük içinde ve sözcük sonunda görülür. Türkçede ünsüz benzeşmesinin görüldüğü yerleri dörde ayırabiliriz:

- Sözcük içinde ünsüz benzeşmesi
- Sözcük sonunda ünsüz benzeşmesi
- Çekim eklerinde ünsüz benzeşmesi
- Ad durum eklerinde ve ek eylemde ünsüz benzeşmesi

Sözcük İçinde Ünsüz Benzeşmesi

Sözcük içinde sert ünsüzlerin yanında sert, yumuşak ünsüzlerin yanında da yumuşak ünsüz bulunur. Yabancı sözcüklerin çoğu bu kurala uymaz.

Sert ünsüzler : eski, başka, çift, yufka, tepsi, ıssız... gibi.

Yumuşak ünsüzler : Tanrı, yıldız, iğne, gündüz, gövde, çiğdem... gibi.

Türkçe olmayan sözcüklerin çoğu bu kurala uymaz:

diplomat, direksiyon, kompozisyon, ipnotizma... gibi.

Sözcük Sonunda Ünsüz Benzeşmesi

Sözcüklerin kök ve gövdelerine gelen yapım ve çekim ekleri genellikle ünsüz benzeşmesine uyar. Yapım eklerinde görülen ünsüz benzeşmesine şu örnekleri verebiliriz:

Sert ünsüzler : Türk-çe, dış-çı, bas-kı, yurt-taş, çalış-kan... gibi.

Bu kurala bazı ekler uymaz:

üç-gen, dört-gen, ağaç-lık, üç-lü, dört-lü, güç-lü... gibi.

Yumuşak ünsüzler : bil-gi, av-cı, İngiliz-ce, gör-gü, demir-ci... gibi.

Bu kurala da uymayan bazı yapım ekleri vardır:

tuz-suz, sevim-siz, Ürgüp-lü, yaş-lı, akşam-leyin... gibi.

Bileşik sözcüklerde ünsüz benzeşmesi aranmaz:

Akdeniz, başbakan, yelkovan, Çengelköy... gibi.

Çekim Eklerinde Ünsüz Benzeşmesi

Eylemlerin kök ve gövdelerine gelen çekim eklerinde de ünsüz benzeşmesi görülür:

aç-mak	→	aç-tı-m, aç-tır-dı-m, aç-tır-ıl-dı
yaz-mak	→	yaz-dı-k, yaz-dır-dı-k, yaz-dır-ıl-dı
gör-mek	→	gör-dü-nüz, gör-üş-tü-ler, gör-üş-tür-ül-dü-ler
konus-mak	→	konus-tu-lar, konuş-tur-ul-du-lar, konuş-tur-ul-duk

Bazı çekim ekleri ünsüz benzeşmesine uymaz:

aç-mış, konuş-muş, konuş-maz, iç-mez... gibi.

Ad Durum Eklerinde ve Ek Eylemde Ünsüz Benzeşmesi

Ad durum ekleri *-da, -de, -dan, -den* ve ek eylem *-dır, -dir, -dur, -dür* sözcük sonlarında ünsüz benzeşmesine uyar. Sert ünsüzle biten sözcüklerden sonra bu eklerin başındaki *d > t* ye dönüşür:

Sert Ünsüzler**Ad durum ekleri****Ek eylem**

ç	ağaç	:	ağaçta	ağaçtan	Bu ağaçtır.
f	sınıf	:	sınıfta	sınıftan	Bu sınıftır.
h	Fatih	:	Fatih'te	Fatih'ten	Bu Fatih'tir.
k	çocuk	:	çocukta	çocuktan	Bu çocuktur.
p	kitap	:	kitapta	kitaptan	Bu kitaptır.
s	otobüs	:	otobüste	otobüsten	Bu otobüstür.
ş	kuş	:	kuşta	kuştan	Bu kuştur.
t	yurt	:	yurtta	yurttan	Bu yurttır.

YUMUŞAK ÜNSÜZLER (b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z)

Yumuşak ünsüzle biten sözcüklere gelen eklerin başlarındaki ünsüzler yumuşak ünsüz olur. Ancak, Türkçe sözcüklerin sonunda *b, c, d, g, j* sesleri bulunmaz.

Türkçede sözcük sonlarında bulunan yumuşak ünsüzler şunlardır:

Yumuşak Ünsüzler**Ad durum ekleri****Ek eylem**

ğ	dağ	:	dağda	dağdan	Bu dağdır.
l	okul	:	okulda	okuldan	Bu okuldur.
m	kilim	:	kilimde	kilimden	Bu kilimdir.
n	odun	:	odunda	odundan	Bu odundur.
r	yazar	:	yazarda	yazardan	Bu yazardır.
v	ev	:	evde	evden	Bu evdir.
y	saray	:	sarayda	saraydan	Bu saraydır.
z	yıldız	:	yıldızda	yıldızdan	Bu yıldızdır.

• Türkçe sözcüklerin sonunda *g* sesi bulunmaz. Son sesinde *g* sesi bulunan sözcükler yabancıdır. Son sesi *g* olan sözcüklerde *g > ğ*'ye dönüşür:

Türkolog : Türkoloğu, Sosyolog : Sosyoloğu gibi.

- Tek heceli yabancı sözcüklerde *g* >ğ'ye dönüşmez:

org → orgu, lig → ligi, gong → gongu

g sesinden önce *n* sesi varsa, *g* >ğ'ye dönüşmez:

miting → mitingi, ring → ringi, damping → dampingi

plaj, röportaj, kürtaç gibi sözcüklerin sonunda *j* sesi bulunur. Ancak, bu sözcükler Türkçeye başka dillerden geçmiş yabancı kökenli sözcüklerdir.

Ünsüz benzeşmesine bazı ekler uymaz:

anlamsız, tuzsuz, yaşantı, kurultay... gibi.

- Sözcüklerin sonunda ünlü varsa, bu sözcüklere gelen ekler *yumuşak ünsüzlerle* başlar:

araba : arabada, arabadan, arabamız, arabacı... gibi.

ÜNSÜZ DÜŞMESİ

Sözcüklerde bazı ünsüzlerin kaybolmasına **ünsüz düşmesi** denir. Ünsüz düşmesi genellikle yapım ekleri ve çekim eklerinin sözcüklerle birleşmesi sırasında görülür:

yapım eki **-cık** : sıcak + cık → sıcacık , küçük + cük → küçücük

yapım eki **-cak** : çabuk + cak → çabucak , büyük + cek → büyücek

- Konuşma dilinde bazı ünsüzler söylenmez. Ancak, bu değişiklik yazı dilinde gösterilmez:

çiftçi	→	çifçi
serbest	→	serbes
üstgeçit	→	üsgeçit
bir şey	→	bi şey
bir tane	→	bi tane
bilmiyor	→	bilmiyo
yazmıyor	→	yazmıyo

- Bazı sözcüklerden eylem türetilirken ünsüz düşmesi görülür:

büyük	>	büyümek
küçük	>	küçülmek
soğuk	>	soğumak
gevşek	>	gevşemek

ÜNSÜZ TÜREMESİ

Türkçe sözcüklerde ünsüz türemesi yaygın değildir. Sözcük başında ve sözcük içinde ünsüz türemesi çok az sayıda görülür. Türkçede üç türlü ünsüz türemesi vardır:

Ön Seste Ünsüz Türemesi:

öyük	>	höyük
urmak	>	vurmak
ılan	>	yılan
ıldız	>	yıldız

İç Seste Ünsüz Türemesi:

mai	>	mavi
acaib	>	acayip
fiat	>	fıyat
zaif	>	zayıf

Son Seste Ünsüz Türemesi

Bazı Arapça sözcüklerin sonunda çift ünsüz bulunduğu halde, Türkçede bu sözcükler tek ünsüzle yazılır. Ancak bunlar ünlü ile başlayan bir ek aldıkları zaman, sözcük sonundaki ikinci ünlü yeniden ortaya çıkar.

af	>	affı
hak	>	hakkı
sır	>	sırrı
tıp (tub)	>	tıbbî

SERT ÜNSÜZLERİN YUMUŞAMASI

Türkçe sözcüklerin sonunda bulunan *p, ç, t, k* ünsüzleri iki ünlü arasında yumuşayarak *b, c, d, ğ*’ye dönüşür:

p > b	kitap	→	kitabı, kitaba, kitabın
ç > c	ağaç	→	ağacı, ağaca, ağacın
t > d	yurt	→	yurdu, yurda, yurdun
k > ğ	çocuk	→	çocuğu, çocuğa, çocuğun

• Özel adlarda sözcük sonundaki sert ünsüzler, iki ünlü arasına geldiğinde yazı dilinde değiştirilmez:

p	Serap	→	Serap'ı, Serap'a, Serap'ın
ç	Aytaç	→	Aytaç'ı, Aytaç'a, Aytaç'ın
t	Turgut	→	Turgut'u, Turgut'a, Turgut'un
k	Burçak	→	Burçak'ı, Burçak'a, Burçak'ın

• Tek heceli sözcüklerin sonundaki sert ünsüzler, iki ünlü arasında yumuşamaz:

p	top : topu, küp : küpü, çöp : çöpü, çap : çapı
ç	kaç : kaçı, saç : saçı, suç : suçu, üç : üçü, iç : içi, koç : koçu
t	et : eti, süt : sütü, it : iti, bit : bitü, at : atı
k	kök : kökü, tek : teki, tok : toku, ak : akı

• Çift heceli bazı sözcüklerde sert ünsüzler iki ünlü arasında yumuşamaz:

anıt	→	anıtı	konut	→	konutu
aygıt	→	aygıtı	yapıt	→	yapıtı
boyut	→	boyutu	yakıt	→	yakıtı
kanıt	→	kanıtı	taşıt	→	taşıtı
kesit	→	kesiti	ölçüt	→	ölçütü

• Yabancı kökenli bazı sözcüklerin sonlarında bulunan sert ünsüzler iki ünlü arasında yumuşamaz:

p	kamp : kampı, teleskop : teleskopu
ç	maç : maçı, briç : briçi
t	adalet : adaleti, edebiyat : edebiyatı
k	aşk : aşkı, ırk : ırkı, mark : markı

• Sözcük sonunda *n* ünsüzünden sonra gelen *ç, k* sesleri bir ünlü ile karşılaşınca yumuşayarak *c, g* seslerine dönüşür:

ç	genç : genci, basınç : basıncı, sevinç : sevinci, bilinç : bilinci
k	denk : dengi, renk : rengi, cenk : cengi, ahenk : ahengi

TÜRKÇENİN SES KURALLARI VE YABANCI SÖZCÜKLER

Yabancı dillerden Türkçeye geçen sözcüklerin bazıları Türkçenin ses kurallarına uyar. Bu nedenle bu sözcüklerin yabancı kökenli olup olmadığını anlamak zordur. Ancak, bir çoğu Türkçenin ses kurallarına uymadığı için bu sözcüklerin yabancı kökenli oldukları kolayca anlaşılır. Türkçenin ses kurallarını ve bu ses kurallarına uymayan yabancı sözcükleri kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Büyük ve Küçük Ünlü Uyumu

• Yabancı sözcüklerin çoğu büyük ünlü uyumuna uymaz. Bu nedenle kalın ve ince ünlülerin bir arada bulunduğu sözcükler yabancıdır:

ahenk, afiş, oksijen, valide, tabiat, edebiyat... gibi.

• Küçük ünlü uyumuna uymayan ve ilk heceden sonra *o, ö* sesleri bulunan sözcükler yabancıdır:

Toros, doktor, ağustos, profesör, radyatör, horoz... gibi.

Türkçe Sözcüklerin Başında Bulunmayan Sesler

Türkçe sözcükler *c, f, ğ, h, j, l, m, n, p, r, ş, z* sesleri ile başlamaz. Bu seslerle başlayan sözcükler genellikle yabancı kökenli sözcüklerdir. Ses taklidi Türkçe sözcükler bu kuralın dışındadır.

c	cümle, ceket, cebir, cimri, cisim gibi sözcükler yabancıdır.
f	fıkra, fırça, fikir, füze, fert gibi sözcükler yabancıdır.
ğ	Türkçede ğ sesiyle hiçbir sözcük başlamaz.
h	hava, hatıra, heves, hile, hizmet gibi sözcükler yabancıdır.

Hatun, hangi, hani gibi sözcükler *h* sesi ile başladıkları halde Türkçedir. Bu sözcüklerin başında eskiden *k* ünsüzü bulunuyordu. Sonradan *k > h*ye dönüşmüştür:

katun > hatun, kangı > hangi, kanı > hani gibi.

j	jandarma, jilet, jeton, jüri, jet gibi sözcükler yabancıdır.
----------	--

Türkçede **j** sesi yoktur. Dilimize yabancı dillerden geçen sözcüklerde genellikle **j > c**'ye dönüşür:

journal > curnal, jiva > cıva, jandarma > candarma gibi.

l	lise, lamba, lider, liste, leblebi gibi sözcükler yabancıdır.
m	müze, mağara, mide, müzik, mektep gibi sözcükler yabancıdır.
n	nefes, nimet, nohut, numara, neşe gibi sözcükler yabancıdır.

Türkçede **n** sesiyle başlayan birkaç sözcük vardır. Bu sözcükler şunlardır:

ne, niçin, nasıl, nerede, neyse, nice, ninni gibi.

p	pusula, posta, pençe, perşembe, pudra gibi sözcükler yabancıdır.
----------	--

Bazı Türkçe sözcüklerin başında bulunan **b > p**'ye dönüşmüştür:

barmak > parmak, bastırma > pastırma, büre > pire gibi sözcükler Türkçedir.

r	rıhtım, roman, raf, Recep, Ramazan gibi sözcükler yabancıdır.
ş	şeref, şüphe, şifre, şekil, şart gibi sözcükler yabancıdır.

Türkçede **ş** sesi ile başlayan birkaç sözcük vardır. Bunlar şunlardır: şışman, şimdi, şişmek gibi.

z zaman, zeki, zümrüt, zihin, zengin gibi sözcükler yabancıdır.

Ses Taklidi Sözcükler (Yansımali Sözcükler)

Doğadaki seslerin taklidini içeren sözcükler genellikle Türkçedir. Bu nedenle *c, f, h, m, n, p, r, ş, z* sesleriyle başladıkları halde ses taklidi oluşan sözcükler Türkçedir:

c	civil civil, cayır cayır, caz cuz
f	fıkır fıkır, fokur fokur, fas fas
h	hırıl hırıl, horul horul, hışır hışır
l	lıkırlıkır, löp löp, langır lungur
m	mırıl mırıl, mışıl mışıl, mızıl mızıl
ş	şıkır şıkır, şırıl şırıl, şapur şapur
z	zırıl zırıl, zırt zırt, zangır zangır

İkiz Ünsüz

Türkçe sözcük köklerinde aynı cinsten iki ünsüz yan yana bulunmaz.

Millet, tellâl, tellâk, tereddüt, ümmî, ümmet gibi sözcüklerde aynı cinsten iki ünsüz yan yana bulunduğu için yabancıdır. *Anne* ve *elli* sözcükleri Türkçe olup bu kuralın dışındadır. Türkçe sözcüklerde ikiz ünsüzler sözcük köküyle eklerin birleştiği yerde bulunur:

diller, yummak, sattı, bıkkın gibi.

Sözcük Başında Çift Ünsüz

Türkçede sözcüklerin ya da hecelerin başında çift ünsüz bulunmaz:

grup, prova, spiker, standart, blöf gibi sözcükler yabancıdır.

Sözcük Sonundaki Ünsüzler

Türkçe sözcüklerin sonunda *b, c, d, g* sesleri bulunmaz. *Yakub, muhtac, derd, aheng* gibi sözcükler son seslerinde *b, c, d, g* ünsüzleri bulunduğu için yabancıdır. Sözcük sonlarında bulunan bu sesler *p, ç, t, k*'ye dönüştürülerek Türkçenin ses kurallarına uyar.

ÜNLÜLERİN ÜNSÜZLERE ETKİSİ

Ünlüler, ağız boşluğunda hiçbir engele çarpmadan çıkan, dolgun, ahenkli, güçlü ve berrak seslerdir. Ünsüzler, ise ses yolunda çeşitli engellerden geçerek oluşan daha cılız ve güçsüz seslerdir. Bu nedenle bir ünlü ile bir ünsüz yan yana geldiğinde, ünlüler ünsüzleri etkiler ve kendine uydurur. Bu durumda ünsüzlerin boğumlanma noktaları değişir.

Ünsüzlerin ünlülere göre boğumlanma noktalarının değişmesine **ünlü atlama-sı** denir. Örneğin, **k** ünsüzü sekiz ünlünün etkisiyle, sekiz ayrı sese dönüşür:

ka	kapı, kadın, kaplan	ko	koyun, koltuk, komşu
ke	kedi, kemik, kemer	kö	köpek, kömür, köprü
kı	kız, kırmızı, kış	ku	kuzu, kulak, kurbağa
ki	kilit, kilim, kirpik	kü	küçük, kütüphane, kürek

Sekiz ünlü, yirmi bir ünsüzü etkilediğinde 21x8:168 değişik ses oluşur. Ancak Türkçede **ğ** ile sözcük başlamadığından bu sayıyı 160 olarak kabul etmek daha doğru olur. Bu olay, Türkçenin ses yönünden ne kadar zengin bir dil olduğunu gösterir. Özellikle, Türkçeyi yeni öğrenmeye başlayan çocuklara, bu ses değişikliklerini ve ses zenginliğini mutlaka öğretmek gerekir.

Ünlülerden Sonra Gelen Ekler

Ünlü ile biten sözcüklerden sonra gelen ekler genellikle yumuşak ünsüzle başlar: çantada, çantadan, çantanın, çantayı

İki Ünlü Arasındaki Ünsüzler

Daha önce de belirtildiği gibi, ünlülerin ünsüzlere etkisi nedeniyle genellikle iki ünlü arasına gelen **p, ç, t, k** sert ünsüzleri yumuşar:

dolap	→	dolabı, dolaba, dolabın
ilaç	→	ilacı, ilaca, ilacın
kurt	→	kurdu, kurda, kurdun
uçak	→	uçagı, uçağa, uçagın

Ünlüler tek başlarına söylenebilir ve hece oluşturabilirler. Oysa ünsüzler, ünlülerin yardımı olmadan tek başlarına söylenemez ve hece oluşturamazlar. Bu nedenle ünsüzler ancak ünlülerle birlikte söylenebilir. Bu durumda Türkçede 160 temel hece ve ses oluşur:

	a	e	ı	i	o	ö	u	ü
b	ba	be	bı	bi	bo	bö	bu	bü
c	ca	ce	cı	ci	co	cö	cu	cü
ç	ça	çe	çı	çi	ço	çö	çu	çü
d	da	de	dı	di	do	dö	du	dü
f	fa	fe	fı	fi	fo	fö	fu	fü
g	ga	ge	gı	gi	go	gö	gu	gü
h	ha	he	hı	hi	ho	hö	hu	hü
j	ja	je	jı	ji	jo	jö	ju	jü
k	ka	ke	kı	ki	ko	kö	ku	kü
l	la	le	lı	li	lo	lö	lu	lü
m	ma	me	mı	mi	mo	mö	mu	mü
n	na	ne	nı	ni	no	nö	nu	nü
p	pa	pe	pı	pi	po	pö	pu	pü
r	ra	re	rı	ri	ro	rö	ru	rü
s	sa	se	sı	si	so	sö	su	sü
ş	şa	şe	şı	şi	şo	şö	şu	şü
t	ta	te	tı	ti	to	tö	tu	tü
v	va	ve	vı	vi	vo	vö	vu	vü
y	ya	ye	yı	yi	yo	yö	yu	yü
z	za	ze	zı	zi	zo	zö	zu	zü

TÜRKÇEDE SES BENZEŞMELERİ

Tüm Benzeşme, Yarı Benzeşme, İlerleyici Benzeşme, Gerileyici Benzeşme

Sözcükteki bir sesin başka bir sesi kendisine benzetmesine **ses benzeşmesi** denir. Büyük ünlü uyumu, küçük ünlü uyumu, ünsüz benzeşmesi, ünlülerin ünsüzlere etkisi, ünsüzlerin ünlülere etkisi gibi ses olayları ses benzeşmesi sonucu ortaya çıkan ses kurallarıdır. Bu kurala bağlı ses benzeşmelerinin yanı sıra kurala tam olarak bağlanamayan, daha çok konuşma sırasında görülen ses benzeşmeleri de vardır. Ses benzeşmeleri söyleyişi kolaylaştırma eğilimlerinden kaynaklanır. Söyleyişi kolaylaştırma ve sesleri birbiri ardı sıra daha rahat çıkartabilme eğilimine **en az çaba yasası** adı verilir. Bu nedenle bütün ses benzeşmelerini oluşturan kuralların temelinde en az çaba yasasının önemli etkisi vardır.

Burada ses benzeşmeleri adı altında inceleyeceğimiz konu daha çok konuşma dilinde görülen, yazı dilinde belirtilmeyen ses benzeşmeleridir. Ancak, konuşma sırasında görülen bu ses benzeşmelerinin bazıları zamanla yaygın bir duruma gelince yazı diline de geçmektedir. Türkçedeki bu ses benzeşmelerini dört bölüme ayırabiliriz:

- Tüm benzeşme
- Yarı benzeşme
- İlerleyici benzeşme
- Gerileyici benzeşme

TÜM BENZEŞME

Sözcükteki bir sesin tamamen değişerek başka bir sese dönüşmesine **tüm benzeşme** denir. Bu tür benzeşmelerin bazıları zamanla yazı diline geçmiştir.

Benzeşme olayında bir başka sesi etkileyen sese **benzeştiren**, etki altında kalarak değişen sese de **benzeşen** adı verilir. Benzeşme olayı hem ünlülerde hem de ünsüzlerde görülür:

Ünlülerde Tüm Benzeşme

Yabancı kökenli sözcüklerde bulunan bazı ünlüler tüm benzeşmeye uğrayarak yazı diline girmişlerdir:

Farsça	:	divar	>	duvar
Farsça	:	haste	>	hasta
Arapça	:	sûret	>	surat
Arapça	:	zeytun	>	zeytin
Arapça	:	muskil	>	müskül
Fransızca	:	motör	>	motor
Fransızca	:	dockteur	>	doktor
Fransızca	:	somye	>	somya
İtalyanca	:	pantalón	>	pantolon

Birden çok sözcüğün birleşmesi sırasında ünlülerde tüm benzeşme görülür:

o bir	>	öbür	o ile	>	öyle
bir yıldır	>	bıldır	bu ile	>	böyle
kıl ibik	>	kılıbık	bu gün ki	>	bugünkü

Konuşma dilinde görülen ve yazı diline geçmeyen ünlü benzeşmelerine şu örnekler verilebilir:

asker	>	esker	memur	>	mamur
beraber	>	barabar	merhaba	>	marhaba
haber	>	habar	parlamento	>	parlemento

Ünsüzlerde Tüm Benzeşme

nişanlı	>	nişannı	yanlış	>	yannış
günler	>	günner	yazsın	>	yassın
bunlar	>	bunnar	eczane	>	ezzane
şunlar	>	şunnar	dinlemek	>	dinnemek
onlar	>	onnar	anlamak	>	annamak
gidenler	>	gidenner	önler iek	>	önnemek
şemsiye	>	semşiye	yalnız	>	yannız

YARI BENZEŞME

Sözcükteki bir sesin yalnızca bazı nitelikleri yüzünden başka bir sese benzeşmesine **yarı benzeşme** denir. Bazı seslerin çıkış yerleri ve boğumlanma noktaları birbirine çok yakındır. En az çaba yasası gereğince bu sesler çıkarılırken birbirlerine benzerler. Bu ses benzeşmelerinin bazıları yazı diline geçmiştir. Yarı benzeşme daha çok çift dudak ünsüzleri olan *n*, *m* seslerinde görülür:

n > m

kanbur	>	kambur	çenber	>	çember
anbar	>	ambar	cünbüş	>	cümbüş
canbaz	>	cambaz	künbet	>	kümbet
sünbül	>	sümbül	inbat	>	imbat
penbe	>	pembe	hınbıl	>	hımbıl
konşu	>	komşu	çarşanba	>	çarşamba
gönlek	>	gömlek	menba	>	memba

b > p

cübbe	>	cüppe
tesbih	>	tespih
abdest	>	apdest

t > d

tonuz	>	domuz
-------	---	-------

Konuşma dilinde görülen yarı benzeşmeye de şu örnekler verilebilir:

n > m

on bir	>	om bir	bin beş yüz	>	bim beş yüz
bin bir	>	bim bir	İstanbul	>	İstambul

İLERLEYİCİ BENZEŞME

Sözcük içindeki bir sesin kendisinden sonra gelen bir sesi değiştirerek kendisine benzetmesine **ilerleyici benzeşme** denir. Bu benzeşme hem ünlülerde hem de ünsüzlerde görülür:

anlamak	>	annamak	motör	>	motor
şemsiye	>	şemşiye	şoför	>	şofor
onlar	>	onnar	yanlış	>	yannış
bunlar	>	bunnar	müşkil	>	müskil
müfti	>	müftü	çünki	>	çünkü

GERİLEYİCİ BENZEŞME

Sözcük içindeki bir sesin kendisinden önce bulunan bir sesi etkileyerek kendine benzetmesine **gerileyici benzeşme** denir. Gerileyici benzeşme, hem ünlü hem de ünsüzlerde görülür.

asker > esker

pantolon > pantolon

şoför > şöför

bu ile > böyle

olmazsa > olmassa

kaynamazsa > kaynamassa

yazsın > yassın

dizsin > dissin

BENZEŞMEZLİK

Sözcükte bulunan aynı ya da benzeri sözcüklerin değişmesine **benzeşmezlik** adı verilir. Boğumlanma noktaları aynı ya da birbirine yakın olan bazı seslerde söyleyiş kolaylığı sağlama bakımından değişmeler görülür. Benzeşmezlik nedeniyle değişen bazı sözcükler yazı diline girmiştir.

attar > aktar

kınnap > kırnap

makkap > matkap

muşamma > muşamba

UNUTMAYINIZ!

SESLERİN BİRLEŞMESİ

Hece: Ağızdan bir solukta çıkan ses ya da ses birliğine **hece** denir. Türkçede heceler en az bir, en çok dört sestene oluşur. Ünlü sesle biten heceler açık, ünsüz sesle biten heceler kapalı hecelerdir: *o, bu, dil, dost*

TÜRKÇENİN SES KURALLARI

Büyük Ünlü Uyumu: Türkçe bir sözcükte kalın ünlülerden sonra kalın, ince ünlülerden sonra ince ünlülerin gelmesidir.

Kalın ünlüler a, ı, o, u'dan sonra	→	anlam, açık, okul, barış
İnce ünlüler e, i, ö, ü'den sonra	→	ekmek, ince, öğretmen, üzüm

Bileşik sözcüklerde büyük ünlü uyumu aranmaz: *biçerdöver, gecekondu... gibi.*

-yor, -ken, -ki, -leyin, -(i)mttrak ekleri büyük ünlü uyumuna uymaz: *geliyor, açarken, akşamki, sabahleyin, yeşilimtırak... gibi.*

Küçük Ünlü Uyumu: Türkçe bir sözcükte düz ünlülerden sonra düz ünlülerin, yuvarlak ünlülerden sonra dar yuvarlak ya da geniş düz ünlülerin gelmesidir.

Düz ünlüler a, e, ı, i'den sonra	→	açık, eğitim, izin, ısınmak
Yuvarlak ünlüler o, ö, u, ü'den sonra	→	okul, öğüt, üretmek, ütü

Ünlü Düşmesi : Sözcüklere çekim ve yapım eklerinin gelmesi ve bileşik sözcüklerin yapımı sırasında bir ünlünün kaybolmasıdır. Ünlü düşmesinin görüldüğü durumlar şunlardır:

- Organ adlarında ünlü düşmesi : ağız > ağzım
- Yabancı sözcüklerde ünlü düşmesi : ömür > ömrünüz
- Bileşik sözcüklerde ünlü düşmesi (hece düşmesi) : sütlü + aş > sütlaç
- Eklerde ünlü düşmesi : baba + im > babam

Ünlü Türemesi : Türkçede sözcük başında iki ünsüz yan yana bulunmaz. Bu nedenle yabancı dillerden Türkçeye geçen ve iki ünsüzle başlayan sözcüklerin başına ya da iki ünsüzün arasına bir ünlü gelir.

- Ön seste ünlü türemesi : Rum > Urum
- İç seste ünlü türemesi : tren > tiren

İki Ünlünün Yan Yana Gelmesi: Türkçe sözcüklerde iki ünlü yan yana gelmez. İki ünlünün yan yana geldiği sözcükler yabancı dillerden Türkçeye geçmiş sözcüklerdir: *fiil, saadet, şuur, kanaat... gibi.*

Koruma Ünsüzleri : Türkçe sözcüklerde iki ünlü yan yana gelmediği için ünlü ile biten sözcüğe, ünlü ile başlayan bir ek gelirse araya *n, s, ş, y* koruma ünsüzleri girer.

pencere + in	→	pencerenin	yedi + er	→	yedişer
komşu + u	→	komşusu	ütü + ü	→	ütüyü

Ünsüz Benzeşmesi : Türkçe sözcüklerde sert ünsüzlerden sonra sert, yumuşak ünsüzlerden sonra yumuşak ünsüzler gelir. Türkçede ünsüz benzeşmesinin görüldüğü yerleri dörde ayırabiliriz:

- Sözcük içinde ünsüz benzeşmesi : *eski, başka, Tanrı, yıldız...* gibi.
- Sözcük sonunda ünsüz benzeşmesi : *Türk-çe, diş-çi, bil-gi, av-cı, gör-gü...* gibi.
- Çekim eklerinde ünsüz benzeşmesi : *aç-mak → aç-tı-m, aç-tır-dı-m, aç-tır-ıl-dı*
- Ad durum eklerinde ve ek eylemde ünsüz benzeşmesi : *ağaçta, sınıfta, Fatih'te, çocukta, kitapta, yurtta, otobüste, kışta ...* gibi.

Yumuşak Ünsüzler: l, m, n, r, v, y, z sesleri, Türkçede sözcük sonunda bulunan yumuşak ünsüzlerdir : *okul, okuldan, okuldur...* gibi.

Ünsüz Düşmesi : Sözcüklerde bazı ünsüzlerin kaybolmasıdır. Ünsüz düşmesi, genellikle yapım ve çekim eklerinin sözcüklerle birleşmesi sırasında görülür.

sıcak + cık → sıcakık çabuk + cak → çabucak

Konuşma dilinde de bazı ünsüzler söylenmez : çift + çi → çifci

Ünsüz Türemesi : Sözcük başında ve içinde ünsüz türemesi çok azdır. Türkçede üç türlü ünsüz türemesi vardır.

- Ön seste ünsüz türemesi : ırmak > vurmak
- İç seste ünsüz türemesi : mai > mavi
- Son seste ünsüz türemesi : sır > sırtı

Sert Ünsüzlerin Yumuşaması : Türkçe sözcüklerin sonunda bulunan ç, k, p, t ünsüzleri iki ünlü arasında yumuşayarak c, ğ, b, d'ye dönüşür:

ağaç → ağacı çocuk → çocuğu kitap → kitabı yurt → yurdu

YABANCI SÖZCÜKLER

Büyük ünlü uyumuna uymayan sözcükler yabancıdır : *edebiyat, oksijen, tablet, Ayşe...* gibi.

- Küçük ünlü uyumuna uymayan sözcükler yabancıdır : *doktor, ağustos, radyatör...* gibi.
- Türkçede c, f, ğ, h, j, m, n, p, r, ş, z sesleri ile başlayan sözcükler yabancıdır : *cümle, fıkra, hava, jilet, müze, numara, şeref, zeytin...* gibi.

Ses taklidi sözcükler bu kuralın dışındadır : *civil civil, şıkır şıkır...* gibi.

Ünlülerin Ünsüzlere Etkisi: Bir ünlü ile bir ünsüz yan yana geldiğinde, ünlüler ünsüzleri etkiler. Türkçedeki sekiz ünlü yirmi bir ünsüzü etkilediğinde $21 \times 8 = 168$ değişik ses oluşur: *balık, bezelye, bıçak, bilet, boyun, böğürtlen, burun, büyük...* gibi.

Ses Benzeşmeleri : Sözcükteki bir sesin başka bir sesi kendisine benzetmesidir:

- Tüm benzeşme : o bir > öbür bugün ki > bugünkü (ünlülerde)
 anlamak > annamak eczane > ezzane (ünsüzlerde)
- Yarı benzeşme : kanbur > kambur cübbe > cüppe
- İlerleyici benzeşme : çünkü > çünkü anlar > annar
- Gerileyici benzeşme : asker > esker yazsın > yassın

TÜRKÇENİN BÜRÜNSEL ÖZELLİKLERİ

Ulama, Durak, Vurgu, Ton, Ezgi

Konuşma sırasında sözcük ve cümlelerin söyleniş biçiminde görülen ulama, durak, vurgu, ton, ezgi gibi ses özelliklerine **bürünsel özellikler** denir. Bürünsel özellikler genellikle yazı dilinde gösterilmez. Çünkü bu ses özellikleri daha çok konuşma sırasında görülen, dilin melodisini oluşturan, bazen kişilerin ruhsal durumlarını yansıtan söyleyiş özellikleridir. Bu nedenle bu konular daha çok görevsel sesbilimin alanına girer.

ULAMA

Sözcük sonlarında bulunan ünsüzlerin, kendilerinden sonra gelen ünlülere bağlanmasına **ulama** denir. Ulama genellikle konuşma dilinde görülür. Yazı dilinde işareti ile gösterilir.

kalem almak	ka-le-mal-mak
top oynamak	to-poy-na-mak
çay içmek	ça-yiç-mek
ekmek almak	ek-me-ka-l-mak

Sözcük içerisinde ünlüler bir önceki ünsüzü kendilerine bağlar:

baş	+	ım	→	ba-şım
kalem	+	im	→	ka-le-mim
sözlük	+	üm	→	söz-lü-ğüm
mektup	+	um	→	mek-tu-bum

Halk şiirinde ve divan şiirinde kimi zaman ulama yapılarak hece sayısı vezin ölçüsüne uydurulur:

Karac oğlan der mert gibi

Yanar yüreğim od gibi

Bir ok yemiş bozkurt gibi

Sen dolasın benim gibi

Karacaoğlan

Ah eylediğim serv-i hirâmânın içündür

Kan ağladığım gonce-i handânın içindür

(Senin selvi gibi güzel boyun için ahediyorum.

Gonca gibi gülen dudakların için kan ağlıyorum.)

Fuzûlî

Ulama sırasında bazen farklı anlamların da ortaya çıktığı görülür:

Odam açıktı.

Odama çıktı.

DURAK

Konuşma sırasında anlam birimlerini birbirinden ayırmak için yapılan kısa duraklamalara **durak** denir. Duraklar, duygu ve düşüncelerimizi en doğru ve etkin biçimde anlatmamıza yarar. Konuşma sırasında duraklar doğru olarak kullanılmadığı taktirde bazen önemli anlam kargaşaları ortaya çıkar :

Hırsız bakanın odasına girdi. (Komiser, hırsız bakanın odasına girdi.)

Hırsız / bakanın odasına girdi.

Birinci cümlede özne gizlidir, *hırsız* sözcüğünden sonra *durak* verilmezse *hırsız bakan* gibi bir sıfat tamlaması oluşmakta bakanın hırsız olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır.

Bu çocuğun ölümüne sebep oldu.

Bu / çocuğun ölümüne sebep oldu.

Birinci cümlede durak kullanılmadığı için *bu çocuk* sıfat tamlaması biçimindedir. İkinci cümlede ise *bu* sözcüğü özne durumundadır. Çocuğu öldüren bir kimse ya da herhangi bir şeydir.

İhtiyar kadına yol verdi.

İhtiyar / kadına yol verdi.

Birinci cümlede *ihtiyar kadın* sıfat tamlamasıdır. İkinci cümlede *ihtiyar* özne durumundadır ve kadına yol veren insandır.

Durak konusunda halk arasında kullanılan şu örnek de çok ilginçtir:

Oku baban gibi / eşek olma! (Baban gibi oku, iyi adam ol, eşek olma.)

Oku / baban gibi eşek olma! (Oku, baban gibi eşeğe benzeme!)

Örnek cümlelerde görüldüğü gibi *duraklar* yerinde kullanılmazsa, pek çok anlam kargaşasına neden olur. Yazı dilinde bu duraklar genellikle (,) işareti ile gösterilir. Ancak, konuşma dilinde bu görevi yalnızca duralamalar üstlenebilir. Konuşma sırasında anlam kargaşasını önleyen duraklar, anlamın daha etkin ve doğru olmasını da sağlar:

Eee / sonra ne oldu?

Peki / şimdi ne yapacağız?

Ne dersiniz dostlarım / bu işe girelim mi?

Yaşamak / ne güzel şey yaşamak!

VURGU

Bir sözcükte bulunan hecelerden birinin diğer hecelere göre daha belirgin ve daha baskılı söylenmesine **vurgu** denir. Vurgulu olan hece, diğer hecelere göre daha uzun bir solukla ve daha yüksek bir sesle söylenir. Bu nedenle vurguyu oluşturan üç temel özellik *sesin şiddeti, sesin yüksekliği ve sesin süresidir*.

Türkçe sözcüklerde genellikle vurgu son hecededir. Ancak, Türkçede köklere gelen ekler, çoğu zaman vurgunun yerini değiştirir. Bunun yanı sıra bileşik sözcüklerde, ad ve sıfat tamlamalarında, özel adlarda ve yer adlarında vurgunun değiştiği görülmektedir. Bu nedenle vurguyu üç bölüme ayırarak inceleyebiliriz:

- Sözcükte vurgu
- Tamlamalarda vurgu
- Cümlede vurgu

SÖZCÜKTE VURGU

Sözcüklerde vurgu, sözcüklerin durumuna göre değişir. Türkçede tek heceli sözcüklerde vurgu yoktur. Ancak, hecede bulunan ünlülerde ses biraz daha yoğun ve belirgindir:

bol, yaz, ev, bu, şu, ad, ot, son... gibi.

Son Hecede Vurgu

Türkçede eylem, ad soylu sözcükler, özel adlar ve renk bildiren sözcüklerde vurgu genellikle son hecededir.

- Türkçe yalın eylemlerde vurgu son hecededir:

vermek	satmak	sevinmek
kaçmak	almak	üzülmek
gitmek	vurmak	ağlamak
gelmek	uçmak	çalışmak

- Ad soylu sözcüklerde genellikle vurgu son hecededir. Ancak, vurgunun son hecede olmadığı sözcükler de vardır:

öğrenci	çiçek	vurgun
öğretmen	güzel	sürgün
iyi	giysi	arkadaş
kötü	önlem	izlenim

Bazı ad soylu sözcükler bu kurala uymaz. Nitekim **koca**, **yonca**, **kundura**, **kaplica**, **omurga**, **çizelge**, **papatya** gibi sözcüklerde vurgu ilk ve orta hecededir.

- İnsan ve hayvan adlarında vurgu, son hecededir.

Mehmet, Doğan, Ahmet, Serpil, Ümit, Kemal... gibi.

Boncuk, Minnoş, Tekir, Fındık, Pamuk... gibi.

- Renk bildiren sözcüklerde vurgu son hecededir.

beyaz, siyah, kırmızı, mavi, sarı, yeşil... gibi.

İlk Hecede Vurgu

- Pekiştirme sıfatlarının geldiği sözcüklerde ve ünlemlerde vurgu ilk heceye kayar:

bembeyaz, simsiyah, kıpkırmızı, masmavi, sapsarı, yemyeşil... gibi.

bomboş, dapdar, çarçabuk, dimdik, sımsıkı, koskocaman... gibi.

İki heceli pekiştirme sıfatlarında vurgu ikinci heceye kayar:

sırılsıklam, sapasağlam, çırılçıplak, yapayanlız... gibi.

• Ünlem görevi üstlenen sözcüklerde vurgu ilk hecededir: eyvah!, maşallah!, haydi!, aferin!, hay hay!, vah vah!... gibi.

• İki heceli yer adlarında vurgu genellikle ilk hecededir:

Bursa, Düzcce, Hatay, İzmir, Muğla, Samsun... gibi.

Üç heceli yer adlarında vurgu bazen orta heceye kaymaktadır:

Antalya, Adana, Malatya, Kütahya, İstanbul... gibi.

İç Hecede Vurgu

Türkçe sözcüklerde orta hecede vurgu çok azdır. Orta hecelerinde vurgu olan sözcükler, genellikle yabancı dillerden Türkçeye geçen sözcüklerdir:

fakülte, bezelye, üniversite, lokanta, sinema, gazino, gazete, fatura, abone... gibi,

• Ad soylu sözcüklere gelen ek eylem vurguyu orta hecelere kaydırır:

çalışkansınız, öğretmenim, yorgunuz, zenginiz... gibi.

• Çekime giren eylemlerde vurgu bazen orta hecelere kayar:

geliyorum, gider misiniz, gitmişti... gibi.

Vurgu ve Anlam

Türkçede yazılışları ve okunuşları aynı olan bazı sesteş sözcüklerin anlamlarının belirlenmesinde vurgu önemli bir rol oynar.

Niçin kondun a bülbül,
Kapımdaki asmaya.
Ben yarimden ayrılmam,
Götürseler asmaya.

İkinci satırdaki asma sözcüğü üzüm veren bir bitkidir, vurgu orta hecededir. Dördüncü satırdaki asma sözcüğü asmak eyleminin emir kipidir. Vurgu ilk hecedir. Buna benzer vurguları farklı bazı sesteş sözcükler şunlardır:

çizme (emir kipi)	→ Tahtayı çizme!
çizme (bir çeşit ayakkabı)	→ Çizme çok güzel!
kazma (emir kipi)	→ Kazmayıver!
kazma (bir alet)	→ Kazmayı ver!
göl (emir kipi)	→ Birazcık göl.
göl (çiçek)	→ Göl en güzel çiçektir.
sürüne (dilek kipi)	→ Çoban sürüne!
sürüne (soru kipi)	→ Çoban sürü ne?

Bileşik Sözcüklerde Vurgu

Bileşik sözcüklerde vurgu genellikle ilk hecededir:

başbakan, **yıl**başı, **bin**başı, **bey**fendi, **bel**kemiği... gibi.

Bileşik sözcüklerde birinci sözcük çok heceliyse vurgunun yeri değişebilir ve vurgu ikinci heceye kayar:

hanımeli, **orta**okul, **cuma**rtesi, **yeşil**köy... gibi.

Eklerde Vurgu

Türkçede genellikle hem yapım ekleri, hem de çekim ekleri sözcük vurgusunu üzerlerine çeker. Ancak, bazı ekler sözcük vurgusunu üzerlerine çekemez. Bu nedenle Türkçede vurgu alan ekler ve vurgu almayan ekler olmak üzere iki türlü ek vardır. Vurgu almayan ekler oldukça azdır. Eklerin vurgu alıp almamaları genellikle sözcüklerdeki vurgunun yeri ile yakından ilgilidir. Örneğin, son hecesinde vurgu olan sözcükler, ek alınca genellikle vurgu eklere kayar:

okul	çömlek
okula	çömlekçi
okulda	çömlekçilik
okuldan	çömlekçiler
okullar	çömlekçilikten
okulumuzdan	çömlekçimiz

Son hecesinde vurgu olmayan sözcüklere, vurgu alan ekler gelse bile vurgunun yeri değişmez. Örneğin, *anne* ve *kundura* sözcüklerinde vurgu ilk hecededir. Bu sözcüklere vurgu alan ekler gelince, vurgu yine ilk hecede kalır.

<i>anne</i>	<i>kundura</i>
annemiz	kunduramız
annemizden	kunduramızdan
anneler	kunduralar
annelere	kunduralara

TAMLAMALARDA VURGU

Ad ve sıfat tamlamalarında sözcüklerin vurgusu genellikle tamlama vurgusuna dönüşür. Tamlamalarda vurgu, genellikle ilk sözcüklerin son hecelerindedir.

Belirtili Ad Tamlamasında Vurgu

<i>okulun</i> kapısı	kardeşimin oğlu
sınıfın penceresi	kitabın kapağı
ağacın yaprağı	arabanın tekeri
öğretmenin kızı	ceketin kumaşı

Belirtisiz Ad Tamlamasında Vurgu

<i>kadın</i> çorabı	kapı kilidi
<i>çocuk</i> şapkası	yaşam savaşı
<i>erkek</i> ayakkabısı	yaya geçidi
masa örtüsü	araba lambası

Takısız Ad Tamlamasında Vurgu

<i>altın</i> yüzük	gümüş kaşık
demir kapı	tahta sıra
dolma kalem	bakır tepsi

Sıfat Tamlamasında Vurgu

meyveli ağaç	mavi gökyüzü
güzel çiçek	korkak adam
yirmi öğrenci	şerefli insanlar
zengin kadın	tuzsuz yemek

Zincirleme Sıfat Tamlamasında Vurgu

güzel boyalı ev	sarı saçlı çocuk
uzun tahta masa	iyi kalpli insanlar
yeşil gözlü kadın	sıcak mercimek çorbası

CÜMLEDE VURGU

Konuşma sırasında cümlelerin anlamına göre önemi belirtilmek istenen sözcüğün, daha belirgin ve baskılı biçimde söylenmesine ya da cümle içinde yerinin değiştirilmesine **cümle vurgusu** denir. Sözcük vurgusunda vurgu hecenin üzerindedir. Cümle vurgusunda, vurgu sözcüklerde odaklanır. Cümlede belirtilmek istenen anlama göre bazen sözcüklerin yeri değiştirilir. Bu nedenle, sözcük vurgusu ile cümle vurgusu birbirinden ayrıdır.

Burada belirtilmesi gereken diğer önemli bir konu da cümle vurgusu sırasında, sözcük vurgusunun değişmediğidir. Cümle vurgusu, cümlelerin anlamına, türüne ve yapısına göre değişir. Bu değişiklikleri şöyle belirtebiliriz:

- Cümlede vurgulanmak istenen sözcük yüklemın önüne getirilir:

Serpil, yarın **İstanbul'a** gidecek.

Serpil, İstanbul'a **yarın** gidecek.

Yarın İstanbul'a **Serpil** gidecek.

İstanbul'a Serpil **yarın** gidecek.

Bu cümlelerde vurgulanmak istenen sözcükler yüklemın önüne getirilerek anlamda bazı değişiklikler yapılmıştır. Birinci cümlede Serpil'in *İstanbul'a* gideceği vurgulanmıştır. İkinci cümlede gidiş zamanı *yarın* daha belirgin olarak öne çıkarılmıştır. Üçüncü cümlede özellikle *Serpil'in* gideceği belirlenmiştir. Dördüncü cümlede *İstanbul* sözcüğü cümlelerin başına ve *yarın* sözcüğü de yüklemın önüne getirilerek gidilecek yer ve zaman daha vurgulu olarak belirtilmiştir.

- Konuşma sırasında bazen sözcüklerin yerleri değiştirilmeden de cümlede istenen anlam daha belirgin olarak anlatılabilir. Bu durumda anlamı vurgulanmak istenen sözcük daha baskın ve belirgin bir tonda söylenir:

Biz dün pikniğe **gittik**.

Biz dün **pikniğe** gittik.

Biz **dün** pikniğe gittik.

Biz dün pikniğe gittik.

Bu dört cümlenin hepsinin de yazılışı aynıdır. Ancak, söyleniş sırasında vurgulanmak istenen sözcükler daha belirgin ve baskılı söylenerek cümleye istenen anlam verilebilmektedir. Birinci cümlede *gitmek*, ikinci cümlede *piknik*, üçüncü cümlede *dün*, dördüncü cümlede *biz* sözcükleri vurgulanarak cümlenin anlamında istenen değişiklikler yapılabilmektedir.

• Anlamı daha belirgin olarak söylenmek istenen bazı sözcükler, cümlenin başına getirilerek ya da öznenin yanına kaydırılarak devrik cümleler kurulur. Devrik cümlelerde başta bulunan sözcük daha baskılı ve belirgin söylenir:

Gördün mü dünkü kavgayı?

Keşke satmasaydın o eski evi!

Bilmez miyim ben o adamın ne mal olduğunu!

Çocukları okutamadım bir türlü üniversitede.

Türkçede yüklem normal durumlarda cümlenin sonunda bulunur. Oysa yukarıdaki örnek cümlelerde yüklem başa doğru kaymış, dolayısıyla vurgunun yeri değişmiştir.

• Emir cümlelerinde vurgu cümlenin başındadır:

Otur şuraya!

Gel yanıma, **bitsin** artık bu işkence!

Söyle bana! Çayı **sen** mi döktün?

Git buradan ve **beni** rahat bırak!

SESİN TİTREŞİM ÖZELLİKLERİ

Bilindiği gibi ses havadaki titreşimlerden oluşmaktadır. Bu titreşimlerin yavaş ya da hızlı olması ses özelliğini yakından etkiler. Bu nedenle, titreşim ile ses özellikleri arasındaki ilişkiye kısaca değinmekte yarar vardır.

Havanın bir saniyedeki titreşim sayısına **sıklık** denir. Sesin uzaklara yayılabilme ve duyulabilme gücüne **sesin şiddeti (yeğİnliği)** adı verilir. Bir top sesi ile tüfek sesi arasında sesin şiddeti yönünden önemli farklar vardır. Top sesi, tüfek sesinden daha şiddetli olduğu için çok daha uzaklardan duyulur.

Bir sesi başka bir sestten ayıran özelliğe **tını** denir. Çoğu zaman arkamızdan seslenen birinin kim olduğunu sesinden tanırız. Gece karanlıkta duyduğumuz bir hayvan sesinin hangi hayvana ait olduğunu, onu görmeden anlarız. Bütün bunları

sesin tını özelliği ile birbirinden ayırt ederiz. Bu nedenle insanların ve diğer bütün varlıkların seslerini birbirinden ayırmamıza yarayan sesin bu özelliğine **tını** adını veririz.

Havanın titreşim biçimiyle ilgili olarak ortaya çıkan diğer bir ses özelliği de tondur.

TON

Konuşma sırasında sesin yükselip alçalmasına, *tiz* ya da *pes* oluşuna **ton** denir. Titreşim sayısının azalıp çoğalması sesin tonunu belirler. Titreşim sayısı arttıkça sesin tonu yükselir ve tiz sesler çıkar. Titreşim sayısının azalması sonucunda da sesin tonu azalır ve pes sesler oluşur. Yazı dilinde gösterilmeyen ton, konuşma sırasında çok önemli bir anlam ayırıcı özellik olarak karşımıza çıkar. Öyle ki, telefonda konuşurken görmediğimiz bir kimsenin ses tonundan onun sevinçli, üzüntülü, korkak, çekingen ya da heyecanlı olup olmadığını anlayabiliriz. Bazı Amerika, Afrika ve Uzak Doğu dillerinde ton, anlam ayırıcı bir birim olarak önemli bir yer tutar. Özellikle Çince'de aynı sözcük, ton farkı nedeniyle beş-altı ayrı anlamda kullanılır.

Yazı dilinde aynı yazılan, ancak konuşma sırasında değişik tonlarla söylenen bazı sözcüklerin ayrı anlamlara geldiğini belirtmiştik. Tonun anlam ayırıcı özelliklerini aşağıdaki örneklerde açıkça görebiliriz:

- Kocamı sen mi dövdün?

- Yok canım?.... (Hiç olacak şey mi? Kocamı döver miyim?)

- Seni bir yumrukta yere sererim!

- Yok canım! (Bunu yapacak gücün yok, haydi ser de görelim!)

- Ali, dünya şampiyonu olmuş!

- Yok canım! (Ali gerçekten dünya şampiyonu oldu mu? Buna inanmak zor.)

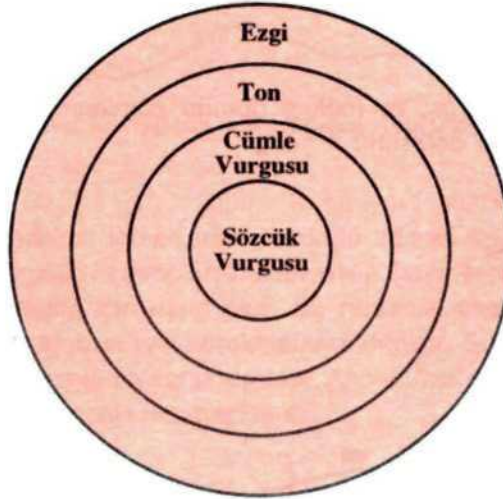
Örneklerde görüldüğü gibi konuşma sırasında *yok canım* cümlesi üç ayrı anlama gelmekte ve bu konuşmalarda ton, anlam ayırıcı sesbirim görevini üstlenmektedir. Ton, yazılışları aynı olan sözcüklere de konuşmanın durumuna göre kişilerin sevinç, coşku, korku, ürkeklik gibi ruhsal durumlarını belirten anlamlar katar.

Bazen soru sözcüğü ya da eki kullanılmadan uzun bir tonlamayla söze soru anlamı verilir:

- Yarın bana gelecekseen?
- He. (Evet)
- Adresi biliyorsuun?
- He. (Evet)

EZGİ

Konuşma sırasında sözcük ve cümlelerdeki ton değişikliklerinin tümüne **ezgi** denir. Ezgi, konuşmanın tamamına egemen olan ton değişikliklerini belirtir. Bu nedenle ezgi, dilin genel melodisini oluşturur. Ton ve vurgu gibi ezgi de insanların ruhsal durumlarını yani neşeli, öfkeli, üzüntülü olup olmadıklarını yansıtır. Ancak ton ve vurgu daha çok sözcük ve cümlelere özgüdür. Ezgi konuşmanın bütününe kapsar. Vurgu, ton ve ezginin kapsamını bir çizelgeyle şöyle gösterebiliriz:

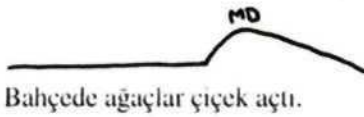
Konuşma sırasında sesin alçalıp yükselmesi ezgide değişikliğe ve bazı anlam farklılıklarına sebep olur. Cümlelerin söylenişindeki iniş ve çıkışlar **sesçizer** (kymograph) adı verilen bir aletle saptanır. Ses çizgisinin ulaştığı en yüksek noktaya **melodi doruğu** (MD) adı verilir.

Genellikle bütün dillerde üç türlü ezgi vardır:

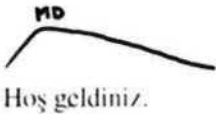
- Biten ezgi
- Süren ezgi
- Soru ezgisi

Biten Ezgi

Konuşma sırasında cümlelerin bittiğini belirten ezgidir. Bu tür ezgilerde ses tonu genellikle cümlelerin sonunda yoğunlaşır. Aşağıdaki cümlelerde ses tonunun inişi, çıkışı ve melodi doruğu görülmektedir.

Biten ezgide ses çizgisi ve melodi doruğu cümlelerin türüne, uzun ve kısa oluşuna göre sürekli yer değiştirir:

Süren Ezgi

Konuşma sırasında cümlelerin henüz bitmediğini, söylenecek daha başka şeylerin de olduğunu belirten ezgiye **süren ezgi** denir. Uzun ve yan cümlelerden oluşan konuşmalarda yapılan kısa bir durak, anlatılacak konuların devamlılığını ve süren ezgiyi belirtir.

Bir gün ben zengin olduğumda, sana çok güzel bir ev alacağım.

Bu cümlede temel düşünce bir ev alma konusudur. Cümlenin başında ev almak için zengin olmanın gerekliliği belirtilmektedir. "Bir gün ben zengin olduğumda..." diye başlayan cümlede konuşmanın devamını belirtmek için sesin tonu biraz yükseltilir ve kısa bir durak verilir. Konuşmanın devam edeceğini belirleyen bu ton, süren ezgiyi oluşturur. Aşağıdaki cümlelerde süren ezginin diğer örnekleri görülmektedir:

Atatürk diyor ki: Bağımsızlık benim karakterimdir.

Yarın gel de birlikte ders çalışalım.

Öğrenciler, öğretmenler ve velilerin hepsi bahçede toplandılar.

Soru Ezgisi

Konuşma sırasında bir kimse soru sorduğu zaman doğal olarak bu sorunun cevabını bekler. Soruların cevapları bazen *evet*, *hayır* biçiminde kısa, bazen de bir açıklama gerektirdiği için uzun olur. Bu nedenle soru cümlelerinde ezginin süresi ve melodi doruğunun yeri sürekli olarak değişir. Soru cümlelerinde melodi doruğu genel olarak cümlenin sonunda olur. Ancak "mı" soru eki vurgu almadığından melodi doruğu bir önceki heceye kayar:

Hasan yarın geliyor mu?

Ne, nereden, nasıl, niçin, neden, kim vb. gibi soru bildiren sözcüklerde melodi doruğu bu sözcükler üzerinde yoğunlaşır.

Ne yapıyorsunuz?

Kim benimle gelmek istiyor?

Bu işi nasıl başardın?

Bunları bana niçin daha önce söylemedin?

Bir dildeki ezgiyi kurallara bağlamak çok zordur. Çünkü ezgi, konuşma sırasında kişinin ruhsal durumu ve konuşmanın biçimi ile çok yakından ilgilidir. Bazı dilbilimciler ezginin kesinlikle kurala bağlanamayacağını, konuşmayı yapan bir kimsenin aynı konuşmayı, aynı biçimde yeniden yapamayacağını savunmaktadır. Bu dilbilimcilerin haklı oldukları yönler vardır. Gerçekten de konuşmalardaki ezgiyi kesin bir kurala bağlamak mümkün değildir. Ancak, her dilin kendine özgü genel bir ezgisi vardır. Değişik dilleri karşılaştırdığımızda bu ezgi farkı kendiliğinden ortaya çıkar. Öyleyse yapılması gereken şey, bir dile egemen olan temel ezgi kurallarını ortaya çıkarmaktır. Türkçenin ezgisi konusunda yapılan çalışmalar henüz çok azdır. Görevsel sesbilim alanına giren bu çalışmaların genişletilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Yazı dilinde bürünsel özellikler çok önemli değildir. Çünkü durak dışında diğer bürünsel özellikler yazı dilinde gösterilmez. Oysa, konuşma dilinde vurgu, ton, durak, ezgi büyük bir önem taşır. Bir dilin etkili ve doğru olarak konuşulması, dildeki bu bürünsel özellikleri doğru kullanmakla mümkündür.

UNUTMAYINIZ!

TÜRKÇENİN BÜRÜNSEL ÖZELLİKLERİ

Konuşma sırasında sözcük ve cümlelerin söy'eniş biçiminde görülen *ulama*, *durak*, *vurgu*, *ton*, *ezgi* gibi ses özelliklerine **bürünsel özellikler** denir.

Ulama

Sözcük sonlarında bulunan ünsüzlerin, kendilerinden sonra gelen ünlülere bağlanmasına **ulama** denir.

kalem almak → ka-le-mal-mak

çay içmek → ça-yiç-mek

Durak

Konuşma sırasında anlam birimlerini birbirinden ayırmak için yapılan kısa duralamalara **durak** denir. Konuşma sırasında, duraklar doğru olarak kullanılmadığı takdirde anlam kargaşaları ortaya çıkar.

Bu çocuğun ölümüne sebep oldu.

Bu / çocuğun ölümüne sebep oldu.

VURGU

Bir sözcükte bulunan hecelerden birinin diğer hecelere göre daha belirgin ve daha baskılı söylenmesine **vurgu** denir. Vurgulu olan hece, diğer hecelere göre daha uzun bir solukla ve daha yüksek bir sesle söylenir. Bu nedenle vurguyu oluşturan üç temel özellik sesin şiddeti, sesin yüksekliği ve sesin süresidir. Vurgu, üç bölümde incelenebilir:

Sözcükte Vurgu

Son hecede vurgu :

- Türkçe yalın eylemlerde vurgu son hecededir: **almak**, **gelmek**, **sevmek**, **uçmak**... gibi.
- Ad soylu sözcüklerde genellikle vurgu son hecededir: **çiçek**, **öğretmen**, **güzel**, **vurgun**... gibi.

İlk hecede vurgu:

- Pekiştirme sıfatlarının geldiği sözcüklerde ve ünlemlerde vurgu ilk hecededir: **bembe**-yaz, **sapsarı**, **bomboş**, **sımsıkı**... gibi.
- İki heceli yer adlarında vurgu genellikle ilk hecededir: **Bursa**, **Düzce**, **İzmir**, **Muğla**... gibi.

İç hecede vurgu:

- Türkçe sözcüklerde, orta hecelerde vurgu çok azdır. Orta hecelerinde vurgu olan sözcükler genellikle yabancı dillerden Türkçeye geçen sözcüklerdir: **bezelye**, **fakülte**, **lokanta**, **sinema**... gibi.

• Çekime giren eylemlerde vurgu bazen orta hecelere kayar: *geliyorum, gider misiniz, gitmişti... gibi.*

Tamlamalarda vurgu

Belirtili ad tamlamasında vurgu: *okulun kapısı, öğretmenin kızı*

Belirtisiz ad tamlamasında vurgu: *çocuk şapkası, masa örtüsü*

Takisiz ad tamlamasında vurgu: *altın yüzük, dolma kalem*

Sıfat tamlamasında vurgu: *güzel kız, meyveli ağaç*

Zincirleme sıfat tamlamasında vurgu: *uzun tahta masa, yeşil gözlü kadın*

Cümlede vurgu

• Cümlede vurgulamak istenen sözcük yüklemine öntüne getirilir:

Serpil, yarın **İstanbul'a** gidecek.

Serpil, İstanbul'a **yarın** gidecek

• Konuşma sırasında sözcüklerin yeri değiştirilmeden, vurgulanmak istenen sözcük söyleyerek vurgulanır:

Serpil yarın **İstanbul'a** gidecek

Serpil **yarın** İstanbul'a gidecek.

TON

Konuşma sırasında sesin yükselip alçalmasına, tiz ya da pes oluşuna **ton** denir. Titreşim sayısının azalıp çoğalması sesin tonunu belirler. Konuşma sırasında çok önemli bir anlam ayırıcı özellik olan ton, yazı dilinde gösterilmez.

EZGİ

Konuşma sırasında sözcük ve cümlelerdeki ton değişikliklerinin tümüne **ezgi** denir. Ezgi, konuşmanın tamamına egemen olan ton değişikliklerini belirtir. Dolayısıyla ezgi, dilin genel melodisini oluşturur. Ton ve vurgu daha çok sözcük ve cümlelere özgüdür. Ezgi ise konuşmanın bütününe kapsar. Genellikle bütün dillerde üç ezgi çeşidi görülür:

Biten ezgi

Süren ezgi

Soru ezgisi

2. BÖLÜM

BIÇIMBİLİM (MORFOLOJİ)

Birinci bölümde sesbilimin konusu olan sesleri ve seslerin birleşirken oluşturdıkları kuralları inceledik. İkinci bölüm biçimbilimde ise seslerin birleşmesinden oluşan sözcükleri, sözcük türlerini, kökleri ve ekleri inceleyeceğiz. Yeni bölüme geçerken biçimbilimin tanımını şöyle yapabiliriz.

Sözcükleri, sözcük türlerini, kökler ve eklerle ilgili her türlü konuyu, yani dilin yapı özelliklerini inceleyen dilbilgisi dalına **biçimbilim** denir. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi biçimbilim, dilbilgisinin en geniş ve en önemli dalıdır. Yer yüzündeki diller, biçimbilim açısından incelenerek bu dillerin kaynakları ve dil akrabalıkları üzerinde durulur. Türkçe, bağlantılı bir dil olduğundan sözcük türetiminde ve çekiminde kökler, ekler ve bunların birleşim özellikleri, diğer dillere göre çok daha büyük bir önem taşır.

TÜRKÇENİN ÖZELLİKLERİ

Bugüne kadar genellikle dilcilerimiz, başka dilleri örnek alarak Türkçeyi incelemiş ve Türkçenin kuralları konusunda çok değişik yargılara varmışlardır. Oysa Türkçenin kuralları kendine özgüdür. Bu nedenle, Türkçeye yeni bir gözle bakmalı ve Türkçenin kendine özgü kuralları yeniden gözden geçirilmelidir. Türkçenin sesbilimle ilgili özellikleri daha önce belirtilmiştir. Biçimbilimle ilgili özellikler kısmen şöyle özetlenebilir:

SÖZCÜK TÜRLERİ ARASINDA ESNEKLİK

Türkçenin en önemli özelliklerinin başında sözcük türleri arasındaki esneklik gelir. Sözcükler cümlede bulundukları yerlere göre değişik görevler üstlenir. Pek çok dilcimiz bazı yabancı dillerden etkilenecek *güzel, çirkin, iyi, kötü, büyük, küçük* gibi sözcüklere sıfat demişlerdir. Oysa bu sözcükler, cümle içerisindeki yerlerine göre ad, sıfat, belirteç, ünlem, yüklem görevlerini de üstlenebilir. Bir addan önce gelmeyen ve adları nitelemeyen sözcüklere sıfat diyemeyiz. Örneğin, *güzel sözcüğünün* sıfat olabilmesi için *güzel kadın, güzel çocuk* gibi bir adı nitelemesi gerekir.

Ünlü Fransız Türkolog **Jean Deny**, 1920 yılında yazdığı *Türkçe Dilbilgisi* kitabında bu konuya değinmiş ve Türkçede sözcük türlerinin Fransızcada olduğu gibi kesin bir biçimde birbirinden ayıramayacağını belirtmiştir. Bir sözcüğün birden çok görevler üstlenerek değişik sözcük türlerine girmesine şu örnekler verilebilir:

Dün sarışın bir **güzelle** tanıştım. (ad)

Seninle çok **güzel** günler yaşadık. (sıfat)

Çocuk **güzel** konuşuyor. (belirteç)

Oh, burası ne **güzel**! (ünlem)

İnanın bana, siz çok **güzelsiniz**. (yüklem)

Kilo alınca **tatlı** yemeyi bıraktım. (ad)

Sen ne **tatlı** çocuksun. (sıfat)

Çok **tatlı** konuşuyorsunuz. (belirteç)

Oh, ne kadar **tatlı**! (ünlem)

Sen bal kadar **tatlısın**. (yüklem)

TÜRKÇE ADA YÖNELİK BİR DİLDİR

Türkçede sözcük türleri arasında en büyük çoğunluğu adlar oluşturur. Gerek adlardan, gerekse eylemlerden türetilen sözcükler arasında adlar çoğunluktadır.

tarih-çi, süt-çü, boya-cı, gece-lik, yaşa-m, yaşa-n-tı, yat-ak, dur-ak, yüz-geç, bil-gi, sil-gi... gibi.

EKLER BİRDEN ÇOK GÖREV ÜSTLENİR

Türkçede ekler birden çok görev üstlenir ve değişik işlevleri yerine getirir:

Ad Durum Eki : -dan (-den)

Ad durum ekleri -dan (-den) çıkma durumunu bildirir. Ancak bazen ad durum eki görevinden çıkarak sebep bildiren bir ek görevini de üstlenir.

Cıkma Durumu

Engin okul**dan** geliyor.

Babam ev**den** çıktı.

Ayşen'**den** kalemi aldım.

Sebeb Bildirimi

Çocuk verem**den** öldü.

Ali hastalık**tan** çok zayıfladı.

Adamcağız kal**pten** gitti.

Bazı ekler hem çekim eki, hem de yapım eki görevini üstlenir.

Gelecek Zaman Eki : -acak (-ecek)

Gelecek zaman eki -acak (-ecek) normal durumda eylemlere gelerek çekim eki olarak kullanılır. Ancak, bazı durumlarda bu ek kalıplaşarak yapım eki görevini üstlenir ve adları oluşturur.

Çekim Eki

Ahmet yarın gelecek.
Bu iş bugün bitecek.
Bu yemeği siz yiyeceksiniz.

Yapım Eki

Bir gün gelecekte yine buluşuruz.
Bana içecek bir şeyler verir misin?
Yanına yiyecek bir şeyler al.

SIFATLAR ADLARDAN ÖNCE GELİR

Türkçede sıfatlar daima adlardan önce gelir. Adların cinsine göre sıfatlarda bir değişiklik olmaz.

güzel kız	mavi çiçek	hangi öğrenci	beş kalem
küçük ev	üç çocuk	en büyük insan	tertemiz oda

TÜRKÇEDE KÖKLER DEĞİŞMEZ

Türkçe sözcüklerde kökler değişmez. Yalnızca sözcük köklerine gelen ekler değişerek yeni anlam birimleri oluşturur. Böylece bir tek kökten birçok yeni sözcük türetilir. Köklerin değişmeyerek aynı kalması, Türkçenin yüzyıllar boyunca kolay anlaşılır bir dil olmasını sağlamıştır. Yabancı dillerde iki yüzyıl önceki metinleri anlamak çok zor olduğu halde, yedi yüzyıl önce yazılmış Türkçe metinleri kolayca anlamak mümkündür. **Yunus Emre'nin** 13. yüzyılda yazdığı şiirlerin günümüzde de kolayca anlaşılması bunun en güzel kanıtıdır:

Aşkın aldı benden beni
Bana seni gerek seni
Ben yanarım dünü günü
Bana seni gerek seni

Ne varlığa sevinirim
Ne yokluğa yerinirim
Aşkın ile avunurum
Bana seni gerek seni

.....

Bu mısraların yedi yüz yıl önce yazıldığına kim inanır? Bu durum Türkçenin en önemli özelliklerinden biridir.

TÜRKÇEDE YALNIZCA SON EKLER VARDIR

İngilizce, Almanca, Fransızca gibi dillerde ön ekler ve iç ekler vardır. Türkçede ise ön ekler ve iç ekler yoktur. Yalnızca son ekler vardır:

Çekim Eki

gel-e-bil-ir mi-siniz
yaz-dır-a-bil-ir mi-siniz
bil-iyor mu-sunuz

Yapım Eki

öğret-men-lik
hareket-siz-lik
değirmen-ci-lik

Türkçede ön ek yalnızca pekiştirme sıfatlarında görülür:

beyaz → **bembeyaz**

kırmızı → **kıpkırmızı**

mavi → **masmavi**

temiz → **tertemiz**

doğru → **dosdoğru**

karanlık → **kapkaranlık**

ADLARDA CİNSİYET YOKTUR

Almanca, Fransızca gibi dillerde adlarda cinsiyet söz konusudur. Örneğin, Almancada sözcüklerin önüne gelen *der*, *das*, *die* artikel'leri adların cinsiyetine göre değişir:

der Mann (erkek)

die Frau (kadın)

das Buch (kitap)

Türkçede erkek ya da dişi varlıklar için ayrı ayrı sözcükler kullanılır:

tavuk → horoz

inek → öküz

kısrak → aygır

koyun → koç

kadın → erkek

kız → oğlan

Türkçenin bu biçimbilim özelliklerini kısaca özetledikten sonra, biçimbilimin en önemli konularından biri olan sözcük ve sözcük türleri konusuna geçelim.

SÖZCÜK VE SÖZCÜK TÜRLERİ

Anlamli ses ya da ses birliğine **sözcük** denir. Türkçede sekiz sözcük türü vardır:

- Ad
- Sıfat
- Adıl
- Belirteç
- İlgeç
- Bağlaç
- Ünlem
- Eylem

Bu sözcük türlerinden ilk yedisi ad soyundandır. Eylemler ise kendi aralarında önemli bir sözcük türünü oluşturur.

Sözcük türleri içerisinde en önemlileri adlar ve eylemlerdir. **Jean Deny** Türkçedeki sözcük türlerini *ad*, *eylem* ve *ilgeç* olmak üzere üçe ayırır. Bu ayırım bizce de mantıklıdır. Çünkü dilin anlatım yapısının temelinde bir yapılan iş vardır, bir de işi yapan. Ad işi yapanı, eylem işin yapılışını bildirir. Öteki sözcük türleri yalnızca ad ve eylemlerin anlamlarını tamamlar.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkçede sözcük türleri birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmaz. Aynı sözcük *ad*, *sıfat*, *belirteç*, *ünlem* gibi görevleri üstlendiği için sözcük türlerini sınıflandırmak oldukça zordur. Bu konuda en geçerli ve kolay çözüm, sözcüklerin cümle içerisindeki anlam ve işlevlerine bakmaktır. Bunun için de sözcükler bir sözcük türünde dondurulmamalı, cümle içerisindeki anlam ve işlevine göre değerlendirilmelidir. Sözcük türlerini sınıflandırırken, bizim izlediğimiz yol da böyle olmuştur. Sözcükler doğrudan *sıfat*, *belirteç* adıyla sınıflandırılmamış, sözcükler cümle içerisindeki işlevine göre değerlendirilerek *sıfat* ya da *belirteç* görevini üstlenen sözcükler diye daha esnek bir tanım kullanılmıştır.

ADLAR

Varlıkları bildiren sözcüklere **ad** denir. Evrendeki canlı, cansız milyarlarca varlığı bize adlar bildirir. Bu varlıklardan bazılarını beş duyumuzla algılar, görür, koklar, ellerimizle dokunabiliriz. *Ağaçlar, taşlar, yıldızlar* bu tür varlıklardır. *Sevgi, melek, şeytan, akıl, özgürlük* gibi varlıklar kendi duygu ve düşün-celerimizde bulunan beş duyumuzla algılanamayan varlıklardır. Bu varlıkları elle tutup gözle göremeyiz. Varlıkların bazıları evrende tektir, eşi ve benzeri yoktur.

Adlar, bildirdikleri varlıkların özelliklerine göre çeşitli gruplara ayrılır:

- Somut adlar
- Soyut adlar
- Özel adlar
- Cins adlar
- Tekil adlar
- Çoğul adlar
- Topluluk adları

Somut Adlar : Elle tutulup gözle görülen varlıklara verilen adlardır:

ağaç, çiçek, kuş, araba, ev, masa, sandalye, okul, defter... gibi.

Soyut Adlar : Elle tutulup gözle görülmeyen varlıkları bildiren sözcüklerdir.

duygu, düşünce, akıl, zekâ, sevgi, dostluk, düşmanlık, kıskançlık, şüphe, mutluluk, samimiyet... gibi.

Özel Adlar : Dünyada tek olan, eşi ve benzeri bulunmayan varlıkları bildiren sözcüklerdir. Bunlar genellikle kişi, hayvan ve yer adlarıdır:

Mehmet, Ayşe, Tekir, Ankara, İstanbul, İngiltere, Almanya, Güneş, Merih... gibi.

Özel adların ilk harfleri büyük yazılır ve şu şekilde sınıflanır:

Kişi adları : Kemal, Mesut, Serpil, Doğan, Fatma...

Hayvan adları : Karabaş, Tekir, Pamuk, Siyah İnci...

Yer adları : İzmir, Bursa, Anadolu, Akdeniz, Ege, Karadeniz, Venüs, Ay, Jupiter...

Dil, din, mezhep, tarikat adları : Türkçe, İngilizce, Müslümanlık, Hristiyanlık, Mevlevilik...

Ulus adları : Türk, Türkler, İngiliz, İngilizler, Araplar, Almanlar...

Ülke adları : Türkiye, Almanya, Amerika, Fransa...

Kitap, dergi, gazete, adları : Hürriyet Gazetesi, Dil Dergisi, Atasözleri Sözlüğü...

Kurum, dernek adları : Ankara Üniversitesi, Türk Dil Kurumu, Yeşilay Derneği, Eğitim Bilimleri Fakültesi... gibi.

Cins Adlar : Birden çok olan varlıklara verilen adlardır:

kalem, okul, defter, balık, üzüm, ekmek, bıçak, kaşık.... gibi.

Tekil Adlar : Yalnızca bir varlığa ad olan sözcükler tekil adlardır:

elma, kaşık, at, çiçek, kent, ev, çiçek, kuş, yol... gibi.

Çoğul Adlar : Aynı cinsten olan ve birden fazla bulunan varlıklara ad olan sözcüklerdir.

okullar, ağaçlar, kuşlar, evler, kalemler, defterler , kitaplar, masalar ... gibi.

Tekil adlara -lar (-ler) çoğul eki getirilerek *çoğul adlar* yapılır.

Çoğul eki : -lar (-ler)

çocuklar, anneler, babalar, elmalar, kaşıklar, atlar, çiçekler... gibi.

Topluluk Adları : Bazı adlar çoğul eki almadıkları halde birçok bireyden oluşan toplulukları gösterir: ordu, bölük, takım, alay, sürü, dizi gibi. Bu adlara topluluk adları denir. Topluluk adları da çoğul eki alarak birçok topluluğu anlatabilir: ordular, bölükler, takımlar, alaylar, sürüler, diziler... gibi.

Özel adlar tek bir varlığı bildirdikleri için çoğul eki almazlar. Ancak bazen bir kimsenin ya da bir şeyin yakınlarını ve benzerlerini anlatmak için çoğul eki alırlar:

Dün Mehmetler bize geldiler.

Orhan Veli Kanıklar, Cahit Sıtkı Tarancılar yeni Türk şiirinin temelini attılar.

Son yıllarda Avrupa'nın en büyük şehirlerinde Berlinlerde, Londralarda, Parislerde dolaşıp durdum.

AD TAMLAMASI

İki ya da daha çok addan kurulmuş tamlamaya **ad tamlaması** denir. Ad tamlaması üçe ayrılır:

- Belirtili ad tamlaması
- Belirtisiz ad tamlaması
- Zincirleme ad tamlaması

BELİRTİLİ AD TAMLAMASI : -ın (-in, -un, -ün)

kız	+	çanta	→	kızın çantası	Kızın çantası istasyonda kayboldu.
ev	+	kapı	→	evin kapısı	Evin kapısı dün boyandı.
okul	+	müdür	→	okulun müdürü	Okulun müdürü arabaya bindi.
otobüs	+	şoför	→	otobüsün şoförü	Otobüsün şoförü çok hızlı gidiyor.

Türkçede iki ünlü yan yana gelmez. Bu nedenle ünlü ile biten sözcüklerden sonra ad tamlama eki varsa araya **n** ünsüzü girer:

Ünsüzle biten sözcüklerden sonra : -ın (-in, -un, -ün)

Ünlüyle biten sözcüklerden sonra : -nın (-nin, -nun, -nün)

Ünlülerden Sonra : -nın (-nin, -nun, -nün)

araba	+	kapı	→	arabanın kapısı	Arabanın kapısını açtım.
müze	+	pencere	→	müzenin penceresi	Müzenin penceresini kapattım.
oyuncu	+	elbise	→	oyuncunun elbisesi	Oyuncunun elbisesi çok güzel.
ütü	+	fişi	→	ütünün fişi.	Ütünün fişi bozuldu.

ç, k, p, t ünsüzleri, iki ünlü arasında c, ğ, b, d olur.

ç	ağaç	+	dal	→	ağacın dalı	Ağacın dalına çıktım.
k	gözlük	+	cam	→	gözlüğün camı	Gözlüğün camını değiştirdim.
p	kitap	+	sayfa	→	kitabın sayfası	Kitabın sayfasını açtım.
t	yurt	+	kapı	→	yurdun kapısı	Yurdun kapısından içeri girdik.

BELİRTİSİZ AD TAMLAMASI

Belirtisiz ad tamlamasında **-in (-in, -un, -ün)** tamlayan eki kullanılmaz.

Belirtili Ad Tamlaması

arabanın lâstiği
otobüsün şoförü
geminin kaptanı
ineğin sütü
kadının elbisesi
müzenin müdürü
pencerenin camı
çocuğun şapkası
köpeğin tasması
okulun bahçesi

Belirtisiz Ad Tamlaması

araba lâstiği
otobüs şoförü
gemi kaptanı
inek sütü
kadın elbisesi
müze müdürü
pencere camı
çocuk şapkası
köpek tasması
okul bahçesi

Ad tamlamasında birinci sözcüğe **tamlayan**, ikinci sözcüğe **tamlanan** adı verilir:

Belirtili ad tamlaması ile belirtisiz ad tamlaması arasında anlam yönünden bazı ayrılıklar vardır. Bunu bir örnekle şöyle açıklayabiliriz:

- kadının çantası : Bu tamlamada çanta bilinen bir kadına aittir. Bu nedenle bu tamlamaya belirtili ad tamlaması denir.
- kadın çantası : Bu tamlamada kadınlar için üretilen çanta belirtilmektedir. Çantanın hangi kadına ait olduğu belli değildir. Bu nedenle bu tamlamaya belirtisiz ad tamlaması denir.

TAKISIZ AD TAMLAMASI

Ek almadan kurulan ad tamlamalarına **takisiz ad tamlaması** denir. Takisiz ad tamlamalarında tamlayan ve tamlanan ad ek almaz. Takisiz ad tamlaması anlam yönünden ikiye ayrılabilir:

- Tamlayan, tamlananın neden yapıldığını bildirir:

ipek gömlek	altın yüzük	taş köprü
demir kapı	mermer saray	beton bina
gümüş tepsi	yün ceket	kurşun kalem
tahta sandık	bakır kazan	keten pantolon

- Tamlayan, tamlananın özelliklerini, neye benzediğini, ünvanını, sayısını belirtir:

aslan çocuk	Yüzbaşı Osman	üç litre süt
kurt adam	Doktor Mehmet Göksel	iki metre kumaş
çelik bilek	Prof. Dr. Günel Akbay	beş kilo elma
demir pençe	Sayın Muhittin Gümüş	on ton buğday

ZİNCİRLEME AD TAMLAMASI

Ad tamlamasında tamlayanlar ve tamlananlar birden daha çok olursa bu tamlamalara **zincirleme ad tamlaması** denir.

Ad Tamlaması

elbise dolabı
çiftlik sütü
müze müdürü
Ayşe'nin arabası
Orhan'ın evi
Turgut'un evi
yatak odası
Devlet Üretme Çiftliği
Devlet Demir Yolları
Türk Hava Yolları

Zincirleme Ad Tamlaması

elbise dolabının kapısı
çiftlik sütünün şişesi
müze müdürünün şapkası
Ayşe'nin arabasının penceresi
Orhan'ın evinin kapısının kolu
Turgut'un evinin penceresinin camı
yatak odasının perdesi
Devlet Üretme Çiftliğinin yumurtası
Devlet Demir Yollarının trenleri
Türk Hava Yollarının uçakları

YAPILARINA GÖRE ADLAR

Yapılarına göre adlar *yalın*, *türemiş* ve *bileşik* olmak üzere üçe ayrılır:

Yalın Adlar

Yalın adlar yapım eki almamış, başka bir sözcükle birleşmemiş, kök durumunda bulunan adlardır:

masa, sandelye, kitap, pencere, ev, hava, su... gibi.

Yalın adlar çekim eki aldıkları zaman özellikleri bozulmaz:

Çiçekler güzeldir.

Annemi severim.

Okuldan geliyorum.

Türemiş Adlar

Yapım eki almış adlar ve eylemlerden türeyen adlardır:

Adlardan Türeyen Adlar

demir	+	ci	→	demirci
söz	+	lük	→	sözlük
Ankara	+	lı	→	Ankaralı
yağmur	+	luk	→	yağmurluk

Eylemlerden Türeyen Adlar

bil-	→	bilgi
dur-	→	durak
sev-	→	sevinç
say-	→	sayaç

Bileşik Adlar

Birden çok sözcüğün birleşmesinden oluşan sözcüklere **bileşik ad** denir. Bileşik ad oluşumunda gözlenen üç eğilim vardır.

- Anlam farklılaşması ile bileşik sözcüğü oluşturan sözcükler gerçek anlamlarını tamamen ya da kısmen kaybederek tek bir kavram oluşturur. Bileşik ad yapısında ilk ad, ikinci ad ya da her iki ad birden gerçek anlamını kaybedebilir:

sivri + sinek → sivrisinek
hanım + eli → hanımeli

kuş + burnu → kuşburnu
aslan + ağzı → aslanağzı

- Ses ya da hece kaybıyla:

cuma + ertesi → cumartesi
pazar + ertesi → pazartesi

sütlü + a ş → sütlaç
güllü + aç → güllaç

- Eylem soylu sözcüklerin, birleştikleri sözcüklerle birlikte tür bakımından değişikliğe uğrayarak ad ya da sıfat oluşmasıyla:

gece + konu → gecekonu
uyur + gezer → uyurgezer

biçmek + döver → biçerdöver
miras + yedi → mirasyedi

ADLARDA KÜÇÜLTME

Adların belirttiği kavramları küçültmek, sözcüğe sevgi, şefkat anlamları yüklemek için küçültme eki kullanılır.

Küçültme Eki : -cık(-cik, -cuk, -cük)

-cağız (-ceğiz)

Biz bu küçükük evcikte oturuyoruz.

Yıllarca bu ufacık odada çalıştım.

Sana küçük bir hediyecek vermek istiyorum.

Bu arabacık ile İstanbul'a kadar gittik.

Bu küçük evceğizi kaçta satıyorsunuz?

Bu odacağız üç kişi için çok küçük değil mi?

Sevgi Bildirme

Biricik kızım Ayşecik beni asla yalnız bırakmadı.

Sevgili Fatmacık seni çok özledim.

Küçük yavrucuk hemen annesinin kucağına çıktı.

Sevgili anneciğim, seni çok özledim.

Kızcağız bana çiçek yollamış.

Kadıncağız senin için her şeyi yapacağını söylüyor.

Şefkat ve Acıma Bildirme

Zavallı kedicik çok acıkmıştı.

Küçük yavrucak çok kötü hastalanmıştı.

Zavallı hayvancık arabanın altında ezildi.

Zavallı adamcağız çok hasta.

Bu zayıf kadıncağız üç günden beri hiçbir şey yemiyor.

-cık ve -cağız bazı adlarda kalıplaşmış ve yapım eki görevini üstlenerek yeni bir ad oluşturmuştur.

arpacık (göz kapağında çıkan çıban)

bademcik (boğazda görülen hastalık)

gelincik (çiçek ya da hayvan adı)

Çınarcık (yer adı)

Ovacık (yer adı)

Köyceğiz (yer adı)

ADLAR VE AD DURUM EKLERİ

Adlar, bulundukları duruma ve aldıkları ad durum eklerine göre altıya ayrılır:

- Yalın Durum (Nominative) : ev
- Belirtme Durumu (Accusative) : evi
- Yönelme Durumu (Dative) : eve
- Kalma Durumu (Lokative) : evde
- Çıkma Durumu (Ablative) : evden
- Tamlayan Durumu (Genitive) : evin

Yalın Durum

Yalın durumda adlar herhangi bir ek almaz. Genellikle, söz içinde bir şey yapanı ya da yapılanı gösterir:

Ahmet okuldan geldi.

Paket İstanbul'a yollandı.

Ayşen mektupları yazdı.

Bugün büyük bir **masa** satın aldık.

Bir kimse adıyla çağırılırken yalın durum kullanılır.

Ayşe!, baba!, anne! gibi.

Belirtme Durumu : -ı (-i, -u, -ü)

Adın eylemden doğrudan doğruya etkilenme ve ilgi durumudur. Belirtme durumunu bulmak için yükleme **neyi, kimi** soruları sorulur:

Neyi, Kimi?

Neyi içiyorsun?

Neyi görüyorsun?

Neyi arıyorsun?

Neyi istiyorsun?

Kimi arıyorsun?

Kimi soruyorsun?

Kimi seviyorsun?

Kimi beğeniyorsun?

Sütü içiyorum.

Evi görüyorum.

Anahtarı arıyorum.

Kalemi istiyorum.

Ahmet'i arıyorum.

Gönül'ü soruyorum.

Çocuğu seviyorum.

Küçük kızı beğeniyorum.

Türkçede iki ünlü arasına **y** ünsüzü gelir:

Neyi satıyorsun?	Arabayı satıyorum.
Neyi alıyorsun?	Masayı alıyorum.
Kimi soruyorsun?	Ayşe'yi soruyorum.
Neyi istiyorsun?	Ütüyü istiyorum.

Yönelme Durumu : -a (-e)

Yaklaşma, girme durumunu gösterir. Yönelme durumunu bulmak için yükleme **nereye, kime** soruları sorulur:

Nereye, Kime?

Nereye gidiyorsun?	Okula gidiyorum.
Nereye gidiyorsunuz?	Amerika'ya gidiyoruz.
Nereye gidiyorsun?	Eve gidiyorum.
Nereye gidiyorsunuz?	İsviçre'ye gidiyoruz.
Kime gidiyorsun?	Ayşe'ye gidiyorum.
Kime gidiyorsunuz?	Ahmetlere gidiyoruz.
Kime gidiyorsunuz?	Fatma Hanımlara gidiyorum.
Kime gidiyorsunuz?	Oyalara gidiyoruz.

Kalma Durumu : -da (-de)

Adın kalma ve bulunma durumunu göstermeye yarar. Kalma durumunu bulmak için yükleme **nerede, ne zaman** soruları sorulur:

Nerede, Ne zaman?

Nerede oturuyorsun?	Ankara'da oturuyorum.
Nerede oturuyorsun?	Odada oturuyorum.
Nerede kalıyorsunuz?	Evde kalıyoruz.
Nerede çalışıyorsunuz?	Fabrikada çalışıyoruz.
Sabahları ne zaman kalkıyorsun?	Saat altıda kalkıyorum.
Okula ne zaman gidiyorsun?	Saat yedide gidiyorum.
Saat kaçta kahvaltı yapıyorsun?	Saat sekizde kahvaltı yapıyorum.
Akşamları ne zaman uyuyorsun?	Saat onda uyuyorum.

Çıkma Durumu : -dan (-den)

Çıkma, uzaklaşma, gelme ve girme durumunu gösterir. Çıkma durumunu bulmak için yükleme **nereden** sorusu sorulur:

Nereden?

Nereden geliyorsun?	Amerika' dan geliyorum.
Nereden geliyorsun?	Okul dan geliyorum.
Nereden geliyorsun?	Ev den geliyorum.
Nereden geliyorsun?	Üniversite den geliyorum.

Çıkma durumu eki -dan (-den) bazen sebep bildirir:

Çocuk verem den öldü.	Havasızlıkt an boğuldu.
Kalabalıkt an sıkıldım.	Parasızlıkt an ekmek bile alamıyordum.

Bir yerden çıkmak ve uzaklaşmak, başka bir yöne gitmek demektir. Bu nedenle çıkma durumu kimi zaman, gelme, girme anlamını da verir:

Ali pencere den odaya girdi.	Başbakan kapı dan içeri girince herkes ayağa kalktı.
Hırsız balkon dan içeri girdi.	Çocuklar bahçe den sınıfa girdiler.

Tamlayan Durumu : -ın (-in, -un, -ün)

Adın ait olma durumunu gösterir. Tamlayan durumunu bulmak için yükleme **kimin, neyin** soruları sorulur:

Kimin, Neyin?

Bu ev kimin?	Bu ev Turgut' undur .
Bu araba kimin?	Bu araba Ahmet' indir .
Bu bavul kimin?	Bu bavul Özgür' ündür .
Bu kalem kimin?	Bu kalem Orhan' ındır .

Son sesi ünlü ile biten bir sözcükten sonra tamlayan ekinin başına n ünsüzü gelerek -nın (-nin, -nun, -nün) biçiminde kullanılır:

Bu neyin lâstiğidir?	Bu araba nın lâstiğidir.
Bu neyin kapağıdır?	Bu dergin in kapağıdır.
Bu kimin malıdır?	Bu ordun un malıdır.
Bu neyin fişidir?	Bu ütün ün fişidir.

Eşitlik Eki: -ca (-ce)

Eşitlik eki adlara gelerek eşitlik, görelilik, benzerlik ve nispet anlamı verir. Bazı dilciler eşitlik ekini de ad durumu ekleri arasında saymaktadır. Bu nedenle biz de eşitlik durumu ekini burada ad durum ekleri ile birlikte veriyoruz. Ancak, bu ek ile ad durum ekleri arasında önemli bazı ayrılıklar vardır. Diğer ad durum ekleri genellikle bütün sözcüklere uygulanabildikleri halde, eşitlik eki -ca, -ce'nin kullanım alanı son derece sınırlıdır. Cansız varlıkları bildiren adlara bu ek uygulanamamaktadır:

ağaçça, duvarca, taşça, masaca... gibi.

Eşitlik eki -ca, (ce) nin kullanıldığı yerlere aşağıdaki örnekler verilebilir. Eşitlik durumunu bulmak için yükleme *nasıl* sorusu sorulur:

Nasıl?

Ayşe'nin ekonomik durumu nasıl?

Biraz zengince bir kız.

Ahmet'in ekonomik durumu nasıl?

Biraz fakirce bir genç.

Zehra nasıl bir kız?

Güzelce bir kız.

Hasta bugün nasıl?

Hasta bugün daha iyice.

Eşitlik durumu genellikle *göre* ve *gibi* anlamlarını verir.

Bence bu elbise çok güzel.

Bana göre bu elbise çok güzel.

Size bu ev nasıl?

Size göre bu ev nasıl?

Bence bu araba çok pahalı.

Bana göre bu araba çok pahalı.

Sence bu adam iyi mi?

Sana göre bu adam iyi mi?

Ben sana **insanca** davrandım.

Ben sana **insan gibi** davrandım.

Hastanın durumu bugün daha **iyice**.

Hastanın durumu bugün daha **iyi gibi**.

Halil bana **askerce** bir selâm verdi.

Halil bana **asker gibi** selâm verdi.

Zeynel'in **kadınca** davranışları var.

Zeynel'in **kadın gibi** davranışları var.

-sı (-si, -su, -sü) ekleri de bazen eşitlik anlamını verir:

kadınca : kadınsı → kadına benzeyen, kadın gibi

erkekçe : erkeksi → erkeğe benzeyen, erkek gibi

çocukça : çocuksu → çocuğa benzeyen, çocuk gibi

büyükçe : büyüksü → büyüğe benzeyen, büyük gibi

BÜYÜK ÜNLÜ UYUMU, ÜNSÜZ BENZEŞMESİ VE AD DURUM EKLERİ

BÜYÜK ÜNLÜ UYUMU

Büyük ünlü uyumu nedeniyle ad durum eklerinde bulunan ünlüler, sözcüklerin sonundaki ünlüye göre değişir. Bu değişiklikler bir çizelge ile şöyle gösterilebilir:

Ad Durumları	a	ı	o	u	e	i	ö	ü
Yalın durum	bal	kız	yol	okul	ev	il	köy	üzüm
Belirtme durumu	balı	kızı	yolu	okulu	evi	ili	köyü	üzümü
Yönelme durumu	bala	kıza	yola	okula	eve	ile	köye	üzüme
Kalma durumu	balda	kızda	yolda	okulda	evde	ilde	köyde	üzümde
Çıkma durumu	baldan	kızdan	yoldan	okuldan	evden	ilden	köyden	üzümünden
Tamlayan durumu	balın	kızın	yolun	okulun	evin	ilin	köyün	üzümün

Çizelgede görüldüğü gibi sözcüklerin son hecesinde bulunan ünlüler, ad durum eklerindeki ünlüleri etkilemekte ve değişmesine sebep olmaktadır. Bu değişime göre bir sözcüğün son hecesinde bulunan ünlüden sonra ad durum eklerinde hangi ünlülerin bulunacağı bir çizelgeyle şöyle gösterilebilir:

a	ı	o	u	e	i	ö	ü
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
a, ı	a, ı	a, u	a, u	e, i	e, i	e, ü	e, ü

ÜNSÜZ BENZEŞMESİ

Bir sözcüğün sonunda sert bir ünsüz varsa, ad durum eklerinin başında bulunan ünsüz de sert ünsüze dönüşür.

Ünsüz benzeşmesi yalnızca *kalma*, *çıkma* ve *eşitlik durumu* ekleri için geçerlidir. Çünkü ünsüz benzeşmesi sadece ünsüzle başlayan eklerde görülür.

Kalma Durumu: -da (-de)

Ünsüz benzeşmesinin etkisiyle -da (-de) ekleri -ta (-te) ye dönüşür:

ç	Ağaçta kuş var.
f	Sınıfta öğrenciler kitap okuyor.
h	Fatih'te kalem var.
k	Çocukta defter var.
p	Kitapta güzel bir konu okudum.
s	Paris'te güzel bir kızla tanıştım.
ş	Bu kuş ta bir hastalık var.
t	Yurtta öğrenciler kalıyorlar.

Çıkma Durumu: -dan (-den)

Ünsüz benzeşmesinin etkisiyle -dan (-den) ekleri -tan (-ten) e dönüşür:

ç	Ağaçtan kuş uçtu.
f	Öğrenciler sınıftan çıktı.
h	Fatih'ten kalemi aldım.
k	Koltuktan kalkar mısınız?
p	Kitaptan birkaç sayfa okudum.
s	Otobüsten ininiz!
ş	Araba hızla yokuş tan iniverdi.
t	Turgut'tan kitap aldım.

Eşitlik Eki: -ca (-ce)

Ünsüz benzeşmesinin etkisi ile -ca (-ce) ekleri -ça (-çe) ye dönüşür.
ç, f, h, k, p, s, ş, t ünsüzlerinden sonra:

Çocuklar nasıl oynuyorlar?	Kardeşçe oynuyorlar.
Ali seninle nasıl konuştu?	Küstavhça konuştu.
Halil sana nasıl davrandı?	Erkekçe davrandı.
Çocuklar sana nasıl davranıyorlar?	Arkadaşça davranıyorlar.

Ünsüz benzeşmesi nedeniyle ad durum eklerinin uğradıkları değişikliği bir çizelgeyle şöyle gösterebiliriz:

Ad Durumları	Sert Ünsüzler							
	ç	f	h	k	p	s	ş	t
Yalın durum	ağaç	sınıf	Fatih	çocuk	kitap	kuş	otobüs	yurt
Belirtme durumu	ağacı	sınıfı	Fatih'i	çocuğu	kitabı	kuşu	otobüsü	yurdu
Yönelme durumu	ağaca	sınıfa	Fatih'e	çocuğa	kitaba	kuşa	otobüse	yurda
Kalma durumu	ağaçta	sınıfta	Fatih'te	çocukta	kitapta	kuşta	otobüste	yurtta
Çıkma durumu	ağaçtan	sınıftan	Fatih'ten	çocuktan	kitaptan	kuştan	otobüsten	yurttan
Tamlayan durumu	ağacın	sınıfın	Fatih'in	çocuğun	kitabın	kuşun	otobüsün	yurdun

Çizelgede görüldüğü gibi ünsüz benzeşmesi nedeniyle yalnızca kalma ve çıkma durumlarında *d>t*'ye dönüşmektedir. Çizelgede ayrıca *ağaç*, *çocuk*, *kitap*, *yurt* sözcüklerinin sonlarında bulunan *ç*, *k*, *p*, *t* sert ünsüzlerin yumuşadığı, *sınıf*, *Fatih*, *otobüs*, *kuş* sözcüklerinin sonunda bulunan *f*, *h*, *s*, *ş* sert ünsüzlerin ise yumuşamadığı görülmektedir.

ağaç	>	ağacı
çocuk	>	çocuğu
kitap	>	kitabı
yurt	>	yurdu

UNUTMAYINIZ!

BİÇİMBİLİM

Biçimbilim sözcükleri, sözcük türlerini, kökler ve eklerle ilgili her türlü konuyu, yani dilin yapı özelliklerini inceleyen bir dilbilgisi dalıdır.

TÜRKÇENİN ÖZELLİKLERİ

• Türkçede sözcük türleri arasında büyük bir esneklik vardır. Bir sözcük, içinde bulunduğu duruma göre değişik görevler üstlenebilir. Bu nedenle sözcükleri **ad, sıfat, belirteç** diye sınıflamak yerine, **ad, sıfat, belirteç görevini üstlenen sözcükler** diye tanımlamak daha doğrudur.

Sen ne **tatlı** çocuksun. (sıfat)

Çok **tatlı** konuşuyorsunuz. (belirteç)

Tatlı sever misiniz? (ad)

Ne kadar **tatlı**! (ünlem)

Sen çok **tatlısın**. (yüklem)

• Türkçede sözcük türleri arasındaki büyük çoğunluğu adlar oluşturmaktadır. Gerek adlardan, gerekse eylemlerden türetilen sözcükler arasında adlar çoğunluktadır. Almanca, Fransızca gibi dillerde cinsiyet söz konusu olmasına rağmen Türkçe adlarda cinsiyet yoktur.

• Türkçede ekler birden çok görev üstlenir:

Babam ev**den** çıktı. (çıkma durumu)

Çocuk verem**den** öldü. (sebebi bildirimi)

• Türkçede sözcük kökleri değişmez. Yalnızca, sözcük köklerine gelen ekler değişerek yeni anlam birimleri oluşturur.

• Türkçede ön ekler ve iç ekler yoktur. Yalnızca son ekler vardır. Türkçede ön ek yalnızca pekiştirme sıfatlarında görülür:

yaz-dır-a-bil-ir mi-sin (çekim eki)

öğret-men-lik (yapım eki)

beyaz → **bembeyaz** (pekiştirme sıfatı)

SÖZCÜK VE SÖZCÜK TÜRLERİ

Anlamlı ses ya da ses birliğine **sözcük** denir. Türkçede **ad, sıfat, adıl, belirteç, ilgeç, bağlaç, ünlem ve eylem** olmak üzere sekiz sözcük türü vardır.

ADLAR

Varlıkları bildiren sözcüklere **ad** denir. Adlar şu gruplara ayrılır: *Somut adlar, soyut adlar, özel adlar, cins adlar, tekil adlar, çoğul adlar ve topluluk adları.*

ağaç, ev, akıl, sevgi, Ankara, kuşlar, toplum, ulus, sürü... gibi.

AD TAMLAMASI: İki ya da daha çok addan kurulmuş tamlamaya **ad tamlaması** denir.

Ad tamlamaları üçe ayrılır:

Belirtili ad tamlaması	:	ineğin sütü
Belirtisiz ad tamlaması	:	inek sütü
Zincirleme ad tamlaması	:	inek sütünün kaymağı

YAPILARINA GÖRE ADLAR : Yapılarına göre adlar yalın, türemiş ve bileşik adlar olmak üzere üçe ayrılır:

Yalın adlar	:	çiçek, kalem, su ... gibi.
Türemiş adlar	:	simitçi, kalemlik, yazar... gibi.
Bileşik adlar	:	kuşburnu, pazartesi, uyurgezer... gibi.

ADLARDA KÜÇÜLTME : Küçültme eki, adların belirttiği kavramlarda küçültmek; sözcüğe sevgi ve şefkat anlamları yüklemek için kullanılır:

Küçültme eki : -cık (-cik, -cuk, -cük); -cağız (-ceğiz)

Yıllarca bu ufacık odada çalıştım.

Kızcağız bana çiçek yollamış.

Zavallı kediciğ çok acıkmıştı.

ADLAR VE AD DURUM EKLERİ : Adlar bulundukları duruma ve aldıkları ad durum eklerine göre altıya ayrılır. Ad durum ekleri büyük ünlü uyumuna ve ünsüz benzeşmesine uyar.

Yalın durum	:	okul
Belirtme durumu	:	okulu
Yönelme durumu	:	okula
Kalma durumu	:	okulda
Çıkma durumu	:	okuldan
Tamlayan durumu	:	okulun

• Adlara gelerek eşitlik, görelilik, benzerlik ve nispet anlamı veren -ca (-ce) ekine **eşitlik eki** denir.

Ali Bey bugün daha iyice görünüyor.

Aynı zamanda eşitlik eki -ca (-ce) göre anlamı da verir.

Sence bu işi yapabilir miyiz? → Sana göre bu işi yapabilir miyiz?

- Ad durum ekleri büyük ünlü uyumuna ve ünsüz benzeşmesine uyar.
okulda, yurtta; evden, dolaptan; saat dokuzda, saat beşte... gibi.

SIFATLAR

Varlıkların özelliklerini belirten ve adlardan önce gelen sözcüklere **sıfat** denir.

güzel kız, **mavi** kitap, **küçük** ev, **yedi** gün, **bu** kalem, **hangi** çocuk, **tertemiz** oda, **bazı** insanlar, **bütün** dostlarım... gibi.

Sıfatlar, adlardan önce gelerek adların niteliklerini ve özelliklerini belirtir. Sıfatlar görevlerine göre iki ana bölüme ayrılır:

Niteleme Sıfatları

- Karşılaştırma sıfatları
- Pekiştirme sıfatları
- Küçültme sıfatları
- Ünvan (san) sıfatları

Belirtme Sıfatları

- İşaret sıfatları
- Soru sıfatları
- Belgisiz sıfatlar
- Sayı sıfatları

NİTELEME SIFATLARI

Adları niteleyen sıfatlara **niteleme sıfatları** denir. Niteleme sıfatları genellikle varlıkların *iyi, kötü, sarı, kırmızı, az, çok* gibi özelliklerini belirtir.

büyük ev, **küçük** oda, **çalışkan** öğrenci, **güzel** kız, **çirkin** adam, **iyi** insan, **kötü** adam, **boş** kutu, **az** para, **çok** iş, **ağaçlı** yol, **yeşil** yaprak... gibi.

Örneklerde görüldüğü gibi niteleme sıfatları adlardan önce gelerek kendilerinden sonra gelen adların niteliklerini belirtir. Adlardan sonra gelen niteleme sıfatları ek eylemin yardımıyla bir hüküm bildirir ve cümle oluşturur. Ancak, bu şekilde kurulan bazı cümlelerde ek eylem görünmez, gizli kalır.

Sıfat tamlaması

büyük ev
küçük oda
çalışkan öğrenci
güzel kız
çirkin adam
boş kutu
yeşil yaprak

Cümle

Ev büyük.
Oda küçük.
Öğrenci çalışkan.
Kız güzel.
Adam çirkin.
Kutu boş.
Yaprak yeşil.

Adlardan sonra gelerek cümle kuran niteleme sıfatlarının bazılarında ek eylem açıkça kullanılır:

Ev büyüktür. Ev büyüktü. Ev büyükmüş. Ev büyük değil... gibi.

Niteleme sıfatları dörde ayrılır:

KARŞILAŞTIRMA SIFATLARI

Varlıkları karşılaştırarak niteleyen sıfatlara **karşılaştırma sıfatları** denir. Karşılaştırma sıfatları adları üç derecede niteler.

1	2	3
çalışkan öğrenci güzel kız iyi adam büyük ev küçük ada akıllı insan	daha çalışkan öğrenci daha güzel kız daha iyi adam daha büyük ev daha küçük ada daha akıllı insan	en çalışkan öğrenci en güzel kız en iyi adam en büyük ev en küçük ada en akıllı insan

Varlıkları karşılaştırmak istediğimiz zaman niteleme sıfatlarının önüne **daha**, **en** sözcüklerini getiririz. Bu durumda **daha**, **en** sözcükleri belirteç görevini üstlenir.

a) Varlıkların nitelikleri eşit derecede ise gibi ve kadar sözcüklerini kullanırız.

Mehmet, Ayşe **gibi** çalışkandır.

Mehmet , Ayşe **kadar** çalışkandır.

b) Varlıkların nitelikleri eşit değilse **daha** sözcüğü kullanılır:

Mehmet, Ayşe'den **daha** çalışkandır.

Bu ev, sizin evden **daha** güzeldir.

Fatma, Serpil'den **daha** akıllıdır.

Fil, tavşandan **daha** büyüktür.

Eşek, filden **daha** küçüktür.

Bu araba, senin arabandan **daha** hızlıdır.

c) Bir varlığın nitelikleri öteki bütün varlıkların niteliklerinden daha üstünse **en** sözcüğü kullanılır.

Mehmet **en** çalışkan öğrencidir.

Balina **en** büyük hayvandır.

En akıllı varlık insandır.

Tanıdığım **en** güzel kız sensin.

En küçük yaratıklar virüslerdir.

En güzel ve **en** güvenli araba mercedestir.

PEKİŞTİRME SIFATLARI : m, p, r, s

Bir varlığın niteliklerinin üstünlüğü ve en yüksek derecesi pekiştirme sıfatları ile gösterilir. Türkçede ön ek yalnızca pekiştirme sıfatlarında görülür. Bu ön ek bir ekten çok sıfatın önüne gelen hece biçimindedir:

beyaz → **bembeyaz** : çok beyaz, en beyaz

kara → **kapkara** : çok kara, en kara

temiz → **tertemiz** : çok temiz, en temiz

doğru → **dosdoğru** : çok doğru, en doğru

Pekiştirme sıfatları yapılırken sıfatın önüne *m, p, r, s* ünsüzlerinden oluşan bir hece getirilir. Böylece sıfat olan sözcüklere yeni bir hece daha eklenir, pekiştirme sıfatları adlardan önce ya da sonra gelebilir. Bu durumda adlardan önce gelerek sıfat tamlaması yaparlar.

m

beyaz	→	bembeyaz	:	bembeyaz çamaşır
yeşil	→	yemyeşil	:	yemyeşil orman
sıcak	→	sımsıcak	:	sımsıcak hamam
boş	→	bomboş	:	bomboş oda
başka	→	bambaşka	:	bambaşka adam
düz	→	dümdüz	:	dümdüz yol

p

karanlık	→	kapkaranlık	:	kapkaranlık oda
dağınık	→	dapdağınık	:	dapdağınık büro
acı	→	apacı	:	apacı yemek
aydın	→	apaydın	:	apaydın insan
dar	→	dapdar	:	dapdar sokaklar
ıslak	→	ıpıslak	:	ıpıslak elbise
sağlam	→	sapasağlam	:	sapasağlam adam
sarı	→	sapsarı	:	sapsarı çocuk
taze	→	taptaze	:	taptaze yumurta
yalnız	→	yapayalnız	:	yapayalnız kadın
uzun	→	upuzun	:	upuzun yol
yeni	→	yepyeni	:	yepyeni ev

r

temiz	→	tertemiz	:	tertemiz ev
çıplak	→	çırılçıplak	:	çırılçıplak çocuk

s

mavi	→	masmavi	:	masmavi gökyüzü
mor	→	mosmor	:	mosmor gözler
koca	→	koskoca	:	koskoca adam
yuvarlak	→	yusyuvrlak	:	yusyuvrlak masa

Pekiştirme sıfatları diğer niteleme sıfatları gibi adlardan sonra gelir ve ek eylemle birleşerek cümleler kurar. Ancak, en az çaba yasası gereğince bu cümlelerin bazılarında sıfattan sonra ek eylem söylenmez.

Sıfat

masmavi gökyüzü
tertemiz ev
çırılçıplak çocuk
taptaze yumurta
sımsıcak hamam
bomboş oda

Cümle

Bugün gökyüzü **masmavi**.
Bizim ev **tertemizdir**.
Kış günü çocuk **çırılçıplaktı**.
Bu yumurtalar **taptazedir**.
Hamam **sımsıcaktı**.
Eve geldiğimizde oda **bomboştu**.

KÜÇÜLTME SIFATLARI

Bir kavramı küçültten sıfatlara **küçültme sıfatları** denir. Küçültme ekleri, sıfatlardan sonra gelerek sıfatın gösterdiği anlama yakın ya da benzer yeni bir anlam verir.

Örneğin : "Ucuz**ca** bir ev" dediğimiz zaman, tam ucuz olmayan ama ucuza yakın bir ev anlaşılır. "Bu adamın kadın**ca** davranışları var" dediğimiz zaman da adamın kadına benzeyen davranışları olduğu belirtilir. Öyleyse küçültme eki, sıfata yakınlık ya da benzerlik anlamı da kazandırır.

Küçültme sıfatları aşağıdaki ekleri alır:

Küçültme Ekleri : -ca (-ce)

-cık (-cik, -cuk, -cük)

-ımsı (-imsi, -umsu)

-ımtırak (-imtırak, -umtırak)

-ca (-ce)

temiz**ce** bir ev → temize yakın bir ev (tam temiz değil)
yeşil**ce** bir kumaş → yeşile yakın bir kumaş (tam yeşil değil)
güzel**ce** bir kadın → güzele yakın bir kadın (tam güzel değil)
pahalı**ca** bir araba → pahalıya yakın bir araba (tam pahalı değil)

Tatilde temiz**ce** bir otelde kaldık.

Elbise yapmak için yeşil**ce** bir kumaş aldım.

Ayten Hanım güzel**ce** bir kadındır.

Yeni aldığın araba biraz pahalı**ca** değil mi?

-cık (-cik, -cuk, -cük)

ufak	→	ufacık	Ben bu ufacık odada oturuyorum.
bir	→	biricik	Bu mektubu biricik eşime yolluyorum.
küçük	→	küçücük	Küçücük çocuk, kocaman bir taşı kaldırdı.

-msı (-ımsı, -ımsi, -umsu)

yeşil	→	yeşilimsi	Ayşe'nin yeşilimsi elbisesi ona çok yakışmıştı.
sarı	→	sarımsı	Ahmet Bey'in sarımsı yüzünü görünce çok şaşırdım.
acı	→	acımsı	Dün yediğim acımsı yemek midemi rahatsız etti.
mor	→	morumsu	Kırda ilk defa gördüğüm morumsu çiçekler çok güzel kokuyordu.

-mtırak (-ımtırak, -ımtırak, -umtırak)

beyaz	→	beyazımtırak	Fatma Hanım beyazımtırak bir elbise giymişti.
mor	→	morumtırak	Aldığım morumtırak kumaşı herkes çok beğendi.
mavi	→	mavımtırak	Bu mavımtırak elbise sana çok yakışıyor.
ekşi	→	ekşimtırak	Bu ekşimtırak elmalar diğerlerinden daha lezzetli.
acı	→	acımtırak	Ben biraz acımtırak yemekleri seviyorum.

-msı ve -mtırak ekleri : Daha çok renk ve tat ile ilgili sözcüklere gelir. Kullanım alanları fazla değildir. Her iki ek aynı anlamı verir:

yeşilimsi kumaş	→	yeşilımtırak kumaş
mavimsi elbise	→	mavımtırak elbise
acımsı yemek	→	acımtırak yemek
ekşimsi elma	→	ekşimtırak elma

UNVAN (SAN) SIFATLARI

Özel adlardan önce ya da sonra kullanılan rütbe, meslek, saygı gibi durumları belirten sözcüklere **unvan sıfatları** denir. Unvan sıfatları bazı yönlerden diğer sıfatlara benzemez. Bir sözcüğün sıfat olabilmesi için adlardan önce gelmesi gerekir. Oysa, bazı unvan sıfatları adlardan sonra da gelmektedir. Adlardan sonra gelen sıfatlar ise genellikle yüklem görevini üstlenmektedir. Örneğin bey, paşa sözcükleri yalnızca adlardan sonra kullanılabilir. Oysa bir sözcüğün sıfat

olabilmesi için mutlaka adlardan önce gelmesi gerekir. Adlardan sonra gelen sözcükler sıfat olamayacağına göre *bey*, *paşa* sözcüklerini de sıfat olarak kabul etmek çok zordur. Bu durumda yapılacak tek şey bazı unvan sıfatlarını kural dışı bir durum olarak değerlendirmektir. Unvan sıfatlarını üç grupta sınıflandırabiliriz:

1. Adlardan önce gelen unvan sıfatları:

Sayın Ayşen Işık	Mareşal Fevzi Çakmak
Bay İsmail Yücel	Hoca Ahmet Yesevi
Bayan Serpil Öztürk	Yüksek Mühendis Erdem Güngör
Prof. Dr. Cahit Kavar	Sayın Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel
Genel Müdür Ali Acar	Kraliçe Elizabeth

2. Adlardan sonra gelen unvan sıfatları:

Özgür Bey	Oğuz Kağan	Zeynep Hala
Filiz Hanım	Şehriban Hatun	Fatma Nine
Hasan Efendi	Mete Han	Ali Amca
Fevzi Çakmak Paşa	Babür Şah	Ahmet Dede

Unvan sıfatlarını bazı dilciler hitap sözcükleri olarak kabul etmektedirler.

3. Hem adlardan önce hem de adlardan sonra gelen unvan sıfatları:

Nasrettin Hoca	Orhan Gazi	Hasan Çavuş
Hoca Nasrettin	Gazi Mustafa Kemal	Çavuş Hasan

BELİRTME SIFATLARI

Adları sayı belirterek, göstererek, soru sorarak ya da belgisiz olarak belirten sıfatlara **belirtme sıfatları** denir. Belirtme sıfatları dört bölüme ayrılır:

İŞARET SIFATLARI

Adları göstererek belirten sıfatlara **işaret sıfatları** denir. İşaret sıfatları *bu*, *şu*, *o* sözcüklerinden oluşur. Bu sözcükler gerçekte işaret adlarıdır. Ancak bu adılar adlardan önce gelerek işaret sıfatları görevini üstlenir. İşaret sıfatları şunlardır:

bu : **Bu** mektubu anneme ver.

Bu çocuk sınıfın en çalışkan öğrencisidir.

Bu acıya dayanmak kolay değildir.

Siz **bu** kadınla evlenmek istiyor musunuz?

Yarın gelerseniz size **bu** kitapların hepsini vereceğim.

şu : **Şu** çocuğu tanıyor musun?

Şu adam orada ne yapıyor?

Lütfen, bana **şu** dosyaları verir misin?

Polisler, **şu** hırsızları bir türlü yakalayamadılar.

Şu kalem senin mi?

o : **O** dağlarda güzel ormanlar vardı.

O adam eskiden çok iyi spor yapardı.

Seni **o** gün her yerde aradım.

Okuduktan sonra, **o** kitabı bana verir misin?

Bu evi görünce, **o** evi almaktan vazgeçtim.

SORU SIFATLARI

Soru sıfatları adları soru yönünden belirtir. Soru sıfatları genellikle, *ne, ne kadar, nasıl, nice, ne gibi, ne biçim, kaç, kaçınıcı, kaçır, hangi, ne türlü* gibi sözcüklerden oluşur.

ne : Siz **ne** iş yapıyorsunuz?

nasıl : **Nasıl** kitap istiyorsunuz?

nice : Kötü günlerimde **nice** arkadaşlarım beni yalnız bıraktı.

ne gibi : Sizin **ne gibi** sorunlarınız var? Lütfen bize anlatın.

ne biçim : Sizler **ne biçim** insanlarla çalışıyorsunuz?

kaç : Otelde **kaç** gün kalacaksınız?

kaçınıcı : **Kaçınıcı** sınıfta okuyorsunuz?

hangi : Siz **hangi** evde oturuyorsunuz?

ne türlü : Siz **ne türlü** işler yapıyorsunuz?

BELGİSİZ SIFATLAR

Adları kesin olarak belirtmeyen sıfatlara **belgisiz sıfatlar** denir. Belgisiz sıfatlar genellikle *hiç, bir, birtakım, birkaç, birçok, her, bazı, herhangi, bütün, nice* gibi sözcüklerden oluşur.

"Bir adam dün bize geldi." cümlesindeki adamın kim olduğu belli değildir. Bu nedenle bu sıfatlar belgisiz sıfatlar adını alır. Belgisiz sıfatlara şu örnekler verilebilir:

- bir** : **Bir** kadın bugün bana telefon etti.
birtakım : Dün **birtakım** insanlar caddelerde yürüyüş yaptılar.
birkaç : Bu olaylar üzerine dün polisler **birkaç** kişiyi tutukladılar.
birçok : **Birçok** insan bu konuda benim fikirlerime katılıyor.
her : Bu devirde **her** adama güvenmeyeceksin.
bazı : **Bazı** insanlar yalnızca kendi çıkarlarını düşünür.
herhangi : Bu işi **herhangi** bir adam yapmış olabilir.
bütün : Gün gelecek **bütün** insanlar dostça yaşamayı öğrenecek.
nice : Bizim ülkemizde **nice** insan bu güzel günü bekliyordu.

SAYI SIFATLARI

Adları sayı yönünden belirten sözcüklere **sayı sıfatları** denir. Sayı sıfatları şu bölümlere ayrılır:

- Asıl sayı sıfatları
- Sıra sayı sıfatları
- Üleştirme sayı sıfatları
- Kesir sayı sıfatları

Asıl Sayı Sıfatları

Sayı adları, başka bir adın önüne geldikleri zaman sayı sıfatlarını oluşturur:

Küçük çocuk için **üç litre süt** aldım.

Manavdan **iki kilo domates** alır mısın?

Eşimle tam **kırk yıl mutlu** bir hayat yaşadık.

Karadenizde havalar **on iki ay** yağışlı geçer.

Sıra Sayı Sıfatları : -ıncı (-inci, -uncu, -üncü)

Sayı sıfatlarının sonuna -ıncı eki getirilerek **sıra sayı sıfatları** yapılır: **birinci**, **üçüncü**, **onuncu**, **yüzüncü** gibi.

Bu yılın **birinci adamı** sen oldun.
Engin **üçüncü sınıfa** gidiyor.
Cumhuriyetin **yüzüncü yılını** kutladık.
Elli ikinci alayda askerlik yapıyorum.

-ıncı eki yerine nokta işareti de kullanılabilir:
Engin üçüncü sınıfa gidiyor. → Engin 3. sınıfa gidiyor.

Üleştirme Sıfatları : -ar (-er), -şar (-şer)

Parça ve pay gösteren sıfatlara **üleştirme sıfatları** denir. Üleştirme sıfatları sayılara -ar (-er) ekleri getirilerek yapılır:

Çocuklar **üçer** kişilik sıralar halinde dizildiler.
Bütün çocuklara **beşer** elma veriniz.
Bir manga **onar** kişilik askerlerden oluşur.
Her bahçeye **dokuzar** ağaç dkiniz.

Ünlülerden sonra -ar (-er) eki genellikle -şar (-şer) olur :
ikişer, yedişer, altışar, yirmişer, ellışer... gibi.

Kesir Sayı Sıfatları

Adların sayılarını kesirli olarak belirten sıfatlara **kesir sayı sıfatları** denir.

Bu yıl fiyatlara **yüzde yüz** zam yapıldı.
Sizin maaşınıza bu ay **beşte bir** zam yapacağız.

SIFAT TAMLAMASI

Sıfatların adları nitelemesi ya da belirtmesiyle oluşan tamlamalara **sıfat tamlaması** denir. Sıfat tamlamasında sıfatlar tamlayan, adlar da tamlanan durumundadır.

Tamlayan sıfat	Tamlanan ad	Sıfat Tamlaması sıfat + ad
mavi	gökyüzü	mavi gökyüzü
bütün	insanlar	bütün insanlar
akıllı	çocuklar	akıllı çocuklar
cesur	kızlar	cesur kızlar
elli iki	öğrenci	elli iki öğrenci

Zincirleme Sıfat Tamlaması

Bir sıfat tamlamasında birden çok sıfatın bulunmasına **zincirleme sıfat tamlaması** denir. Zincirleme sıfat tamlamasında, iki ya da daha çok sıfat bir araya geleerek bir adı niteler. Bu nedenle zincirleme sıfat tamlamalarında tamlanan bir tane, tamlayan ise birden çoktur:

Küçük,	sevimli,	uzun saçlı,	kırmızı şapkalı,	kız.
tamlayan	tamlayan	tamlayan	tamlayan	tamlanan

Ak sakallı, beli bükük, siyah pantolonlu yaşlı bir adamdı.

Genç, güzel, kumral saçlı, beyaz giysili, bir bayan yavaşça kapıyı açtı.

Bilgisiz, görgüsüz, cahil ve bencil insanlardan nefret ederim.

Güler yüzlü, çok tatlı bir çocuk pencereden başını uzattı.

Örneklerde görüldüğü gibi bütün niteleme ve belirtme sıfatları zincirleme sıfat tamlamasında yer almaktadır. Sıfatlar hakkında edindiğimiz bu genel bilgilerden sonra biraz da sıfatların yapıları üzerinde durmakta yarar vardır.

YAPILARINA GÖRE SIFATLAR

Yapılarına göre sıfatlar üçe ayrılır:

- Yalın sıfatlar
- Türemiş sıfatlar
- Bileşik sıfatlar

YALIN SIFATLAR

Yapım eki almayan ve kök halinde bulunan sıfatlara **yalın sıfatlar** denir.

güzel kız	büyük insan	mavi gezegen
yeşil yaprak	iyi çocuk	üç öğrenci
bir adam	temiz kent	küçük ev

TÜREMİŞ SIFATLAR

Yapım ekleriyle kurulmuş sıfatlara **türemiş sıfatlar** denir. Türemiş sıfatlar ad ya da eylem köklerine yapım ekleri getirilerek yapılır.

Adlardan Yapılan Sıfatlar

Adlara yapım ekleri getirilerek yapılır:

akıl + lı → akıllı çocuk	akıl + sız → akılsız çocuk
güç + lü → güçlü insan	güç + süz → güçsüz insan
uyku + cu → uykucu Ayşe	fizik + sel → fiziksel olaylar
yalan + cı → yalancı tanık	yaz + lık → yazlık elbise
çocuk + su → çocuksu davranışlar	dağ + cı + lık → dağcılık okulu

Eylemlerden Yapılan Sıfatlar

Eylemlerden yapılan sıfatlar arasında özellikle ortaçlar önemli bir yer tutar. Ortaçlar genellikle sıfat gibi kullanılır ve onların bütün özelliklerini gösterir. Ortaçlar hakkında ilerde geniş bilgi verileceğinden biz burada kısa bazı örnekler vermekle yetineceğiz.

gelmek → gelen adam	pişmek → pişmiş yemek
yüzmek → yüzen çocuk	yazmak → yazılmış mektup
yazmak → yazar kasa	gelmek → gelecek yıl
tanımak → tanıdık insan	yapmak → yapılacak işler

Ortaçların yanı sıra diğer yapım ekleri de eylemlerden sıfat yapar:

kızmak → kızgın öğretmen	süzmek → süzme bal
durmak → durgun su	yazmak → yazma kitap
kurmak → kurucu üyeler	saymak → sayılı günler
oyalamak → oyalayıcı işler	utanmak → utangaç çocuk
düşünmek → düşündürücü olaylar	uymak → uysal insanlar

BİLEŞİK SIFATLAR

Bileşik sözcük biçiminde kurulan sıfatlara **bileşik sıfatlar** denir. Bu sıfatlara şu örnekler verilebilir:

başmüdür odası
yurtsever insanlar
başkâtip masası
boşboğaz Ahmet

Köprübaşı mahallesi
cancığer dost
mirasyedi evlat
haksever insanlar

Bileşik sıfatların bir bölümü **kurallı bileşik sıfatlar** olarak adlandırılır. Kurallı bileşik sıfat yapıları şunlardır:

Sıfat tamlaması + -lı (-li, -lu, -lü)

dört silindir + li araba
iki çocuk + lu kadın
çok kat + lı otopark

Sıfat tamlaması + -lık (-lik, -luk, -lük)

beş kuruş + luk iş
yarım saat + lik çalışma
bir gün + lük iş

Ad + 3. tekil iyelik + sıfat

hesab + ı büyük → hesabı büyük işler
göz + ü açık → gözü açık çocuk
karın + ı tok → karnı tok
kulak + ı kesik → kulağı kesik

UNUTMAYINIZ!

SIFATLAR

Varlıkların özelliklerini belirten ve adlardan önce gelen sözcüklere **sıfat** denir. Sıfatlar **niteleme sıfatları** ve **belirtme sıfatları** olmak üzere iki ana bölüme ayrılır. Bütün sıfatlar bu iki bölümde sınıflanır.

NİTELEME SIFATLARI: Adları niteler ve adların özelliklerini belirtir: *iyi çocuk, doğru adam, güzel kız, küçük ev, iri adam, kırmızı çiçek, sabırlı insan...* gibi.

Niteleme sıfatları dörde ayrılır:

Karşılaştırma Sıfatları: Varlıkları karşılaştırarak niteler: *çalışkan, daha çalışkan, en çalışkan; iyi, daha iyi, en iyi; güzel, daha güzel, en güzel...* gibi.

Pekiştirme Sıfatları : Bir varlığın özelliklerinin üstünlüğü, pekiştirme sıfatları ile belirtilir: *bembeyaz, sarı, teremiz, taptaze, yemyeşil, dimdik, çarçabuk...* gibi.

Küçültme Sıfatları : Küçültme sıfatları küçültme ekleri ile yapılır: *temizce bir ev, küçük bir oda, mavimsi kumaş, yeşilimsi elbise...* gibi.

Unvan Sıfatları: Özel adlardan önce ya da sonra gelerek rütbe, meslek, görev ve saygı bildirir: *Sayın Mehmet Çalışkan, Günel Bey, Ayşe Nine, Mete Han, Hasan Çavuş...* gibi.

BELİRTME SIFATLARI : Adları sayı belirterek, göstererek, soru sorarak ya da belgisiz olarak belirtir. Belirtme sıfatları dörde ayrılır:

İşaret Sıfatları : Adları göstererek belirtir. *Bu, şu, o* sözcüklerinden oluşur:

Bu kitabı okudum.

Şu adamı tanıyor musun?

O kadın eskiden bankada çalışırdı.

Soru Sıfatları: Adları soru yönünden belirtir:

Siz **ne** yapıyorsunuz?

Nasıl bir işte çalışmak istiyorsunuz?

Hangi yemekleri seversiniz?

Belgisiz Sıfatlar : Adları kesin olarak belirtmez:

Bütün çocuklar iyi bir eğitim görmelidir.

Birtakım insanlar dün gece olay çıkarmışlar.

Bazı insanlar saygısız oluyorlar.

Sayı Sıfatları : Adları sayı yönünden belirtir. Sayı sıfatları dörde ayrılır:

Asıl Sayı Sıfatları : Çocuğa **iki** litre süt al.

Sıra Sayı Sıfatları : Yarışlarda **üçüncü** oldum.

Üleştirme Sıfatları : **İkişer** sıra olunuz.

Kesir Sayı Sıfatları : Ücretinize **yüzde otuz** zam yapacağız.

SIFAT TAMLAMASI

Sıfatlar adları niteledikleri, belirttikleri için her sıfat tamlamasında en az bir sıfat bir de ad bulunur:

akıllı insanlar, **cesur** çocuklar, **hızlı** araba, **beş** öğrenci... gibi.

Zincirleme sıfat tamlamasında birden çok sıfat bulunur:

Cesur, akıllı, dürüst, bilgili ve **çalışkan** çocukları severim.

YAPILARINA GÖRE SIFATLAR

Yapılarına göre sıfatlar üçe ayrılır:

Yahın Sıfatlar : Yapım eki almayan sıfatlardır.

güzel çocuk, **büyük** kardeş, **beş** kişi, **büyük** salon... gibi.

Türemiş Sıfatlar : Yapım ekleriyle kurulmuş sıfatlardır. Türemiş sıfatlar adlara ya da eylemlere gelen yapım ekleri ile yapılır:

Adlardan Yapılan Sıfatlar

akıl + lı : **akıllı** insan

akıl + sız : **akılsız** insan

Eylemlerden Yapılan Sıfatlar

yüzmek : **yüzen** çocuk

gezmek : **gezici** hastahane

Bileşik Sıfatlar: Bileşik sözcük biçiminde kurulan sıfatlardır.

Türkler **yurtsever** insanlardır.

Dün **cancığer** dostum aradı.

ADILLAR

Adların yerini tutan sözcüklere **adıl** denir. Adıllar ad olmadıkları halde, adların yerine kullanılır; kişi, özlük, işaret, soru ve belirsizlik anlamı verirler. Adıllar yedi bölüme ayrılır:

- Kişi adılları : ben, sen, o, biz, siz, onlar
- İşaret adılları : bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar
- Soru adılları : kim, kimler, ne, neler, kaç, hangi
- Dönüşlü adıllar : kendim, kendin, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri
- Belgisiz adıllar : biri, kimi, herkes, bazısı, birçoğu, herbiri
- İlgili adlı : Mehmet'inki, benimki, onlarınki
- İyelik eki (adılı) : kitabım, evimiz, komşunuz, çocuklarım

KİŞİ ADILLARI

Kişilerin yerine kullanılan adıllardır. Kişi adılları ad durum ekleri ile çekime girer. Aşağıdaki çizelgede kişi adılarının ad durum ekleri ile kullanılışı gösterilmiştir.

Kişİ Adılları ve Ad Durum Ekleri

Yalın durum	ben	sen	o	biz	siz	onlar
Belirtme durumu	beni	seni	onu	bizi	sizi	onları
Yönelme durumu	bana	sana	ona	bize	size	onlara
Kalma durumu	bende	sende	onda	bizde	sizde	onlarda
Çıkma durumu	benden	senden	ondan	bizden	sizden	onlardan
Tamlayan durumu	benim	senin	onun	bizim	sizin	onların

Kişi Adıllarının Kullanışı

Tekil Kişi Adılları:

Ben	yarın geliyorum.
Beni	müdür istiyor.
Bana	kitabı ver.
Bende	kalem var.
Benden	para mı istiyorsun?
Benim	evim çok küçük.

Çoğul Kişi Adılları:

Biz	üniversiteye gidiyoruz.
Bizi	baloya çağırdılar.
Bize	davetiye gelmedi.
Bizde	ne kadar kalacaksınız?
Bizden	para istemeyiniz.
Bizim	çok güzel bir evimiz var.

Sen	okula gidiyor musun?
Seni	çok seviyorum.
Sana	bir kitap vereceğim.
Sende	para var mı?
Senden	yardım rica ediyorum.
Senin	evin çok büyük.

Siz	üniversiteye gidiyor musunuz?
Sizi	baloya davet ediyorum.
Size	mektup yazacağım.
Sizde	defter var mı?
Sizden	özür diliyorum.
Sizin	eviniz çok güzel.

O	bize geliyor.
Onu	dün gördüm.
Ona	mektup yazdım.
Onda	çok para var.
Ondan	para istedim.
Onun	gözleri çok güzel.

Onlar	okula gitmiyorlar.
Onları	dün akşam gördün mü?
Onlara	ne söyledin?
Onlarda	para var mı?
Onlardan	kalem istedim.
Onların	evi çok küçük.

İŞARET ADILLARI

Varlıkların adlarını göstererek belirten sözcüklere **işaret adılları** denir. İşaret adılları ad durum ekleri ile çekime girer. İşaret adılları ad durum ekleri aldığı zaman araya *n* ünsüzü girer:

İşaret Adılları ve Ad Durum Ekleri

Yalın durum	bu	şu	o	bunlar	şunlar	onlar
Belirtme durumu	bunu	şunu	onu	bunları	şunları	onları
Yönelme durumu	buna	şuna	ona	bunlara	şunlara	onlara
Kalma durumu	bunda	şunda	onda	bunlarda	şunlarda	onlarda
Çıkma durumu	bundan	şundan	ondan	bunlardan	şunlardan	onlardan
Tamlayan durumu	bunun	şunun	onun	bunların	şunların	onların

İşaret Adıllarının Kullanışı

Adıllar genellikle kendilerinden önce gelen bir adın yerini tutar. Aşağıdaki örneklerde bu durum açıkça görülmektedir. Bir önceki cümlede geçen adın yerini bir sonraki cümlede adıl tutmaktadır.

Defteri alıyorum.	Neyi alıyorsun?	Bunu alıyorum.
Arabaya bakıyorum.	Neye bakıyorsun?	Buna bakıyorum.
Çantada bomba var.	Nerede bomba var?	Bunda bomba var.
Muzdan istiyorum.	Neden istiyorsun?	Bundan istiyorum.
Trenin kapısı.	Neyin kapısı?	Bunun kapısı.
Elbiseyi alıyorum.	Neyi alıyorsun?	Şunu alıyorum.
Bisiklete bakıyorum.	Neye bakıyorsun?	Şuna bakıyorum.
Şişede süt var.	Nerede süt var?	Şunda süt var.
Elmadan istiyorum.	Neden istiyorsun?	Şundan istiyorum.
Okulun kapısı.	Neyin kapısı?	Şunun kapısı.

Masayı alıyorum.	Neyi alıyorsun?	Onu alıyorum.
Gemiye bakıyorum.	Neye bakıyorsun?	Ona bakıyorum.
Şişede süt var.	Nerede süt var?	Onda süt var.
Peynirden istiyorum.	Neden istiyorsun?	Ondan istiyorum.
Cemil'in şapkası.	Kimin şapkası?	Onun şapkası.
Ayşe'yi arıyorum.	Kimi arıyorsun?	Onu arıyorum.
Serpil'e bakıyorum.	Kime bakıyorsun?	Ona bakıyorum.
Ahmet'te para var.	Kimde para var?	Onda para var.
Serap'tan hoşlanıyorum.	Kimden hoşlanıyorsun?	Ondan hoşlanıyorum.
Hamdi'nin elbisesi.	Kimin elbisesi?	Onun elbisesi.

İşaret Adıllarının Çoğulları

Koltukları beğendim.	Neleri beğendin?	Bunları beğendim.
Sandalyeleri istiyorum.	Neleri istiyorsun?	Şunları istiyorum.
Kalem ile silgi istiyorum.	Neleri istiyorsun?	Şunları istiyorum.
Çiçekleri alıyorum.	Neleri alıyorsun?	Onları alıyorum.
Canan ile Ali'yi sordum.	Kimleri sordun?	Onları sordum.

İşaret adıllarından sonra bir ad geldiği zaman, bazen anlam bulanıklığına neden olur. Bu durumda işaret adından sonra virgül konur:

O, eve gitti.

Bu, adamı işten attı.

Adıl

O eve gitti.

Bu adamı işten attı.

sıfat

SORU ADILLARI

Adların yerine soru yoluyla geçen sözcüklere **soru adıları** denir. Soru adıllarından *kim* adılı insanlar, *ne*, *kaç*, *hangi* adıları canlılar ve cansızlar için kullanılır. Soru adıları ad durum ekleri ile çekime girer.

Soru Adılları ve Ad Durum Ekleri

Yalın durum	kim	kimler	ne	neler
Belirtme durumu	kimi	kimleri	neyi	neleri
Yönelme durumu	kime	kimlere	neye	nelere
Kalma durumu	kimde	kimlerde	nede	nelerde
Çıkma durumu	kimden	kimlerden	neden	nelerden
Tamlayan durumu	kimin	kimlerin	neyin	nelerin

Soru Adıllarının Kullanılışı

- Kim** geldi? → Engin geldi.
- Kime** para verdin? → Handan'a para verdim.
- Kimde** defter var? → Serpil'de defter var.
- Kimden** kitap aldınız? → Canan'dan kitap aldık.
- Kimin** arabası var? → Cemil'in arabası var.
- Kimce** sakınca yok? → Bence sakınca yok.
- Kimler** resim yapıyor? → Bizler resim yapıyoruz.
- Kimleri** tutukladınız? → Suçluları tutukladık.
- Kimlerde** suç var? → Onlarda suç var.
- Kimlerden** korkuyorsunuz? → Hırsızlardan ve katillerden korkuyoruz.
- Kimlerin** eşi geliyor? → Onların eşleri geliyor.

kaç

Kaç soru adılı çoğul eki almaz. Ad durum ekleri ile çekime girer.

Saat **kaçta** bize geleceksiniz?

Suçlulardan **kaçını** yakaladınız?

Elmaların **kaçı** çürük çıktı?

Armutların kilosunu **kaçtan** aldınız?

hangi

Hangi soru adlı çoğul eki alır ve ad durum ekleri ile çekime girer.

Arabalardan **hangisini** satın alacaksın?

Sınıftaki kızlardan **hangisi** öykü yazıyor?

Karşıdaki adamlardan **hangisi** resim yapıyor?

Bu bavulların **hangisi** sizin?

Bu çantaların **hangisinde** radyo var?

Bu insanların **hangisinde** tabanca var?

Meyvelerin **hangisinden** istiyorsunuz?

Hangileri sizin eşyanız?

Hangilerini satın alıyorsunuz?

Çocukların **hangilerinden** para alacaksınız?

DÖNÜŞLÜ ADILLAR

Kişi kavramını pekiştirerek belirten ya da yapılan işin yapana dönüşünü gösteren sözcüklere **dönüşlü adıl** denir. Türkçede dönüşlü adılar kendi sözcüğü ile kurulur. Kendi sözcüğü genellikle iyelik ekleri ile birlikte kullanılır:

Ben	kendim	istedim.
Sen	kendin	istedin.
O	kendisi	istedi.
Biz	kendimiz	istedik.
Siz	kendiniz	istediniz.
Onlar	kendileri	istediler.

Dönüşlü Adılar ve Ad Durum Ekleri

Yalın durum	kendim	kendin	kendisi	kendimiz	kendiniz	kendileri
Belirtme durumu	kendimi	kendini	kendisini	kendimizi	kendinizi	kendilerini
Yönelme durumu	kendime	kendine	kendisine	kendimize	kendinize	kendilerine
Kalma durumu	kendimde	kendinde	kendisinde	kendimizde	kendinizde	kendilerinde
Çıkma durumu	kendimden	kendinden	kendisinden	kendimizden	kendinizden	kendilerinden
Tamlayan durumu	kendimin	kendinin	kendisinin	kendimizin	kendinizin	kendilerinin

Dönüşlü Adılların Kullanılışı

- kendim** → Bu ödevi **kendim** hazırladım.
kendimi → Birdenbire **kendimi** suyun içinde buldum.
kendime → Geçen hafta **kendime** bir elbise aldım.
kendimde → Bu yaştan sonra **kendimde** spor yapacak güç bulamıyorum.
kendimden → Sana vurduğum için **kendimden** utanıyorum.
kendinin → Bu hata **kendinin** hatası, başka kimsenin suçu yok.
kendimce → Benim de **kendimce** bazı fikirlerim var.
kendin → Bu işi **kendin** istedin.
kendini → Neden **kendini** bu kadar üzüyorsun?
kendine → Yarın **kendine** yeni bir kitap al.
kendinde → Niçin **kendinde** hiç suç aramıyorsun?
kendinden → Neden **kendinden** korkuyorsun?
kendinin → Bu işte **kendinin** büyük hatası var.

Dönüşlü adıl genellikle *kişi adılarına* benzer. Kişi adılarının görevlerini üstlenir. Bazen kişi adılarının anlamını pekiştirmek için kişi adıları ile birlikte kullanılır.

Bu mektubu ben **kendim** yazdım.

Bu işi sen **kendin** istedin.

O, bu evi **kendisi** oturmak için satın aldı.

Bu geziye katılmayı biz **kendimiz** istedik.

Gemiyle gitmeyi siz **kendiniz** istediniz.

Antalya'da tatil yapmayı onlar **kendileri** istediler.

Dönüşlü adıl kullanırken kişi kavramını daha çok pekiştirmek için bazen *bizzat* sözcüğü de kullanılır.

Bu mektubu **bizzat** ben kendim yazdım.

Bu işi **bizzat** sen kendin istedin.

O, bu evi **bizzat** kendisi oturmak için satın aldı.

Bu geziye katılmayı **bizzat** biz kendimiz istedik.

Gemiyle gitmeyi **bizzat** siz kendiniz istediniz.

Antalya'da tatil yapmayı **bizzat** onlar kendileri istediler.

Dönüşlü adıl bazen kişi adıları yerine kullanılır.

Babam okulda çalışıyor, **kendisi** okulun müdürüdür.

Erol Bey şiir yazıyor, **kendisi** şairdir.

Yalçın Bey resim yapıyor, **kendisi** ressamdır.

Dönüşlü adıl *kendi* sözcüğü, tamlamalarda kullanılır.

Kendi işimi kendim yaparım.

Kendi işini kendin yapacaksın.

Kendi hatanı kabul etmelisin.

Kendi hatalarımızı kabul etmezsek başarılı olamayız.

Kendi hayallerimizi, yine kendimiz yıktık.

Dönüşlü adıl cümlede *özneyi* tekrarlamak için kullanılır.

Handan Hanım, bu çantayı **kendisi** için aldı.

Hamdi Bey, mektuplarını **kendisi** yazıyor.

Canan Hanım, bu elbiseyi **kendisi** için yaptırdı.

Dönüşlü adıl bazen pekiştirilmiş olarak kullanılır.

Engin Bey, dün **kendi kendine** konuşuyordu.

Yaşlı kadın **kendi kendine** mınıldanıyordu.

İsmail Bey, **kendi kendini** çok beğeniyor.

BELGİSİZ ADILLAR

Belirsiz kişilerin ya da nesnelerin ya da diğer şeylerin yerini tutan adılara **belgisiz adılar** denir. Belgisiz adılarda kesinlikle bir kişi ya da nesne gösterilmez. Belgisiz adılar genellikle şu sözcüklerden oluşur:

biri, birisi, kimi, kimisi, herkes, kimse, hiç kimse, çoğu, hepsi, bazısı, birkaçı, birazı, birçoğu, başka, herbiri, insan, adam, şey... gibi.

Belgisiz adılar canlı ve cansız varlıkların adları yerine kullanılır ve ad durum ekleri alır:

bazısı, bazısına, bazısında, bazısından, bazısının... gibi.

Belgisiz Adıların Kullanışı

- biri → Dün okulda **biri** sizi soruyordu.
kimi → Burada **kimi** arıyorsunuz?
herkes → Yarın **herkes** ödevini mutlaka yapacak.
kimse → Okulda **kimse** beni anlamıyor.
bazısı → Hayvanların **bazısı** ot, bazısı et yer.
birkaçı → Hırsızlardan **birkaçını** dün yakaladık.
başka → Bu sırrı sakın **başkaları** duymasın!
birçoğu → Hayvanların **birçoğu** kış uykusuna yatar.
herbiri → Öğrencilerin **herbirini** sorguya çektik.
insan → **İnsan** giderken bir telefon eder.
adam → **Adam** arkadaşına yalan söyler mi?
şey → Bugün bana bir **şeyler** oluyor.

İLGİ ADILI

Adların yerini tutan **-ki** ekine *ilgi adılı* denir. İlgili adıları genellikle ad tamlamalarında tamlayanın yerini tutar.

Engin'in arabası kırmızı, benim **arabam** beyazdır.

Engin'in arabası kırmızı, benim**ki** beyazdır.

Birinci cümlede geçen *arabam* sözcüğünün yerini, ikinci cümlede **-ki** eki almıştır. Bu nedenle **-ki** eki ad olan bir sözcüğün yerini tuttuğu için adıl görevini üstlenmiştir. Bu konuda örnekler çoğaltılabilir:

Serpil'in kalemı ince, benim **kalemim** kalın yazıyor.

Serpil'in kalemı ince, benim**ki** kalın yazıyor.

Sizin eviniz küçük, bizim **evimiz** büyüktür.

Sizin eviniz küçük, bizim**ki** büyüktür.

Örneklerde görüldüğü gibi **-ki** eki tamlananın yerini alarak sözcük tekrarını önlemekte ve anlatımı kısaltmaktadır.

İlgili Adılı ve Çoğul Eki

İlgili adılı **-ki** çoğul eklerinden önce ya da sonra kullanılabilir:

sizlerinki,	dostlarinki,	komşularinki
sizinkiler	dostlarinkiler	komşularinkiler

Çoğul eki -lar (-ler), -ki adıldan sonra geldiğinde, -ki adılı çoğul anlamı kazanır.

İyelik Eki (Adılı) : -im, -ın, -ı, -ımız, -ınız, -leri

Bazı dilciler iyelik eklerini iyelik adılı saymaktadır. Bu dilcilere göre kişi adlarıyla kurulan tamlamalarda, tamlamalara gelen iyelik ekleri, iyelik adılıdır.

Benim	odam	Bizim	odamız
Senin	odan	Sizin	odanız
Onun	odası	Onların	odaları

Bir sözcüğün adıl olabilmesi için adların ya da başka adılların yerini tutması gerekir. Kişi adlarıyla kurulan tamlamalarda tamlayan söylenmezse, tamlanana gelen iyelik eki iyelik adılı olabilir:

Benim odam temiz. → Odam temiz.

İkinci cümlede benim sözcüğü söylenmediği için -im iyelik eki bu sözcüğün görevini üstlenerek iyelik adılı olmuştur.

ADIL TAMLAMASI

Adıllar, adlarla bir araya gelerek adıl tamlamaları kurar. Bu tamlamalar ad tamlamalarına benzer, adıl tamlamalarında tamlayan adıldan oluşur:

benim kalemim, **senin** kalemin, **onun** kalemi; **kendi** kalemim, **kendi** kalemin, **kendi** kalemi... gibi.

Adıl tamlamaları iyelik ekleri ile kullanılır. İyelik ekleri büyük ünlü uyumuna uyar. Aşağıdaki çizelgede kişi adıları ile kurulan adıl tamlamalarına bazı örnekler verilmiştir.

Adıl Tamlamaları ve Ünlü Uyumu

Benim	arabam	evim	okulum	otobüsüm
Senin	araban	evin	okulun	otobüsün
Onun	arabası	evi	okulu	otobüsü
Bizim	arabamız	evimiz	okulumuz	otobüsümüz
Sizin	arabanız	eviniz	okulunuz	otobüsünüz
Onların	arabaları	evleri	okulları	otobüsleri

Adıl tamlamalarında genellikle *ben* ve *biz* adıları kullanılmaz:

Benim evim → evim ; bizim evimiz → evimiz.

Bizim evimizi boyattık. → Evimizi boyattık.

Benim başım ağrıyor. → Başım ağrıyor.

Senin annen geldi mi? → Annen geldi mi?

Bütün adılar, adıl tamlaması kurar:

Bunun arabası var.

Kimlerin kitabını okuyorsun?

Onun evi güzeldir.

Hangi yazarları beğeniyorsun?

Kendi evimize gittik.

Kimi insanlar çok okuyorlar.

Kendilerinin arabasına bindiler.

Hiç kimsenin malında gözümüz yok.

Adıl tamlamaları ad durum eklerini alır:

benim evimi, benim evime, benim evimde, benim evimden, benim evimin... gibi.

ADILLAR VE EŞİTLİK EKİ

Eşitlik eki genellikle kişi adıları, işaret adıları, soru adıları ile kullanılır ve **görelilik** anlamı verir. Eşitlik eki daha çok işaret adılarıyla kullanılır. Aşağıda eşitlik ekinin adılarla birlikte kullanılışına bazı örnekler verilmiştir:

Kişi Adılı :

Bence bu oda çok güzel.

Bizce bu para yeterli.

Onlarca bu işte sorun yok.

Soru Adılı :

Sence bu ev güzel mi?

Kimce sakınca yok?

Sizce bu araba güzel mi?

İşaret Adılı :

Bunca insan var.

Şunca yıldır arkadaşız.

Onca işim varken partiye gelemem.

Dönüşlük Adılı :

Erol'a bakarsan kendince bizi suçluyor.

Benim de kendimce fikirlerim var.

Kendilerince haklılar ama durum çok farklı.

UNUTMAYINIZ!

ADILLAR

Ad olmadıkları halde adların yerini tutan sözcüklere **adıl** denir. Adılar yediye ayrılır:

Kişi adıları, kişilerin yerine kullanılır:

ben, sen, o, biz, siz, onlar

İşaret adıları, varlıkların adlarını göstererek belirten sözcüklerdir:

bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar

İşaret sıfatlarının önündeki ad kalkınca işaret sıfatı, işaret adılı olur.

sıfat

Bu adam ressamdır.

O çocuk çok çalışkandır.

adıl

Bu ressamdır.

O çok çalışkandır.

Soru adıları, adların yerine soru yoluyla geçen adıllardır:

kim, kimler, ne, neler, kaç, hangi

Dönüşlü adılar, kişi kavramını pekiştirerek belirten ya da yapılan işin yapana dönüşünü gösteren adıllardır:

kendim, kendin, kendi, kendimiz, kendiniz, kendileri... gibi.

Belgisiz adılar, belirsiz kişilerin, nesnelerin ya da diğer şeylerin yerini tutan adıllardır:

biri, birisi, kimi, kimisi, herkes, kimse, hiç kimse, çoğu, hepsi, bazısı, birkaçı, birazı, birçoğu, başka, herbiri, insan, adam, şey... gibi.

İlgi adılı **-ki** ünlü uyumuna uymaz, ancak dünkü ve bugünkü sözcüklerinden sonra **-ki** ilgi adılı, **-kü** biçimine dönüşür.

Benim arabam boyanmayacak, Esen Hanımın**ki** boyanacak.

İlgi adılı **-ki** ünlü uyumuna uymaz. Ancak (dünkü, bugünkü) kimi sözcüklerden sonra **-ki** ilgi adılı **-kü** şekline dönüşür.

okulun**ki**, arabanın**ki**, horozun**ki**, ütünün**ki**... gibi.

Bazen ü sesinden sonra gelen ilgi adlı **-ki** iki değişik biçimde söylenir.

Gönül'ünkü > Gönül'ünki

otobüsünkü > otobüsünki

ütününkü > ütüününki

İyelik eki (adılı) : -ım, -in, -ı, -ımız, -ınız, -leri

Bazı dilciler iyelik eklerini iyelik adlı saymaktadır. Bu dilcilere göre kişi adlarıyla kurulan tamlamalarda, tamlananlara gelen iyelik ekleri, iyelik adlıdır.

Benim kitabım. Bizim kitabımız.

Senin kitabın. Sizin kitabınız.

Onun kitabı. Onların kitapları.

Bir sözcüğün adıl olabilmesi için adların ya da başka adların yerini tutması gerekir. Kişi adlarıyla kurulan tamlamalarda tamlayan söylenmezse, tamlanana gelen iyelik eki **iyelik adlı** olabilir:

Benim kitabımı ver. → Kitabımı ver.

İkinci cümlede **benim** sözcüğü söylenmediği için **-ım** iyelik eki bu sözcüğün görevini üstlenerek iyelik adlı olmuştur.

Adıl tamlaması, adılarla adların bir araya gelerek kurdukları tamlamadır:

benim arabam, onların evi, sizlerin okulu, kimin arabası, hangi adam... gibi.

Adılar ve Eşitlik Eki

Eşitlik eki, genellikle kişi adları, işaret adları, soru adları ile kullanılır ve görecelik anlamı verir.

Bence bu oda çok güzel.

Sence bu ev uygun mu?

Onca işim varken partiye gelemem.

Kendince Ali Bey de haklı.

BELİRTEÇLER

Eylemlerden, sıfatlardan, belirteçlerden önce gelerek bunların anlamlarını etkileyen sözcüklere **belirteç** denir. Belirteçler önüne geldikleri sözcüklerin anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik ve soru kavramları bakımından etkiler.

Türkçede pek çok sözcük belirteç olarak kullanılır. Bu sözcüklerden bazıları şunlardır:

hemen, şimdi, çok, az çok, en çok, biraz, son derece, sabaha karşı, akşama doğru, önce, sonra, çabuk, hızlı, yavaş, ileri, geri, birden bire, ansızın... gibi.

Görev ve anlamları bakımından belirteçler aşağıda belirtilen bölümlere ayrılır:

- Zaman belirteçleri
- Yer, yön belirteçleri
- Ölçü belirteçleri (azlık, çokluk)
- Niteleme ve durum belirteçleri
- Soru belirteçleri

ZAMAN BELİRTEÇLERİ

Eylemlerin anlamlarını zaman yönünden etkileyen sözcüklerdir.

Hakan **dün akşam** geldi.

Hamdi Bey **şimdi** gitti.

Orhan **yarın** gelecek.

Zaman belirteci görevini en çok üstlenen sözcükler şunlardır:

dün, bugün, şimdi, yarın, eskiden, demin, önce, sonra, yazın, kışın, geçen yıl, gelecek yıl, akşam, sabah, öğleden sonra, gece, gündüz, gelecek ay, günlerce, aylarca, yıllarca... gibi.

Bu örneklerle benzer yüzlerce sözcük, eylemlerin anlamını zaman yönünden etkileyerek belirteç görevini üstlenebilir. Bir cümlede belirteçleri bulabilmek için *ne zaman, ne zamana kadar, ne zamandan beri?* sorularını sorarız.

Ne zaman?

Hakan ne zaman geldi?
Hasan okula ne zaman gidiyor?
Ankara'ya ne zaman geldiniz?
İzmir'e ne zaman gideceksiniz?
Üniversiteyi ne zaman bitirdiniz?
İşe ne zaman başladınız?
Tatile ne zaman çıkacaksınız?
Ne zaman kayak yapacaksınız?

Hakan **dün gece** geldi.
Hasan okula **sabahları** gidiyor.
Ankara'ya **geçen yıl** geldik.
İzmir'e **gelecek yıl** gideceğiz.
Geçen yıl bitirdim.
İki yıl önce başladım.
Tatile **yazın** çıkacağız.
Kışın Uludağ'da kayak yapacağız.

Ne zamana kadar?

Eve ne zamana kadar dönersin?
Arabayı ne zamana kadar tamir edersiniz?
Toplantı ne zamana kadar biter?
Ne zamana kadar çalışacaksın?
Ne zamana kadar evleneceksin?

Akşama kadar dönerim.
İki saate kadar tamir ederim.
Üç saate kadar biter.
Akşama kadar çalışacağım.
Bu yıl sonuna kadar evleneceğim.

Ne zamana kadar belirteci bazen *ne kadar* sözcüğü ile kısa olarak söylenir.

Ne kadar?

Toplantı ne kadar sürer?
İstanbul'da ne kadar kalacaksın?
Yolculuk ne kadar sürer?
Sınav ne kadar sürer?
Burada ne kadar çalışacaksın?
Ehliyet kursu ne kadar sürecek?

Toplantı **iki saat** sürer.
İstanbul'da **bir hafta** kalacağım.
Yolculuk **üç saat** sürer.
Sınav **iki saat** sürer.
Burada **altı ay** çalışacağım.
Yaklaşık **iki ay** sürecek.

Ne zamandan beri?

Ne zamandan beri İzmir'de kalıyorsun?	Beş yıldan beri İzmir'de kalıyorum.
Ne zamandan beri buradasın?	İki saatten beri buradayım.
Ne zamandan beri üniversitede çalışıyorsun?	Beş aydan beri üniversitede çalışıyorum.
Ne zamandan beri hastasın?	İki haftadan beri hastayım.
Ne zamandan beri sinemaya gitmiyorsun?	Üç aydan beri sinemaya gitmiyorum.
Ne zamandan beri Amerika'dasın?	Çocukluğumdan beri Amerika'dayım.
Okula ne zamandan beri gidiyorsun?	Okula yedi aydan beri gidiyorum.
Ne zamandan beri spor yapıyorsun?	Yedi yaşımdan beri spor yapıyorum.
Ne zamandan beri politika ile ilgileniyorsun?	Sekiz aydan beri politika ile ilgileniyorum.
Ne zamandan beri evlisin?	Onbir yıldan beri evliyim.

YER, YÖN BELİRTEÇLERİ

Eylemlerin anlamlarını yer ve yön bakımından etkileyen sözcüklerdir. Bu sözcüklerden bazıları şunlardır:

ileri, geri, aşağı, yukarı, ön, arka, sağ, sol, alt, üst, bura, şura, ora... gibi.

Yer ve yön belirteçleri genellikle ad durum ekleri ile birlikte kullanılır. Cümle öğeleri arasında yer, yön belirteçlerini bulmak için nereye, nerede, nereden neresi soruları sorulabilir. Ancak, soru sormak için kullandığımız bu sözcükler de eylemlerden önce gelince belirteç görevini üstlenir: Nereden geliyorsun?, Nerede oturuyorsun?, Nereye gidiyorsun?... gibi.

Nereye?

Hakan nereye girdi?	Hakan içeri girdi.
Müdür nereye bakıyor?	Müdür ileriye bakıyor.
Ayşen nereye çıkıyor?	Ayşen yukarı çıkıyor.
Araba nereye gidiyor?	Araba geriye gidiyor.
Paketi nereye bırakayım?	Paketi aşağı bırak.
Arabayı nereye park edeyim?	Arabayı sağa park et.

Nerede?

Hasan nerede oturuyor?

Hasan **dışarıda** oturuyor.

Otobüs nerede duruyor?

Otobüs **yanda** duruyor.

Turgut nerede bekliyor?

Turgut **ileride** bekliyor.

Fatma nerede ders çalışıyor?

Fatma **içeride** ders çalışıyor.

Canan nerede kitap okuyor?

Canan **dışarıda** kitap okuyor.

Çocuk nerede oyun oynuyor?

Çocuk **arkada** oyun oynuyor.

Nereden?

Serap nereden geliyor?

Serap **yukarıdan** geliyor.

Okula nereden gidelim?

Okula **buradan** gidelim.

Hasan nereden iniyor?

Hasan **yukarıdan** iniyor.

Otobüs nereden geçti?

Otobüs **buradan** geçti.

Eve nereden gideyim?

Eve **sağdan** git.

Postahaneye nereden gidilir?

Postahaneye **soldan** gidilir.

Yer yön belirteçleri *iyelik* eki alır:

Ahmet **sağında** oturuyor.

Çocuklar **önümde** gidiyordu.

Kelebekler **üstümde** uçuşuyor.

Kalabalıkta **önümde** ve **arkamda** pek çok insan vardı.

Yer, yön belirteçleri *tamlamalar* kurar:

Arabayı **evin önüne** park etmeyiniz.

Köpek **masanın altında** uyuyor.

Öğrenciler **okulun arkasında** oynuyor.

Kuşlar **kentin üstünden** uçuyor.

ÖLÇÜ BELİRTEÇLERİ

Eylemlerin, sıfatların, belirteçlerin anlamlarını azlık, çokluk bakımından etkileyen sözcüklerdir. Ölçü belirteçleri genellikle şu sözcüklerden oluşur:

az, çok, pek, en, kadar, daha, en çok, en az, pek çok, pek az, biraz, fazla, hep, hepten, kısmen, daha... gibi.

Bu sözcükler adları nitelediklerinde sıfat görevini üstlenir.

belirteç : Hasan **çok** çalışıyor.

sıfat : Okulda **çok** öğrenci var.

Ölçü belirteçleri azlık, çokluk, eşitlik, üstünlük, sayı, derece, karşılaştırma gibi kavramları belirtir. Bu belirteçlere şu örnekler verilebilir:

Çok çalıştım; ama patron bana **çok az** ücret verdi.

Bu ödevi yapmak için **sabaha kadar** çalıştım.

Çiçekler içinde **en çok** gülü severim.

Toplantıda bu konuyu **pek az** konuştuk.

Böyle boş oturursak, savaşı **hepten** kaybederiz.

Bana **biraz** su verir misin?

Bu adamı **pek** beğenmedim.

Dünkü maçta **pek güzel** oynadın.

Dikkat edersen resimleri **daha güzel** yapabilirsin.

Konuyu **daha kısa** anlat.

NİTELEME VE DURUM BELİRTEÇLERİ

Eylemlerin, sıfatların, belirteçlerin anlamlarını nitelik yönünden etkileyen sözcüklerdir. Niteleme belirteçleri eylemin niteliğini, durumunu, bir işin nasıl yapıldığını, sebeplerini, sonuçlarını ve buna benzer durumlarını belirtir. Niteleme sıfatlarını oluşturan sözcükler, niteleme belirteçleri olarak da kullanılır. Bu sözcükler adları nitelerse sıfat, eylemleri nitelerse belirteç olur. Niteleme belirteçleri kendi aralarında pek çok bölümlere ayrılır. Ancak biz burada o kadar ayrıntıya girmeyi gerekli bulmuyoruz. Bu nedenle niteleme belirteçlerine kısa bazı örnekler veriyoruz:

Bu işi **böyle** yapınız.

Çocuklar **bağırarak** koştular.

Okula **geç** kaldık, **hızlı** yürüyünüz.

Siz akıllı insansınız, **aptalca** konuşmayınız.

Bu işin aslını **mutlaka** öğreneceğim.

İkimiz arasındaki bu sırrı **kesinlikle** saklayacağım.

Bu adama **niçin** inan mıyorsun?

Bu ödevleri **birlikte** yapınız.

Yaşlı adam bu evde **yalnız** oturuyor.

Soğukta **çok fena** üşüdüm.

Çok seslendim, ama beni **yine** işitmedi.

Ben yokken **uslu uslu** oturun.

Bu konuda **çok kötü** düşünüyorsunuz.

Düşüncelerinizi bize **güzel** anlatıyorsunuz.

İkişer ikişer yürüyün.

SORU BELİRTEÇLERİ

Eylemlerin ve sıfatların anlamlarını soru yoluyla belirleyen sözcüklerdir. Soru belirteçleri genellikle şu sözcüklerden yapılır:

ne, nasıl, nereden, niçin, neden, hani, ne biçim, ne kadar... gibi.

Sizce bu durumda **ne** yapılır?

Bunca yolu yürüyerek **nasıl** gideriz?

Bu adam, bu kadar parayı **nereden** kazanıyor?

Bu akşam **niçin** bizde kal mıyorsun?

Bu işte benim hiçbir suçum yok, **neden** bana kızılıyorsun?

Hani dün okulda buluşacaktık!

Bu Salih, **ne biçim** konuşuyor?

Burada **ne kadar** kalacaksınız?

— UNUTMAYINIZ!

BELİRTEÇLER

Belirteçler eylemlerden, sıfatlardan ve belirteçlerden önce gelir ve bunların anlamlarını etkiler. Görevleri bakımından belirteçler beşe ayrılır:

Zaman Belirteçleri : Eylemlerin anlamlarını zaman yönünden etkileyen sözcüklerdir. Zaman belirteçlerini bulmak için şu sorular sorulur:

Okulu **ne zaman** bitirdin?

Okulu **geçen yıl** bitirdim.

Eve **ne zamana kadar** dönersin?

Eve **akşama kadar** dönerim.

Yolculuk **ne kadar** sürer?

Yolculuk **iki saat** sürer.

Yer, Yön Belirteçleri : Eylemlerin anlamlarını yer, yön bakımından belirler. Yer, yön belirteçlerini bulmak için şu sorular sorulur.

Hakan **nereye** gitti?

Hakan **sağa** gitti.

Ayşe **nerede** duruyor?

Ayşe **dışarıda** duruyor.

Okula **nereden** gidelim?

Okula **buradan** gidelim.

Ölçü Belirteçleri : Eylemlerin, sıfatların, belirteçlerin anlamlarını azlık, çokluk bakımından etkiler.

Bu çocuğu **çok** beğendim.

Dün **sabaha kadar** çalıştık.

Ölçü belirteçleri adlardan önce gelirse sıfat görevini üstlenir:

belirteç : Engin **çok** çalışıyor.

sıfat : Okulda **çok** öğrenci var.

Niteleme ve Durum Belirteçleri : Eylemlerin, sıfatların, belirteçlerin anlamını nitelik yönünden belirler.

Araba **çok hızlı** gidiyordu.

Bugün toplantıda **çok güzel** konuştunuz.

Niteleme ve durum belirteçleri adlardan önce gelirse **sıfat** görevini üstlenir.

belirteç : Adam **kötü** düştü.

sıfat : **Kötü** adamları sevmem.

Soru Belirteçleri : Eylemlerin ve sıfatların anlamlarını soru yoluyla belirleyen belirteçlerdir.

Bu adam **ne biçim** konuşuyor?

İstanbul'da **ne kadar** kalacaksınız?

İLGEÇLER

Sözcükler arasında ilgi kuran sözcüklere **ilgeç** denir. İlgeçler, bir sözcükten sonra gelir ve bu sözcük ile öteki sözcükler arasında ilgi kurar. Genellikle ilgeç olarak kullanılan sözcükler şunlardır:

gibi, için, dolayı, değin, göre, kadar, üzere... gibi.

İlgeç olarak kullanılan bu sözcüklerin yanı sıra sıfat, belirteç ve ad olarak kullanılan pek çok sözcük de ilgeç olarak kullanılır. Bunlardan bazıları *aşağı, yukarı, sonra, karşı, öte, doğru, başka, alt, üst, yan, iç, dış* gibi sözcüklerdir. Bu sözcükler ilgeç olmadıkları halde bazen cümle içindeki kullanımlarına göre ilgeç görevini üstlenir.

İlgeçlerin cümle içinde kullanılışlarına aşağıdaki örnekler verilebilir.

gibi

Bu ilgeç genellikle benzetmelerde kullanılır:

Yaşar Doğu, aslan **gibi** kuvvetli bir adamdı.

Leyla, melek **gibi** güzel bir kızdı.

Senin **gibi** iyi bir adam görmedim.

Ben, köpek **gibi** vefalı hayvanları severim.

gibi ilgecinin yerine bazen *-si*, *-ca*, *-casına* gibi sıfat türeten ekler kullanılır:

Bence yemek biraz acımsı. → Bence yemek acı **gibi**.

Sana kardeşçe davrandım. → Sana kardeş **gibi** davrandım.

Çok bilirmişcesine konuştu. → Çok bilirmiş **gibi** konuştu.

kadar

Bu ilgeç genellikle benzetme, karşılaştırma ve ölçü anlamları bildirir:

Senin **kadar** güzel bir kadın görmedim.

Fatma Hanım **kadar** cimri biri zor bulunur.

Bodrum'dan Antalya'ya **kadar** her yeri gezdim.

İstersen eve **kadar** birlikte yürüyelim.

kadar ilgeci bazen *gibi* ilgeci ile aynı anlamda kullanılır:

melek gibi güzel kız	→	melek kadar güzel kız
kar gibi beyaz taşlar	→	kar kadar beyaz taşlar
aslan gibi kuvvetli adam	→	aslan kadar kuvvetli adam

için

Bu ilgeç genellikle sebep ve amaç bildirir:

Senin **için** her şeyi yaparım.

Bu şiirleri çok sevdiğim bir kadın **için** yazdım.

Bazı insanlar sadece para **için** çalışır.

Sağlığımız **için** dengeli beslenmeliyiz.

ile

Bu ilgeç genellikle birlik beraberlik anlamı verir. Hem ilgeç, hem bağlaç olarak kullanılır. İlgeç olarak sözcükler arasında ilgi kurar:

Bu paketleri posta **ile** yollayınız.

İstanbul'a otobüs **ile** gittik.

Çok para **ile** insan her zaman mutlu olmaz.

Sınavı büyük bir başarı **ile** kazandık.

ile sözcüğü, *ve* anlamında kullanıldığında *bağlaç* görevini üstlenir.

bağlaç

Kalem **ile** silgi aldım.

Ayşen **ile** Ali pikniğe gittiler.

Çanta **ile** bavulu bana ver.

bağlaç

Kalem **ve** silgi aldım.

Ayşen **ve** Ali pikniğe gittiler.

Çanta **ve** bavulu bana ver.

ile sözcüğünün niçin *bağlaç* görevini üstlendiğini doğru olarak anlayabilmemiz için olaya anlam yönünden yaklaşmamız gerekir.

Yukarıda örnek olarak verdiğimiz cümlelerin her biri tek bir cümle gibi gözük-mektedir. Oysa olaya anlam yönünden baktığımızda her cümle, iki cümlenin birleş-mesinden oluşmuştur.

Ayşen Pikniğe gitti.

Ali pikniğe gitti.

}

Ayşen **ile** Ali pikniğe gittiler.

Ayşen **ve** Ali pikniğe gittiler.

Kalem aldım.

Silgi aldım.

}

Kalem **ile** silgi aldım.

Kalem **ve** silgi aldım.

Çantayı bana ver.

Bavulu bana ver.

}

Çanta **ile** bavulu bana ver.

Çanta **ve** bavulu bana ver.

Aşağıdaki cümlelerde *ile* sözcüğü, *ve* sözcüğünün görevini üstlenmez. Bu nedenle de ilgeçtir:

İzmir'e uçak **ile** gittim.

Bu resimleri yağlı boya **ile** yaptık.

Bugün hava güzel. Dışarı gömlek **ile** çıkabilirsin.

ile ilgeci bazen kendisinden önce gelen sözcük ile bitişik yazılır:

-la (-le)

İşe otobüs **ile** gidiyorum.

→ İşe otobüs**le** gidiyorum.

Sabahları jilet **ile** traş oluyorum.

→ Sabahları jilet**le** traş oluyorum.

Mektubu uçak **ile** yolla.

→ Mektubu uçak**la** yolla.

ile ilgecinden önce gelen sözcüğün sonunda ünlü varsa, araya y ünsüzü girer:

-yla (-yle)

Okula arabay**la** gidelim.

Önümüzdeki hafta Ayşe'**yle** evleniyorum.

Mektubu kargoy**la** değil, postay**la** yolla.

-lı eki çoğu zaman *ile* ilgeciyle aynı anlamı taşır. Bu nedenle *-lı* eki bazen *ile* ilgecinin yerine kullanılır:

Köye at ile gittik.	→	Köye atlı gittik.
Evden şemsiye ile çıktım.	→	Evden şemsiye li çıktım.
Kışın palto ile gezeriz.	→	Kışın palt olu gezeriz.

Genellikle *-lı* ekinin zıt anlamlısı *-sız* eki ile kurulur.

Köye atlı gittik.	→	Köye atsız gittik.
Evden şemsiye li çıktım.	→	Evden şemsiye siz çıktım.
Kışın palt olu gezeriz.	→	Kışın palt osuz gezeriz.

göre

Bu ilgeç görecelik ve karşılaştırma anlamları verir. *göre* ilgeci yönelme eki almış sözcüklerle kullanılır:

Bana **göre** bu elbise çok güzel.

Nurşen'e **göre** bu kitap iki ayda bitecek.

Halil'e **göre** Gizem daha çalışkan bir öğrenci.

İngilizlere **göre** Türkiye bir tatil cenneti.

Öğrendiğime **göre** senin annen doktormuş.

göre ilgeci yerine bazen eşitlik eki *-ca (-ce)* kullanılır:

Bana göre bu elbise çok güzel.	→	Bence bu elbise çok güzel.
Sana göre bu araba pahalı mı?	→	Sence bu araba pahalı mı?
Bu yıl gönlüme göre bir tatil yaptım.	→	Bu yıl gönlüm ce bir tatil yaptım.
Benim fikrime göre bu işi yapabiliriz.	→	Benim fikrim ce bu işi yapabiliriz.

üzere (üzre)

Bu ilgeç genellikle **için** ilgeci gibi sebep ve amaç bildirir:

Anneme yollamak **üzere** bir paket hazırladım.

Tatile çıkmak **üzere** hazırlıklarımı tamamladım.

Daha önce anlaştığımız **üzere** bu sorunu hallettik.

Sana vermek **üzere** yüz milyon lira biriktirdim.

Türkçede sözcükler cümledeki yerlerine göre çoğu zaman birden çok görev üstlenir. Bu nedenle burada sözünü ettiğimiz ilgeçler belirteç, sıfat ve ad olarak da kullanılabilir.

ilgeç : Aslan **gibi** adam.

belirteç : Aslan **gibi** dövuştüler.

ilgeç : Aslan **kadar** kuvvetli.

belirteç : Seni sabaha **kadar** bekledim.

İlgeç yapan **-ile, -siz, -ca** ekleri ile yapılan sözcükler belirteç, sıfat ve ad olarak da kullanılır:

belirteç : Bu hastalıktan **zamanla** kurtulursunuz.

Bu yoksul çocuklar da **insanca** yaşmalıdır.

sıfat : **Yaşlı** kadının parası yokmuş.

Sevimsiz insanları hiç sevmem.

ad : Dün köye bir **atlı** geldi.

Ülkede binlerce **işsiz** var.

İLGEÇLER VE AD DURUM EKLERİ

İlgeçler ad durum ekleri, iyelik ekleri ve çoğul ekleri almaz. Bu ekleri alan ilgeçler ad görevini üstlenir. İlgeçler daima ilgi kurdukları sözcüklerden sonra gelir. Bu durumda her ilgeç kendinden önce gelen sözcüğün belirli ad durum ekleri almasını sağlar. Bu nedenle ilgeçler dört bölüme ayrılır:

- Yalın durum isteyen ilgeçler
- Yönelme durumu isteyen ilgeçler
- Çıkma durumu isteyen ilgeçler
- Tamlayan durumu isteyen ilgeçler

Yalın Durum İsteyen İlgeçler

Bu ilgeçlerden önce gelen sözcükler yalın durumda olur:

Halil Bey **çocuk gibi** bir adamdır.

Kedi için et aldım.

Hasan **fil kadar** güçlüdür.

Pikniğe **bisiklet ile** gidelim.

Yalın durum isteyen bu ilgeçler bazen adıllarla birleşerek tamlayan durumu kurar:

Bu işi **benim için** yapmalısın.

Sizin kadar dürüst birini görmedim.

Bizim gibi insanlar çok azaldı.

Yönelme Durumu İsteyen İlgeçler

Bu ilgeçler kendilerinden önce gelen sözcüğün **-a (-e)** yönelme durumu eki almasını gerektirir:

Bana göre bu film çok güzel.

Bize göre İnci Hanımın bu işte hiçbir suçu yok.

Bugün **akşama kadar** çalıştık.

Güneşe karşı bakamıyorum.

Çıkma Durumu İsteyen İlgeçler

Bu ilgeçler kendilerinden önce gelen sözcüğün **-dan (-den)** çıkma durumu eki almasını gerektirir.

Kahvaltıdan önce sigara içmemelisin.

Toplantıdan sonra sinemaya gidelim.

Hastalıktan dolayı bu yaz tatile çıkamadık.

Pencereden dışarı baktık.

Senden başka beni anlayan kimse yok.

Tamlayan Durumu İsteyen İlgeçler

Bu ilgeçler kendilerinden önce gelen sözcüklerin tamlayan eki *-ın(-in, -un, -ün)* almasını gerektirir.

Bu yemeği **sizin için** yaptım.

Bu dünyada **benim kadar** aptal insan olamaz.

Bizim gibi yaşlı insanlar sağlığına dikkat etmelidir.

Toplantıya **kimin ile** (kiminle) gittiniz?

Bunun gibi adamların değerini bilmemiz gerek.

Onun kadar bilgili bir insan görmedim.

Onun gibi dürüst birini bulmak çok zor.

UNUTMAYINIZ!

İLGEÇLER

Sözcükler arasında ilgi kuran sözcüklere **ilgeç** denir. İlgeç görevini en çok üstlenen sözcükler şunlardır:

- gibi** : Halil, aslan **gibi** kuvvetli bir gençtir.
kadar : Senin **kadar** güzel bir kız görmedim.
için : Sağlığımız **için** sigara içmemeliyiz.
ile : Okula bisiklet **ile** gidiyorum.
göre : Bana **göre** sen çok iyi bir insansın.
üzere : Tatile çıkmak **üzere** bütün hazırlıklarımı tamamladım.

İLGEÇLER VE BAĞLAÇLAR

İlgeçler eş görevli sözcükleri, cümleleri, cümlecikleri bağladıkları zaman bağlaç görevini üstlenir.

Hakan ile Gülser ders çalıştılar.

Cümlesi, bir cümle gibi gözükmeyle birlikte gerçekte iki cümlemin anlamını üstlenmiştir.

Hakan ders çalıştı. } Hakan ile Gülser ders çalıştı.
Gülser ders çalıştı.

İlgeçler cümleden çıkarıldıkları zaman cümlemin anlamı bozulur:

Okula otobüsle gidiyorum. → Okula otobüs ... gidiyorum.

Kağıdı makas ile kestim. → Kağıdı makas ... kestim.

Bağlaçlar cümleden çıkarıldıkları zaman anlamda büyük bir değişiklik olmaz:

Gülây **ile** Aydanur sinamaya gittiler. → Gülây, Aydanur sinemaya gittiler.

İlgeçler ad durum ekleri, iyelik ekleri ve çoğul ekleri gibi hiçbir ek almaz.

İlgeçler, ilgi kurdukları sözcüklerden önce gelir. Bu durumda ilgeçler kendilerinden önce gelen sözcüklerin belirli ad durum ekleri almasını gerektirir. Bu bakımdan ilgeçler dörde ayrılır:

- Yalın durum isteyen ilgeçler** : gibi, için, kadar, ile
Yönelme durumu isteyen ilgeçler : göre, kadar, karşı
Çıkma durumu isteyen ilgeçler : önce, sonra, dolayı, başka
Tamlayan durumu isteyen ilgeçler : için, kadar, gibi, ile

BAĞLAÇLAR

Eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini ve cümleleri birbirine bağlayan sözcüklere **bağlaç** denir. Türkçenin yapısı genellikle kısa cümlelerle anlatıma uygundur. Bu nedenle bağlaç olarak kullanılan sözcüklerin sayıları sınırlıdır. Bağlaç olarak en çok kullanılan sözcükler şunlardır:

ve, ama, çünkü, ya da, fakat, eğer, veya, lâkin, oysa, yahut, ancak, oysaki, veyahut, yalnız, halbuki... gibi.

BİÇİM BAKIMINDAN BAĞLAÇLAR

Bağlaçlar, yapı ve biçim bakımından değişik özellikler gösterir. Bu özelliklere göre bağlaçlar şu bölümlere ayrılır:

Yalın Bağlaçlar : *ve, ile, de, dahi, ama, bile, eğer, lâkin, yani, meğer, hem ... gibi.*

Türemiş Bağlaçlar: *üstelik, yalnız, ancak, örneğin, gerçekten, açıkçası, kısacası... gibi.*

Bileşik Bağlaçlar: *öyleyse, oysa, neyse, kimbilir, yoksa, veyahut, meğerse, nitekim ... gibi.*

Öbekleşmiş Bağlaçlar: Bazı bağlaçlar ve sözcükler bir araya gelerek bağlaç öbeğini oluşturur. Özellikle, *ki bağlacı* pek çok sözcük ve bağlaçla bir araya gelerek çeşitli bağlaç öbekleri oluşturur. Bu bağlaç öbekleri şu bölümlere ayrılabilir:

a) *ki bağlacı ile kurulan bağlaçlar :*

oysaki, halbuki, mademki, sanki, şöyle ki, yeter ki, demek ki, farzet ki, tut ki, şu var ki, nerde kaldı ki, ne var ki, değil mi ki... gibi.

b) *Tamlama biçiminde kullanılan bağlaçlar :*

Bunun için, bundan dolayı, bu yüzden, bu bakımdan, buna göre, görünüşe göre, o halde, şu halde, bundan başka, senin anlayacağın, sözün kısası, bununla birlikte... gibi.

c) Yinelenen bağlaçlar :

ne.....ne, hem.....hem, gerek.....gerek, ya.....ya, olsun.....olsun, ama.....ama, kâh....kâh, ister....ister gibi.

Bu bağlaçların bazıları Türkçeye yabancı dillerden geçmiştir. Daha sonraları yabancı dillerden geçen bağlaçların yerine Türkçe sözcüklerden oluşan bağlaçlar türetilmiştir. Böylece Türkçe ve yabancı sözcüklerden oluşan bazı bağlaçlar cümlede aynı görevleri üstlenmişlerdir.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere bağlaçlar ve ilgeçler işlevleri açısından birbirlerine çok benzer. İkisi arasındaki en önemli ayrılık ilgeçlerin sözcükler; bağlaçların ise sözcük öbekleri, cümlecik ve cümleler arasında ilgi kurmasıdır. Bazı sözcükler hem ilgeç, hem de bağlaç olarak kullanılır. Birçok dilci de, bağlaç ve ilgeç arasındaki ayrımı kesin çizgileri ile henüz belirleyememiştir. İlgeçlerle bağlaçlar arasındaki farkı daha belirgin olarak açıklayabilmek için şu örnekler verilebilir:

Hasan, Ali ve Esen dün İzmir'e gittiler.

Özne öbeği

Bu cümlede *Hasan, Ali ve Esen* eş görevli sözcüklerdir. Bu eş görevli sözcükler ve bağlacı ile birbirine bağlanmıştır.

Az konuşun, çok dinleyin ve büyüklerinize karşı saygılı olun.

cümle

cümle

cümle

Bu örnekte ve bağlacı cümleleri birbirine bağlamıştır. İlgeç olan cümlelerde, ilgeçler cümleden çıkarıldığı zaman cümlelerin anlamı bozulur. Bağlaçlar, cümleden çıkarıldığında cümlelerin anlamı bozulmaz.

Engin okula bisiklet **ile** gitti. Engin okula bisiklet ... gitti. (ilgeç)

Engin **ve** Ayşe okula gittiler. Engin ... Ayşe okula gittiler. (bağlaç)

İlgeçlerle bağlaçlar arasındaki farklar aşağıda vereceğimiz örneklerden sonra daha iyi anlaşılabilir.

ve

Çok sık kullanılan bir bağlaçtır. Cümle içinde oldukça değişik görevleri vardır.

Ad, sıfat, belirteç gibi aynı türde olan sözcükleri bağlar:

Serpil Hanımın gözleri, saçları ve dudakları çok güzeldi.

Cahit Bey dürüst, namuslu ve iyi bir insandır.

Çocuklar evin önünde ve arkasında top oynuyordu.

İnsanlar başarıya ulaşmak istiyorlarsa, çalışkan, zeki, akıllı ve dürüst olmak zorundalar.

Cümle ve cümlecikleri bağlar:

O gün eve çok yorgun geldi ve hemen kendini yatağa attı.

Derslerine çok iyi çalıştı ve sonunda başarıya ulaştı.

Yatmadan önce uzun süre gökyüzüne baktı ve sonra sessizce uyudu.

Çok çalışın, çok okuyun, çok düşünün ve söylediklerimi asla unutmayın.

Ödevlerinizi bu akşam yazın ve onları bana yarın getirin.

Ad, sıfat ve adıl tamlamalarında kullanılır:

Hasan'ın kalem ve defterleri sizde mi?

Anne ve baba sevgisi olmayan insanlara saygım yoktur.

Akıllı ve saygılı çocuklar daha başarılı olurlar.

Sizin ve bizim dünyalarımız birbirinden çok farklı.

Senin ve benim ortak yanlarımızı birleştirmemiz gerek.

İkilemeler arasında kullanılır:

Günlerce ve günlerce hep o sevdiği insanı bekledi.

Bu yağmursuz günler, aylarca ve aylarca sürdü.

Yıllarca ve yıllarca hep bu mutlu anı bekledim.

ve, ile bağlaçları bazen aynı anlamda kullanılır:

Hasan ve Mehmet sinemaya gittiler.

Ben en çok ağaçları ve çiçekleri severim.

Hasan ile Mehmet sinemaya gittiler.

Ben en çok ağaçlar ile çiçekleri severim.

Aynı görevde olan bazı sözcükleri ve cümleleri birbirine bağlarken eklerin ve eş görevli sözcüklerin bir kısmı kullanılmaz. Böylece anlatıma kıvraklık ve canlılık kazandırılır:

Babam her sabah odama girerdi, beni uyandırır, yanaklarımdan öperdi ve sonra işine giderdi.

Babam her sabah odama girer, beni uyandırır, yanaklarımdan öper ve sonra işe giderdi.

Orhan'ın, Turgut'un ve Serpil'in annesi dün bize geldi.

Orhan, Turgut ve Serpil'in annesi dün bize geldi.

gece eğitimi ve gündüz eğitimi → gece ve gündüz eğitimi

ilkokullar ve ortaokullar → ilk ve ortaokullar

ya, ya da, veya, yahut, veyahut

Bu beş bağlaç genellikle ayrı anlamda kullanılır. Eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini, cümle ve cümlecikleri bağlar.

ya, ya da

Bu iş ya olacak ya da olmayacak.

Sana bugün ya da yarın mutlaka geleceğim.

Bu önemli görevi Ali ya da Murat yapabilir.

Sana borcumu mark ya da dolar olarak ödeyeceğim.

veya

Pikniğe cumartesi veya pazar günü gideriz.

Bu yıl tatil için Marmaris'e veya Bodrum'a gitmek istiyorum.

Bu olaydan sonra üç veya dört yıl hapis cezası verirler.

Bu toplantıya sen veya ben, ikimizden birinin mutlaka katılması gerekiyor.

yahut

Bu adamla üç gün içinde evleneceksin yahut ömür boyu bekâr kalacaksın.

Bu işi yaparsan zengin olacaksın yahut ortak olacak zengin bir adam bulacaksın.

Bana yarın gel yahut birini gönder.

veyahut

Artık derslerine iyi çalış veyahut okulu bırak, bir işe gir.

Bu televizyonu tamir ettirelim veyahut bir yenisini alalım.

Yazın hep birlikte İzmir'e veyahut İstanbul'a gidelim.

ama, fakat, lâkin, ancak, yalnız

Bu bağlaçlar genellikle aynı anlamda ya da birbirine yakın anlamlarda kullanılır. *Ama, fakat, lâkin* bağlaçları Arapçadan Türkçeye geçmiştir. *Yalnız, ancak* bağlaçları Türkçedir. Bu bağlaçlar karşıt anlamlı cümle ve cümlecikleri bağlar, cümleler arasında sebep-sonuç ilişkileri kurar.

ama

Televizyon izlemek istiyorsun, **ama** ödevlerini yapmadın.
Güzel bir ev satın almak istiyorum, **ama** yeterli param yok.
Ben seni çok seviyorum, **ama** sen beni hiç sevmiyorsun.
Toplantıya zamanında gelmek istedim, **ama** trafik çok yoğundu.
Bu akşam sinemaya git, **ama** yarın erken kalk.

fakat

Seninle evlenmek istiyorum, **fakat** düğün yapacak param yok.
Üniversiteyi bitireceksin, **fakat** iş bulamayacaksın.
Çok iyi bir adamdı, **fakat** biraz tembeldi.
Bu kitabı tam üç kez okudum, **fakat** hiçbir şey anlamadım.
Arkadaşınla oyna, **fakat** asla kavga etme.

lâkin

Sana karşı hep iyi davrandım, **lâkin** sen bunu hiçbir zaman anlamadın.
İstediğim evi satın aldım, **lâkin** çok borçlandım.
Murat, derslerine çok çalışıyor, **lâkin** bir türlü başarılı olamıyor.
İstediğin parayı al, **lâkin** işi çabuk ve iyi yap.

ancak

Senin sözlerine hak veriyorum, **ancak** sen de beni bir kez dinlemelisin.
Çok çalışıyor, **ancak** bir türlü başarılı olamıyor.
Dün sergide çok güzel bir kadınla tanıştım, **ancak** onun kim olduğunu bilmiyorum.
Vaktin yok biliyorum, **ancak** yarın gelebilirsen çok iyi olur.
Seninle çok iyi anlaşabiliriz, **ancak** birbirimizin düşüncelerine saygılı olmamız gerek.
Onunla konuşabilirsin, **ancak** çok dikkatli ol.

yalnız

Bu bağlaç *ama, fakat, lâkin, ancak* bağlaçlarının yerine kullanılır. Bunun yanı sıra bir kavram ya da konuya ilgiyi çeker. Bazen bu sözcük, *sıfat* ve *belirteç* görevlerini de üstlenir.

sıfat : Kocası öldükten sonra, **yalnız** bir kadın olarak yaşadı.

belirteç : Bu yıl tatile **yalnız** gidiyorum.

Bana başka birşey söylemedi, **yalnız** bu olaya çok üzülmüştü.

Pikniğe yarın gidelim, **yalnız** sen beni erken uyandır.

Bu sınavı başarısın, **yalnız** çok çalışman gerek.

Sana borç verebilirim, **yalnız** en kısa zamanda bana geri ödemelisin.

Özgürce konuş, dilediğin gibi hareket et, **yalnız** terbiyeli ol!

çünkü, zira

Bu bağlaç sebep bildiren, konulara açıklık getiren cümle ve cümlecikleri bağlar. Genellikle birinci cümledeki yargılara, *çünkü* bağlacı ile başlayan ikinci cümleler açıklık getirir. *Zira* bağlacı, *çünkü* bağlacı ile aynı ve yakın anlamlarda kullanılır.

çünkü

Dün size gelemedik, **çünkü** çok işimiz vardı.

Sınavları başaramadın, **çünkü** hiç çalışmadın.

Toplantıya geç kaldım, **çünkü** trafik çok yoğundu.

Ben araba alamam, **çünkü** param yok.

zira

Ödevleri yapamadım, **zira** dün hasta oldum.

Bu yaz tatile çıkamayacağız, **zira** paramız yok.

Sen bu gece bizde kalamazsın, **zira** evde fazla yatak yok.

Yarın size gelemem, **zira** hiç vaktim yok.

hatta

Bu bağlaç, cümlelerin anlamlarını pekiştirerek bağlar.

Ayşen araba kullanmayı öğrendi; **hatta** Ankara'dan İstanbul'a araba ile gitti.

Marmaris'i çok beğendik; **hatta** iki gün orada kaldık.

Niyazi sınavlarda çok başarılı oldu; **hatta** ödül bile aldı.

İşlerim çok yoğun; **hatta** eşim ve çocuklarımla bile görüşemiyorum.

üstelik

Bu bağlaç, cümleleri pekiştirme yoluyla bağlar. Bazen, *hatta* ve *bile* bağlaçlarının görevlerini de üstlenir.

Dün çok yorgun ve hastaydım; **üstelik** bir de müdürden azar işittim.

Dün akşam yemekler çok güzeldi; **üstelik** güzel bir müzik vardı.

Hafta sonu bize pek çok misafir geldi; **üstelik** çocukları da çok yaramazdı.

Çok halsiz ve yorgunum; **üstelik** başım da ağrıyor.

Akşama kadar hiçbir iş yapmıyor; **üstelik** bir de maaşına zam istiyor.

Bu kentten ayrılamam; işim, annem, babam, **üstelik** nişanım da burada.

bile

Bu bağlaç, beklenmedik duygu ve olayları anlatan cümle ve cümlecikleri bağlar.

Doğum günü partime doksan iki yaşındaki dedem **bile** katıldı.

Henüz dört yaşında; piyano çalıyor, şarkı söylüyor, yazı **bile** yazıyor.

Haydar Bey trafik kazasından sonra hafızasını yitirmiş, kendi kızını **bile** tanımıyor.

Çok acele seyahate çıkmam gerekti, yanıma tıraş makinasını **bile** alamadım.

bile bağlacı kimi zaman *de* bağlacının yerini tutar.

Partiye dedem **de** geldi.

Bu sınavı kazansa **da** işe giremez.

Partiye dedem **bile** geldi.

Bu sınavı kazansa **bile** işe giremez.

yani

Bu bağlaç bir konuyu daha açık bir biçimde anlatmak için kullanılır.

Elimizde yeterince para yok; **yani** biz bu evi satın alamayız.

Ben bu yaz doktora tezimi hazırlayacağım; **yani** bu yaz tatile çıkamayacağım.

Bu adam geçmişte hırsızlık yapmış; **yani** sabıkalı biri.

Yani bağlacı bazen soru cümlelerinin başında kullanılır:

Yani bunca olaydan sonra, sen bu adamın dürüst biri olduğunu mu savunuyorsun?

Yani sen şimdi bu parayı vermeyecek misin?

Yani siz bu sene tatile çıkmak istemiyor musunuz?

meğer, meğerse, meğerki

Umulmayan, düşünölmeyen durumları anlatmak için kullanılır.

Biz onu akıllı biri sanırdık; **meğer** adam delinin biriymiş.

Bana zengin **biri** olduğunu söylemişti; **meğerse** tek kuruşu bile yokmuş.

Onu çok çalışkan bir insan sanırdık; **meğerki** tembelin biriymiş.

nitekim

Cümle aralarında ve cümle başlarında kullanılır. Cümleleri karşılaştırma, benzetme ve konuya açıklık getirme bakımından bağlar.

Bu adam dürüst biri değil; **nitekim** daha önce hırsızlık suçundan tutuklanmış.

Babam, bütün yaşamı boyunca sağlığına dikkat etti; **nitekim** tam doksan iki yıl yaşadı.

Onlara yağmur yağacağını önceden söylemiştim; **nitekim** bir saat sonra gerçekten yağmaya başladı.

örneğin, meselâ

Cümleleri bağlar. Bir konuyu açıklamak ve değişik örnekler vermek için kullanılır.

Başarmak için çok çalışmak gerek. **Örneğin** Naim Süleymanoğlu çok çalıştı, halterde dünya şampiyonu oldu.

Kuduz hastalığından korunmak için hayvanlara dikkat etmek gerekir. **Örneğin** kuduz mikrobiyozu özellikle köpek ve kedilerin ısırmasıyla insanlara geçer.

Öğretmenler doğru yolu göstermemeli, doğru yoldan bizzat gitmelidir. **Örneğin** ben sigara içmiyorum.

Örneğin sözcüğü yerine kimi zaman *mesalâ* sözcüğü kullanılır.

Örneğin ben sigara içmiyorum . = **Meselâ** ben sigara içmiyorum.

rağmen, karşın

Sözcük öbeklerini ve cümleleri bağlar. Karşıtlık anlamı verir.

Çok hasta olmama **rağmen**, bu toplantıya mutlaka katılacağım.

Bana söz vermenize **rağmen**, parayı henüz ödemediniz.

Yağmura **rağmen**, paltosuz, şemsiyesiz yola koyulduk.

Rağmen sözcüğü yerine bazen *karşın* sözcüğü de kullanılır.

Yolun kötü olmasına **rağmen**, arabayla ilerlemeye çalıştık.

Yolun kötü olmasına **karşın**, arabayla ilerlemeye çalıştık.

yoksa, aksi halde

Sözcük öbeklerini ve cümleleri karşıtlık anlamı ile bağlar.

İnsan sağlığına dikkat etmeli; **yoksa** sonunda çok pişman olur.

Ali Bey henüz gelmedi; **yoksa** ona davetiye yollanmadı mı?

Bana borcunu zamanında öde; **yoksa** seni mahkemeye veririm.

yoksa sözcüğünün yerine bazen *aksi halde* sözcüğü de kullanılır.

Bana verdiğin sözü tut; **yoksa** çok pişman olursun!

Bana verdiğin sözü tut; **aksi halde** çok pişman olursun!

bari, hiç olmazsa, hiç değilse

Bu bağlaçlar cümleleri koşul anlamlarıyla bağlar.

Çok açsın, **bari** bir şeyler ye de öyle yat.

Çok yorgunsun, **hiç olmazsa** biraz dinleniver.

Baktın işler kötüye gidiyor, **hiç olmazsa** bana bir haber verseydin!

Madem benimle gelmeyecektin, **hiç değilse** önceden bir haber verseydin!

da (de)

Türkçede çok kullanılan bir bağlaçtır. Cümlede kullanıldığı duruma göre pek çok değişik anlam üstlenir. Cümleleri, sözcük öbeklerini, aynı türden sözcükleri bağlar. Genellikle bir kavrama eşitlik, katılma, benzerlik anlamları kazandırır. Bazen de cümledeki anlamları pekiştirir. Bu bağlacın üstlendiği görevlerden bazıları şunlardır:

Eşit özneleri bağlar:

Toplantıya Hasan **da**, Ayşe **de** katıldı.

Bu işi sen **de**, ben **de** yapamayız.

Cümleleri bağlar:

Şirket önce para kazansın **da**, sonra sizin maaşınıza zam yaparız.

Beni duyuyorsun **da**, neden cevap vermiyorsun?

Ankara'ya kadar geliyorsun **da**, niçin bana uğramıyorsun?

Sen okulu bitir **de**, nasıl olsa sana bir iş buluruz.

Bu cümleler arasından **de** bağlacı çıkarılınca iki ayrı cümle oluşur:

Şirket önce para kazansın. Sonra sizin maaşınıza zam yaparız.

Sıralı cümlelerde kısa anlatım kurar:

Bu işi sen yapamazsın, ben yapamam, Ahmet de yapamaz.

Bu işi sen **de**, ben **de**, Ahmet **de** yapamaz.

Onu buraya getir, bunu buraya getir, şunu buraya getir hepsini buraya getir.

Onu **da**, bunu **da**, şunu **da**, hepsini buraya getir.

Cümleler, arasında neden-sonuç ilişkisi kurar.

Mektubu aç **da** okuyalım.

Bize gel **de** ders çalışalım.

Biraz hızlı gidelim **de** toplantıya zamanında yetişelim.

İkilemeleri bağlayarak anlatımı pekiştirir:

Çok susamıştım, suyu içtim **de** içtim.

Adam çok öfkeliydi, sabaha kadar bağırdı **da** bağırdı.

Sınavları başarmak için çalıştı **da** çalıştı.

da (de) Bağlacının Üstlendiği Anlamlar:

azarlama

Sen önce kendi hatanı bil **de** sonra başkalarını eleştir.

İşini dikkatli yap **da** bir daha hata olmasın.

korkutma, tehdit

Geleceği varsa, göreceği **de** var!

Gel **de** sana gününü göstereyim!

Borcunu ödeme **de** sonunun ne olacağını gör!

şaşkınlık, hayret

Sen **de** mi Brütüs?

Siz **de** mi buradasınız?

Sen **de** mi hırsızlık yaptın?

küçümseme

Adam olacak **da** para kazanacak!

Büyüyecek **de** beni yenecek!

Seçime girecek **de** bakan olacak!

yakınma, sitem

İzmir'e kadar gelmiş **de** bana uğramamış.

Parası varmış **da** çocuklarına hiç yardım etmemiş.

Evlenmiş **de** bize hiç haber vermemiş.

övgü, beğenme

Bahçeleri ne **de** güzel yapmışlar!

Fasulye **de** çok güzel olmuş, pilav **da**!

Ev **de** ev olmuş, böyle güzelini görmedim!

da (de) bağlacı koşullu eylemlerden sonra *bile* ve *dahi* bağlaçlarının anlamını verir:

Çağırsan **da** gelmez.

İstanbul'a gelsem **de** sana uğramam.

Çağırsan **bile** gelmez.

İstanbul'a gelsem **bile** sana uğramam.

Çağırsan **dahi** gelmez.

İstanbul'a gelsem **dahi** sana uğramam.

da (de) Bağlacının ve -da (-de) Ekinin Yazımı

da (de) bağlacı yazım sırasında genellikle ad durum eki *-da (-de)* ile birbirine karıştırılır. Ad durum eki durumundaki *-da (de)* sözcüklere bitişik, *da (de)* bağlacı ise ayrı yazılır.

Ad durum eki *-da (de)* nerede, kimde, ne zaman sorularına cevap verir:

Kimde kalem var?

Orhan'**da** kalem var.

Nerede masa var?

Ev**de** masa var.

Ne zaman geleceksin?

Saat **onda** geleceğim.

da (de) bağlacı ek değil ayrı bir sözcüktür. Sözcüklerden sonra gelir ve ayrı yazılır. **de** bağlacı genellikle eylemlerden sonra gelir. Ad durum eki *-da (-de)* eylemlerden sonra gelmez. Bu nedenle eylemlerden sonra gelen bütün *da (de)*'ler bağlaç olduğu için ayrı yazılır.

Gel **de** ders çalışalım.

Erken yat **da**, sabahleyin erken uyanırsın.

da (de) bağlacı adlardan sonra geldiğinde *de* ayrı yazılır.

Partiye Orhan **da** geldi.

(Partiye Orhan **dahi** geldi.)

Sen **de** bize katıl.

(Başkaları partiye katılıyor, sen **de** bize katıl.)

Pasta **da** çok güzelmiş.

(Başka şeyler gibi pasta **da** çok güzelmiş.)

da (de) bağlacı ünlü uyumu kuralına uyar. Ünsüz benzeşmesi kuralına uymaz.
-da (-de) eki ünlü uyumu ve ünsüz benzeşmesi kurallarına uyar.

da (de) bağlacı → Paris'e **de** gittik.
-da (-de) eki → Paris'te kalıyoruz.

dahi

Bu bağlaç *de* bağlacının anlamını üstlenir.

Bu sorunları ben **dahi** çözemem. Sizi artık ben **dahi** kurtaramam.
Bu sorunları ben **de** çözemem. Sizi artık ben **de** kurtaramam.

ki

ki bağlacı genellikle cümleleri bağlar ve cümleler arasında sebep-sonuç ilişkileri kurar.

Bu akşam bize gelin **ki**, oturup biraz sohbet edelim.
Öyle sanıyorum **ki**, sen bu sınavı başaramayacaksın.
Biz inanıyoruz **ki**, gelecek günler daha iyi olacak.
Bugün öyle yorulduğum **ki**, akşam hiçbir yere gidecek halim kalmadı.
Geçen yıl dediler **ki** enflasyon bir yıl içinde yüzde yirmiye düşecek.

ki bağlacı bazen cümle başındaki eylemlerden sonra gelir:

Baktım **ki** arkadaşlarım birden bire yok olmuş.
Desem **ki** sen dünyanın en güzel kadınısın!
Bilsem **ki** sen bu parayla iş yapacaksın, hepsini sana veririm.
De **ki** ölümden sonra yine hayat vardır.

Soru cümlelerinden sonra kullanılır:

Bu akşam partiye gitsem mi **ki**?
Acaba bakanlığa bir mektup yazsak mı **ki**?
Size göre bu kumaş güzel mi **ki**?

Bazen **ki** bağlacından sonra ikinci cümle söylenmez:

Bu iş bana o kadar kolay geldi **ki**... (hemen yaptım)

Hiç kimsenin bir şey yaptığı yok **ki**... (işler düzelsin)

Senin de bir şey bildiğin yok **ki**... (bu işi yapabilesin)

Yeni evimiz öyle güzel oldu **ki**... (herkes onu çok beğeniyor)

Ad ve ad soylu sözcüklerden sonra gelir:

Öyle bir adam **ki**, dünyada eşi benzeri az bulunur.

O kadar güzel **ki**, daha güzelini hiç görmedim!

Sen **ki** bana söz vermiştin!

Siz **ki** benim en güvendiğim kişilersiniz!

ki bağlacının kullanılışına **Orhan Veli**'nin şu şiiri güzel bir örnektir.

DEĞİL

Bilmem **ki** nasıl anlatsam;

Nasıl, nasıl size derdimi!

Bir dert **ki** yürekler acısı

Bir dert **ki** düşman başına

Gönül yarası desem...

Değil!

Ekmek parası desem...

Değil!

Bir dert **ki**...

Dayanılır şey değil.

ki bağlacı ve -ki ilgi ekinin yazımı

ki bağlacı ve -ki ilgi eki ünlü uyumu kuralına uymaz, ancak dünkü ve bugünkü sözcüklerinden sonra -ki ilgi adılı -kü biçimine dönüşür. **ki** bağlacı sözcük olduğu için ayrı yazılır. İlgi eki -ki sözcüklere bitişik yazılır.

bağlacı : Sen **ki** benim en yakın dostumsun.

Ben **ki** seni çok sevmiştim.

ilgi eki : Sendeki kalemi bana ver.

Bendeki her şey senin sayılır.

-ki ilgi ekini **ki** bağlacından ayırt etmek için **neredeki, ne zamanki, kiminki** soruları sorulur.

Neredeki adam?	Sokaktaki adam.	(sokakta duran adam)
Neredeki masa?	Odadaki masa.	(odada duran masa)
Bu kalem kiminki?	Bu kalem benimki.	(bana ait)
Bu silgi kiminki?	Bu silgi seninki.	(sana ait)
Bu ekmek ne zamanki?	Bu ekmek bugünkü.	(bugüne ait)
Bu pasta ne zamanki?	Bu pasta dünkü.	(düne ait)

ki bağlacı ile birleşmiş bazı bağlaçlar vardır. Bu bağlaçlardan bazıları *ki* bağlacıyla bitişik yazılır:

oysaki, halbuki, sanki, mademki, çünkü

Bu bağlaçlar dışında **ki** bağlacıyla birlikte kullanılan öteki bağlaçlar ayrı yazılır: demek **ki**, farzet **ki**, yeter **ki**, kaldı **ki**, öyle **ki**, şöyle **ki**, tut **ki**, şu var **ki**... gibi.

Bu bağlaçlara şu örnekler verilebilir:

oysa, oysaki

Cümleleri karşıt anlamlarla bağlar:

Biz cephede ölümle burun buruna düşmana karşı savaşıyorduk, **oysa** bizi savaşa yollayanlar televizyon karşısında rahat koltuklarında bizi izliyorlardı.

Engin çok güzel piyano çalıyor; **oysa** henüz dört yaşında.

Ben sana çok güvenmiştim; **oysaki** sen beni aldattın.

Sınavlarda başarılı olamadım; **oysaki** çok çalışmıştım.

halbuki

Bu bağlaç, **oysa** ve **oysaki** sözcükleri ile aynı anlamdadır:

Yapraklar nedense sararmamıştı; **halbuki** artık sonbahar gelmişti.

Yapraklar nedense sararmamıştı; **oysa** artık sonbahar gelmişti.

Yapraklar nedense sararmamıştı; **oysaki** artık sonbahar gelmişti.

Murat Bey hırsızlık yapmış; **halbuki** herkes onu dürüst biri sanırdı.

Murat Bey hırsızlık yapmış; **oysa** herkes onu dürüst biri sanırdı.

Murat Bey hırsızlık yapmış; **oysaki** herkes onu dürüst biri sanırdı.

sanki

Cümleleri ve sözcük öbeklerini tahmin ve olasılık anlamlarıyla bağlar.

Selma dün akşam yemekte **sanki** beni hiç tanıymıyormuş gibi davrandı.

Başkalarını kötüleme **sanki** sen daha iyi bir adam mısın?

Bu kadını **sanki** bir yerden tanıyorum.

Bu müziği **sanki** bir kez daha dinlemiştim.

ki bağlacı ile kullanılan öteki bağlaçlara şu örnekler verilebilir:

Bu kez sınavı başarmış; **demek ki** iyi çalışmış.

Biz bu engeli de aşarız; **yeter ki** siz dikkatli olun.

Bugün işim çok; **kaldı ki** biraz da hastayım, bu toplantıya katılamam.

Seni seviyorum; **öyle ki** senin için canımı bile veririm.

Bu işin hatalı olduğuna ben de inanıyorum; **gel gör ki** patron böyle yapmamızı istiyor.

Sana yardımcı olmak isterdim; **ne çare ki** benim de param yok.

Bu sorunu çözdük; **şöyle ki** yarın hepiniz ücretlerinizi zamanında alacaksınız.

Bence riske girmeyelim; **tut ki** işler iyi gitmedi. O zaman ne yapacağız?

Bu binayı kentin en yüksek yerine yapın; **ta ki** en uzak yerden bile görünsün.

YİNELENEN BAĞLAÇLAR

Bazı sözcükler yinelenerek bağlaç olarak kullanılır. Bu bağlaçlardan bazıları şunlardır:

ne.....ne

Çok kullanılan bu bağlaç, eş görevli, karşıt anlamlı sözcükleri ve cümleleri bağlar. Genellikle cümleye olumsuz bir anlam kazandırır.

Uzun zamandan beri annemden **ne** bir mektup, **ne** bir haber alıyorum.

Hava çok sıcaktı; yanımızda **ne** yiyecek, **ne** su kalmıştı.

Çölün ortasında yürüyorduk, çevrede **ne** bir ev, **ne** bir insan, **ne** bir ağaç, **ne** bir hayvan hiçbir şey gözüküyordu.

Sizi **ne** eşiniz aradı, **ne** çocuklarınız.

ne.....ne bağlacı kısa anlatımı sağlar:

Ne arabaya bindim, **ne** otobüse bindim, okula yürüyerek gittim.

Ne arabaya, **ne** otobüse bindim.

Ne arabaya bindim, **ne** otobüse.

ne.....ne bağlacı bazı deyimlerde kalıplaşmış olarak kullanılır:

Ne şiş yansın, **ne** kebab.

Ne kokar, **ne** bulaşır.

Ne çaldın yüzüme, **ne** çalayım yüzüne?

Ne benden sana bazlama, **ne** senden bana gözleme.

Ne bilirim, **ne** gördüm, deveyi yeden ölsün.

Ne ölü görmüş ağlamış, **ne** düğün görmüş oynamış.

ne.....ne bağlacı bazen **de** bağlacı ile kullanılır:

Bana **ne** borcunu verdi **ne de** malı iade etti.

Kardeşim bana **ne** mektup yazıyor **ne de** telefon ediyor.

Bugün **ne** kitap okudum **ne de** ders çalıştım.

ne.....ne bağlacı bazen **de.....de** bağlacının anlamını üstlenir.

Bu görevi **ne** sen, **ne** ben yapabiliriz.

Bu görevi sen **de**, ben **de** yapamayız.

Çölde **ne** ev, **ne** insan, **ne de** hayvan vardı.

Çölde ev **de**, insan **da**, hayvan **da** yoktu.

hem.....hem, hem de

Eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini, cümleleri bağlar. Eşitlik, karşıtlık ve birlikte olma anlamları verir.

Hem masayı, **hem** koltukları satın alıyorum.

Halil **hem** çalışıyor, **hem** okuyor.

İşçiler **hem** çok para istiyor, **hem** çalışmıyor.

Geziye giderken **hem** çocukları, **hem** hanımı birlikte götürmek istiyorum.

Adam **hem** konuşuyor, **hem** keman çalıyor, **hem** oynuyor, **hem** gözleri ile salonu kontrol ediyordu.

hem.....hem bağlacı **de** bağlacı ile kullanılır:

Hem yemek yemiyor, **hem** ilaç almıyor, **hem de** iyileşmeyi bekliyor.

Hamdi Bey **hem** dürüst, **hem** namuslu, **hem de** çok çalışkan bir insandır.

Bana **hem** para vermiyorsunuz, **hem de** çok çalıştırmak istiyorsunuz.

hem.....hem bağlacı deyimlerde kalıplaşmış olarak kullanılır:

Hem camide, **hem** kilisede mum yokmuş.

Hem kel, **hem** fodul.

Hem nalına, **hem** mihına.

Hem suçlu, **hem** güçlü.

Hem ziyaret, **hem** ticaret.

gerek.....gerek (gerekse)

Sözcük öbeklerini ve cümleleri bağlar. Eşitlik ve seçme anlamını verir.

Gerek gece çalış, **gerek** gündüz çalış, bu işi iki gün içinde yap.

Gerek memurlar, **gerek** işçiler, hepimiz devletin çıkarlarını düşünmek zorundayız.

Gerek mektup yaz, **gerek** telefon et, annene hemen haber ulaştır.

Gerek uçakla, **gerekse** otobüsle olsun, ben yolculuğu çok severim.

Konuklar **gerek** bugün gelsinler, **gerekse** yarın, biz onları ağırlamaya hazırız.

ister.....İster (isterse)

Bu bağlaç genellikle **gerek.....gerek** bağlacı ile aynı anlamda kullanılır.

Gerek gece çalış, **gerek** gündüz çalış; bu işi iki gün içinde yap.

İster gece çalış, **ister** gündüz çalış; bu işi iki gün içinde yap.

İster bugün gel, **ister** yarın, ben her zaman evdeyim.

Emine **ister** evde kalsın, **isterse** bizimle gelsin.

Bütün insanlar **ister** Türk, **ister** Alman, **ister** Fransız, **ister** Afrikalı olsun, hepimiz çevremizi ve dünyamızı korumakla görevliyiz.

olsun.....olsun

Sözcük öbeklerini ve cümleleri eşitlik ve karşıtlık anlamıyla bağlar.

Zengin **olsun**, fakir **olsun** hepimizi aynı Tanrı yaratmıştır.

Küçük **olsun**, büyük **olsun** herkes Ali Beyi çok severdi.

İyi günde **olsun**, kötü günde **olsun**, sağlıkta **olsun**, hastalıkta **olsun** ben hep senin yanında olacağım.

Bu servet bana gökten inmedi. Gece **olsun**, gündüz **olsun** hep çalıştım.

kâh.....kâh

Sözcük öbeklerini ve cümleleri karşıtlık ve bazen anlamlarıyla bağlar.

Kayık büyük dalgaların üstünde **kâh** bir o yana, **kâh** bu yana sallanıp duruyordu.

Hüsnü Beye güvenilmez, **kâh** bizden yana, **kâh** başkalarından yana olur.

Genç kadın **kâh** gülüyor, **kâh** ağlıyor; büyük bir şok geçiriyordu.

Dünya dört mevsimdir, **kâh** yağmur, **kâh** kar yağar; **kâh** çiçek açar, **kâh** yapraklar dökülür.

kâh.....kâh bağlacı yerine **bazen** sözcüğü de kullanılır.

Kâh yağmur yağar, **kâh** kar : Bazen yağmur yağar, bazen kar.

Kâh güler, **kâh** ağlar : Bazen güler, bazen ağlar.

ya.....ya

Sözcük öbeklerini cümleleri karşıtlık, seçme, oranlama anlamlarıyla bağlar.

Bu iş **ya** olacak, **ya** olmayacak.

Ya çalışacak bu sınavı başaracaksın, **ya** sınıfta kalacaksın.

Bu işin sonunda **ya** iyi para kazanırız, **ya** iflas eder şirketi kapatırız.

ya.....ya bağlacı **de** bağlacıyla da kullanılır:

Ya seninle evlenirim **ya da** kendimi öldürürüm.

Ya bugün benimle gelirsin **ya da** ömür boyu burada kalırsın.

ya....ya bağlacı kalıplaşmış olarak deyimlerde kullanılır:

Ya bu deveyi gütmeli, **ya da** bu diyardan gitmeli.

Ya dayak yememiş, **ya** sayı saymayı bilmiyor.

Ya deve, **ya** deveci.

Ya devlet başa, **ya** kuzgun leşe.

UNUTMAYINIZ!

BAĞLAÇLAR

Bağlaçlar, eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini ve cümleleri birbirine bağlayan sözcüklerdir.

• Eş görevli sözcüklerle kullanılan bağlaçlar:

"Bugün pazardan **elma, portakal, mandalina** ve **muz** aldım." cümlesinde elma, portakal, mandalina ve muz sözcükleri eş görevli sözcüklerdir.

Mehmet, Esen ve Engin yarın İstanbul'a gidecekler.

Sen ya da **ben** bu işi mutlaka halledeceğiz.

• Sözcük öbekleri ile kullanılan bağlaçlar:

Ayşenlerin evlerinin önünde ya da **deniz kıyısındaki iskelede** seni bekliyorum.

• Cümleler ile kullanılan bağlaçlar:

Bana borcunu hemen öde **yoksa** yasal yollara başvururum.

da (de) bağlacı :

a) Sözcük olduğu için ayrı yazılır.

b) Cümleden çıkarıldığı zaman genellikle anlam bozulmaz:

Oku **da** adam ol.

→ Oku adam ol.

Bize gel **de** sinemaya gidelim. → Bize gel, sinemaya gidelim.

Kimi zaman da (de) bağlacı, cümleden çıkarılınca anlam bozulur ya da eksik kalır:

Sen **de** mi Brütüs?

→ Sen mi Brütüs?

Yarın o **da** mı geliyor? → Yarın o mu geliyor?

c) da(de) bağlacı ayrı yazıldığı için ünsüz benzeşmesine uymaz. Yalnızca büyük ünlü uyumuna uyar.

Dün sergiye **de**, tiyatroya **da** gidemedik.

-da (-de) eki :

a) Sözcüklerle bitişik yazılır.

b) Nerede, ne zaman, kimde sorularına cevap verir.

Nerede oturuyorsun?

Ankara'da oturuyorum.

Kimde kalem var?

Bende var.

Ne zaman gidiyorsun?

Bugün saat 5'te.

c) Büyük ünlü uyumu ve ünsüz benzeşmesine uyar.

İstanbul'da ve Paris'te birer hafta kaldık.

ki bağlacı:

- a) Sözcük olduğu için ayrı yazılır.
- b) Genellikle tümceleri bağlar ve cümleler arasında sebep-sonuç ilişkisi kurar.
- e) Büyük ünlü uyumuna uymaz.

Ben **ki** sana değer vermiştim.

-ki eki:

- a) Sözcüklere bitişik yazılır.
- b) Büyük ünlü uyumuna uymaz (dünkü ve bugünkü sözcükleri dışında).

Sendeki kalemi kullanabilir miyim?

-ki ekini ve ki bağlacını ayırt etmek için **neredeki**, **ne zamanki** ve **kiminki** soruları sorulur.

Neredeki çocuk?	Okuldaki çocuk.
Ne zamanki yemek?	Akşamki yemek.
Bu çanta kiminki?	Bu çanta onunki.

ki bağlacı ile birleşmiş bazı bağlaçlar vardır: *oysaki, halbuki, sanki, mademki, çünkü*

Mademki ısrar ediyorsun, seninle sinemaya geliyorum.

ki bağlacı ile ayrı yazılan bağlaçlar: *demek ki, farzet ki, yeter ki, kaldı ki, öyle ki, şöyle ki, tut ki, şu var ki*

Çok yorgunum, öyle **ki** yemek yiyecek halim bile yok.

(**Öyle** yorgunum **ki** yemek yiyecek halim bile yok.)

İlgeçler ve Bağlaçlar

Eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini ve cümleleri birbirlerine bağlayan ilgeçler de bağlaç görevini üstlenirler.

Eş Görevli Sözcükler:

Ayşen, Birsen ve Ahsen **gibi** iyi kızlar görmedim. (bağlaç)

Arzu **gibi** güzel kız görmedim. (ilgeç)

Cümleler:

Çocuklara hiç yemek vermedi, **üstelik** onları çok kötü dövdü. (bağlaç)

Çocuklara yemek vermediği **gibi** onları çok kötü dövdü. (bağlaç)

ÜNLEM

Sevinme, üzüme, kızma, korku, şaşkınlık gibi duyguları belirten, doğa seslerini yansıtan ve bir kimseyi çağırmak için kullanılan sözcüklere **ünlem** denir. Ünlemler genellikle şu bölümlere ayrılır:

ÜNLEM OLAN SÖZCÜKLER (ÜNLEM SOYLU SÖZCÜKLER)

Bu ünlemler anlamlarına göre ikiye ayrılır.

- Bir kimseye seslenmeye, onu çağırmaya yarayan ünlemler:

Oradan çekilsene **be!**

Yol versene **be!**

Hırsızlık, sana göre bir iş miydi **be** abi!

Eee, yaptıkların yeter artık!

Eee, hep seni mi dinleyeceğiz!

Ha, evet anladım!

Ha, onu mu sordun!

Haydi, gidelim!

Hey, buraya baksana!

Hı, demek bu işi o yapmış!

Hişt, buraya bakar mısın?

- Sevinç, üzüntü, kızgınlık, korku, şaşkınlık gibi duyguları belirten ünlemler:

A, ne kadar güzel bir manzara!

Aaa, bu arabanın boyasına ne olmuş!

Aman sakın size bir şey olmasın!

Aman yarabbi, gerçekten çok korkunç bir kaza!

Ay, başım çok ağrıyor!

Bravo, çok güzel bir iş yaptın!

Eh, sonunda bizim iş oldu!

Ey Türk gençliği!

Eyvah, yine lâstik patladı!

Eyvah, çocuk pencereden düşecek!

Hoppala, bu da nereden çıktı!

Oh, nihayet rahat bir nefes alabildik!

Oooh, sonunda suçlu cezasını buldu!

Of, bu adam da başımıza belâ oldu!

Of, bu ne biçim iş! Soğuktan hepimiz hasta olduk.

Üf canım yandı!

Üff ne sıkıcı bir yer!

Vah vah! Hasanların evini hırsız soymuş.

Abiniz ölmüş, **vah vah** başınız sağ olsun!

ÜNLEM OLARAK KULLANILAN SÖZCÜKLER

Bazı sözcükler aslen ünlem olmadıkları halde ünlem görevini üstlenir. Bir seslenme veya bir başkasına hitap sırasında adlar ünlem olarak kullanılır.

Nejdet! Ahmet! Gülser Hanım! Hasan Bey! gibi.

Sevinç, üzüntü, şaşkınlık, acıma, korku gibi duygular sırasında bazı adlar ünlem görevini üstlenir.

Aferin, çok güzel bir iş başardın!

Allah! Allah! Bu adam ne yapmak istiyor!

Ayol, bu adam da kim!

Sakin anneme bir şey olmasın!

Tanrım, ben şimdi ne yapacağım!

Yarabbi! Sen bana güç ver.

Yazık, çok genç yaşta öldü!

Sıfatlar ünlem biçiminde kullanılır:

Zavallı kadıncağız! Alçak adam! Ahmak çocuk! gibi.

Belirteçler ünlem görevini üstlenir:

İleri doğru gidin! Buraya gelin! Çabuk giyinin ! gibi.

YANSIMA ÜNLEMLERİ

Doğa seslerini yansıtan ve hayvan seslerinin taklidine dayanan sözcüklerdir:

Ormanda kuşlar **cıvı! cıvı!** ötüşüyordu.

Güm, güm, güm! Yerin altından sesler geliyordu.

Şelâlenin suları **gürül gürül** akıyordu.

Bizi görünce köpekler **hav! hav!** diye havlamaya başladılar.

Odun **küt!** diye düştü.

Küçük kuzular **me!... me!** ... diye bağırdılar.

Kedi sabaha kadar **miyav! miyav!** diye bağırdı.

Tak, tak, tak! Birden bire kapı vuruldu.

Tık, tık, tık! Hafif bir ayak sesi duyuldu.

Tırk! diye şişenin kapağını açtı.

ÜNLEM ÖBEKLERİ

Bu ünlemler birden çok sözcükten oluşur:

Allah aşkına, artık bu işi bitiriver!

Aman Tanrım, bu ne güzel manzara!

Aman Yarabbi, başıma bunlar da mı gelecekti!

Bırak Allahımı seversen, sen bu işi yapamazsın!

Hadi canım sen de, sen bu işten ne anlarsın!

Hadi oradan, seni bir daha buralarda görmeyeyim!

EYLEMLER

Eylemde Çatı, Bileşik Zamanlı Eylemler, Ek Eylem, Eylemsiler ve Yardımcı Eylemler

Bir iş, oluş, hareket, durum bildiren, kişi ve zaman kavramı veren sözcüklere **eylem** denir. Sözcük türleri içerisinde en önemli öge eylemlerdir. Çünkü eylemler, tanımdan da anlaşılacağı gibi varlıkların yaptıkları işleri, oluşları, hareketleri ve içinde bulundukları durumları bildirirken, kişi, zaman ve yargı kavramları verir. Eylemlerin bildirdikleri kavramlara şu örnekler verilebilir.

- iş** : okumak, yemek, içmek, bulaşık yıkamak, duş almak...
- oluş** : büyümek, küçülme, yaşlanmak, geşemek, güzelleşmek...
- hareket** : gelmek, gitmek, koşmak, atlamak, yüzmek...
- durum** : bulunmak, durmak, korkmak, oturmak, uyumak...

Dilimizde bütün eylemler ve bu eylemlerden türemiş sözcükler genellikle Türkçedir. Ancak, pek az sayıda *mektuplaşmak*, *selâmlaşmak* gibi yabancı sözcüklerden türeyen eylemler yabancı kökenlidir.

Sözcük türleri arasında eylemlerin çok özel ve önemli bir yeri vardır. Çünkü eylemler *yüklem* oldukları zaman tek başlarına bir cümle oluşturabilirler. Özne, tümleç gibi diğer cümle öğelerinde böyle bir durum görülmez. Örneğin "*Yapabildim.*" sözcüğü tek başına bir cümledir ve özne, kişi, zaman kavramı taşımaktadır. Cümlede bulunan öğeler içinde ikinci dereceden önemli olan *öznenin* tek başına bir cümle kurabilme imkânı yoktur.

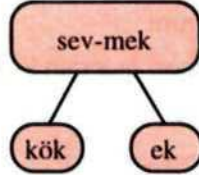
Türkçede eylemlerin işleniş düzeni, matematik gibi sağlam bir yapıya dayanmaktadır. Eylemler konusunda, sırayla aşağıda belirtilen konular işlenecektir:

Eylemin yapısı

- Eylemde çatı
- Eylem çekimi ve kipler
- Bileşik zamanlı eylemler
- Ek eylem ve var, yok sözcükleri
- Eylemsiler (eylemlilikler, ortaçlar, ulaçlar)
- Ulaçlı bileşik eylemler
- Yardımcı eylemler (olmak, etmek, eylemek ve kılmak)

EYLEMİN YAPISI

Eylem kök ve eklerden oluşur.

Yalın eylem kökü daha küçük anlamlı birimlere bölünmez. Türkçede eylem kökü değişmez, eylem köklerine gelen ekler değişir. Eylem köklerine gelen *-mak, -mek* ekleri *eylemlilik* (matar) ekidir. Eylemlilik, eylemin adıdır.

sevmek, bilmek, görmek, gelmek gibi sözcükler eylem adıdır ve bu sözcükler ad olarak kabul edilir.

Eylem Kökü

Eylemlerden *-mak, -mek* eki çıkarılınca geriye eylem kökü kalır:

sev-, bil-, gör-, gel- ... gibi.

Eylem Gövdesi

Eylem köküne yapım ekleri getirilirse, türetilen yeni gövdeye eylem gövdesi denir:

sevil-mek, sevdirt-mek, sevin-mek, sevdirt-mek... gibi.

sev-	:	eylem kökü
sevil-	:	eylem gövdesi

Eylem kökü daha küçük anlamlı birimlere bölünmez. Eylem gövdesi daha küçük anlamlı birimlere bölünür.

sevindirilmek eyleminde eylem gövdesi şu anlamlı birimlere bölünebilir:

sev-in-dir-il-mek, sev-in-dir-mek, sev-in-mek, sev-mek

sevindirilmek eyleminde eylem kökü en küçük anlamlı birim olan *sev-* köküdür. Bu eylem kökü daha küçük anlamlı birimlere bölünemez.

Eylemde Kişi ve Zaman Kavramı

Eylem köklerine gelen çekim ekleri eylemin kişisini ve zamanını belirler.

sev-iyor-um	→	birinci tekil kişi	:	1.t.k,
sev-iyor-sun	→	ikinci tekil kişi	:	2.t.k,
sev-iyor	→	üçüncü tekil kişi	:	3.t.k,
sev-iyor-uz	→	birinci çoğul kişi	:	1.ç.k,
sev-iyor-sunuz	→	ikinci çoğul kişi	:	2.ç.k,
sev-iyor-lar	→	üçüncü çoğul kişi	:	3.ç.k,

ben
sen
o
biz
siz
onlar

sevmek eyleminin çekiminde eylemin kişisini ve zamanını belirleyen ekler şunlardır:

Kişi kavramı veren ekler → -um, -sun, -uz, -sunuz, -lar

Zaman kavramı veren ek → -iyor (şimdiki zaman eki)

EYLEMDE ÇATI

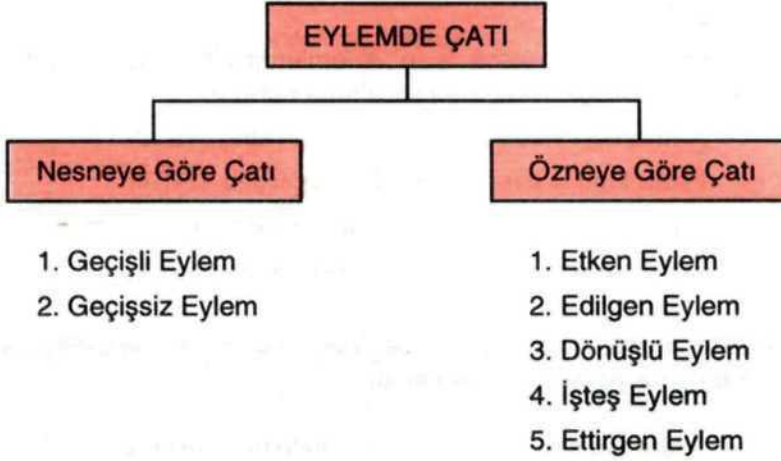
Geçişli ve Geçişsiz Eylemler

Etken, Edilgen, Dönüşlü, İşteş, Ettirgen Eylemler

Eylemlerin nesne alıp almadıklarına ya da öznelere durumuna göre çatı eklerinin eylem kök ya da gövdelerine getirilerek bir yeni eylem türetilmesine **çatı** denir.

yaz-mak, yaz-ıl-mak, yaz-ış-mak, yaz-dır-mak, yaz-dır-t-mak, yaz-dır-ıl-mak gibi.

Türkçede çatı, eylemlerin nesne alıp almadıklarına göre ikiye ve öznelerin durumuna göre beşe ayrılır:

NESNEYE GÖRE ÇATI

Geçişli ve Geçişsiz Eylemler

Türkçede eylemlerin bazıları nesne alır, bazıları almaz.

Esen mektupları yazdı. (Nesne var.)

Esen erkenden uyudu. (Nesne yok.)

Eylemlerin nesne alıp almamaları doğal yapılarında vardır. Eylemler bu özelliklerine göre ikiye ayrılır:

- Geçişli eylemler (Nesne alan eylemler)
- Geçişsiz eylemler (Nesne almayan eylemler)

GEÇİŞLİ EYLEMLER

Öznenin yaptığı iş, canlı ya da cansız başka bir varlığı etkiliyorsa bu eylemlere **geçişli eylemler** denir.

"Ahmet arabayı yıkıyor." Cümlesinde Ahmet'in yaptığı iş arabayı etkilemektedir. Bu nedenle yıkamak eylemi geçişli bir eylemdir. Bu cümlede araba sözcüğü öznenin yaptığı işi belirtmekte ve eylemin anlamını tamamlamaktadır. Bu cümleden araba sözcüğünü çıkarttığımız zaman oluşan, "Ahmet yıkıyor." cümlesinde Ahmet'in neyi yıkadığı belirsizdir.

Nesne

Geçişli eylemin anlamını tamamlayan yalın ya da belirtme durumunda bulunan sözcüğe **nesne** denir. Bu cümlede *araba* sözcüğü nesnedir ve belirtme durumu eki almıştır.

Geçişli eylemleri kısaca *nesne* alan eylemlerdir, diye tanımlayabiliriz. Bir cümlede nesneyi bulmak için *neyi, kimi* sorularını sorarız.

Ahmet neyi yıkadı? → Ahmet **arabayı** yıkadı.

Fatma kimi seviyor? → Fatma **çocuğu** seviyor.

Nurten neyi suluyor? → Nurten **çiçeği** suluyor.

Polis kimi yakaladı? → Polis **hırsızı** yakaladı.

Bu cümlelerde *araba, çocuk, çiçek* ve *hırsız* sözcükleri nesnedir. Nesneler yalın durumda bulunur ya da belirtme eki alır:

Yalın durum

Ahmet **araba** kullandı.

Fatma **çocuk** seviyor.

Nurten **çiçek** suluyor.

Polis **hırsız** yakaladı.

Belirtme durumu

Ahmet **arabayı** kullandı.

Fatma **çocuğu** seviyor.

Nurten **çiçeği** suluyor.

Polis **hırsızı** yakaladı.

GEÇİŞSİZ EYLEMLER

Nesne almayan eylemlere **geçişsiz eylemler** denir. Geçişsiz eylemlerde öznenin yaptığı iş canlı ya da cansız başka şeyleri etkilemez. Başka bir deyişle öznenin yaptığı iş kendine dönüktür. "*Serpil erkenden uyudu.*" cümlesinde *Serpil* öznedir ve *Serpil*'in yaptığı *uyuma* işi kendine dönüktür. Genellikle bir *oluş* ve *hareket* bildiren eylemler geçişsizdir.

gülmek, ağlamak, uyumak, gitmek, gelmek, düşmek, barışmak... gibi.

Geçişsiz eylemler *nesne* almadıkları için *neyi, kimi* sorularına cevap vermezler:

Çocuklar sınıfta kahkahalarla güldüler.

Gülten annesinin ölümüne aylarca ağladı.

Bu sabah erkenden işe gittim.

İstanbul'dan Ankara'ya altı saatte geldik.

Rüzgâr esince bütün kağıtlar masadan yere düştü.

Sonunda savaş bitti ve iki ülke birbiriyle barıştı.

Yukarıdaki cümlelerin hiçbirinde nesne yoktur. Bu nedenle, bu cümlelerdeki eylemler geçişsizdir ve *neyi, kimi* sorularına cevap vermezler.

Geçişli ve Geçişsiz Eylemler

Bazı eylemler hem geçişli hem geçişsizdir.

Çocuklar önümden geçti. (geçişsiz)

Araba bisikleti geçti. (geçişli)

Yolculuk iki gün sürdü. (geçişsiz)

Çiftçi tarlayı sürdü. (geçişli)

Dün bahçede gezdim. (geçişsiz)

Dün bahçeyi gezdim. (geçişli)

Geçişsiz Eylemlerin Geçişli Olması

Geçişsiz eylemlere *dır (-tır), -r, -t* gibi çatı ekleri getirilerek geçişli yapılır:

Serpil erkenden uyudu. (geçişsiz)

Serpil çocuğu uyuttu. (geçişli)

Çocuk annesine güldü. (geçişsiz)

Çocuk annesini güldürdü. (geçişli)

Ayşe yatağına yattı. (geçişsiz)

Annesi Ayşe'yi yatağına yatırdı. (geçişli)

ÖZNEYE GÖRE ÇATI

Etken, Edilgen, Dönüşlü, İsteş ve Ettirgen Eylemler

Öznesi belli olan eylemlere **etken eylem** denir.

Ayşe yemek yiyor.

Mehmet öğretmen olmuş.

Esen yarın İstanbul'a gidecek.

Cümlelerinde özne bellidir. Bu nedenle *yiyor, olmuş, gidecek* eylemleri etken eylemdir. Etken eylemler geçişli ya da geçişsiz olabilir. Nitekim yukarıdaki cümlelerde *yemek* eylemi geçişli; *olmak, gitmek* eylemleri geçişsizdir. Etken eylemin en önemli özelliği, öznesinin belli olması ve bu öznelere eylemin belirttiği iş, oluş ve hareketi yapmasıdır. Bu nedenle öznesi belli olan eylemler etken

çatılıdır. Öznenin durumuna ve yaptığı işe göre etken eylem çatı ekleri alır. Bu durumda yeni eylemler türer.

ÇATI EKLERİ İLE TÜRETİLEN EYLEMLER

Eylem kök ya da gövdelerinden *edilgen, dönüşlü, işteş ve ettirgen* eylem yapan eklerle **çatı ekleri** denir. Çatı ekleri ile türetilen eylemler dört bölümde incelenir.

- Edilgen eylem
- Dönüşlü eylem
- İşteş eylem
- Ettirgen eylem

Çatı ekleri ile türetilen bu eylemlere şu örnekleri verebiliriz:

- Hasan çocuğu dövdü. (Etken eylem, özne eylemi yapandır.)
Çocuk dövüldü. (Edilgen eylem, özne belli değil, çocuk eylemden etkilenendir.)
Çocuğun annesi dövündü. (Dönüşlü eylem, anne eylemi hem yapan, hem de etkilenendir.)
Hasan'la çocuk dövüştü. (İşteş eylem, Hasan'la çocuk eylemden karşılıklı etkileniyorlar.)
Hasan çocuğu dövdürdü. (Ettirgen eylem, özne işi başkasına yaptırmaktadır.)

Yukarıda verilen örnek cümlelerde görüldüğü gibi, etken eyleme çatı ekleri gelerek yeni eylemler türetilmekte ve özneler değişik özellikler kazanmaktadır. Şimdi çatı ekleri ile türetilen *edilgen, dönüşlü, işteş ve ettirgen* eylemleri inceleyelim.

EDİLGEN EYLEM : -I (-il, -il, -ul, -ül)

-n (-ın, -in, -un, -ün)

Gerçek öznesi belli olmayan, çekimli eylemlere **edilgen eylem** denir. Edilgen eylemlerde, işin kim veya ne tarafından yapıldığı bilinmediği için bu eylemlere **meçhul eylemler** de denir. Edilgen eylem *-I, -n* çatı ekleri ile kurulur.

- Kapı açıldı. (Kapıyı kimin açtığı bilinmiyor, özne belli değil.)
Duvar çizildi. (Duvarı kimin çizdiği bilinmiyor, özne belli değil.)
Adam vuruldu. (Adamı kimin vurduğu bilinmiyor, özne belli değil.)
Çocuk dövüldü. (Çocuğu kimin dövdüğü bilinmiyor, özne belli değil.)

Bir ünlü ya da -l, -r ünsüzleri ile biten sözcüklerden sonra genellikle -n çatı eki ile edilgen eylem yapılır:

-a	yaşa-mak → yaşa- n -mak	Güzel bir gün yaşandı.
-l	bil-mek → bil- in -mek	Soruların hepsi bilindi.
-r	gör-mek → gör- ün -mek	Uzaktan araba görüldü.
-u	oku-mak → oku- n -mak	Bütün kitaplar okundu.

Edilgen eylemlerde gerçek özne yerine sözde özne bulunur. Edilgen eylemin özne görevini üstlenmiş nesnesine **sözde özne** denir.

"**Engin** evi boyadı." Cümlesinde Engin sözcüğü gerçek öznedir. Bu cümlede evi sözcüğü nesnedir.

"Ev boyandı." Cümlesinde eylem edilgen olmuştur ve gerçek özne olan Engin sözcüğü yoktur. Gerçek öznenin yerini bir önceki cümlede nesne olan ev sözcüğü almıştır.

Bu duruma göre etken eylemlerin bulunduğu cümlelerde özne işi yapandır. Edilgen eylemlerin bulunduğu cümlelerde sözde özne yapılan işten etkilenendir.

Bazı edilgen cümlelerde sözde öznenin yanında gerçek özneler de bulunur. Ancak, bu durumda gerçek özne, özne sayılmaz ve tarafından, etkisiyle gibi sözcüklerle birleşerek söz öbekleri oluşturur. Bu konuda şu örnekler verilebilir:

Engin evi boyadı. (Etken eylem)

Ev boyandı. (Edilgen eylem)

Ev Engin tarafından boyandı. (Edilgen eylem)

Deprem bütün binaları yıktı. (Etken eylem)

Bütün binalar yıkıldı. (Edilgen eylem)

Bütün binalar depremin etkisiyle yıkıldı. (Edilgen eylem)

Polis hırsızı yakaladı. (Etken eylem)

Hırsız yakalandı. (Edilgen eylem)

Hırsız, polis tarafından yakalandı. (Edilgen eylem)

Etken eylem

Öğrenci pencereyi açtı.
Çocuk uçağı gördü.
Öğretmen öğrencilere sorular sordu.
Konuklar yemeklerin hepsini yedi.

Edilgen eylem

Pencere açıldı.
Uçak görüldü.
Öğrencilere sorular soruldu.
Yemeklerin hepsi yenildi (yendi).

Edilgen eylem diğer çatılardan da türetilir:

Dün Murat ile Oya görüştüler. (İşteş eylem)

Dün Murat ile Oya görüştürüldü. (İşteş + edilgen eylem)

Hasan kitapları Kemal'e aldırdı. (Ettirgen eylem)

Kitaplar Kemal'e aldırıldı. (Ettirgen + edilgen eylem)

DÖNÜŞLÜ EYLEM : -I, -n, -ş

Öznenin yaptığı işin etkisi yine kendine dönüyorsa bu eylemlere **dönüşlü eylemler** denir. Dönüşlü eylemlerde özne genellikle canlı varlıktır.

Anne çocuğu yıkadı. (etken eylem)

Çocuk yıkandı. (dönüşlü eylem)

Birinci cümlede anne çocuğunu yıkamaktadır. İkinci cümlede ise çocuk kendi kendini yıkamaktadır. Bu nedenle ikinci cümlede bulunan yıkanmak eylemi dönüşlüdür. Dönüşlü eylemi yapmak için eylem kök ya da gövdesine -I, -n, -ş çatı ekleri getirilir.

Kimi zaman edilgen eylem ile dönüşlü eylem birbirine karıştırılmaktadır. Bunun en önemli nedeni -I, -n çatı eklerinin hem edilgen, hem de dönüşlü eylemlerde kullanılmasıdır. Bu durumda yapılacak tek şey kullanılan çatı eklerine değil, cümlelerin anlamına bakmaktır. Bu konuda şöyle bir örnek verebiliriz:

Çocuk yıkandı. (Çocuk bir başkası tarafından yıkanmışsa, edilgen eylem)

Çocuk yıkandı. (Çocuk kendi kendini yıkamışsa, dönüşlü eylem)

Dönüşlülük Eki : -I (-I, -II, -ul, -ül)

Bu işe gerçekten çok üzüldüm.

üz-mek → üz-ül-mek

Dağa çıkarken hepimiz çok yorulduk.

yor-mak → yor-ul-mak

Yaşlı adam bir köşeye büzüldü.

büz-mek → büz-ül-mek

Düşman askerleri dağın arkasına çekildi.

çek-mek → çek-il-mek

İki gün süren dev dalgalardan sonra deniz duruldu.

dur-mak → dur-ul-mak

Askerler ileriye atıldı.

at-mak → at-ıl-mak

Öğrenciler karşımıza dizildi.

diz-mek → diz-il-mek

Dönüşlük Eki : -n (-ın, -in, -un, -ün)

Sınavı başarinca çok sevindim.

sev-mek → sev-in-mek

Bu sabah erkenden giyindim.

giy-mek → giy-in-mek

Gelirken müdüre göründüm.

gör-mek → gör-ün-mek

Geçen yıl Hasan Bey eşinden boşandı.

boşa-mak → boşa-n-mak

Ahmet Bey uyumak için hemen soyundu.

soy-mak → soy-un-mak

Adam, düşmemek için pencereye tutundu.

tut-mak → tut-un-mak

Yaşlı kadın akşama kadar dövündü.

döv-mek → döv-ün-mek

Dönüşlük Eki : -ş (-ış, -iş, -uş, -üş)

Genç kadın küpelerini, kolyelerini taktı, takı ştırdı.

tak-mak → tak-ı ş-tır-mak

Kısa bir süre sonra halkta yanlış bir kanı oluştu.

ol-mak → ol-u ş-mak

Ahmet Bey bu kez de politikacı olmaya kalkıştı.

kalk-mak → kalk-ı ş-mak

Çok çalıştım, ama sonunda isteklerime eriştim.

er-mek → er-i ş-mek

Küçük çocuk, tam bir dövüşçü gibi yetiştii.

yet-mek → yet-i ş-mek

Yaşlı adam, oğlunu görünce, genç delikanlıya dönüştü.

dön-mek → dön-üş -mek

Dün akşama kadar koşu ştırdum.

koş-mak → koş-u ş-tur-mak

Kimi zaman *dönüşlü adılar* kullanılarak dönüşlü eylem, etken eylem durumuna getirilir. Ancak bu durum bütün dönüşlü eylemler için geçerli değildir.

Kendinizi çok övmeyiniz. → Çok övünmeyiniz.

Kendinizi çok yormayınız. → Çok yorulmayınız.

Kendinizi iyi yıkayınız. → İyi yıkanınız.

İŞTEŞ EYLEM : -ş (-ış, -ış, -uş, -üş)

Bir işin birden çok özne tarafından yapıldığını gösteren eyleme **işteş eylem** denir. İşteş eylemi yapmak için eylem kök ya da gövdesine -ş çatı eki getirilir. İşteş eylem genellikle iki görev üstlenir:

1. Bir işin karşılıklı yapıldığını belirtmek.

Hamdi ile Murat dövüştüler.

döv-mek → döv-üş-mek

Almanlar ile Fransızlar çarpıştılar.

çarp-mak → çarp-ış-mak

Yeni konuklarımızla dün tanıştık.

tanı-mak → tanı-ş-mak

Karı koca hasretle kucaklaştılar.

kucakla-mak → kucakla-ş-mak

Müdürle dün akşam görüştük.

gör-mek → gör-üş-mek

2. Bir işin birden çok özne tarafından toplu olarak yapıldığını göstermek.

Çocukların hepsi birden kaçıştılar.

kaç-mak → kaç-ış-mak

Kuşlar yükseklerle doğru uçuştular.

uç-mak → uç-uş-mak

Polisler olay yerine koşuştular.

koş-mak → koş-uş-mak

Salondaki tüm izleyiciler gülüştüler.

gül-mek → gül-üş-mek

Bu üzücü olaya saatlerce ağlaştılar.

ağla-mak → ağla-ş-mak

Bazen belgisiz adılarla kurulan cümleler, işteş eylemle aynı anlamı verir.

Birbirlerine gülmüşler. → gülüşmüşler

Birbirlerini tanımışlar. → tanışmışlar

Birbirlerini dövmüşler. → dövüşmüşler

Birbirimize baktık. → baktık

ETTİRGEN EYLEM : -dır, -r, -t

Bir işin başkalarına yaptırıldığını belirten eylemlere **ettirgen eylemler** denir. Genellikle özne işi yapandır. Ancak, ettirgen eylemlerle kurulan cümlelerde özne işi yaptırandır. Ettirgen eylem, eylem kök ya da gövdelerine **-dır, -r, -t** çatı eklerinden birinin ya da ikisinin üst üste getirilmesiyle kurulur. Ettirgen eylemi bir örnekle şöyle gösterebiliriz:

Etken eylem

Öğrenci kitabı okudu.

(oku-mak)

Ettirgen eylem

Öğretmen kitabı öğrenciye okuttu.

(oku-t-mak)

Birinci cümlede öğrenci kitabı kendiliğinden okumuştur. Ancak ikinci cümlede, öğrenciye kitabı öğretmen okutmuştur. Bu nedenle de, ikinci cümledeki **okutmak** eylemi ettirgendir. Ettirgen eylem konusunda aşağıdaki örnekler verilebilir:

Ettirgen Eki : -dır (-dir, -dur, -dür), -tır (-tir, -tur, -tür)

Sekreter mektupları yazıyor.	→	Müdür mektupları sekretere yaz dır ıyor.
Terzi elbise dikiyor.	→	Ayşen elbiseyi terziye dikt ir iyor.
Memur para bozuyor.	→	Turgut parayı memura boz dur uyor.
Hırsız konuşuyor.	→	Polis hırsızı konu ştur uyor.
İşçiler ev yaptı.	→	Hasan Bey işçilere ev yap tır dı.

Ettirgen Eki : -r (-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür)

Çocuk su içti.	→	Anne çocuğa su iç ir di.
Öğrenciler sınıftan çıktı.	→	Öğretmen öğrencileri sınıftan çık ar dı.
Küçük çocuk kaçtı.	→	Haydutlar küçük çocuğu kaç ır dı.
Ayşe erkenden yattı.	→	Annesi Ayşe'yi erkenden yat ır dı.

Ettirgen Eki : -t

Aysel çamaşırları yıkadı.	→	Aysel çamaşırları temizlikçi kadına yık attı .
Hasan elbiseleri temizledi.	→	Hasan elbiseleri temizlett i .
Yeşim erkenden uyudu.	→	Annesi Yeşim'i erkenden uy uttu .
Yaşlı kadın bavulları taşıyor.	→	Yaşlı kadın bavulları taşı ttı yor.
Çocuk köpekten korktu.	→	Köpek çocuğu kork uttu .

Ettirgen ve Katmerli Ettirgen Eylem

Ettirgen eylemi iki bölümde incelemekte yarar vardır:

1. Öznenin bir işi başkasına doğrudan yaptırması.
2. Öznenin bir işi başkalarına aracı vasıtasıyla yaptırması.

Bu durumu birkaç örnekle şöyle açıklayabiliriz:

Çocuk uyudu. (Çocuk kendiliğinden uyumuştur.)

Anne çocuğu uyuttu. (Çocuğu anne uyutmuştur.)

Anne çocuğu dadiya uyutturdu. (Anne çocuğu dadiya uyutturmuştur.)

"Anne çocuğu uyuttu." cümlesinde özne işi doğrudan çocuğa yaptırmaktadır. Çocuk kendiliğinden uyumamış, annesi ona ninni söyleyerek ya da kucağında sallayarak değişik yöntemlerle uyutmuştur. "Anne çocuğu dadiya uyutturdu." cümlesinde ise anne çocuğu dadi aracılığıyla uyutturmuştur. Bu iki ettirgeni birbirinden ayırmak için bir aracı vasıtasıyla yapılan ettirgenleri **katmerli ettirgen** diye adlandırmakta yarar vardır. Katmerli ettirgenlerde birden çok ettirgen eki üst üste gelir:

Adam öldü. (Etken eylem)

Ali adamı öldürdü. (Ettirgen eylem)

Ali adamı kiralık katillere öldürttü. (Katmerli ettirgen : öl-dür-t-tü)

Yeşim yemeği yedi. (Etken eylem)

Annesi Yeşim'e yemeği yedirdi. (Ettirgen eylem)

Annesi Yeşim'e yemeği dadi aracılığıyla yedirtti. (Katmerli eylem : ye-dir-t-ti).

Ettirgen Eylemlerde Anlam Bulanıklığı

Ettirgen eylemler birden çok ettirgen eki aldıklarında çoğu zaman anlam bulanıklığı olur. Bu konuyu birkaç örnekle şöyle açıklayabiliriz:

Hamdi bavulları taşıtıyor. (taşı-t-ıyor)

Cümlesinde tek ettirgen eki vardır ve özne bir işi doğrudan bir başkasına yaptırmaktadır.

Hamdi bavulları taşıttırıyor. (taşı-t-tır-ıyor)

Cümlesinde iki ettirgen eki ve iki değişik anlam vardır. Bu cümleye göre Hamdi bavulları birine doğrudan olarak ya da biri aracılığıyla taşıtmış olabilir:

Hamdi bavulları taşıyıcıya taşıttırıyor. (birinci anlam)

Hamdi bavulları (Hasan aracılığıyla) taşıyıcıya taşıttırıyor. (ikinci anlam)

Bu konuda *yazmak* eylemine birden çok ettirgen eki getirerek bir örnek daha verebiliriz.

Müdür Ayşe'ye mektup yaz**dı**rdı. (yaz-**dır**-dı)

Müdür Ayşe'ye mektup yaz**dı**rttı. (yaz-**dır**-t-tı)

Müdür Ayşe'ye mektup yaz**dı**rttırdı. (yaz-**dır**-t-tır-dı)

Birinci cümlede doğrudan bir ettirgenlik vardır. Ancak, ikinci cümlede müdürün Ayşe'ye mektubu doğrudan mı yoksa başka biri aracılığıyla mı yazdırdığı tam olarak anlaşılamamaktadır. Üçüncü cümlede mektubun Ayşe'ye başka biri aracılığıyla yazdırıldığı daha rahat anlaşılmaktadır.

Ettirgen ve Oldurgen Eylemler

Ettirgen eylem Türkçede çok tartışılan önemli konulardan biridir. Bunun nedeni bazı eylemler ettirgen eki aldıkları halde, ettirgen anlamı vermemekte ve bu konuda bazı karışıklıklara yol açmaktadır.

Yemek pişti.

Esen yemeği pişirdi.

Cümlelerinde *piş-mek* eylemi ettirgen eki alarak *piş-ir-mek* biçimine dönüşmüştür. Ancak *pişirmek* eyleminin ettirgen eylem olduğu tartışmalıdır. Çünkü Esen yemeği bizzat kendisi pişirmekte, bu işi başkasına yaptırmamaktadır. Oysa ettirgen cümlelerde özne işi yapan değil, yaptırandır. Bu cümlelerin gerçekten ettirgen olabilmesi için şu şekilde kurulması gerekir:

Esen yemeği aşçıya pişirtti.

Bu cümlede Esen yemeği aşçıya pişirttiği için *pişirtmek* eylemi gerçekten ettirgen eylem olmuştur. "*Esen yemeği pişirdi.*" cümlesinde *pişmek* eylemine gelen *-ır* eki bu eylemi yalnızca geçişli eylem yapmıştır.

Yemek pişti. (geçişsiz eylem)

Esen yemeği pişirdi. (geçişli eylem)

Ettirgen eylemlerde bulunan bu karışıklığı önlemek için ettirgen çatı eklerinin görevlerini iki bölümde incelemek gerekir:

- Geçişsiz eylemleri geçişli yapmak
- Ettirgen eylem yapmak

Geçişsiz eylemlere *-dir, -r, -t* çatı eklerinin getirilerek geçişli eylem haline dönüştürülmesinden oluşan eylemlere **oldurgan eylemler** denir. Oldurgan eylemlerde ettirgen eylem özelliği yoktur. Oldurgan eylem yalnızca geçişsiz eylemi geçişli eyleme dönüştürür. Ettirgen ve oldurgan eylemler aynı çatı ekleri ile yapıldığından birbirlerine çok karıştırılmaktadır. Bu nedenle iki eylemi birbirinden ayırmak için izlenecek en sağlıklı yol cümlelerin anlamına bakmaktır.

Kalem suya battı.

Cengiz kalemi suya batırdı.

Birinci cümlede *batmak* eylemi geçişsizdir. İkinci cümlede bulunan *batırmak* eylemine *-ır* ettirgen eki getirilmiştir. Ancak, Cengiz kalemi suya kendisi batırdığı ve özne işi başkasına yaptırmadığı için *batırmak* eylemi ettirgen değil, oldurgan eylemdir. Bu konuda bir iki örnek daha verelim;

Kemal, masasıyla aşağı odaya indi. (geçişsiz eylem)

Kemal, masasını aşağı odaya indirdi. (oldurgan eylem)

Kemal, masasını aşağı odaya indirtirdi. (ettirgen eylem)

Ayşen, çiçeklerle yan odaya geçti. (geçişsiz eylem)

Ayşen, çiçekleri yan odaya geçirdi. (oldurgan eylem)

Ayşen çiçekleri yan odaya geçirtti. (ettirgen eylem)

Genellikle dilcilerimiz ettirgen ve oldurgan eylem ayırımına gitmeyerek iki eylemi yalnızca ettirgen eylem adı altında toplamışlardır. Ancak, yukarıdaki örnekler bu iki eylem türünün ayrılması gerektiğini göstermektedir.

BİRDEN ÇOK GÖREV ÜSTLENEN ÇATI EKLERİ

Türkçede ekler birden çok görev üstlenir.

Örneğin *-i, -n* çatı ekleri hem edilgen eylem, hem de dönüşlü eylem yapımında kullanılır:

edilgen eylem → Kapı açıldı.
dönüşlü eylem → Esen yoruldu.

edilgen eylem → Araba yıkandı.
dönüşlü eylem → Esen yıkandı.

Bu durumlarda kullanılan çatı ekleri aynı olduğu için eylemin edilgen ya da dönüşlü olduğu cümlelerin anlamından anlaşılır. Aynı şekilde -ş çatı ekinin hem dönüşlü hem de işteş eylemlerde kullanıldığı görülür.

dönüşlü eylem : Tak, takı **ştır**, bu akşam bana gel.

işteş eylem : Çocuklar dövü **ştüler**.

ÇOK ÇATILI EYLEMLER

Bazen eylemler birden çok çatı eki alır. Bu eylemlere **çok çatılı eylemler** denir. Çok çatılı eylemlerde her çatı eki ayrı ayrı kendi görevini yapar. Çok çatılı eylemlere şu örnekler verilebilir:

Hasan Bey müdürle **tanıştırıldı**.

işteş çatı eki : -ş	tanı- ş -mak
ettirgen çatı eki : -tır	tanı- ş - tır -mak
edilgen çatı eki : -ıl	tanı- ş - tır - ıl -mak

Ayşe Hanım bakanla **görüştürüldü**.

işteş çatı eki : -üş	gör- ü ş -mek
ettirgen çatı eki : -tür	gör- ü ş - tür -mek
edilgen çatı eki : -ül	gör- ü ş - tür - ül -mek

Eylemlere gelen tüm çatı ekleri, bir çizelgede şöyle gösterilebilir:

ÇATI EKLERİ

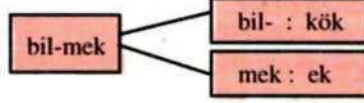
Edilgen çatı ekleri	-l (-ıl, -il, -ul, -ül) -n (-ın, -in, -un, -ün)
Dönüşlü çatı ekleri	-n (-ın, -in, -un, -ün) -l (-ıl, -il, -ul, -ül) -ş (-ış, -iş, -uş, -üş)
İşteş çatı ekleri	-ş (-ış, -iş, -uş, -üş)
Ettirgen çatı ekleri	-r (-ır, -ir, -ur, -ür) -t -dır (-dir, -dur, -dür) -tır (-tir, -tur, -tür)

UNUTMAYINIZ!

EYLEMLER

Bir iş, oluş, hareket, durum bildiren, kişi ve zaman kavramı veren sözcüklere **eylem** denir. Eylem kök ve eklerden oluşur:

Eylem Gövdesi

Eylem köküne yapım ekleri getirilerek türetilen yeni gövdeye **eylem gövdesi** denir.

sev-	: eylem kökü
sevil-	: eylem gövdesi

Eylem kökü daha küçük anlamlı birimlere bölünmez. Oysa eylem gövdesi daha küçük anlamlı birimlere bölünür.

EYLEMDE ÇATI

Eylemlerin nesne alıp almadıklarına ya da öznelerin durumuna göre çatı ekleri ile eylemden yeni bir eylem türetilmesine **çatı** denir: *sevmek, sevilmek, sevişmek, sevdirmek, sevindirmek, sevindirmek...* gibi.

Türkçede çatı, eylemlerin nesne alıp almadıklarına göre ikiye ve öznelerin durumuna göre beşe ayrılır:

Nesneye göre çatı

1. Geçişli eylem
2. Geçişsiz eylem

Özneye göre çatı

1. Etken eylem
2. Edilgen eylem
3. Dönüşlü eylem
4. İşteş eylem
5. Ettirgen eylem

NESNEYE GÖRE ÇATI

Geçişli Eylemler

Öznenin yaptığı iş, canlı ya da cansız başka bir varlığı etkiliyorsa bu eylemlere **geçişli eylemler** denir. Geçişli eylemden etkilenen ve eylemin anlamını tamamlayan sözcük **nesne** adını alır.

"Ahmet kitabı okuyor." cümlesinde *kitabı* sözcüğü nesnedir. Geçişli eylemler mutlaka nesne alırlar. Nesneyi bulmak için *neyi, kimi* sorularını sorarız.

Nurten **çiçekleri** suluyor. Neyi suluyor? → **çiçekleri**

Geçişsiz Eylemler

Öznenin yaptığı iş canlı ya da cansız başka varlıkları etkilemiyorsa bu eylemlere **geçişsiz eylemler** denir. Geçişsiz eylemler *neyi, kimi* sorularına cevap vermez.

Çocuklar hep birlikte güldüler.

ÖZNEYE GÖRE ÇATI

Etken Eylem : Öznesi belli olan eylemlere **etken eylem** denir.

Orhan erkenden okula gitti.

ÇATI EKLERİ İLE TÜRETİLEN EYLEMLER

Çatı ekleri ile türetilen eylemler dörde ayrılır:

• **Edilgen Eylem :** Eylemin kök ya da gövdesine **-l, -n** çatı ekleri getirilerek türetilen eylemlerdir.

sev-**il**-mek, bil-**in**-mek, yaz-**ıl**-mak, oku-**n**-mak, aç-**ıl**-mak... gibi.

• **Dönüşlü Eylem :** Öznenin yaptığı işten yine kendisinin etkilendiği ve işin kendisine döndüğü eylemdir. Dönüşlü eylemi yapmak için eylem kök ya da gövdesine **-l, -n, -ş** çatı ekleri getirilir.

-**l** : Tayfun'un ölümüne çok üzül**düm**.

-**n** : Yarışlarda birinci olunca çok sev**indim**.

-**ş** : Tatilde genç bir delikanlıya dönü**ştüm**.

• **İşteş Eylem :** Bir işin birden çok özne tarafından yapıldığını gösteren eylemlerdir. İşteş eylem **-ş** çatı ekiyle yapılır ve iki görev üstlenir:

• Bir işin karşılıklı yapıldığını belirtir: Çocuklarla tam iki saat görü**ştük**.

• Bir işin toplu olarak yapıldığını gösterir: Kuşlar gökyüzüne doğru uçu**ştular**.

• **Ettirgen Eylem :** Bir işin başkalarına yaptırıldığını belirten eylemlerdir. Ettirgen eylem **-dır, -r, -t** çatı ekleri ile yapılır.

-**r** : Çocuk su içti. → Anne çocuğa su iç**irdi**.

-**t** : Çocuk uyudu. → Anne çocuğu uy**uttu**.

-**dır** : Sekreter mektupları yazdı. → Müdür mektupları sekretere yaz**dırdı**.

BİRDEN ÇOK GÖREV ÜSTLENEN ÇATI EKLERİ

-l, -n çatı ekleri edilgen eylem ve dönüşlü eylem yapımında kullanılır.

edilgen eylem → Pencere aç**ıldı**.

dönüşlü eylem → Ayşe üzü**ldü**.

edilgen eylem → Araba yık**andı**.

dönüşlü eylem → Engin yık**andı**.

ÇOK ÇATILI EYLEMLER

Bazı eylemler birden çok çatı eki alır :

Orhan başbakanla görü**ş**tür**ül**dü. → gör-üş-tür-ül-dü

EYLEM ÇEKİMİ VE KİPLER

Eylem kök ya da gövdesine çekim ekleri getirilerek eylemin çekime sokulmasına **eylem çekimi** denir. Eylem kökünün kendine özgü bir anlamı vardır. Eylem köküne getirilen çekim ekleri eyleme *zaman*, *kişi*, *kip*, *sayı*, *soru*, *olumluluk* ve *olumsuzluk* bildiren yeni anlamlar katar.

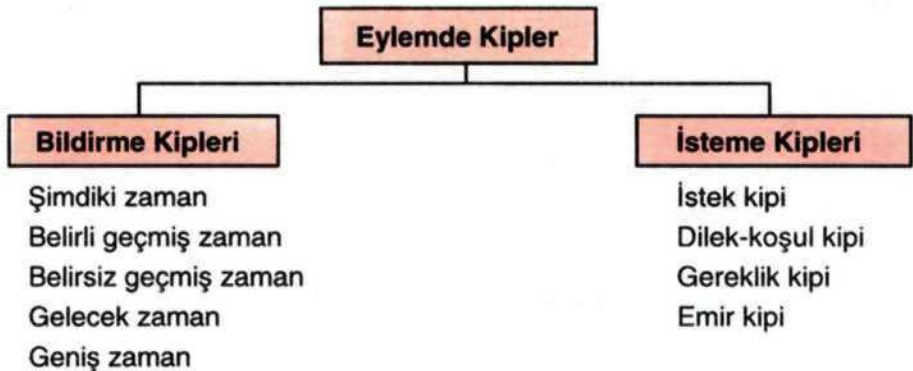
EYLEMDE ZAMAN

Eylemde zaman, eylemin içinde olduğu zamanı bildirir. Türkçede beş zaman vardır:

- Şimdiki zaman
- Belirli geçmiş zaman
- Belirsiz geçmiş zaman
- Gelecek zaman
- Geniş zaman

EYLEMDE KİP

Eylemin belirttiği işin nasıl, ne zaman ve ne biçimde yapıldığını bildiren anlatım biçimine **kip** denir. Eylemin belirttiği işin ne zaman yapıldığı çok önemlidir. Bu nedenle Türkçedeki bütün kiplerde zaman temel unsur olarak kabul edilir. Türkçede dokuz kip vardır. Bu dokuz kip **bildirme kipleri** ve **isteme kipleri** olmak üzere iki ana bölüme ayrılır:

Yalın ve Bileşik Zamanlı Eylemler

Türkçede eylemler zaman bakımından ikiye ayrılır:

- Yalın zamanlı eylemler
- Bileşik zamanlı eylemler

Türkçede bulunan dokuz kipin yalın zamanlı eylemlere göre çekimi şöyledir:

BİLDİRME KİPLERİ

Şimdiki Zaman : -ıyor (-iyor, -uyor, -üyor)

Eylemin belirttiği iş ve oluşun içinde bulunduğumuz zamanda gerçekleştiğini bildirir. Şimdiki zaman eki bazen bir işin sürekliliğini belirten geniş zaman ve gelecek zaman değerini de aktarabilir.

Bu işi iki yıldan beri yapıyoruz.

Ben yarın geliyorum.

Biz yarın pikniğe gidiyoruz.

sev-mek	sev-me-mek	Soru kipi	
sev-iyor-um	sev-mi-yor-um	sev-iyor mu-y-um	sev-mi-yor mu-y-um
sev-iyor-sun	sev-mi-yor-sun	sev-iyor mu-sun	sev-mi-yor mu-sun
sev-iyor	sev-mi-yor	sev-iyor mu	sev-mi-yor mu
sev-iyor-uz	sev-mi-yor-uz	sev-iyor mu-y-uz	sev-mi-yor mu-y-uz
sev-iyor-su-nuz	sev-mi-yor-sunuz	sev-iyor mu-sunuz	sev-mi-yor mu-sunuz
sev-iyor-lar	sev-mi-yor-lar	sev-iyor lar-mı	sev-mi-yor lar-mı

Şimdiki zaman eki **-iyor** ünlü uyumunun etkisi ile **-iyor, -uyor, -üyor** biçimine dönüşür:

gel-iyor, otur-uyor, gör-üyor gibi.

Eylem kökü ünlü ile bitiyorsa **-iyor** eki, **-yor** biçimine girer:

oku-mak → oku-yor

kazı-mak → kazı-yor

a, e sesleriyle biten eylem köklerinde y ünsüzünün etkisiyle *ı, i, u, ü* ünlülerine dönüşür :

anla-mak	→	anlı-yor	yaşa-mak	→	yaşı-yor
dinle-mek	→	dinli-yor	izle-mek	→	izli-yor
özle-mek	→	özlü-yor	gözle-mek	→	gözlü-yor
otla-mak	→	otlu-yor	okşa-mak	→	okşu-yor

Belirli Geçmiş Zaman : -dı (-di, -du, -dü)

-tı (-ti, -tu, -tü)

Eylemin yaptığı işin geçmiş zamanda yapıldığını kesin olarak bildirir:

sev-mek	sev-me-mek	Soru kipi	
sev-di-m	sev-me-di-m	sev-di-m mi	sev-me-di-m mi
sev-di-n	sev-me-di-n	sev-di-n mi	sev-me-di-n mi
sev-di	sev-me-di	sev-di mi	sev-me-di mi
sev-di-k	sev-me-di-k	sev-di-k mi	sev-me-di-k mi
sev-di-niz	sev-me-di-niz	sev-di-niz mi	sev-me-di-niz mi
sev-di-ler	sev-me-di-ler	sev-di-ler mi	sev-me-di-ler mi

Belirli geçmiş zaman eki -dı ünlü uyumuna uyar:

yaz-dı-m, bil-di-m, bul-du-m, gör-dü-m... gibi.

Belirli geçmiş zaman eki -di ünsüz benzeşmesine uyar:

bırak-tı-m, git-ti-m, tut-tu-m, ört-tü-m... gibi.

Belirsiz Geçmiş Zaman : -mış (-miş, -muş, -mü)

Geçmişte yapılan bir işin başkalarından öğrenildiğini ya da belirsiz olduğunu belirtir:

- Ahmet ne zaman geldi?
- Bilmiyorum, dün saat beşte gelmiş.
- Sen ne zaman konuşmaya başladın?
- Ben iki yaşında konuşmuşum.

Belirsiz geçmiş zaman kipi bazen alay ve şüphe kavramlarını da verir:

Halil, güya sınıfın en çalışkan öğrencisiymiş!

Annesine sorarsan, Serpil dünyanın en güzel kızımıymış!

sev-mek	sev-me-mek	Soru kipi	
sev-mi-şim	sev-me-miş-im	sev-miş mi-y-im	sev-me-miş mi-y-im
sev-miş-sin	sev-me-miş-sin	sev-miş mi-sin	sev-me-miş mi-sin
sev-miş	sev-me-miş	sev-miş mi	sev-me-miş mi
sev-miş-iz	sev-me-miş-iz	sev-miş mi-y-iz	sev-me-miş mi-y-iz
sev-miş-siniz	sev-me-miş-siniz	sev-miş mi-siniz	sev-me-miş mi-siniz
sev-miş-ler	sev-me-miş-ler	sev-miş-ler mi	sev-me-miş-ler mi

Belirsiz geçmiş zaman eki *-miş* ünlü uyumuna uyar:

bak-mış, gel-miş, oku-muş, gör-müş.... gibi.

Gelecek Zaman : -acak (-ecek)

Eylemin belirttiği işin gelecek zaman içinde yapılacağını bildirir.

sev-mek	sev-mek	Soru kipi	
sev-eceğ-im	sev-me-y-eceğ-im	sev-ecek mi-yim	sev-me-y-ecek mi-yim
sev-ecek-sin	sev-me-y-ecek-sin	sev-ecek mi-sin	sev-me-y-ecek mi-sin
sev-ecek	sev-me-y-ecek	sev-ecek mi	sev-me-y-ecek mi
sev-eceğ-iz	sev-me-y-eceğ-iz	sev-ecek mi-y-iz	sev-me-y-ecek mi-y-iz
sev-ecek-siniz	sev-me-y-ecek-siniz	sev-ecek mi-siniz	sev-me-y-ecek mi-siniz
sev-ecek-ler	sev-me-y-ecek-ler	sev-ecek-ler mi	sev-me-y-ecek-ler mi

Gelecek zaman eki *-acak (-ecek)* birinci tekil ve birinci çoğul kişilerde *-acağ, -eceğ* biçimine girer. Çünkü iki ünlü arasında *k* sesi *ğ* olur:

sevmeyeceğim, sevmeyeceğiz... gibi.

Türkçede iki ünlü yan yana gelmediği için me olumsuzluk ekinden sonra araya **y** koruma ünsüzü girer:

sevmeyeceğim, sevmeyeceksin, sevmeyecek gibi.

Geniş zaman : -r (-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür)

Eylemin belirttiği işin her zaman yapıldığını, yapılmakta olduğunu, gelecekte de yapılacağını bildirir. Bu yönden bir bakıma geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanı da bir arada kapsar:

Insanlar binlerce yıldan beri doğar, büyür ve ölürler.

Güneş her gün doğudan doğar, batıdan batar.

Yüzyıllardan beri, bu güzel dünyamızda sular akar, kuşlar öter, çiçekler açar, bahar biter, yaz gelir, yaz biter, kış gelir. Barışı sever insanlar, bir bakarsın, barış biter, savaş gelir.

sev-mek	sev-me-mek	Soru kipi	
sev-er-im	sev-me-m	sev-er mi-y-im	sev-me-m mi
sev-er-sin	sev-mez-sin	sev-er mi-sin	sev-mez mi -sin
sev-er	sev-me-z	sev-er mi	sev-mez mi
sev-er-iz	sev-me-yiz	sev-er mi-y-iz	sev-mez mi-y-iz
sev-er-siniz	sev-mez-siniz	sev-er mi-siniz	sev-mez mi-siniz
sev-er-ler	sev-mez-ler	sev-er-ler mi	sev-mez-ler mi

Geniş zaman eki **-ar** ünlü uyumuna uyar:

bak-ar, çek-er, kal-ır, gel-ir, dur-ur, gör-ür... gibi.

Ünlü ile biten eylem köklerinden sonra geniş zaman eki **-r** olur:

yaşa-r, uyu-r, büyü-r, oku-r, söyle-r... gibi.

İSTEME KİPLERİ

Eylemin belirttiği iş yapılırken istek, dilek-koşul, gereklik ve emir kavramlarını veren kiplere **isteme kipleri** denir. İsteme kipleri dörde ayrılır:

İstek Kipi : -a (-e)

İstek kipi istek anlamını verir.

sev-mek	sev-me-mek	Soru kipi	
sev-e-y-im	sev-me-y-e-y-im	sev-e-y-im mi	sev-me-y-e-y-im mi
sev-e-sin	sev-me-y-e-sin	-	-
sev-e	sev-me-y-e	-	-
sev-e-lim	sev-me-y-e-lim	sev-e-lim mi	sev-me-y-e-lim mi
sev-e-siniz	sev-me-y-e-siniz	-	-
sev-e-ler	sev-me-y-e-ler	-	-

İstek kipinin soru biçiminde yalnız birinci tekil ve birinci çoğul kişi çekimi yapılır.

İstek kipi -a (-e) ünlü uyumuna uyar :

alayım, geleyim, vereyim, seveyim, bileyim... gibi.

Doğayı sevelim, ormanları koruyalım.

Bu dünyada gülelim, oynayalım, yaşamdan zevk alalım.

İyi insanları sevelim; ancak kötülerini sevelim mi, sevmeyelim mi?

Kendimize birer bisiklet alalım, her gün kırlara çıkalım.

Bu yaz tatile gidelim mi, gitmeyelim mi?

Dilek-Koşul Kipi : -sa (-se)

Eyleme dilek ve koşul anlamlarını yükler.

sev-mek	sev-me-mek	Soru kipi	
sev-se-m	sev-me-se-m	sev-se-m mi	sev-me-se-m mi
sev-se-n	sev-me-se-n	sev-se-n mi	sev-me-se-n mi
sev-se	sev-me-se	sev-se mi	sev-me-se mi
sev-se-k	sev-me-se-k	sev-se-k mi	sev-me-se-k mi
sev-se-niz	sev-me-se-niz	sev-se-niz mi	sev-me-se-niz mi
sev-se-ler	sev-me-se-ler	sev-se-ler mi	sev-me-se-ler mi

Dilek-koşul kipi -sa(-se) ünlü uyumuna uyar:

okusam, gelsem, dokunsam, baksam, bilsem, görsem... gibi.

Bu kitabı okusanız, iyi olur.

Param olsa, bir araba alırım.

Bu akşam bize gelseniz, birlikte yemek yeriz.

Beni sevseniz, dünyalar benim olur.

Bu akşam sinemaya gitmesek, benim çok işim var.

Parayı bugün bankaya yatırsam mı, yatırmam mı?

Eve gitsem mi, gitmesem mi? Bir türlü karar veremiyorum.

Çocuklar tatile gitse mi, gitmese mi?

Dilek-Koşul Kipinde Yapılmış Atasözleri:

Allah gümüş kapıyı kaparsa, altın kapıyı açar.

Sık gidersen dostuna, yatar arka üstüne.

Kedinin kanadı olsaydı, serçenin adı kalmazdı.

Gereklik Kipi : -malı (-meli)

Eylemin belirttiği işin yapılması gerektiğini bildirir.

sev-mek

sev-me-mek

Soru kipi

sev-meli-y-im	sev-me-meli-y-im	sev-meli mi-y-im	sev-me-meli mi-y-iz
sev-meli-sin	sev-me-meli-sin	sev-meli mi-sin	sev-me-meli mi-siniz
sev-meli	sev-me-meli	sev-meli mi	sev-me-meli mi
sev-meli-y-iz	sev-me-meli-y-iz	sev-meli mi-y-iz	sev-me-meli mi-y-iz
sev-meli-siniz	sev-me-meli-siniz	sev-meli mi-siniz	sev-me-meli mi-siniz
sev-meli-ler	sev-me-meli-ler	sev-meli-ler mi	sev-me-meli-ler mi

Gereklik kipi -malı (-meli) ünlü uyumuna uyar:

okumalı, yazmalı, bilmeli, vermeli... gibi.

Gereklik kipi bir işin yapılması gerektiğini bildiren *lâzım, gerek ve icap etmek* sözcüklerinin anlamını verir.

Kitap okum alı sın.	→	Kitap okuman gerek.
Kitap okum alı sın.	→	Kitap okuman lâzım.
Kitap okum alı sın.	→	Kitap okuman icap ediyor.
Doğayı sev mel isin.	→	Doğayı sevmen gerek.
Ormanları korum alı yız.	→	Ormanları korumamız gerek.
Sınavı başarm alı sın.	→	Sınavı başarman lâzım.
Borcunu ödem el isin.	→	Borcunu ödemen icap ediyor.
Biraz hızlı git mel iyiz.	→	Biraz hızlı gitmemiz gerek.
Saat beşte evde ol malı .	→	Saat beşte evde olması lâzım.
Yarın bize gel mel iler.	→	Yarın bize gelmeleri gerek.
Sigara içmem el isin.	→	Sigara içmemen gerek.
Sigarayı bırak malı sın.	→	Sigarayı bırakman lâzım.
Bu yaz tatil yap malı yız.	→	Bu yaz tatil yapmamız lâzım.

Emir Kipi

Bir işin yapılmasını emrederken kullanılan kiptir. Emir kipinin birinci tekil ve birinci çoğul kişiler için kullanımı yoktur.

	sev-mek	sevmemek
Sen	sev	sev-me
O	sev- sin	sev-me- sin
Siz	sev- in	sev-me-y- in sev-me-y- iniz
Onlar	sev- sin-ler	sev-me- sin-ler

- Emir kipinde ekler ünlü uyumuna uyar:
gel-**sin**, otur-**sun**, bak-**sin**, gör-**sün**... gibi.

İnsanları **sev**, çiçekleri **koru**!

Çocuklar sınıfa girsin, derslerine çalışsın!

Öğrenciler yarın bütün ödevlerini bana getirsinler.

Kimse duvarlara yazı yazmasın!

Kötüleri sevmeyiniz, onlara yardım etmeyiniz!

Emir Kipiyle Yapılmış Atasözleri

Önce düşün, sonra söyle.

Ulular köprü olsa, basıp geçme.

Çalma elin kapısını, çalarlar kapını.

Al malın iyisini, çekme kaygısını.

UNUTMAYINIZ!

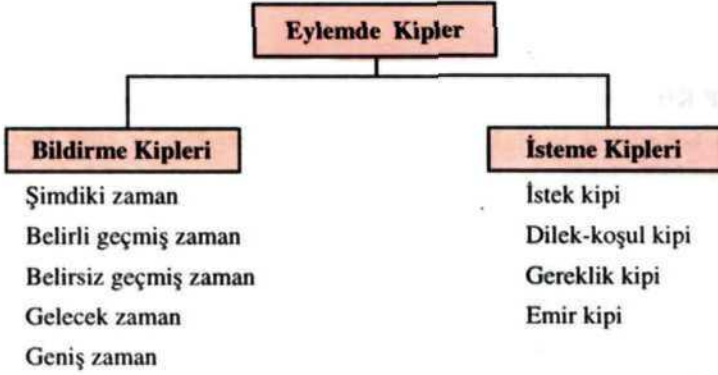
EYLEM ÇEKİMİ VE KİPLER

Eylem kök ya da gövdesine çekim ekleri getirilerek eylemin çekime girmesine **eylem çekimi** denir.

Eylem köküne getirilen çekim ekleri eyleme zaman, kişi, kip, sayı, soru, istek ve dilek-koşul bildiren yeni anlamlar katar.

KİP

Eylemin belirttiği işin nasıl, ne zaman ve ne biçimde yapıldığını bildiren anlatım biçimi-ne **kip** denir. Türkçede dokuz kip vardır. Bu dokuz kip iki ana bölümde incelenir:

BİLDİRME KİPLERİ

Şimdiki Zaman

- Ben hemen geliyorum. (Şimdiki zaman)
- Bu konuda tam üç yıldır çalışıyoruz. (Geniş zaman)
- Bir hafta sonra tatile çıkıyoruz. (Gelecek zaman)

Belirli Geçmiş Zaman

Eylemin yaptığı işin geçmiş zamanda yapıldığını kesin olarak bildirir:

Bu kitabı okudum.

Belirsiz Geçmiş Zaman

Geçmişte yapılan bir işin başkalarından öğrenildiğini ya da belirsiz olduğunu belirtir:

Engin dün akşam gelmiş.

Belirsiz geçmiş zaman kipi alay ve şüphe anlamı verir:

Ömer, güya bütün yarışlarda birinci olmuş!

Babasına göre, Hamdi dünyanın en güçlü ve zeki adamıymış!

Gelecek Zaman

Eylemin belirttiği işin gelecek zaman içinde yapılacağını bildirir.

Yarın pikniğe gideceğiz.

Geçmiş Zaman

Eylemin belirttiği işin her zaman yapıldığını, yapılmakta olduğunu, gelecekte de yapılacağını bildirir.

İnsanlar doğarlar, büyürler, ölürler.

İSTEME KİPLERİ

Eylemin belirttiği iş yapılırken istek, dilek-koşul, gereklik ve emir kavramı veren kiplere **isteme kipleri** denir.

İstek kipi, istek anlamı veren kiptir.

Bugün sinemaya gidelim.

Dilek-koşul, dilek ve koşul anlamı veren kiptir.

Param olsa, bir ev alırım.

Gereklik kipi, gereklik anlamı veren kiptir.

İyi yaşamak istiyorsak, çok çalışmalıyız.

Emir kipi, bir işin yapılmasını emrederken kullanılan kiptir.

Hemen buraya gel.

BİLEŞİK ZAMANLI EYLEMLER

Yalın zamanlı eylemlerle, ek eylemin birleşerek ikinci bir zaman oluşturmaya **bileşik zaman** denir. Türkçede üç bileşik zaman vardır:

	Çekimli Eylem	Ek Eylem
Hikâye bileşik zamanı	gel-iyor-	du
Rivayet bileşik zamanı	gel-iyor-	muş
Koşul bileşik zamanı	gel-iyor-	sa

HİKÂYE BİLEŞİK ZAMANI

Yalın zamanlı bir eylemle ek eylemin -dı biçiminin oluşturduğu bileşik zamana **hikâye bileşik zamanı** denir. Hikâye bileşik zamanı eylemin belirttiği iş ve olayın hikâye biçiminde anlatılmasını sağlar. Bildirme ve isteme kiplerinin hepsi hikâye bileşik zamanına göre çekime girer. Ek eylem -dı ile birleşerek çekime giren ve bileşik zaman oluşturan bildirme kiplerinin hikâye bileşik zamanları şunlardır:

- Şimdiki zamanın hikâyesi
- Belirli geçmiş zamanın hikâyesi
- Belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi
- Geniş zamanın hikâyesi
- Gelecek zamanın hikâyesi

Şimdiki Zamanın Hikâyesi : -iyor + -dı

Şimdiki zaman -iyor ekini almış bir eylemin sonuna ek eylemin -dı eki getiriliyorsa şimdiki zamanın hikâyesi oluşur:

gel-iyor-um, gel-iyor-du-m gibi.

Şimdiki zaman

Ben seni seviyorum.

Biz çiçekleri seviyoruz.

Serpil kitap okuyor.

Çocuklar dondurma istiyorlar.

Şimdiki zamanın hikâyesi

→ Ben seni seviyordum.

→ Biz çiçekleri seviyorduk.

→ Serpil kitap okuyordu.

→ Çocuklar dondurma istiyorlardı.

gelmek**gelmemek****Soru kipi**

geliyordum	gelmiyordum
geliyordun	gelmiyordun
geliyordu	gelmiyordu
geliyorduk	gelmiyorduk
geliyordunuz	gelmiyordunuz
geliyorlardı	gelmiyorlardı

geliyor muydum	gelmiyor muydum
geliyor muydun	gelmiyor muydun
geliyor muydu	gelmiyor muydu
geliyor muyduk	gelmiyor muyduk
geliyor muydunuz	gelmiyor muydunuz
geliyor muydular	gelmiyor muydular

Soru Kipi

Ben küçükken çok çalışıyor muydum?

Sen okulda ders dinlemiyor muydun?

Biz saat beşte yemek yemiyor muyduk?

Siz bugün tatile çıkmıyor muydunuz?

Onlar beni dinliyorlar mıydı?

Siz öğretmeni dinlemiyor muydunuz?

Belirli Geçmiş Zamanın Hikâyesi : -dı + -dı

Belirli geçmiş zamana göre çekimi yapılmış eylemin sonuna ek eylemin **-dı** eki getirilirse *belirli geçmiş zamanın hikâyesi* oluşur:

gel-dim, gel-di-y-di-m gibi.

gelmek**gelmemek****Soru kipi**

geldiydim	gelmediydim
geldiydin	gelmediydin
geldiydi	gelmediydi
geldiydik	gelmediydik
geldiydiniz	gelmediydiniz
geldiydiler	gelmediydiler

geldim miydi	gelmedim miydi
geldin miydi	gelmedin miydi
geldi miydi	gelmedi miydi
geldik miydi	gelmedik miydi
geldiniz miydi	gelmediniz miydi
geldiler miydi	gelmediler miydi

Soru kipi şöyle de olabilir :

geldi miydim, gelmedi miydim gibi.

Belirsiz Geçmiş Zamanın Hikâyesi : -miş + -dı

Belirsiz geçmiş zaman *-miş* ekini alan çekimli eylemin, sonuna ek eylemin *-dı* eki eklenerek *belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi* elde edilir:

gel-miş-im, gel-miş-ti-m... gibi.

Ünsüz benzeşmesinin etkisiyle *-miş* ekinden sonra gelen *-dı* eki *-tı*ya dönüşür.

gelmek	gelmemek	Soru kipi	
gelmiştim	gelmemiştim	gelmiş miydım	gelmemiş miydım
gelmiştin	gelmemiştin	gelmiş miydin	gelmemiş miydin
gelmişti	gelmemişti	gelmiş miydi	gelmemiş miydi
gelmiştik	gelmemiştik	gelmiş miydik	gelmemiş miydik
gelmiştiniz	gelmemiştiniz	gelmiş miydiniz	gelmemiş miydiniz
gelmişlerdi	gelmemişlerdi	gelmişler miydi	gelmemişler miydi
		(gelmiş miydiler)	(gelmemiş miydiler)

Geniş Zamanın Hikâyesi : -ır + -dı

Geniş zaman eki *-ır* alan çekimli eylemin sonuna ek eylem *-dı* eki getirilerek *geniş zamanın hikâyesi* yapılır:

gel-ir-dim, gel-mez-di-m... gibi.

Geniş zaman eki *-ır* ünlü uyumuna uyar :

severdim, bakardım, bilirdim, okurdum, görürdüm... gibi.

gelmek	gelmemek	Soru kipi	
gelirdim	gelmezdim	gelir miydim	gelmez miydim
gelirdin	gelmezdin	gelir miydin	gelmez miydin
gelirdi	gelmezdi	gelir miydi	gelmez miydi
gelirdik	gelmezdik	gelir miydik	gelmez miydik
gelirdiniz	gelmezdiniz	gelir miydiniz	gelmez miydiniz
gelirlerdi	gelmezlerdi	gelir miydiler	gelmez miydiler

Gelecek Zamanın Hikâyesi : -acak + -dı

Gelecek zaman eki -acak alan çekimli eylemin sonuna -dı eki getirilerek gelecek zamanın hikâyesi yapılır.

- Gelecek zaman eki -acak ünlü uyumuna uyar :

yaz-acak, bil-ecek gibi.

- Gelecek zaman eki **-acak** ünsüz benzeşmesine uyar. Geçmiş zaman eki **-dı** ünsüz benzeşmesi nedeniyle -tı'ya dönüşür:

yaz-acak-tı, bil-ecek-ti gibi.

gelmek

gelmemek

Soru kipi

gelecektim	gelmeyecektim
gelecektin	gelmeyecektin
gelecekti	gelmeyecekti
gelecektik	gelmeyecektik
gelecektiniz	gelmeyecektiniz
geleceklerdi	gelmeyeceklerdi

gelecek miydim	gelmeyecek miydim
gelecek miydin	gelmeyecek miydin
gelecek miydi	gelmeyecek miydi
gelecek miydik	gelmeyecek miydik
gelecek miydiniz	gelmeyecek miydiniz
gelecekler miydi	gelmeyecekler miydi
(gelecek miydiler)	(gelmeyecek miydiler)

RİVAYET BİLEŞİK ZAMANI

Yalın zamanlı bir eylemle ek eylemin belirsiz geçmiş zamanı gösteren -imiş > -miş ekinin birleşmesinden oluşan bileşik zamana **rivayet bileşik zamanı** denir. Belirli geçmiş zaman kipinin, rivayet bileşik zamanı kurulmaz. Rivayet bileşik zamanı kuran bildirme kipleri şunlardır:

- Şimdiki zamanın rivayeti
- Belirsiz geçmiş zamanın rivayeti
- Geniş zamanın rivayeti
- Gelecek zamanın rivayeti

Şimdiki Zamanın Rivayeti : -ıyor + -muş

Şimdiki zaman eki -ıyor alan çekimli eylemin sonuna ek eylemin -mış eki eklenerek şimdiki zamanın rivayeti yapılır:

bilmek**bilmemek****Soru kipi**

biliyormuşum	bilmiyormuşum	biliyor muymuşum	bilmiyor muymuşum
biliyormuşsun	bilmiyormuşsun	biliyor muymuşsun	bilmiyor muymuşsun
biliyormuş	bilmiyormuş	biliyor muymuş	bilmiyor muymuş
biliyormuşuz	bilmiyormuşuz	biliyor muymuşuz	bilmiyor muymuşuz
biliyormuşsunuz	bilmiyormuşsunuz	biliyor muymuşsunuz	bilmiyor muymuşsunuz
biliyorlarmış	bilmiyorlarmış	biliyorlar mıymış	bilmiyorlar mıymış

Belirsiz Geçmiş Zamanın Rivayeti : -mış + -mış

Belirsiz geçmiş zaman eki **-mış** alan çekimli eyleme ek eylemin **-mış** eki eklenerek belirsiz geçmiş zamanın rivayeti yapılır:

bilmek**bilmemek****Soru kipi**

bilmişmişim	bilmemişmişim	bilmiş miymişim	bilmemiş miymişim
bilmişmişsin	bilmemişmişsin	bilmiş miymişsin	bilmemiş miymişsin
bilmişmiş	bilmemişmiş	bilmiş miymiş	bilmemiş miymiş
bilmişmişiz	bilmemişmişiz	bilmiş miymişiz	bilmemiş miymişiz
bilmişmişsiniz	bilmemişmişsiniz	bilmiş miymişsiniz	bilmemiş miymişsiniz
bilmişlermiş	bilmemişlermiş (bilmişler miymiş)	bilmiş miymişler (bilmemişler miymiş)	bilmemiş miymişler

Geniş Zamanın Rivayeti : -ır + -mış

Geniş zaman eki **-ır** alan çekimli eyleme ek eylemin **-mış** eki getirilerek yapılır:

bilmek**bilmemek****Soru kipi**

bilirmişim	bilmezmişim	bilir miymişim	bilmez miymişim
bilirmişsin	bilmezmişsin	bilir miymişsin	bilmez miymişsin
bilirmiş	bilmezmiş	bilir miymiş	bilmez miymiş
bilirmişiz	bilmezmişiz	bilir miymişiz	bilmez miymişiz
bilirmişsiniz	bilmezmişsiniz	bilir miymişsiniz	bilmez miymişsiniz
bilirmişler	bilmezmişler	bilir miymişler	bilmez miymişler
(bilirlermiş)	(bilmezlermiş)	(bilirler miymiş)	(bilmezler miymiş)

Gelecek Zamanın Rivayeti : -acak + -mış

Gelecek zaman eki -acak alan çekimli eyleme ek eylemin -mış eki getirilerek yapılır.

bilmek	bilmemek	Soru kipi	
bilecekmişim	bilmeyecekmişim	bilecek miymişim	bilmeyecek miymişim
bilecekmişsin	bilmeyecekmişsin	bilecek miymişsin	bilmeyecek miymişsin
bilecekmiş	bilmeyecekmiş	bilecek miymiş	bilmeyecek miymiş
bilecekmişsiz	bilmeyecekmişsiz	bilecek miymişsiz	bilmeyecek miymişsiz
bilecekmişsiniz	bilmeyecekmişsiniz	bilecek miymişsiniz	bilmeyecek miymişsiniz
bilecekmişler	bilmeyecekmişler	bilecekler miymiş	bilmeyecekler miymiş
(bileceklermiş)	(bilmeyeceklermiş)	(bilecek miymişler)	(bilmeyecek miymişler)

KOŞUL BİLEŞİK ZAMANI

Çekimli eylemlere ek eylemin -sa (-se) eki getirilerek **koşul bileşik zamanı** yapılır. Bütün bildirme kiplerinin ve gereklik kipinin koşul bileşik zamanı vardır.

Şimdiki Zamanın Koşulu : -ıyor + -sa

Şimdiki zaman eki -ıyor alan çekimli eyleme ek eylemin -sa eki getirilerek yapılır:

yapmak	yapmamak
yapıyorsam	yapmıyorsam
yapıyorsan	yapmıyorsan
yapıyorsa	yapmıyorsa
yapıyorsak	yapmıyorsak
yapıyorsanız	yapmıyorsanız
yapıyorsalar	yapmıyorsalar
(yapıyorlarsa)	(yapmıyorlarsa)

Belirli Geçmiş Zamanın Koşulu : -dı + -sa

Belirli geçmiş zaman eki -dı alan çekimli eyleme ek eylemin -sa eki getirilerek yapılır:

yapmak	yapmamak
yaptıysam	yapmadıysam
yaptıysan	yapmadıysan
yaptıysa	yapmadıysa
yaptıysak	yapmadıysak
yaptıysanız	yapmadıysanız
yaptıysalar	yapmadıysalar
(yaptıylarsa)	(yapmadıylarsa)

Belirsiz Geçmiş Zamanın Koşulu : -miş + -sa

Belirsiz geçmiş zaman eki **-miş** alan çekimli eyleme ek eylemin **-sa** eki getirilerek yapılır.

yapmak	yapmamak
yapmışsam	yapmamışsam
yapmışsan	yapmamışsan
yapmışsa	yapmamışsa
yapmışsak	yapmamışsak
yapmışsanız	yapmamışsanız
yapmışsalar	yapmamışsalar
(yapmışlarsa)	(yapmamışlarsa)

Geniş Zamanın Koşulu : -ır + -sa

Geniş zaman eki **-ır** alan çekimli eyleme ek eylemin **-sa** eki getirilerek yapılır:

yapmak	yapmamak
yaparsam	yapmazsam
yaparsan	yapmazsan
yaparsa	yapmazsa
yaparsak	yapmazsak
yaparsanız	yapmazsanız
yaparsalar	yapmazsalar
(yaparlarsa)	(yapmazlarsa)

Gelecek Zamanın Koşulu : -acak + -sa

Gelecek zaman eki *-acak* alan çekimli eyleme ek eylemin *-sa* eki getirilerek yapılır:

yapmak	yapmamak
yapacağsam	yapmayacağsam
yapacağsan	yapmayacağsan
yapacağsa	yapmayacağsa
yapacağsak	yapmayacağsak
yapacağsanız	yapmayacağsanız
yapacağsalar	yapmayacağsalar
(yapacaklarsa)	(yapmayacaklarsa)

Gereklik Kipinin Koşul Bileşik Zamanı : -malı + -sa

Gereklik kipi *-malı* eki alan çekimli eyleme ek eylemin *-sa* eki getirilerek yapılır:

yapmak	yapmamak
yapmalıysam	yapmamalıysam
yapmalıysan	yapmamalıysan
yapmalıysa	yapmamalıysa
yapmalıysak	yapmamalıysak
yapmalıysanız	yapmamalıysanız
yapmalıysalar	yapmamalıysalar

EYLEM ÇEKİMİ

	BİLDİRME KİPLERİ					İSTEME KİPLERİ			
	Şimdiki Zaman	Belirli Geçmiş Zaman	Belirsiz Geçmiş Zaman	Gelecek Zaman	Geniş Zaman	Dilek-Koşul Kipi	İstek Kipi	Gereklik Kipi	Emir Kipi
Yalın Zaman	seviyorum seviyorsun seviyor seviyoruz seviyorsunuz seviyorlar	sevdim sevdin sevdi sevdiük sevdiniz sevdiiler	sevmişim sevmişsin sevmiş sevmişiz sevmişsiniz sevmişler	seveceğim seveceksin sevecek seveceğiz seveceksiniz sevecekler	severim seversin sever severiz seversiniz severler	sevsem sevsen sevse sevsek sevseniz sevseler	seveyim sevesin seve sevelim sevesiniz seveler	sevmeliyim sevmelisin sevmeli sevmeliyiz sevmelisiniz sevmeliler	 sev sevsin sevin, seviniz sevsinler
Hikâye Bileşik Zamanı	seviyordum seviyordun seviyordu seviyorduk seviyordunuz seviyordular	sevdiydim sevdiydin sevdiydi sevdiydik sevdiydiniz sevdiydiler	sevmiştim sevmiştin sevmişti sevmiştik sevmiştiniz sevmiştiler	sevecektim sevecektin sevecekti sevecektik sevecektiniz sevecektiler	severdim severdin severdi severdik severdiniz severdiler	sevseydim sevseydin sevseydi sevseydik sevseydiniz sevseydiler	seveydim seveydin seveydi seveydik seveydiniz seveydiler	sevmeliydim sevmeliydin sevmeliydi sevmeliydik sevmeliydiniz sevmeliydiler	yok
Rivayet Bileşik Zamanı	seviyormuşum seviyormuşsun seviyormuş seviyormuşuz seviyormuşunuz seviyormuşlar	yok	sevmişmişim sevmişmişsin sevmişmiş sevmişmişiz sevmişmişsiniz sevmişmişler	sevecekmişim sevecekmişsin sevecekmiş sevecekmişiz sevecekmişsiniz sevecekmişler	severmişim severmişsin severmiş severmişiz severmişsiniz severmişler	sevseymişim sevseymişsin sevseymiş sevseymişiz sevseymişsiniz sevseymişler	seveymişim seveymişsin seveymiş seveymişiz seveymişsiniz sevmişler	sevmeliymişim sevmeliymişsin sevmeliymiş sevmeliymişiz sevmeliymişsiniz sevmeliymişler	yok
Koşul Bileşik Zamanı	seviyorsam seviyorsan seviyorsa seviyorsak seviyorsanız seviyorsalar	sevdiysem sevdiysen sevdiyse sevdiysek sevdiyseniz sevdiyseler	sevmişsem sevmişsen sevmişse sevmişsek sevmişseniz sevmişseler	seveceksem seveceksen sevecekse seveceksek sevecekseniz seveceksele	seversem seversen severse seversek severseniz severseler	yok	yok	sevmeliysem sevmeliysen sevmeliyse sevmeliysek sevmeliyseniz sevmeliyseler	yok

UNUTMAYINIZ!

BİLEŞİK ZAMANLI EYLEMLER

Yalın zamanlı eylemlerle, ek eylemin birleşerek ikinci bir zaman oluşturmaya **bileşik zaman** denir. Türkçede üç bileşik zaman vardır:

	Çekimli Eylem	Ek Eylem
Hikâye bileşik zamanı	gel-iyor-	du
Rivayet bileşik zamanı	gel-iyor-	muş
Koşul bileşik zamanı	gel-iyor-	sa

HİKÂYE BİLEŞİK ZAMANI

Yalın zamanlı eylemle, ek eylemin *-dı* biçiminin oluşturduğu bileşik zamana **hikâye bileşik zamanı** denir. Bildirme kiplerinin hepsi hikâye bileşik zamanına göre çekime girer:

	Çekimli Eylem	Ek Eylem
Şimdiki zamanın hikâyesi	gel-iyor-	du
Belirli geçmiş zamanın hikâyesi	geldi-y-	di
Belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi	gelmiş-	ti
Geniş zamanın hikâyesi	gelir-	di
Gelecek zamanın hikâyesi	gelecek	ti

RİVAYET BİLEŞİK ZAMANI

Yalın zamanlı bir eylemle, ek eylemin belirsiz geçmiş zamanı gösteren *-mış* ekinin birleşmesinden oluşan bileşik zamana **rivayet bileşik zamanı** denir. Belirli geçmiş zamanla rivayet bileşik zamanı kurulmaz. Rivayet bileşik zamanı kuran bildirme kipleri şunlardır:

	Çekimli Eylem	Ek Eylem
Şimdiki zamanın rivayeti	biliyor-	muş
Belirsiz geçmiş zamanın rivayeti	bilmiş-	miş
Geniş zamanın rivayeti	bilir-	miş
Gelecek zamanın rivayeti	bilecek-	miş

KOŞUL BİLEŞİK ZAMANI

Çekimli eylemlere ek eylemin *-sa* eki getirilerek koşul bileşik zamanı yapılır. Koşul bileşik zamanında bulunan kipler şunlardır:

	Çekimli Eylem	Ek Eylem
Şimdiki zamanın koşulu	biliyor-	sa
Belirli geçmiş zamanın koşulu	bildi-y-	se
Geniş zamanın koşulu	bilir-	se
Gelecek zamanın koşulu	bilecek-	se

EK EYLEM VE VAR, YOK SÖZCÜKLERİ

Ad soylu sözcüklerin yüklem görevinde kullanılmalarını sağlayan yardımcı eyleme **ek eylem** denir. Ek eylem Türkçede çok kullanılır ve Türkçenin yapısına büyük bir esneklik verir. Ek eylem eklerden oluşur. Bu ekler şunlardır:

- im, -sin, -dir, -iz, -sınız, -dirler
- iken, -ken
- sa (-se)

Ek eylem bileşik zamanlı eylemlerin çekiminde kullanılır. Ek eylemin *-dı* eki hikâye bileşik zamanı, *-miş* eki rivayet bileşik zamanı, *-sa* eki koşul-bileşik zamanı kurar.

EK EYLEM, ÜNLÜ UYUMU VE ÜNSÜZ BENZEŞMESİ

Ek eylemin *-im, -sin, -dir, -iz, -sınız, -dirler* ekleri büyük ünlü uyumuna ve ünsüz benzeşmesine uyar. Bu uyum aşağıdaki çizelgede şöyle gösterilebilir:

	a,ı'dan sonra	e,i'den sonra	o, u'dan sonra	ö, ü'den sonra
Ben	insan + ım	öğretmen + im	doktor + um	Türk + üm
Sen	insan + sın	öğretmen + sin	doktor + sun	Türk + sün
O	insan + dır	öğretmen + dir	doktor + dur	Türk + tür
Biz	insan + ız	öğretmen + iz	doktor + uz	Türk + üz
Siz	insan + sınız	öğretmen + siniz	doktor + sunuz	Türk + sünüz
Onlar	insan + dırlar	öğretmen + dirler	doktor + durlar	Türk + türler

- Ünlü ile biten bir sözcükten sonra ek eylem ile sözcük arasına *-y-* ünsüzü girer: mutlu-y-muş, sevinçli-y-miş, iyi-y-miş, kötü-y-müş, bilgili-y-miş... gibi.
- Ek eylemin *-dir* eki ünsüz benzeşmesine uyar: Türk'tür, ağaçtır, çiçektir... gibi.

Ek eylem **-imek** biçiminde de yazılır:

Ben öğretmen idim.	→	Ben öğretmendim.
Sen çalışkan idin.	→	Sen çalışkandın.
O güzel idi.	→	O güzeldi.
Biz çok başarılı idik.	→	Biz çok başarılıydık.
Sizler yorgun idiniz.	→	Sizler yorgundunuz.
Onlar mutlu idiler.	→	Onlar mutluydular.

Ek eylemin olumsuzu **değil** sözcüğü ile yapılır:

Ben öğretmenim. → Ben öğretmen değilim.

EK EYLEMİN ÇEKİMİ

Ek eylemin çekiminde, *bildirme kiplerinden belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, geniş zaman, isteme kiplerinden yalnızca dilek-koşul* kullanılır. Ek eylemin çekiminde dört kip vardır.

Belirli Geçmiş Zaman : -dı

çalışkandım	çalışkan değildim	çalışkan mıydım	çalışkan değil miydim
çalışkandın	çalışkan değildin	çalışkan mıydın	çalışkan değil miydiniz
çalışkandı	çalışkan değildi	çalışkan mıydı	çalışkan değil miydi
çalışkandık	çalışkan değildik	çalışkan mıydık	çalışkan değil miydik
çalışkandınız	çalışkan değildiniz	çalışkan mıydınız	çalışkan değil miydiniz
çalışkandı	çalışkan değildiler	çalışkan mıydılar	çalışkan değil miydiler

Belirsiz Geçmiş Zaman : -mış

Geçmişte olan, bilinmeyen ve başkalarından duyulan bir olay ya da durumu anlatır.

çalışkanmışım	çalışkan değilmişim	çalışkan mıymışım	çalışkan değil miymişim
çalışkanmışsın	çalışkan değilmişsin	çalışkan mıymışsın	çalışkan değil miymişsin
çalışkanmış	çalışkan değilmiş	çalışkan mıymış	çalışkan değil miymiş
çalışkanmışsınız	çalışkan değilmişsiniz	çalışkan mıymışsınız	çalışkan değil miymişsiniz
çalışkanmışınız	çalışkan değilmişsiniz	çalışkan mıymışsınız	çalışkan değil miymişsiniz
çalışkanmışlar	çalışkan değilmişler	çalışkan mıymışlar	çalışkan değil miymişler

Belirsiz geçmiş zaman -mış ünlü uyumuna uyar:
alışkın**mış**, bilgin**miş**, memur**muş**, Türk'**müş**... gibi.

Geniş Zaman

Ek eylemin geniş zaman kipi şimdiki zaman anlamını da verir:

öğretmen im	öğretmen değil im	öğretmen miyim?	öğretmen değil miyim?
öğretmen sin	öğretmen değil sin	öğretmen misin?	öğretmen değil misin?
öğretmen dir	öğretmen değil dir	öğretmen midir?	öğretmen değil midir?
öğretmen iz	öğretmen değil iz	öğretmen miyiz?	öğretmen değil miyiz?
öğretmen siniz	öğretmen değil siniz	öğretmen misiniz?	öğretmen değil misiniz?
öğretmen dirler	öğretmen değil dirler	öğretmen midirler?	öğretmen değil midirler?

Üçüncü tekil kişiye gelen -dır eki genellikle kullanılmaz.

- Çocuk okulda çok mutludur. → Çocuk okulda çok mutlu.
O bugün çok sevinçlidir. → O bugün çok sevinçli.
Halil akıllı bir öğrencidir. → Halil akıllı bir öğrenci.
Serpil güzel bir kızdır. → Serpil güzel bir kız.

Ek eylem -dır eki Türkçede çok kullanılır. Ad ve eylem cümlelerinin sonuna gelir. Kesinlik veya olasılık anlamları verir:

- Ahmet evde ders çalışıyordur. Leyla belki de beni düşünüyordur.
Hasan okula gitmiştir. Dünyada işsizlik hızla artmaktadır.
Bu ulus sonsuza dek yaşayacaktır. Bütün bu işler yıllardır bizi beklemektedir.

Dilek-Koşul Kipi : -ise

Ek eylemin -ise ekinde genellikle -i- kullanım sırasında kaybolur:

güzel-se-m	güzel değilsem
güzel-se-n	güzel değilsen
güzel-se	güzel değilse
güzel-se-k	güzel değilsek
güzel-se-niz	güzel değilseniz
güzel-se-ler (güzellerse)	güzel değilseler (değillerse)

- Dilek-koşul kipinin soru kipi yoktur.
- Ek eylem **-se** eki bazen karşılaştırma ve benzerlik kavramı verir.

Bizim hanım arabaya binmeyi sever, **bense** yürümeyi tercih ederim.

Çocuk hasta yatıyor, **sense** tatile çıkmayı düşünüyorsun.

Rakibim çok zayıf, **bense** çok güçlüyüm.

Fatma seni çok sevdi, **sense** onu hiç sevmedin.

- Ek eylem eki **-ise** sözcüklerle ayrı ve bitişik yazılır. Bitişik yazıldığı zaman kök ünlüsü **i-** düşer:

Vaktin var ise bize gel.	→ Vaktin varsa bize gel.
Çok güzel isen manken ol.	→ Çok güzelsen manken ol.
Beni bekler isen hemen gelirim.	→ Beni beklersen hemen gelirim.
Karnın acıkmış ise yemek ye.	→ Karnın acıkmışsa yemek ye.

Ek Eylemin Çekimi

Belirli Geçmiş Zaman	Belirsiz Geçmiş Zaman	Geniş Zaman	Dilek-Koşul
güzeldim	güzeldim	güzelim	güzelsem
güzeldin	güzeldin	güzelsin	güzelsen
güzeldi	güzeldi	güzel	güzelse
güzeldik	güzeldik	güzeliz	güzelsek
güzeldiniz	güzeldiniz	güzelsiniz	güzelseniz
güzeldiler	güzeldiler	güzeldirler	güzelseler

EK EYLEM: **-ken** Eki

Ek eylemin **-ken** eki ulaş olarak kullanılır. Bu ek ünlü uyumuna uymaz:

Canan küçükken çok güzel bir kızdı.

Okula giderken bir gazete aldım.

Sen çocukken çok çalışkandın.

Rüzgâr eserken yelken aç, çeşme akarken tasını doldur.

Ek eylemin olumsuz çekimi **değil** ile yapılır.

güzel değildim	güzel değilim
güzel değildim	güzel değilsem

Ünlü ile biten sözcüklerden sonra *-ken* eki ile sözcük kök ya da gövdesinin arasına *-y-* koruma ünsüzü girer:

Ben Ankaraday**ken** güzel bir otelde kaldım. Terliy**ken** sakın su içmeyiniz.

Siz buraday**ken** her şeyi anlatmak istedim. Çocuk uykuday**ken** konuşmayınız.

Ek Eylemin Bileşik Zamanlı Eylemlerle Kullanılışı

Ek eylem çekimli eylemlere gelerek bileşik zamanlı eylemlerin çekiminde kullanılır. Ek eylemin *-dı* eki hikâye bileşik zamanı, *-mış* eki rivayet bileşik zamanı, *-sa* eki koşul-bileşik zamanı kurar:

Hikâye Bileşik Zamanı

geliyordum
geliyordun
geliyordu
geliyorduk
geliyordunuz
geliyorlardı

Rivayet Bileşik Zamanı

geliyormuşum
geliyormuşsun
geliyormuş
geliyormuşuz
geliyormuşsunuz
geliyorlarmış

Koşul-Bileşik Zamanı

geliyorsam
geliyorsan
geliyorsa
geliyorsak
geliyorsanız
geliyorlarsa

VAR, YOK

Var, yok sözcükleri ad soylu sözcüklerdir. Ancak bu sözcükler çoğu zaman yüklem gibi kullanılır ve ek eylemle çekime girer:

Geniş Zaman

Var, yok sözcükleri ek eylemin *-ım, -sin, -dir, -iz, -sınız, -dirler* ekleri getirilerek kurulur.

Ben	var-ım	yok-um
Sen	var-sın	yok-sun
O	var (-dır)	yok-tur
Biz	var-ız	yok-uz
Siz	var-sınız	yok-sunuz
Onlar	var-dır-lar (var-lar)	yok-tur-lar (yok-lar)

- Üçüncü tekil ve çoğul kişilerde **-dır** eki genellikle söylenmez.

Serpil'de para vardır. → Serpil'de para var.

Ahmetler evde vardılar. → Ahmetler evde varlar.

-dır eki *var*, *yok* sözcükleri ile kullanıldığı zaman cümleye gerçek anlamının yanı sıra olasılık anlamı verir:

Yarın toplantı **yoktur**.

İstedğin resimler belki Engin'de **vardır**.

Ayşe'nin arabası **vardır**.

Bence Leyla'nın bu işte suçu **yoktur**.

Celal'in herhalde evi **yoktur**.

Bugün okulda tören **vardır**.

Belirli Geçmiş Zaman

Var, yok sözcüklerine ek eylemin **-dı** eki getirilerek yapılır:

var- dı -m	yok- tu -m
var- dı -n	yok- tu -n
var- dı	yok- tu
var- dı -k	yok- tu -k
var- dı -nız	yok- tu -nuz
var- dı -lar	yok- tu -lar

Ben dün toplantıda **vardım**.

Bahçede binlerce kuş **vardı**.

Siz toplantıda **yoktunuz**.

Gece yarısı caddelerde kimseler **yoktu**.

Belirsiz Geçmiş Zaman

Var, yok sözcüklerine ek eylemin **-mış** eki getirilerek yapılır:

var- mış -ım	yok- muş -um
var- mış -sın	yok- muş -sun
var- mış	yok- muş
var- mış -ız	yok- muş -uz
var- mış -sınız	yok- muş -sunuz
var- mış -lar (var-lar- mış)	yok- muş -lar (yok-lar- mış)

Dünkü partide sen de **varmışsın**.

Geçen hafta müzede sizler de **varmışsınız**.

Müdür dün okulda **yokmuş**.

Marmaris gezisinde sizler **yokmuşsunuz**.

Dilek-Koşul

Var,yok sözcüklerine ek eylemin -sa eki getirilerek yapılır:

var-sa-m	yok-sa-m
var-sa-n	yok-sa-n
var-sa	yok-sa
var-sa-k	yok-sa-k
var-sa-nız	yok-sa-nız
var-sa-lar	yok-sa-lar
(var-lar-sa)	(yok-lar-sa)

Aklınız varsa, bu işe para yatırmazsınız.

Siz bu işte varsanız ben de varım; siz bu işte yoksanız ben de yokum.

Paranız varsa, güzel bir araba alın.

Yarın evde yoksanız, biz size sonra geliriz.

Varsa pulun, herkes kulun; yoksa pulun, ahirettir yolun. (Atasözü)

UNUTMAYINIZ!

EK EYLEM VE VAR, YOK SÖZCÜKLERİ

Ad soylu sözcüklerin yüklem görevinde kullanılmalarını sağlayan yardımcı eyleme **ek eylem** denir. Ek eylem eklerden oluşur. Bu ekler şunlardır:

- im, -sin, -dir, -iz, -sınız, -dirler → öğretmen + **im**, öğretmen + **sin**, öğretmen + **dir**,
öğretmen + **iz**, öğretmen + **sınız**, öğretmen + **dirler**
- iken, -ken → bakar + **iken**, bakar + **ken**
- sa (-se) → yazar + **sa**, gelir + **se**

• Ek eylem büyük ünlü uyumuna ve ünsüz benzeşmesine uyar. Yalnızca **-ken** eki ünlü uyumuna ve ünsüz benzeşmesine uymaz.

"*Burası okul**ken** daha güzeldi.*" Cümlesinde **-ken** eki ünlü uyumuna ve ünsüz benzeşmesine uymamaktadır.

EK EYLEMİN ÇEKİMİ

Ek eylemin dört kipi vardır:

- Belirli geçmiş zaman : Ben öğrenciydim.
- Belirsiz geçmiş zaman : Ben öğrenciymişim.
- Geniş zaman : Ben öğrenciyim.
- Dilek-koşul : Ben öğrenciysem.

• Ek eylemin olumsuz *değil* sözcüğü ile yapılır:

- Ben öğrenciyim. → Ben öğrenci değilim.

Ek Eylemin Bileşik Zamanlı Eylemlerle Kullanılışı

Ek eylemin *-di* eki hikâye bileşik zamanı, *-miş* eki rivayet bileşik zamanı, *-sa* eki koşul bileşik zamanı kurar:

- Hikâye bileşik zamanı : Okuldan geliyordum.
- Rivayet bileşik zamanı : Okuldan geliyormuşum.
- Koşul-bileşik zamanı : Okuldan geliyorsam.

VAR, YOK

Var, yok sözcükleri ad soylu sözcüklerdir. Bu sözcükler yüklem gibi kullanılır ve çoğu zaman ek eylemin dört kipiyle çekime girer.

- Belirli geçmiş zaman : Ben vardım, ben yoktum.
- Belirsiz geçmiş zaman : Ben varmışım, ben yokmuşum.
- Geniş zaman : Ben varım, ben yokum.
- Dilek-koşul : Ben varsam, ben yoksam.

EYLEMSİLER

Eylemlilikler, Ortaçlar ve Ulaçlar

Eylemden türeyen, tümleş alan, olumsuz yapılan ama eylem çekimine girmeyen sözcüklere **eylemsiler** denir. Eylemsiler bazı yönlerden eylemlere benzedikleri halde eylemler gibi çekim ekleri almaz. Eylemsiler değişik eklerden oluşur ve cümlede değişik görevler alır. Bu bakımdan eylemsiler üç bölüme ayrılır:

- Eylemlilik (mastar) : **gelmek, gitmek, okuma, yazma, geliş, gidiş** gibi.
- Ortaç (sıfat-fiil) : **gelen adam, tanıdık insan, pişmiş yemek** gibi.
- Ulaç (zarf-fiil) : **gölerek bakmak, çıkıp gitmek, giderken ağlamak** gibi.

Eylemsiler genellikle iki türlü görev üstlenir:

1. Bazı eylemsiler ad, sıfat, belirteç gibi ad soylu sözcüklerin görevlerini yapar:

- ad : **Çalışmak** insanları başarıya götürür.
Okuma, insanın ruhunu zenginleştirir.
- sıfat : **Kızarmış** patates ister misiniz?
Gittiğimiz ülkede pek çok **tanıdık** dostumuz var.
- belirteç : Çevreye **bakarak** yürüyordum.
Küçük çocuk annesinden **ayrılırken** çok ağladı.

2. Eylemsiler yan cümleler kurarak bileşik cümleler oluşturur. Bu durum Türkçede anlatıma büyük bir kıvraklık ve rahatlık kazandırır. Çünkü çoğu zaman bağlaçlar kullanılmadan eylemsiler yardımıyla kısa cümleler kurulur. Genellikle ulaç ve ortaçların üstlendikleri görevlerle kurulan bu cümleler, başka dillerde bağlaçların yardımıyla kurulur. Türkçedeki bu özelliğe şu örnekler verilebilir:

- Adam dün evi kiraladı ve parayı ödedi. → Dün evi **kiralayan** adam parayı ödedi.
- Nurten Hanım gazetesini okudu ve uyudu. → Gazetesini **okuyup** uyudu.
- Kemal Bey manava gitti ve üzüm aldı. → Manava **giderek** üzüm aldı.

EYLEMLİKLER (MASTARLAR)

Eylemlerin adını bildiren, tümleş olan ve ad gibi kullanılan sözcüklere **eylemlilik (matar)** denir. Eylemlilikler sözcük kök ya da gövdelerine **-mak, -ma, -iş** ekleri getirilerek türetilir. Aldıkları bu eklerle göre eylemlilikler üçe ayrılır:

-mak (-mek)

gelmek, gitmek, vermek, almak, sevmek... gibi.

-ma (-me)

dinleme, anlama, okuma, yazma, vurma, bilme... gibi.

-ış (-iş, -uş, -üş)

gülüş, bakış, dikiş, alış, veriş, yaşayış... gibi.

Eylemlilikler adların ve ad soylu sözcüklerin tüm özelliklerini gösterir. Cümle içerisinde özne ya da tümleş olarak kullanılır. Ad durum eklerini, çatı eklerini ve olumsuzluk eklerini alır. Eylemlilikler, zaman kiplerine bağlı değildir. Eylem çekimine girmez. Bu yönleriyle de eylemlilerden ayrılır.

EYLEMLİK EKLERİ

-mak (-mek)

Eylemlilik eki **-mak, -mek** eylem kök ve gövdelerine gelir, eylemin adını oluşturur:

yaz-mak, yaz-dır-mak, yaz-ıl-mak, yaz-dır-ıl-mak, bil-mek, bil-dir-mek, bil-in-mek, bil-dir-il-mek, bil-me-mek... gibi.

Bu akşam da bir mektup **yazmak** istiyorum.

Bu hassas konuda şimdilik bir şey **yazmamak** daha doğru olacak.

Doğru karar **verebilmek** için, doğru bilgiler **edinmek** gerekli.

Sizinle **evlenmek** ve sizi ömür boyu mutlu **etmek** istiyorum.

Sizleri **düşünmemek** mümkün değil.

Gidip de **gelememek** var, gelip de **görememek** var.

Bu akşam **yemek** yemedim.

Dün sizi **yemekte** göremedim.

Yemekten sonra bana uğrar mısınız?

Bu konuda daha çok **düşünmekte** yarar var.

Çok **düşünmekten** hiç hoşlanmıyorum.

-ma (-me)

Eylem kök ya da gövdesine **-ma, -me** ekleri getirilir:

Yaz-**ma**, yaz-dır-**ma**, yaz-ıl-**ma**, yaz-dır-ıl-**ma**, yaz-**ma**-ma, bil-**me**, bil-dir-**me**, bil-in-**me**, bil-**me**-me... gibi.

Babam çok iyi **okuma yazma** bilirdi.

Araba olmadığı için işe **gitme gelme** çok zor oluyordu.

Artık **uyanma** ve yemek **yeme** vakti geldi.

Okuması yazması olmayan insanlar iş bulamıyorlar.

Ankara'ya **gelmenize** çok sevindim.

Bu geziye **katılmanız** çok yararlı olacak.

Bu konudaki **çalışmalarınızı** bana gösteriniz.

-ış (-iş, -uş, -üş)

Eylem kök ya da gövdesine **-ış (-iş, -uş, -üş)** ekleri getirilir:

yaz-**ış**, yaz-ıl-**ış**, gör-**üş**, bil-**ış**, dik-**ış**, sat-**ış**, aç-ıl-**ış**, yaşa-y-**ış**... gibi.

Sizin **yazış** biçiminizi çok beğeniyorum.

Müdür sizin **görüşlerinize** çok önem veriyor.

Elbisenizin **dikişi** çok güzel.

Yeni yapılan okulun **açılışı** yapıldı.

Benim **yaşayış** biçimim kimseyi ilgilendirmez.

Araba **satışlarında** büyük bir artış var.

Bu konudaki **görüşlerinizde** bir değişiklik var mı?

Okulun **açılışında** Milli Eğitim Bakanı da bulundu.

Açılıştan sonra bir kokteyl verildi.

EYLEMLİKLERDEN İKİLEMELER

Bazı eylemliklerden ikilemeler yapılır:

Adam bir türlü **bıkmak usanmak** bilmiyordu.

Artık **yalvarmak yakarmak** boşunaydı.

Arabaları **değiş tokuş** yaptık.

Müdürün konuşması **bitmek tükenmek** bilmiyordu.

ORTAÇLAR

Eylemin sıfat olarak kullanılmasına **ortaç** denir. Ortaçlar bazen ad olarak da kullanılır. Ortaçlar çatı eklerini alır, olumsuz ve edilgen biçimleri yapılır ve zaman kavramı taşır. Bu nedenle diğer sıfatlardan ve eylemliklerden ayrı özellikler gösterir. Ortaçlar bağlı oldukları zamana göre üçe ayrılır:

Geniş zaman ortaçı

Gelecek zaman ortaçı

Geçmiş zaman ortaçı

Geniş Zaman Ortacı : -ar (-er, -ır, -ir, -ur, -ür)
-an (-en)
-ıcı (-ici, -ucu, -ücü)

Geniş zaman eki -r eki aynı zamanda geniş zaman ortaçı yapar. Eylemin ortaç görevi yapabilmesi için bir adın önüne gelerek sıfat görevini üstlenmesi gerekir. Bu ortaç genellikle geniş zaman kavramı verir. Geniş zaman ortacının olumsuz -maz, -mez, ekiyle yapılır:

çalmak	→	çalar saat
akmak	→	akarsu
dönmek	→	döner kebab
gülmek	→	güler yüz

yanmak	→	yanmaz kumaş
çıkma	→	çıkma sokak
bitmek	→	bitmez iş
tükenmek	→	tükenmez kalem

Erken uyanmak için **çalar** saati kurdum.

Türkiye'de, özellikle Antalya yöresinde pek çok **akarsu** vardır.

Bu akşam lokantada **döner** kebab yiyeceğiz.

Güler yüzlü insanları herkes sever.

İtfaiyeciler, **yanmaz** kumaştan yapılmış elbiseler giyerler.

Burası **çıkamaz** sokaktır.

Neden bu kadar çok para istiyorsunuz? **Bulunmaz** Bursa kumaşı mı oldu?

Çalışırsanız **bitmez** iş olmaz.

Tükenmez kalem, dolma kalemlerden daha çok kullanılıyor.

Serpil Hanım oğluna krallara **yaraşır** bir düğün yaptı.

Hakim, dosyayı **bilir** kişiye havale etti.

-an (-en)

Bu ekle yapılan ortaçlar genellikle geniş zaman ve şimdiki zamanda durum anlamı verir. Olumsuzu **-ma (-me)** ekiyle yapılır:

Dün büroya **gelen** adamı tanıyor musun?

Dünyada **çalışan** kadınların sayısı her geçen gün artıyor.

Dedikodu **yapmayan** insanlar, **sevilen** insanlardır.

Erken **uyuyan** çocukların vücut dirençleri güçlü olur.

Bu sabah **yazılan** mektupların hepsini postaya verdik.

Ağlatan gülmez. (Türk Atasözü)

Yıkılan yıkılanı sever. (Türk Atasözü)

Bencil olanlar **sevilmeyen** insanlardır.

Gördüklerimiz azdır, **görünmeyen** şeyler daha çoktur.

-ıcı (-ici, -ucu, -ücü)

Size **sevindirici** haberlerim var.

Geçici hevesler yüzünden yaşamınıza zarar vermeyin.

Dün akşam düğünde **doğurucu** yemekler yedik.

Sizlere **üzücü** haberler vermek istemem.

Gelecek Zaman Ortacı : -acak (-ecek)

Gelecek zaman ortacı, gelecek zaman eki -acak (-ecek) ile yapılır. Gelecek zaman ortacının olumsuzu -ma (-me) eklerini alır.

kırmak	→	kırılacak eşya
okumak	→	okunacak kitap
bitmek	→	bitecek iş
postalamak	→	postalanacak mektup

kırılmayacak eşya
okunmayacak kitap
bitmeyecek iş
postalanmayacak mektup

Lütfen paketlere dikkat edin, içinde **kırılacak** eşyalar var.

Okunacak kitapları kendi odama aldım.

Okunmayacak kitapları kütüphaneye verdim.

Bitecek işlerle uğraşın, **bitmeyecek** işlerle uğraşıp vakit kaybetmeyin.

Yarın **postalanacak** mektupların hepsini bugün yazın.

Engin, **gelecek** yıl liseye gidecek.

Dün **unutulmayacak** güzel bir gece yaşadık.

Bugünlerde dünyada **inanılmayacak** olaylar oluyor.

Geçmiş Zaman Ortaçları

Geçmiş zaman ortaçları genellikle geçmiş zaman anlamı verir ve olumsuzları -ma (-me) ekiyle yapılır:

-dık (-dik, -duk, -dük)

tanımak	→	tanıdık kadın
bilmek	→	bildik biri
okumak	→	okunduk kitap
görmek	→	gördüğüm adam

tanımadık kadın
bilmedik biri
okunmadık kitap
görmediğim adam

Siz benim yıllardan beri **tanıdığım** bir kadınsınız.

Tanımadığım insanlarla samimi olmayı hiç sevmem.

Dünkü adamın adını hatırlamadım ama, bana **bildik** biri gibi geldi.

Bilmediğiniz insanlara sırrınızı söylemeyiniz.

Okuduğunuz kitapları, arkadaşlarınıza veriniz.

Okumadığınız kitaplar hakkında önce bilgi edininiz, sonra okuyunuz.

Bu sabah **gördüğüm** kadın ünlü bir film yıldızıymış.

Görmediğim, bilmediğim şeyler hakkında fikir yürütemem.

-miş (-miş, -muş, -müş)

yazılmak → yazılmış mektup

bitmek → bitmiş iş

okumak → okunmuş kitap

görülme → görülmüş olay

yazılmamış mektup

bitmemiş iş

okunmamış kitap

görülmemiş olay

Yazılmış mektupları bana getirin.

Yazılmamış mektupların hepsini tamamlayın.

İşçilere **bitmiş** işlerin ücretini ödeyin.

Bitmemiş işlerin ücretlerini ödemeyin.

Olmuş ile yunmuşun çaresi yoktur. (Türk Atasözü)

Okunmuş kitaplardan bazılarını yeniden okumak gerekir..

Okunmamış kitapları okumak için zaman ayıralım.

Bunlar daha önce de **görülmüş** olaylardır.

Bu sabah başkent bugüne kadar hiç **görülmemiş** bazı olaylara tanık oldu.

Bana **söylenmiş** sözler değil, hiç **söylenmemiş** sözler söyle.

Ağarmış saçlar sevgiye engel değildir.

ULAÇLAR

Eylemden türeyen ve belirteç görevini yapan sözcüklere **ulaç** denir. Ulaçlar eylem çekimine girmez, kişi kavramı taşımaz. Ulaçlar, cümlede belirteç olarak tümleç görevini üstlenirler. Bu yönleri ile de ortaçlardan ayrılırlar.

ve olumsuzluk eklerini alır, genellikle sözcükler arasında ilgi kurar. Ulaçların kullanım alanları ortaçlardan daha geniştir. Ulaçlar anlamları yönünden beş bölüme ayrılır:

- Bağlama ulaçları
- Durum ulaçları
- Zaman ulaçları
- Sebep ulaçları
- Kıyaslama ulaçları

BAĞLAMA ULAÇLARI

Bağlama ulaçları genellikle eylemin belirttiği bir işi başka bir eyleme bağlar ve iki işin birbiri ardınca, aynı zamanda yapıldığını gösterir. Bağlama ulaçları, çoğu zaman **ve** bağlacının yerine kullanılır.

-p (-ip, -ip, -up, -üp)

Şapkasını aldı ve gitti.	→ Şapkasını alıp gitti.
Gazetesini okudu ve yattı.	→ Gazetesini okuyup yattı.
Arabaya bindi ve gitti.	→ Arabaya binip gitti.
Çocuk süt içti ve uyudu.	→ Çocuk süt içip uyudu.

Bütün yıl boyu derslerine **çalışıp** sınavı başarıyla verdi.

Babam çok **okuyup**, az konuşmayı severdi.

Polisler hırsız **yakalayıp** karakola götürdüler.

Yaşlı kadının elinden **tutup** karşıya geçirdim.

Bağlama ulacının olumsuz -ma (-me) ekiyle yapılır:

gelip → gelmeyip	bilip → bilmeyip
gidip → gitmeyip	görüp → görmeyip
verip → vermeyip	okuyup → okumayıp

Bağlama ulaçları ikilemeler oluşturur:

Bana **bakıp bakıp** güldüler.

Güzel kadına **dönüp dönüp** baktılar.

Çiftlikte **yiyip içip** eğlendiler.

Bir hafta boyu **yatıp kalkıp** hep bu işi düşündük.

DURUM ULAÇLARI

Eylemin belirttiği işin durumunu gösterir. Durum ulaçları diğer bağlaçlar gibi genellikle bağlama görevi de yapar. Durum ulaçlarının pek çok çeşidi vardır. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

-arak (-erek)

Çocuk **ağlayarak** vitrindeki bütün oyuncakları istiyordu.

Yaşlı adam, bana **gülerek** baktı ve sigarasını yaktı.

Hızlı **yaşayarak** erken ölmek istemem.

İnsanlar sağlıklarına **dikkat ederek** ömürlerini uzatabilirler.

Eşimle eskilerden **konusarak** uzun süre yürüdük.

Bu ulaç ekinin **-araktan (-erekten)** biçimi de vardır:

ağlayaraktan, gülerekten, bakaraktan ... gibi.

Ağlayaraktan eve gitti.

Gülerekten bana baktı.

Vitrinlere **bakaraktan** saatlerce oyalandı.

-a ... -a (-e ... -e), (-e ... -a)

Küçük kardeşim **ağlaya ağlaya** eve geldi.

Sirkte palyaçonun yaptıklarına **güle güle** bir hâl olduk.

Musluk bozulmuş, sular **aka aka** evin her tarafını berbat etmiş.

Sarhoş adam **düşe kalka** yürümeye çalışıyordu.

Düğünden sonra **güle oynaya** evlerimize gittik.

-madan (-meden)

Bu adamla **konuşmadan** sakın karar vermeyiniz.

Sizinle **görüşmeden** geri dönmek istemiyorum.

Gözleri yaşlıydı. Bana **bakmadan** konuşmaya çalışıyordu.

Parayı **almadan** bu işi yapmamız mümkün değil.

Düşünmeden konuşmayın, **görmeden** karar vermeyin.

Sakın **bilmeden** bir iş yapmayın.

Hava **kararmadan** yola çıkalım.

Şemsiye **almadan** evden çıkma.

Güneş **doğmadan** uyandım.

Okula **gitmeden** tüm ödevlerimi yaptım.

İşini **bırakmadan** iyi düşün.

-meden eki genellikle önce sözcüğü ile birlikte kullanılır:

Yatmadan önce bir duş alsan iyi olur.

İyi bir iş **bulmadan**, güzel bir ev **almadan önce** evlenmek istemiyorum.

Eşinden **ayrılmadan önce** iyi düşün.

Kilo **vermeden önce** çok şişmandım

Bu ulaç ekinin **-maksızın (-meksizin)** biçimi de vardır:

bakmaksızın, görmeksizin, düşünmeksizin, konuşmaksızın... gibi.

-ken

-ken eki ünlü uyumuna uymaz. Durum ve zaman kavramları taşır.

Okula **giderken** bir gazete aldım.

Bize **gelirken** çocukları da getirin!

Ders **dinlerken** başka bir işle meşgul olmayınız.

Televizyona **bakarken** gözlerim ağrıyor.

İnsanlar **yaşarken** zamanı iyi değerlendirmelidir.

-ken eki bazı ortaçlarla birlikte kullanılır:

Bize **gelecekken** birden vazgeçti.

İstanbul'a **gitmişken** kendine yeni bir araba satın al.

İşler hazır **bitmişken** biraz uyumak istiyorum.

Bu kötü olaya **üzülecekken** seviniyorsunuz.

-dığı (-diği, -duğu, -dügü) hâlde

Bu ek, durum ve karşılık kavramı veren ulaçlar yapar:

Erol, çok **çalıştığı hâlde** sınavı başaramadı.

Serpil, bana söz **verdiği hâlde** geziye gelmedi.

Hamdi Bey, **bilmediği hâlde** her işe karışıyor.

O büyük insan, çok güçlü **olduğu hâlde** gücünü asla kötüye kullanmadı.

Gülser, her şeyi **gördüğü hâlde** bir türlü gerçeklere inanmak istemiyor.

Süleyman Bey, arabası **olduğu hâlde** her gün işe yürüyerek giderdi.

ZAMAN ULAÇLARI

Zaman ulaçları, eylemin belirttiği işin yapılacağı zamanı gösterir. Bu nedenle de eylemi zaman yönünden etkileyen belirteçler oluşturur. Genellikle zaman ulaçları eylemin belirttiği işin durumunu da gösterir. Bu bakımdan zaman ulaçlarının çoğu, zaman kavramının yanı sıra durum kavramlarını da verir. Başlıca zaman ulaçları şunlardır:

-diğinde (-diği zaman)

Parayı **aldığımda** size borcumu ödeyeceğim.

Yeşim **geldiğinde** ona her şeyi söyleyeceğim.

Bu kitabı **okuduğunda** çok şey öğreneceksin.

Yarın Gülser'i **gördüğümde** paketi ona veririm.

İstanbul'a **gittiğimizde** bütün müzeleri gezdik.

Bu işe **başladığımızda** çok az paramız, ama büyük umutlarımız vardı.

Ulaç eki *-dığı*nda genellikle *-dığı zaman* ekiyle aynı anlamı verir.

Parayı **aldığımda** size borcumu ödeyeceğim.

Parayı **aldığım zaman** size borcumu ödeyeceğim.

Yeşim **geldiğinde** ona her şeyi söyleyeceğim.

Yeşim **geldiği zaman** ona her şeyi söyleyeceğim.

-dığı sırada (-dığı zaman)

Tam sokağa **çıktığımız sırada**, kar yağmaya başladı.

Okula **gittiğimiz sıralar**, bir kitapçada çalışıyordum.

Ders **çalıştığım sırada**, kapının zili çaldı.

Yağmur **yağdığı sırada** hiçbirimizin şemsiyesi yoktu.

Ulaç eki *-dığı sırada* genellikle *-dığı*nda, *-dığı zaman* ekiyle aynı anlamı verir:

Tam sokağa **çıktığımızda**, kar yağmaya başladı.

Tam sokağa **çıktığımız sırada**, kar yağmaya başladı.

Tam sokağa **çıktığımız zaman**, kar yağmaya başladı.

-dıktan (-dikten, duktan, -dükten) sonra

Bu ek ünlü ve ünsüz benzeşmesine uyar.

Trenden **indikten sonra**, bir gazete aldım.

Ayşen, duş **aldıktan sonra** uyudu.

Bu akşam yemek **yedikten sonra**, yürüyüşe çıkacağız.

Tatilden **döndükten sonra**, kendimizi çok daha genç hissettik.

Yağmur **yağıdıktan sonra** hava yeniden açtı.

Ahmet Bey, **iyileştikten sonra**, aynı işte yeniden çalışmaya başladı.

Bazen *-dıktan sonra* eki kısaltılarak *sonra* biçiminde söylenebilir.

Yemek **yedikten sonra** yürüyüşe çıkacağız. → Yemekten **sonra** yürüyüşe çıkacağız.

-alı (-eli)

Bu ek genellikle ikileme sözcüklerle kullanılır:

Müdür oldu **olalı** kendini birşey sanıyor.
Sen gittin **gideli** dünya bana cehennem oldu.
Annemi görmeye **geleli** bir hafta oldu.
Kendimi bildim **bileli** bu işte çalışıyorum.
Bu kitabı okudum **okuyalı** çok değiştim.
Ben kendimi bildim **bileli** bu ev hep böyledir.
Seni gördüm **görelî** seviyorum.

-alı eki bazen -alı beri, -den beri ekinin verdiği anlamı verir.

Seni **gördüm görelî** seviyorum.
Seni **görelî beri** çok seviyorum.
Seni **gördüğümünden beri** seviyorum.

-ınca (-ince, -unca, -ünce)

Yaz **gelince** hep birlikte tatile çıkarız.
Köşeyi **dönünce**, pastaneyi görürsün.
Ankara'ya **gelince**, lütfen bize de uğrayın.
Hasta **olunca**, hemen doktora gitmelisiniz.
Seninle **evlenince**, dünyanın en mutlu insanı olacağım.
Sorunlar **büyüyünce**, iş yerini kapatmak zorunda kaldık.

-ınca eki genellikle -diği zaman ekinin anlamını verir:

Kış **gelince** kayak yaparız.
Kış **geldiği zaman** kayak yaparız.
Zamanın olunca daha büyük bir ev alırız.
Seni görünce içime huzur doluyor.
İnsanın aklı az olunca başına çok iş gelir.
Sen gidince ev bomboş kaldı.
Aşk gelince akıl yıllık izne çıkarmış.

-ıncaya kadar

Bu iş **bitinceye kadar** burada kalacağız.

Ölünceye kadar seni seveceğim.

Otobüs **gelinceye kadar** burada bekleyeceğiz.

Bu işi **başarıncaya kadar** hep birlikte çalışacağız.

Evleninceye kadar bu işte çalışacağım.

Çocuğumuz oluncaya kadar bol bol gezmeyi düşünüyoruz.

Annem **iyileşinceye kadar** hastanede kalacak.

Güneş **batıncaya kadar** çalıştık.

Yaşın on sekize **gelinceye kadar** araba kullanamazsın.

-r.....maz (-r.....mez)

Eylemin belirttiği işin kısa bir süre içerisinde acele olarak yapıldığını belirtir:

Telgrafını **alır almaz** hemen buraya geldim.

Okulu **bitirir bitirmez** hemen kendime bir iş bulacağım.

Mektubu **yazar yazmaz** postaya veririm.

Bu yaz **evlenir evlenmez** hemen tatile çıkacağız.

Sizi **görür görmez** beynimden vurulmuşa döndüm.

Babam kapıdan **girer girmez** annemi sordu.

Yaz **gelir gelmez** bir yat kiralayıp, denizlere açılacağız.

Sınavdan **çıkır çıkmaz** annemi aradım.

Hırsız arabama **biner binmez** hızla uzaklaştı.

Adam polisi **görür görmez** hızla oradan uzaklaştı.

Çocuklar **doğar doğmaz** ağlamaya başladılar.

Evlenir evlenmez hemen balayına çıkacağız.

SEBEP ULAÇLARI

Eylemin belirttiği işin hangi nedenden dolayı olduğunu gösteren ulaçlara **sebeup ulaçları** denir. Başlıca sebeup ulaçları şunlardır:

Sebeup ulaçları yapan eklerin yerine ya da yanında genellikle *için*, *dolayı* gibi sözcükler kullanılır:

Param **olmadığından** araba alamıyorum.

Param **olmadığı için** araba alamıyorum.

Param **olmadığından dolayı** araba alamıyorum.

Sizi çok **beklettiğimden dolayı** özür dilerim.

Sizi çok **beklettiğim için** özür dilerim.

Yaşlandığımdan artık gözlerim zor görüyor.

Yaşlandığımdan dolayı gözlerim zor görüyor.

Yaşlandığım için gözlerim zor görüyor.

-maktan (-mekten)

Yaşamaktan büyük bir zevk alıyorum.

Adamın sözlerine **gülmekten** katıldık.

Bu konuda **düşünmekten** yoruldum.

Akşama kadar **yürümekten, gezmekten** yorulmadınız mı?

KIYASLAMA ULAÇLARI

Birden çok eylemin belirttiği işler arasında nicelik ve nitelik yönünden kıyaslama yapan ulaçlara **kıyaslama ulaçları** denir. Bu kıyaslamalar bazen gerçek, bazen de kuramsal olabilir. Kıyaslama ulaçları yapılırken genellikle *gibi* ve *kadar* ilgeçleri kullanılır.

İşler **düşündüğüm gibi** iyi gitmedi.

Her şeyi sizin **istediğiniz gibi** yaparız.

Geldikleri gibi giderler.

Ali Bey, **umduğum gibi** iyi bir adam değilmiş.

Onu **sevdiğim kadar** saygı da duyuyorum.

İşler, **sandığım kadar** kolay olmadı.

İsteddiğiniz kadar burada kalabiliriz.

Tabaklarınıza **yiyebileceğiniz kadar** yemek alınız.

Lütfen, benden **ödeyebileceğiniz kadar** borç isteyiniz.

Tiyatroda, Elif'i **görmemiş gibi** davrandım.
Biraz oturduktan sonra **kalkıyor gibi** yaptım.
Bana sanki hiçbir şey **olmamış gibi** davrandı.
Benimle evlenmek **istemiyormuş gibi** konuştu.
Küçük çocuk **gülüyor gibi** yaptı.

Başkalarına muhtaç **olmayacak kadar** paramız vardı.
Seni **ölünceye kadar** seveceğim.
Bu adamlar, senden **inanılmayacak derecede** korkuyor.
Fatma, herşeyi **bilirmişcesine** gülümsedi.
Seni **ölürcesine** seviyorum.

**burası çok
önemli !..**

UNUTMAYINIZ!

EYLEMSİLER

Eylemden türeyen, tümleç alan, olumsuzu yapılan, ama eylem çekimine girmeyen sözcüklere **eylemsiler** denir. Eylemsiler, *eylemlilik*, *ortaç* ve *ulaç* olmak üzere üçe ayrılır:

EYLEMLİKLER

Eylemlerin adını bildiren, tümleç olan ve ad gibi kullanılan sözcüklere **eylemlilik** denir. Eylemlilikler üç türlü ek alır:

-mak (-mek)

gelmek, gitmek, vermek, almak, sevmek... gibi.

-ma (-me)

dinleme, anlama, okuma, yazma, vurma, bilme... gibi.

-ış (-iş, -uş, -üş)

gülüş, bakış, dikiş, alış, veriş, yaşayış... gibi.

ORTAÇLAR

Eylemin sıfat olarak kullanılmasına **ortaç** denir. Ortaçlar bağlı bulundukları zamana göre üç bölüme ayrılır:

Geniş zaman ortaçı : **akar** su, **gelen** adam, **sevindirici** haber... gibi.

Gelecek zaman ortaçı : **okunacak** kitap, **kırılacak** eşya, **inanılmayacak** olaylar... gibi.

Geçmiş zaman ortaçı : **tanıdık** adam, **gördüğüm** film, **pişmiş** yemek... gibi.

ULAÇLAR

Eylemden türeyen ve belirteç görevini yapan sözcüklere **ulaç** denir. Ulaçlar, ortaçlardan farklı olarak özne, tümleç ve yüklem görevini üstlenir. Genellikle, sözcükler arasında ilgi kurarlar. Ulaçlar anlamlarına göre beşe ayrılır:

Bağlama Ulaçları

-p (-ıp, -ip, -up, -üp)

Çantasını alıp çıktı. **Amcasını görüp** hemen eve gitti.

Durum Ulaçları

-arak (-erek)

Yaşlı kadın gülerek bana yaklaştı.

-a.... a

Çocuk ağlaya ağlaya doktora gitti.

-e.... e

Kızlar güle güle oynuyordu.

-e a

Yaralı adam düşe kalka yürümeye çalışıyordu.

- madan (-meden)

Benimle görüş**meden** hiçbir yere gitme.

-ken

Eve gider**ken** manava uğradım.

-dığı halde

Çok çalış**tığı halde** sınavı başaramadı.

Zaman Ulaçları : Eylemin belirttiği işin yapılacağı zamanı gösterir.

-diğında (-dığı zaman)

Parayı ald**ığımda** size borcumu ödeyeceğim.

Parayı ald**ığım zaman** size borcumu ödeyeceğim.

-diği sırada (-dığı zaman)

Yağmur yağ**dığı sırada** hiçbirimizin şemsiyesi yoktu.

Yağmur yağ**dığı zaman** hiçbirimizin şemsiyesi yoktu.

-dıktan sonra

Trenden ind**ikten sonra**, bir gazete aldım.

-dikça (-dikçe, -dukça, -dükçe)

İnsanlar okud**ukça** bilgileri artar.

-alı (-eli)

Ben kendimi bildim **bileli** bu ev hep böyledir.

-inca (-ince, -unca, -ünce)

Yaz gel**ince** hep birlikte tatile çıkarız.

-meden (-meden)

Hava kararm**adan** yola çıkalım.

-incaya kadar

Bu iş bit**inceye kadar** burada kalacağız.

-r ... maz (-r ... mez)

Mektubu yazar yaz**maz** postaya verdim.

Sebeup Ulaçları : Eylemin belirttiği işin hangi nedenden dolayı olduğunu gösteren ulaçlara **sebeup ulaçları** denir.

-diğından (-diğinden, -duğundan, -duğünden)

Çok yemek yed**diğinden** fazla kilo alıyorsun.

-maktan (-mekten)

Yaşam**aktan** büyük bir zevk alıyorum.

Kıyaslama Ulaçları : Birden çok eylemin belirttiği işler arasında nicelik ve nitelik yönünden kıyaslama yapan ulaçlara **kıyaslama ulaçları** denir.

Her şeyi sizin istediğiniz **gibi** yaparız.

Fatma bütün olanları **bilirmişcesine** gülümsedi.

İşler sandığım **kadar** kolay olmadı.

Senden inanılmayacak **derecede** korkuyorlar.

YARDIMCI EYLEMLER

Olmak, Etmek, Kılmak, Eylemek

Ad soylu sözcükler ile bileşik eylemler kuran *olmak, etmek, eylemek, kılmak* eylemlerine **yardımcı eylemler** denir. Ek eylem *imek* de yardımcı eylemler arasında yer alır. Yardımcı eylemler içinde en çok kullanılanlar *olmak* ve *etmek* eylemleridir.

OLMAK

Bu eylem bütün ad ve ad soylu sözcüklerle kullanılır:

var olmak, yok olmak, iyi olmak, güzel olmak, hasta olmak, sağlıklı olmak... gibi.

İkilemelerle bileşik eylem olarak kullanılır:

delik deşik olmak, parça parça olmak, deli divane olmak, göz kulak olmak... gibi.

olmak yardımcı eylemi genellikle *geçmiş, gelecek ve geniş zaman* ortaçlarıyla kullanılır:

Geçmiş Zaman Ortacı : -miş + olmak

Biraz bekleyin, az sonra yemek **pişmiş olacak**.

Farkında olmadan bütün sırlarımızı anneme **söylemiş olduk**.

Böylece tüm paramı kumarda **kaybetmiş oldum**.

Servis arabası bozulunca öğrenciler, okula **gecikmiş oldular**.

Hepimiz yeniden birleşince, gücümüz **azalmamış oldu**.

Buzdolabında saklayınca, yemekler **bozulmamış oldu**.

Geniş Zaman Ortacı : -ar (-er) + olmak

Günlerdir yollara **bakar olduk**.

Seni tanıdıktan sonra, yaşamı yeniden **sever oldum**.

Gülây, son zamanlarda bize çok sık **gelir oldu**.

Dedem, bugünlerde çocuk kitapları **okur oldu**.

Ünlü şair, son zamanlarda birdenbire **yazmaz oldu**.

Zavallı kadın oğlunu kaybedince aylardır **gülmez oldu**.

Gelecek Zaman Ortacı : -acak (-ecek) + olmak

Genç kızın kalbi heyecandan **duracak** gibi **oldu**.

Bir an, her şeyi ona **söyleyecek** **oldum**.

Çocuk, birdenbire balkondan **düşecek** **oldu**.

Hızla giden araba keskin virajda bir an **devrilecek** **oldu**.

Genç kadın bir an kendini kayalıklardan aşağı **bırakacak** **oldu**.

Doktordan korkan çocuk bir an **ağlayacak** **oldu**.

Bazı sözcükler olmak eylemi ile bitişik yazılır:

affolmak, hapsolmak, reddolmak, kaybolmak... gibi.

Soru Kipi :

Resimler güzel olmuş mu?

Yapılan iş iyi oldu mu?

Hasan hasta mı olmuş?

Arabanın boyası iyi olmamış mı?

Küçük çocuk kaybolmamış mı?

Mahkumlar affoldular mı?

ETMEK

Bu yardımcı eylemler ad ve ad soylu sözcüklere gelerek bileşik eylemler yapar:

yardım etmek, deli etmek, söz etmek, göz etmek... gibi.

Genellikle *etmek* yardımcı eylemi geçişli, *olmak* yardımcı eylemi geçişsizdir.

geçişli	geçişsiz
var etmek	var olmak
yok etmek	yok olmak
dert etmek	dert olmak
deli etmek	deli olmak

geçişli : Siz bu serveti yoktan var **ettiniz**.

geçişsiz : Evren yoktan var **oldu**.

etmek eyleminden önce gelen sözcüğün son hecesinde ses değişimi olursa etmek eylemi bu sözcükle bitişik yazılır:

akis → aksetmek	hapis → hapsetmek
azim → azmetmek	hüküm → hükmetmek
bahis → bahsetmek	kayıp → kaybetmek
devir → devretmek	keşif → keşfetmek
emir → emretmek	sabır → sabretmek
fetih → fethetmek	seyir → seyretmek

KILMAK, EYLEMEK

kılmak ve eylemek eylemleri yalnızca namaz kılmak, ihya eylemek, itaat eylemek gibi birkaç sözcükle kullanılmaktadır. Eylemek sözcüğünün yerine, günümüzde daha çok, etmek yardımcı eylemi kullanılmaktadır.

sabr eylemek →	sabretmek
seyr eylemek →	seyretmek
emr eylemek →	emretmek

ULAÇLI BİLEŞİK EYLEMLER

Aşağıda belirtilen ulaçlarla vermek, bilmek, durmak, kalmak, gelmek eylemlerinin birleşmesinden oluşan eylemlere **ulaçlı bileşik eylemler** denir. Bu eylemler üçe ayrılır:

- Yeterlik eylemi
- Tezlik eylemi
- Sürerlik eylemi

YETERLİK EYLEMİ : -a (-e) ulacı + bilmek

Bilmek eyleminin kök ya da gövdesine -a (-e) ulacı getirilerek yeterlik eylemi yapılır. Yeterlik eylemi yeterlik kavramı verir ve yapılan işin mümkün olabileceğini ya da yapılması ihtimalinin bulunduğunu belirtir:

yapabilmek → yap-a-bil-mek	görebilmek → gör-e-bil-mek
----------------------------	----------------------------

Yeterlik eyleminin olumsuzu -ma(-me) ekiyle yapılır ve *yetersizlik* kavramı verir.

YETERLİK EYLEMİNİN ÇEKİMİ

Şimdiki Zaman

yapabiliyorum	yapamıyorum
yapabiliyorsun	yapamıyorsun
yapabiliyor	yapamıyor
yapabiliyoruz	yapamıyoruz
yapabiliyorsunuz	yapamıyorsunuz
yapabiliyoruz	yapamıyorlar

Belirli Geçmiş Zaman

yapabildim	yapamadım
yapabildin	yapamadın
yapabildi	yapamadı
yapabildik	yapamadık
yapabildiniz	yapamadınız
yapabildiler	yapamadılar

Belirsiz Geçmiş Zaman

yapabilmişim	yapamamışım
yapabilmişsin	yapamamışsın
yapabilmiş	yapamamış
yapabilmişiz	yapamamışız
yapabilmişsiniz	yapamamışsınız
yapabilmişler	yapamamışlar

Gelecek Zaman

yapabileceğim	yapamayacağım
yapabileceksin	yapamayacaksın
yapabilecek	yapamayacak
yapabileceğiz	yapamayacağız
yapabileceksiniz	yapamayacaksınız
yapabilecekler	yapamayacaklar

Geniş Zaman

yapabilirim	yapamam
yapabilirsin	yapamazsın
yapabilir	yapamazlar
yapabiliriz	yapamayız
yapabilirsiniz	yapamazsınız
yapabilirler	yapamazlar

Dilek-Koşul

yapabilsem	yapamasam
yapabilsen	yapamasan
yapabilse	yapamazsa
yapabilsek	yapamasak
yapabilseniz	yapamazsanız
yapabilseler	yapamazsalar

Bu işi yapabilecek misiniz?

Yarın bize gelebilecek misiniz?

Dün mektubu yazabildiniz mi?

Kitabı okuyabildiniz mi?

Bana borcunuzu ödeyebilecek misiniz?

Bavulu taşıyabiliyor musunuz?

→ Evet, yapabiliriz.

→ Hayır, gelemem.

→ Hayır, yazamadım.

→ Evet, okuyabildim.

→ Evet, ödeyebileceğim.

→ Evet, taşıyabiliyorum.

Yeterlik eylemi çatı eklerini alır:

yazabilmek → yaz**dı**rabilmek, yaz**ı**labilmek, yaz**ı**şabilmek... gibi.

TEZLİK EYLEMİ : -ı (-i, -u, -ü) ulacı + vermek

Bir eylemin -i ulacı ve vermek eylemi ile birleşiminden oluşan bileşik eylemlere **tezlik eylemi** denir. Tezlik eylemi bir işin çabuk ve kolay yapıldığını belirtir. Aynı zamanda kibarca emir bildirir.

gelmek + -i + vermek : gelivermek

TEZLİK EYLEMİNİN ÇEKİMİ

Şimdiki Zaman

geliveriyorum	gelivermiyorum
geliveriyorsun	gelivermiyorsun
geliveriyor	gelivermiyor
geliveriyoruz	gelivermiyoruz
geliveriyorsunuz	gelivermiyorsunuz
geliveriyorlar	gelivermiyorlar

Geçmiş Zaman

geliverdim	gelivermedim
geliverdin	gelivermedin
geliverdi	gelivermedi
geliverdik	gelivermedik
geliverdiniz	gelivermediniz
geliverdiler	gelivermediler

Belirsiz Geçmiş Zaman

gelivermişim	gelivermemişim
gelivermişsin	gelivermemişsin
gelivermiş	gelivermemiş
gelivermişiz	gelivermemişiz
gelivermişsiniz	gelivermemişsiniz
gelivermişler	gelivermemişler

Gelecek Zaman

gelivereceğim	gelivermeyeceğim
gelivereceksin	gelivermeyeceksin
geliverecek	gelivermeyecek
gelivereceğiz	gelivermeyeceğiz
gelivereceksiniz	gelivermeyeceksiniz
geliverecekler	gelivermeyecekler

Geniş Zaman

geliveririm	gelivermem
geliverirsin	gelivermezsin
geliverir	gelivermez
geliveririz	gelivermeyiz
geliverirsiniz	gelivermezsiniz
geliverirler	gelivermezler

Dilek-Koşul

geliversem	gelivermesem
geliversen	gelivermesen
geliverse	gelivermese
geliversek	gelivermesek
geliverseniz	gelivermeseniz
geliverseler	gelivermeseler

Tezlik eyleminde -i sesi ünlü uyumuna uyar:
bilivermek, bakıvermek, okuyuvermek, görüvermek... gibi.

Çabukluk ve Kolaylık Anlamı

Birdenbire araba yoldan çıkıverdi.
Aniden sağanak bir yağmur başlayıverdi.
Birden bütün sorunlar üst üste geliverdi.
Küçük çocuk ansızın caddeye doğru koşuverdi.
Birden işler kendiliğinden oluverdi.
Masa ve sandalyeleri kolayca taşıyıverdik.
Bu ilacı içerseniz, kolayca iyileşivereceksiniz.

Emir Anlamı

Lütfen kapıyı kapatıverin.
Bana her şeyi doğru olarak anlatıverin.
Yarın erkenden buraya uğrayıverin.
Bu akşam da erken yatmayıverin!

Soru Anlamı

Yarın büroya geliverir misin?
Lütfen bana bakıverir misiniz?
Bir kez de bizleri dinleyiverir misiniz?
Kitapları buraya koyuverir misin?

Tezlik eylemi ortaç ve eylemlik görevlerini üstlenir, ad durum ekleri ve iyelik ekleri alır:

Birden yağmurun **yağıvermesi** bizi perişan etti.
Üst üste **geliveren** sorunlar bizi zor duruma soktu.
Yanışlarda birinci **oluvermek** çok hoşuma gitmişti.
Seni görünce birden sana doğru **koşuvermek** istedim.

SÜRERLİK EYLEMİ

Bir eylemin **-a (-e)** ulacı ile *durmak, kalmak, görmek, gelmek* eylemlerinin birleşmesinden oluşan bileşik eyleme **sürerlik eylemi** denir. Sürerlik eylemi yapılan işin sürekli ve devamlı olduğunu belirtir. Sürerlik eylemi yapılırken kimi zaman **-ıp (-ip, -up, -üp)** ulacı ile *durmak* eylemi de kullanılır. Sürerlik eylemi Türkçede çok fazla kullanılmaz.

-a (-e) + durmak

Sen vitrinlere **bakadur**, ben hemen geliyorum.

Siz eve **gidedurun**, biz daha sonra geliriz.

Sen kitabı **okuyadur**, biz az sonra döneriz.

Sizler burada **bekleledurun**, otobüs az sonra gelir.

-a (-e) + kalmak

Kadın, kocasının arkasından saatlerce **bakakaldı**.

Bakakalırım giden geminin ardından. (O. Veli Kanık)

Şaban Bey yorgunluktan koltukta **uyuyakalmış**.

Sona kalan **donakalır**. (Türk Atasözü)

-a (-e) + gelmek

Yıllardan beri bu efsane burada **söylenegelmiştir**.

Bu gelenek burada yıllarca halk tarafından **uygulanagelmiştir**.

Eskiden yapılan savaşlarda yıllarca kılıç **kullanılagelmiştir**.

-a (-e) ulacı ve *gelmek* eyleminden oluşan sürerlik eylemi bazen *tezlik eyleminin* üstlendiği *çabukluk* anlamını verir:

Ansızın bir adam **çıkageldi**.

-ıp (-ip, -up, -üp)

Serpil Hanım saatlerce geminin ardından **bakıp durdu**.

Bütün seyirciler sihirbazın hünerine **şaşıp kaldılar**.

Eskiden dost olan iki ülke yıllarca **savaşıp durdu**.

Ayşe halsizlikten saatlerce koltukta **oturup kaldı**.

-ıp ulacı olmadan da *durmak, kalmak* eylemleri devamlılık anlamını verir.

Kadın sabaha kadar ağladı durdu. → Kadın sabaha kadar ağlayıp durdu.

UNUTMAYINIZ!

YARDIMCI EYLEMLER

Ad soylu sözcüklerle bileşik eylemler kuran *olmak*, *etmek*, *eylemek*, *kılmak* eylemlerine **yardımcı eylemler** denir. Bu eylemler arasında en çok kullanılan *olmak* ve *etmek* eylemleridir.

OLMAK

Bu eylem bütün adlar ve ad soylu sözcüklerle kullanılır:

öğrenci olmak, asker olmak, güzel olmak, sağlıklı olmak... gibi.

İkilemelerle bileşik eylem olarak kullanılır:

deli divane olmak, göz kulak olmak, delik deşik olmak... gibi.

olmak eylemi geçmiş, gelecek ve geniş zaman ortaçlarıyla kullanılır:

Geçmiş zaman ortacı : -mış (-miş, -muş, -müş) + olmak

pişmiş olmak, gelmiş olmak, söylemiş olmak, bakmış olmak... gibi.

Geniş zaman ortacı : -ar (-er, -ır, -ir, -ur, -ür) + olmak

gelir olmak, bakar olmak, okur olmak, yazmaz olmak... gibi.

Gelecek zaman ortacı : -acak (-ecek) + olmak

söyleyecek olmak, duracak olmak, vuracak olmak, bilecek olmak... gibi.

ETMEK

Adlara ve ad soylu sözcüklere gelerek bileşik eylemler yapar:

yardım etmek, söz etmek, var etmek, deli etmek... gibi.

olmak eylemi geçişli, *etmek* eylemi geçişsizdir.

Bu konu aramızda hiçbir zaman sorun olmadı. (geçişsiz)

Bu konuları kendinize sorun etmeyiniz. (geçişli)

etmek eyleminden önce gelen sözcüğün son hecesinde ses değişimi olursa *etmek* eylemi bu sözcükle bitişik yazılır:

devir → devretmek, hüküm → hükmetmek, keşif → keşfetmek

KILMAK, EYLEMEK

Bu eylemler çok az kullanılır:

namaz kılmak, ihya eylemek, itaat eylemek gibi.

ULAÇLI BİLEŞİK EYLEMLER

Ulaçlar ile *vermek, bilmek, durmak, kalmak, gelmek* eylemlerinin birleşmesinden oluşan eylemlere **ulaçlı bileşik eylemler** denir. Ulaçlı bileşik eylemler üçe ayrılır:

- Yeterlik eylemi
- Tezlik eylemi
- Sürerlik eylemi

YETERLİK EYLEMİ : -a (-e) ulacı + bilmek

Bilmek eyleminin kök ya da gövdesine -a (-e) ulacı getirilerek **yeterlik eylemi** yapılır. Yeterlik eylemi, yeterlik anlamı vererek, yapılan işin mümkün olabileceğini ya da yapılması ihtimali bulunduğunu belirtir:

Bu sorunu kendi başına halledebilecek misin?

Dergiyi ancak bugün okuyabildim.

Beni yarın arıyabilseniz çok sevinirim.

TEZLİK EYLEMİ : -ı (-i, -u, -ü) ulacı + vermek

Bir eylemin -i ulacı ve vermek eylemi ile birleşiminden oluşan birleşik eylemlere **tezlik eylemi** denir. Tezlik eylemi, bir işin çabuk ve kolay yapıldığını belirtir. Ayrıca emir anlamı da verir:

Yaz tatili çabucak bitiverdi.

Sınav zamanı hemen geliverdi.

Giderken kapıyı kapatıverin.

SÜRERLİK EYLEMİ :

Bir eylemin -a(-e) ulacı ile *durmak, kalmak, görmek, gelmek* eylemlerinin birleşmesinden oluşan bileşik eyleme **sürerlik eylemi** denir. Sürerlik eylemi yapılırken kimi zaman, durmak eylemi ile -ıp (-ip, -up, -üp) ulacı da kullanılır. Bu eylem, yapılan işin devamlı olduğunu gösterir.

-a (-e) + durmak :

Siz gidedurun, ben hemen geliyorum.

-a (-e) + kalmak :

Televizyon izlerken uyuyakalmışım.

-a (-e) + gelmek :

Bu yöntem, pek çok eğitimci tarafından yıllardır uygulanagelmıştır.

EKLER

"Türkçeyi öğrenmek ekleri öğrenmektir."

Jean Deny

Sözcüklerin görevlerini belirtmeye ya da sözcük türetmeye yarayan anlam değiştirici en küçük ses ya da ses birleşimine **ek** denir. Ekler, bir ya da daha çok sestten oluşabilir. Genellikle dünya dillerinde *ön ek*, *iç ek* ve *son ek* olmak üzere üç türlü ek vardır. Oysa, Türkçede son ek bulunur. Ön ek yalnızca pekiştirme sıfatlarında kullanılır. Türkçe, sözcük köklerine eklerin getirilmesiyle işleyen bağlantılı bir dildir. Bu nedenle ekler, Türkçenin yapısı ve işleyiş düzeni bakımından büyük bir önem taşır. Birçok dilde pek çok sözcük ya da cümlelerle anlatılmaya çalışılan kavramlar Türkçede çoğu zaman bir tek ekle anlatılır.

Türkçenin ekleri genellikle tek hecelidir. Bu ekler bazen üst üste gelerek uzun bir zincir oluşturabilir. Sözcük köklerine getirilen ek sayısı on ikiye kadar çıkabilir: *Amerikalılaştıramadıklarımızdan mısınız?* (*Amerika-lı-laş-tır-a-ma-dık-lar-ı-mız-dan mı-sınız?*) sözcüğünde görüldüğü gibi.

Türkçede ekler iki ana bölüme ayrılır:

- Çekim ekleri
- Yapım ekleri

ÇEKİM EKLERİ

Eylemlerin, adların kök ya da gövdelerine gelerek kişi, zaman, soru, çoğul, olumluluk, ve olumsuzluk gibi kavramlar veren ekler **çekim ekleri** denir. Çekim ekleri adlara ve eylemlere geldiklerinde sözcüklerin kök anlamlarını değiştirmezler. Bu sözcüklerin anlamlarını *kişi, zaman, yer, yön, soru, olumluluk, olumsuzluk* gibi yönlerden tamamlarlar.

geliyorum, gördün mü, almadın mı, evi, evde, evden, evim, evler... gibi.

Yapım ekleri sözcüklerin kök anlamlarını değiştirerek yeni sözcükler yapar:

göz → gözlük → gözlükçü → gözlükçülük

Gerçekte çekim ekleri denildiği zaman aklımıza önce eylemlere gelen çekim ekleri gelir. Ancak, adlara gelen iyelik ekleri, ad durum ekleri ve hem adlara hem eylemlere gelen çoğul ekleri sözcüklerin kök anlamlarını değiştirmedikleri için hepsinin çekim eki olarak kabul edilmesi gerekir. Bu duruma göre çekimlerini şu bölümlere ayırabiliriz:

Adlara gelen çekim ekleri

Eylemlere gelen çekim ekleri

Adlara ve eylemlere gelen çekim ekleri

ADLARA GELEN ÇEKİM EKLERİ

Adlara gelen çekim eklerini iyelik ekleri, ad durum ekleri ve ilgi eki olmak üzere üç bölümde inceleyebiliriz:

İyelik Ekleri : -im, -in, -i, -imiz, -iniz, -leri

Adın belirttiği nesnenin kime veya neye ait olduğunu belirten ekler **iyelik ekleri** denir. İyelik ekleri kişi kavramı verir ve ünlü uyumuna uyar.

İyelik Ekleri ve Ünlü Uyumu

Benim	evim	odam	okulum	köyüm
Senin	evin	odan	okulun	köyün
Onun	evi	odası	okulu	köyü
Bizim	evimiz	odamız	okulumuz	köyümüz
Sizin	eviniz	odanız	okulunuz	köyünüz
Onların	evleri	odaları	okulları	köyleri

Ünlü ile biten sözcüklerden sonra gelen iyelik eklerindeki ön ünlü düşer:

oda + ım → odam

sevgi + im → sevgim

oda + in → odan

sevgi + in → sevgin

Üçüncü tekil kişide iki ünlü yan yana gelince araya s koruma ünsüzü girer:

oda + ı → odası

sevgi + i → sevgisi

çanta + ı → çantası

bilgi + i → bilgisi

İyelik eklerinden sonra ad durum ekleri gelebilir:

evimi, evimin, evime, evimden

odamı, odamın, odama, odamdan

Ad Durum Ekleri

Adların başka adlarla ilgi kurmasına yarayan ekler **ad durum ekleri** denir. Ad durum ekleri, adların anlamlarını *yer, yön, kime* ve *nereye* ait olduklarını belirtme yönünden tamamlar. Belirtme durumu eki genellikle nesne görevini üstlenen sözcüklere gelir.

Ad durum ekleri ünlü uyumuna ve ünsüz benzeşmesine uyar. Bunu bir çizelgeyle şöyle gösterebiliriz:

Ad Durum Ekleri, Ünlü Uyumu ve Ünsüz Benzeşmesi

Belirtme durumu -ı, -i, -u, -ü	sınıfı	evi	okulu	köyü
Yönelme durumu -a, -e	sınıfa	eve	okula	köye
Kalma durumu -da, -de, -ta, -te	sınıfta	evde	okulda	köyde
Çıkma durumu -dan, -den, -tan, -ten	sınıftan	evden	okuldan	köyden
Tamlayan durumu -ın, -in, -un, -ün	sınıfın	evin	okulun	köyün

Ünsüz benzeşmesi nedeniyle kalma durumu ve çıkma durumunda bulunan *d > t*'ye dönüşür:

okulda, okuldan

sınıfta, sınıftan

evde, evden

ağaçta, ağaçtan

köyde, köyden

yatakta, yataktan

Ünlü ile biten sözcüklerden sonra belirtme durumu, yönelme durumu ve tamlayan durumu ekleri arasına *y, n* koruma ünsüzleri girer:

araba-y-ı → araba-y-a → araba-n-ın

silgi-y-i → silgi-y-e → silgi-n-in

Ayşe-y-i → Ayşe-y-e → Ayşe-n-in

İlgi eki : -ki

Adlara ya da ad soylu sözcüklere gelerek bağlantı kuran ve aidiyet bildiren eke **ilgi eki** denir. İlgı eki -ki genellikle ünlü uyumuna uymaz :

sabah**ki**, akşam**ki**, bu yıl**ki**, onun**ki**, odada**ki**, yukarı**ki**, sokakta**ki**... gibi.

Ancak *dünkü*, *bugünkü* gibi bazı sözcüklerde ünlü uyumuna uyar.

İlgı eki -ki, *kalma durumu* ekinden sonra gelir :

Sokakta ki adam	→	Sokakta bulunan adam.
Odada ki masa	→	Odada bulunan masa.
Evde ki kitap	→	Evde bulunan kitap.
Yukarda ki oda	→	Yukarda bulunan oda.

Tamlayan durumu ekinden sonra gelir :

Serpil'in arabası	→	Serpil'in ki	→	Serpil'e ait araba.
Onun arabası	→	Onun ki	→	Ona ait araba.
Bizim arabamız	→	Bizim ki	→	Bize ait araba.
Kimin arabası	→	Kimin ki ?	→	Kime ait araba?

İlgı ekinden sonra ad durum ekleri gelir:

Belirtme durumu	→	Seninkini getir.
Yönelme durumu	→	Seninkine bak.
Bulunma durumu	→	Seninkinde şeker var.
Çıkma durumu	→	Seninkinden bana da ver.
Tamlayan durumu	→	Seninkinin motoru bozuk.

Zaman bildiren sözcüklerden sonra gelir :

Sabahki olay	→	Sabah vakti olan olay
Öğleki yemek	→	Öğle vakti olan yemek
Akşamki yemek	→	Akşam vakti olan yemek
Dünkü olay	→	Dün olan olay

Bu örnekler şöyle çoğaltılabilir :

bu yıl**ki**, geçen yıl**ki**, şimdiki, sonraki, geçen haftaki, gelecek haftaki... gibi.

İlgi eki *-ki* bazı sözcüklerde ünlü uyumuna uyar:

bugünkü, dünkü, öbürkü, Gönül'ünkü, üçününkü, dördününkü... gibi.

EYLEMLERE GELEN ÇEKİM EKLERİ

Eylemlere gelen çekim ekleri genellikle *kişi, zaman, sayı, soru, olumluluk, olumsuzluk, istek, dilek-koşul, gereklik* gibi kavramlar verir. Türkçede dokuz eylem kipi vardır ve bu dokuz kipe gelen çekim eklerinin hepsi birbirinden farklıdır. Eylemlere gelen çekim eklerinin işlevleri konusunda şu örnekler verilebilir:

gelmemeli miydim? → gel-me-meli mi-y-di-m?

Cümlesinde bulunan eklerin işlevlerini şöyle sıralayabiliriz:

- gel- : eylem kökü
- me : olumsuzluk eki
- meli : gereklik eki
- mi : soru eki
- y- : koruma ünsüzü
- di : belirli geçmiş zaman eki
- m : 1. tekil kişi eki

Eylemlere gelen çekim ekleri arasında *edilgen, dönüşlü, işteş ve ettirgen eylemlere gelen çatı* eklerini de saymak gerekir.

Edilgen eylem : Araba satılmış mı?

- sat- : eylem kökü
- il : edilgen çatı eki
- miş : belirsiz geçmiş zaman eki
- mı : soru eki

Dönüşlü eylem : Giyindin mi?

- giy- : eylem kökü
- in : dönüşlülük çatı eki
- di : belirli geçmiş zaman eki
- niz : 2. tekil kişi eki
- mi : soru eki

İsteş eylem : Konu görüşülmemiş.
 gör : eylem kökü
 -üş : isteş eylem eki
 -ül : edilgen çatı eki
 -me : olumsuzluk eki
 -miş : belirsiz geçmiş zaman eki

Ettirgen eylem : Mektuplar yazdırıldı.
 yaz- : eylem kökü
 -dır : ettirgen çatı eki
 -ıl : edilgen çatı eki
 -dı : belirli geçmiş zaman eki

Bu kısa açıklamadan sonra, eylemlere gelen çekim eklerini şöyle gösterebiliriz:

EYLEMLERE GELEN ÇEKİM EKLERİ

Şimdiki Zaman -iyor

bil-iyor-um
 bil-iyor-sun
 bil-iyor
 bil-iyor-uz
 bil-iyor-sunuz
 bil-iyor-lar

Belirli Geçmiş Zaman -dı (-di, -du, -dü)

bil-di-m
 bil-di-n
 bil-di
 bil-di-k
 bil-di-niz
 bil-di-ler

Belirsiz Geçmiş Zaman -mış (-miş, -muş, -mü)

bil-miş-im
 bil-miş-sin
 bil-miş
 bil-miş-iz
 bil-miş-siniz
 bil-miş-ler

Gelecek Zaman -acak (-ecek)

bil-eceğ-im
 bil-ecek-sin
 bil-ecek
 bil-eceğ-iz
 bil-ecek-siniz
 bil-ecek-ler

Geniş Zaman -ır (-ir, -ur, -ür)

bil-ir-im
 bil-ir-sin
 bil-ir
 bil-ir-iz
 bil-ir-siniz
 bil-ir-ler

İstek Kipi -a (-e)

bil-e-y-im
 bil-e-sin
 bil-e
 bil-e-lim
 bil-e-siniz
 bil-e-ler

Dilek-Koşul Kipi**-sa (-se)**

bil-se-m
 bil-se-n
 bil-se
 bil-se-k
 bil-se-niz
 bil-se-ler

Gereklik Kipi**-malı (-meli)**

bil-meli-y-im
 bil-meli-sin
 bil-meli
 bil-meli-y-iz
 bil-meli-siniz
 bil-meli-ler

Emir Kipi

-
 bil
 bil-sin
 -
 bil-in
 bil-sin-ler

ADLARA VE EYLEMLERE GELEN ÇEKİM EKLERİ

Türkçede çoğul eki **-lar (-ler)** ve soru eki **mı** hem adlara hem de eylemlere gelir.

Adlardan Sonra Çoğul Eki : -lar (-ler)

Bir çok dilde sözcükler çoğul yapılırken sözcük kökü değişikliğe uğrar. Örneğin, bükümlü bir dil olan Almancada *ev* anlamına gelen *das haus* sözcüğünün çoğulu *die häuse* biçimindedir. Almanca gibi bükümlü olan dillerde, genellikle sözcüklerin çoğulu yapılırken sözcük kökünde değişiklikler görülür. Bu durumda, Almancayı ve diğer bükümlü dilleri öğrenen bir kimse, binlerce sözcüğün hem tekil, hem de çoğulunu öğrenmek zorundadır. Oysa Türkçede, sözcüklerin çoğulunu yapmak için sonuna sadece **-lar (-ler)** eki getirilir:

masa → masalar
 kapı → kapılar
 elma → elmalar

ev → evler
 defter → defterler
 güzel → güzeller

Çoğul eki **-lar (-ler)** ad soylu sözcükler ve eylemlerle birlikte kullanılır. Ad soylu sözcüklerle kullanıldığı zaman çoğul anlamından daha değişik anlamlar da verir.

• Ulus ve yer bildiren sözcüklerden sonra gelerek **topluluk** adı yapar ve **genelleme** belirtir:

Türkler ile **Almanlar** son zamanlarda ticarete ilişkileri geliştirdiler.

İşsizlik nedeniyle köylülerin çoğu kentlere göç ettiler.

Romalılar büyük bir imparatorluk kurmuşlardı.

Ankaralılar trafik sorununu büyük ölçüde çözümlediler.

- Özel adlardan ve akrabalık adlarından sonra kullanılarak *aile ve topluluk* adı yapar:

Ayşeler dün İzmir'e gittiler.

Mehmetler yarın tatile çıkıyorlar.

Amcamlar dün bize geldiler.

Teyzemler bugün evde yoklar.

- Özel adlara *benzerlik* ve *saygı* anlamı verir:

Fatihler, Kanuniler bu ülkeyi dünya çapında büyük bir imparatorluk haline getirdiler.

Bizler Orhan Velileri, Sait Faikler okuyarak büyüdük.

Fuzuliler, Bakiler divan şiirinin büyük ustalarıdır.

Bu savaşı adı bile bilinmeyen Mehmetçikler kazanmıştır.

- Topluluklara *seslenmek* için kullanılır:

Değerli öğretmenler, çocuklarımız sizlere emanettir.

Sevgili gençler, ülkemiz sizin gayretlerinizle yükselecektir.

Sayın baylar, bayanlar bugün burada dünyanın en büyük sirk gösterisini izleyeceksiniz.

Sevgili izleyiciler, şimdi haber bültenimizi sunuyoruz.

- *Zaman* ve *genelleme* anlamı verir:

Akşamları : akşam vakitleri, her akşam

Sabahları : sabah vakitleri, her sabah

Akşamları az yemek yerim.

Sabahları gazete okurum.

Baharları ve sonbaharları, yazdan ve kıştan daha çok severim.

Biz her yıl yazları burada tatil yaparız.

- Bilim alanında *benzerlik* ve *aile* anlamı veren terimler için kullanılır:

Yılan, kertenkele ve solucan sürüngenler grubundandır.

Fasulye, nohut ve mercimek baklagiller grubuna girer.

Eylemlerden Sonra Çoğul Eki: -lar (-ler)

Çoğul eki -lar (-ler) eylemlerden sonra gelerek kişi ve çoğul anlamı verir. Çoğul eki -lar (-ler) basit ve bileşik zamanlı bütün eylem çekimlerinde kullanılır:

geliyorlar, gelmişler, geldiler, gelecekler, gelmişlerdi, gelselerdi, geleceklerdi... gibi.

Çocuklar bugün tiyatroya gidecekler.

Öğrenciler derse başlamışlar.

Bütün yarışçılar yerlerini almışlardı.

Atlar silah sesinden ürkererek büyük bir hızla koşmaya başladılar.

• Tekil olan önemli kişilere **saygı** kavramı verir:

Sayın başbakanımız törene teşrif ettiler.

Sayın cumhurbaşkanımız bir konuşma yapacaklar.

Hanımefendi bu geziye katılacaklar mı?

Beyefendi, bu akşam yemek yiyecekler mi?

SORU EKİ : mı (mi, mu, mü)

Eylemlerden ve ad soylu sözcüklerden sonra gelerek soru anlamı verdiği için **mı** ekine soru eki denir. Soru eki **mı** bir sözcük gibi ayrı yazılır. Yani diğer ekler gibi sözcüklerle birleşik yazılmaz. Ayrı yazıldığı halde ünlü uyumuna uyar.

• Ad soylu sözcüklerden sonra :

Bu küçük çocuk sizin kızınız **mı**?

Dün izlediğin film güzel **mi**?

Şu büyük bina sizin okul **mu**?

Yolculuk için araba **mı** daha iyi, yoksa otobüs **mü**?

Yarıştta sizin çocuk **mu** birinci olmuş?

Siz **mi** bana gelirsiniz, ben **mi** size geleyim?

Hafta sonu İstanbul'da **mıydınız**?

Ahmet Bey iki yıldan beri İzmir'de **miymiş**?

• Eylemlerden sonra:

Soru eki **mı** basit ve bileşik zamanlı bütün eylemlerden sonra gelir.

Ayşe yarın bize gelir **mi**?

Siz bugün okula geliyor **musunuz**?

İki gün için kitabınızı bana ödünç verir **misiniz**?

Lütfen buraya bakar **mısınız**?

Siz dün akşam tiyatroya gitmiş **miydiniz**?

Kemal Bey bu evi görmüş **müydü**?

Bana hiçbir şey vermeyecek **misiniz**?

Sizce ben bu konuyu iyi anlamış **mıyım**?

Soru Ekinin Yüklendiği Başka Anlamlar

Soru eki **mi** soru kavramının dışında başka kavramlar da üstlenir. Bu kavramlar sırayla şöyledir:

• Zaman gösterir:

Soru eki bazen zaman ve koşul anlamı verir:

Yaz geldi **mi** tatile çıkacağım. → Yaz geldiği **zaman** tatile çıkacağım.

Aynı cümle koşul anlamını da taşımaktadır:

Yaz geldi **mi**, tatile çıkacağım. → Yaz gelirse tatile çıkacağım.

Kış başladı **mi** paltolarımızı giyeriz.

Yedi yaşına geldin **mi** okula gideceksin.

Ben söz verdim **mi** tutarım.

Paramız oldu **mu** kendimize bir ev alacağız.

• Sorunun yanı sıra **şaşkınlık** anlamı verir:

Sen de **mi** Brutüs!

Hırsızların başı gerçekten komiser **miymiş**!

Banka soygununa Murat da **mi** katılmış!

Bu resimleri o küçük çocuk **mu** yaptı!

• **Pekiştirme** kavramı verir:

Nişanım güzel **mi** güzel, zengin **mi** zengin!

O adam korkak **mi** korkak, yalancı **mi** yalancı.

Öyle bir yiğit ki, boylu **mu** boylu, soylu **mu** soylu.

Bu adam dediğini yapar **mi** yapar.

UNUTMAYINIZ!

EKLER

Sözcüklerin görevlerini belirtmeye ya da sözcük türetmeye yarayan, anlam değiştirici en küçük ses ya da ses birleşimine **ek** denir. Türkçede ekler, çekim ekleri ve yapım ekleri olmak üzere ikiye ayrılır:

ÇEKİM EKLERİ

Eylemlerin, adların kök ya da gövdelerine gelerek *kişi, zaman, soru, çoğul, olumluluk ve olumsuzluk* kavramı veren eklere **çekim ekleri** denir. Çekim ekleri üçe ayrılır:

- Adlara gelen çekim ekleri
- Eylemlere gelen çekim ekleri
- Adlara ve eylemlere gelen çekim ekleri

ADLARA GELEN ÇEKİM EKLERİ

Adlara gelen çekim eklerini iyelik ekleri, ad durum ekleri ve ilgi eki olmak üzere üç bölümde inceleyebiliriz:

İyelik Ekleri : -im, -in, -i, -imiz, -iniz, -leri

İyelik ekleri ait olma kavramı verir: *evim, evin, evi, evimiz, eviniz, evleri ...* gibi.

Ad Durum Ekleri

Belirtme durumu	: -ı (-i, -u, -ü)	→ evi	sınıfı	okulu	otobüsü
Yönelme durumu	: -a (-e)	→ eve	sınıfa	okula	otobüse
Kalma durumu	: -da (-de)	→ evde	sınıfta	okulda	otobüste
Çıkma durumu	: -dan (-den)	→ evden	sınıftan	okuldan	otobüsten
Tamlayan durumu	: -ın (-in, -un, -ün)	→ evin	sınıfın	okulun	otobüsün

İlgi Eki : -ki

Adlara ya da ad soylu sözcüklere gelerek bağlantı ve aidiyet kavramı verir: *evdeki, sokaktaki, bahçedeki, bugünkü, dünkü...* gibi.

EYLEMLERE GELEN ÇEKİM EKLERİ

Eylemlere gelen çekim ekleri genellikle *kişi, zaman, sayı, soru, olumluluk, olumsuzluk, istek, dilek-koşul, gereklik* gibi kavramlar verir. Edilgen, dönüşlü, işteş ve ettirgen eylemlere gelen çatı ekleri de eylemlere gelen çekim ekleri arasındadır:

Yapmamalı mıydım? → Yap-ma-malı mı-y-dı-m

Cümlesinde eklerin işlevleri şöyledir:

yap-	: eylem kökü	-y-	: koruma ünsüzü
-ma	: olumsuzluk eki	-dı	: belirli geçmiş zaman eki
-malı	: gereklik eki	-m	: 1. tekil kişi eki
mı	: soru eki		

ADLARA VE EYLEMLERE GELEN ÇEKİM EKLERİ

Hem adlara, hem eylemlere gelen çekim ekleri, çoğul eki *-lar (-ler)* ve soru eki *mı (mi, mu, mü)* dır.

Çoğul Eki : -lar (-ler)

- Çoğul kavramı verir : okul → okullar, çiçek → çiçekler
Topluluk adı yapar : Türkler, Almanlar, İngilizler, İstanbullular... gibi.
Aileyi toplu olarak bildirir : amcalar, teyzemler, Ahmetler, Mehmetler... gibi.
Özel adlara saygı ve benzerlik kavramı verir : Fatihler, Kanuniler, Fuzuliler... gibi.
Topluluklara hitap için kullanılır : gençler, öğretmenler, baylar, bayanlar... gibi.
Zaman ve genelleme anlamı verir : akşamları, sabahları, yazları, kışları... gibi.

Bilim alanında benzerlik ve aile anlamı veren terimler için kullanılır:
sürüngenler, baklagiller... gibi.

Eylemlerden Sonra : -lar (-ler)

- Eylemlerden sonra gelen *-lar (-ler)* kişi ve çoğul kavramı verir:
Çocuklar bahçeye çıktılar. Kuşlar ülkelerine göçtüler.
- Tekil olan önemli kişilere *saygı* kavramı verir:
Sayın cumhurbaşkanımız yarın törene teşrif edecekler.
Sayın başbakanımız Türkmenistan'a gidecekler.

Soru eki : mı (mi, mu, mü)

- Ad ve ad soylu sözcüklerden sonra gelir:
Bu sizin arabanız mı?
Yolculuk için uçak mı yoksa otobüs mü daha iyi?
- Eylemlerden sonra gelir:
İnsanlar bir gün savaşmaktan vazgeçecekler mi?
- Soru eki *mı* zaman gösterir:
Kış geldi **mi** kayak yapacağım → Kış geldiği **zaman** kayak yapacağım.
- Koşul anlamı verir:
Param oldu mu ev alacağım.
- Soru ve şaşkınlık anlamı verir:
Sende mi Brütüs?!
- Pekiştirme anlamı verir:
Kız güzel mi güzel; zengin mi zengin!

YAPIM EKLERİ

Sözcüklerin kök ya da gövdelerine gelerek sözcüğe yeni bir anlam kazandıran ekler **yapım ekleri** denir. Yapım ekleri hem adlara, hem eylemlere gelerek yeni sözcükler yapar.

söz, sözlük, sözcü, sözcülük, bilmek, bilgi, bilinç, bilim... gibi.

Türkçe yapım ekleri bakımından çok zengin bir dildir. Ad ve eylemlere gelen eklerle binlerce yeni sözcük türetmek mümkündür. 1986'da Babil dil yarışmasında dünya birincisi olan ve otuz iki dil bilen **Johan Vandewalle**, Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Öğretim Merkezinde Türkçe yapım ekleri konusunda çok ilginç bir gösteri yapmıştır. **Johan Vandewalle** bu gösteride, Türkçe konusunda yaptığı bir bilgisayar programını sunmuş ve bir eylem köküne gelen eklerin bu eyleme yüz bin civarında anlam yüklediğini kanıtlamıştır. Sadece bir eylem köküne gelen eklerin bu kadar anlam türetebilmesi, Türkçenin inanılmaz derecede zengin bir dil olduğunu göstermektedir. Ancak ne var ki, Osmanlıcanın altı-yedi yüzyıl süren etkisiyle Türkçedeki ekler ve kökler bir yana itilmiş, yeni sözcükler türetmek yerine Arapça ve Farsçadan başka yabancı sözcükler alınmıştır. Ancak, Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkçeye önem verilmiş ve yeni sözcükler türetilmiştir. Türkçede yapım ekleri dörde ayrılır:

- Addan ad yapan ekler
- Addan eylem yapan ekler
- Eylemden ad yapan ekler
- Eylemden eylem yapan ekler

Yapım eklerinin bazıları çok işlektir. Bazıları ise fazla kullanılmadığı için körelmiştir. Türkçenin gerçek zenginliğinin ortaya çıkarılması ve yabancı dillerin boyunduruğundan kurtulabilmesi için bu eklerin hepsinin kullanılması gereklidir. Şimdi bu ekleri sırayla inceleyelim.

ADDAN AD YAPAN EKLER

Adların kök ya da gövdelerine gelerek yeni bir ad ya da ad soylu sözcük yapan ekler **addan ad yapan ekler** denir. Bu ekler genellikle adlardan yeni ad, sıfat ve belirteçler yapar. Addan ad yapan eklerden bazıları şunlardır:

-cı (-ci, -cu, -cü) eki

Bu ek adlara gelerek genellikle *meslek* adları yapar. Ünlü uyumuna ve ünsüz benzeşmesine uyar. Çok kullanılan bir ektir.

boya	→ boyacı	odun	→ oduncu	ekmek	→ ekmekçi
çay	→ çaycı	kömür	→ kömürcü	süt	→ sütçü
av	→ avcı	göz	→ gözçü	diş	→ dişçi
dokuma	→ dokumacı	söz	→ sözçü	aş	→ aşçı
gemi	→ gemici	soygun	→ soyguncu	top	→ topçu
eski	→ eskici	futbol	→ futbolcu	iş	→ işçi

-cı eki adlara ve sıfatlara gelerek alışkanlık ve süreklilik gösteren sözcükler yapar. Bu sözcükler birer meslek adı göstermez. Ancak bir işin sürekli yapıldığını belirtir:

yalan	→ yalancı	sürekli yalan söyleyen
kavga	→ kavgacı	sürekli kavga yapan
şaka	→ şakacı	çok şaka yapan
inat	→ inatçı	inat etmeyi huy edinen kimse
bozgun	→ bozguncu	bozgun havası yaratan
çıkar	→ çıkarıcı	hep kendi çıkarını düşünen
uyku	→ uyukucu	uykuyu çok seven, sürekli uyuyan
ülkü	→ ülkücü	bir ülküyü savunan, bir ülkeye bağlı olan
Türk	→ Türkçü	Türklüğü savunan akıma bağlı kimse

-çıl (-çil, -çul, -çül) eki

Ad soylu sözcüklere gelerek *alışkanlık* ve *düşkünlük* anlamı veren *adlar* ve *sıfatlar* yapar. Çok kullanılan bir ek değildir. Ünlü ve ünsüz uyumlarına uyar:

balık	→ balıkçıl	balıkla beslenen kuş
ev	→ evcil	eve ve insana alışmış hayvan
insan	→ insancıl	insanları seven
ben	→ bencil	yalnızca kendi çıkarını düşünen
ot	→ otçul	otla beslenen
et	→ etçil	etle beslenen

-cak (-cek) eki

Bu ek çok kullanılan bir ek değildir. Adlara gelerek *adlar* ve *sıfatlar* yapar. Sıfatlara *küçültme* ve *azlık* anlamı verir:

büyük	→ büyücek	büyükçe, az büyük
küçük	→ küçücek	küçükçe, az küçük
yalın	→ yalınca	yalın, çıplak
ılık	→ ılıca	az ılık, ılıkça

-cak eki *sevgi, şefkat, küçültme* anlamı verir:

yavru	→ yavrucak	çok sevimli yavru
kuzu	→ kuzucak	sevimli, küçük kuzu
yumur	→ yumurcak	sevimli, yaramaz çocuk

-cak eki *topluluk ve birliktelik* anlamı verir:

ev	→ evcek	bütün ev halkı ile birlikte
aile	→ ailecek	bütün aile bireyleri ile birlikte

-cak eki bazı yer adları yapar :

Uyucak, Ulucak, Doğucak... gibi.

-cık (-cik, -cuk, -cük) eki

Ad ve ad soylu sözcüklere gelerek sevgi, şefkat ve küçültme anlamları verir:

adam	→ adamcık	zavallı adam
ev	→ evcik	küçük ev
kadın	→ kadıncık	zavallı kadın
kedi	→ kedici	küçük, zavallı kedi
köpek	→ köpekçik	küçük, zavallı köpek
kuş	→ kuşcuk	küçük, zavallı kuş
kuzu	→ kuzucuk	küçük, sevimli kuzu
yavru	→ yavrucuk	küçük, sevimli yavru

Sıfatlara gelerek anlamlarını pekiştirir:

az	→	azıcık	çok az
ince	→	incecik	çok ince
mini	→	minicik	çok küçük, çok minik
ufak	→	ufacık	çok ufak
sıcak	→	sıcacık	çok sıcak
yumuşak	→	yumuşacık	çok yumuşak

-cık eki *iyelik ekiyle* kullanılır :

babacığım, anneciğim, teyzeciğim, ablacığım... gibi.

-cık eki *yer adları* yapar :

Harmancık, Ovacık, Ayvacık, Germencik... gibi.

-ca (-ce, -ça, -çe) eki

Adlara, ad soylu sözcüklere gelerek *eşitlik, benzerlik, görelilik* anlamı verir. Çok kullanılan bir ektir. Ünlü uyumu ve ünsüz benzeşmesi kurallarına uyar:

adam	→	adamca	adam gibi
baba	→	babaca	baba gibi
çocuk	→	çocukça	çocuk gibi
deli	→	delice	deli gibi
ahlâk	→	ahlâkça	ahlâk yönünden, ahlâk bakımından
yaş	→	yaşça	yaş yönünden, yaş bakımından
hükümet	→	hükümetçe	hükümet tarafından, hükümete göre
kurum	→	kurumca	kurum yönünden, kuruma göre
ben	→	bence	bana göre
siz	→	sizce	size göre
biz	→	bizce	bize göre
kendim	→	kendimce	kendime göre

-ca eki ulus adlarından sonra kullanılarak **dil ve lehçe** adları yapar:

Türk	→ Türkçe	Türkmen	→ Türkmence
İngiliz	→ İngilizce	Çuvaş	→ Çuvaşça
Alman	→ Almanca	Özbek	→ Özbekçe
Fransız	→ Fransızca	Kırgız	→ Kırgızca
Arap	→ Arapça	Kazak	→ Kazakça
Rus	→ Rusça	Yakut	→ Yakutça
Macar	→ Macarca	Tatar	→ Tatarca
Japon	→ Japonca	Kıpçak	→ Kıpçakça
İtalyan	→ İtalyanca	Uygur	→ Uygurca

-ca eki **zaman** anlamı verir:

ay	→ aylarca	evvel	→ evvelce
gün	→ günlerce	hafta	→ haftalarca
yıl	→ yıllarca	süre	→ sürece
saat	→ saatlerce	müddet	→ müddetçe

-ca eki **sıfat** görevini üstlenen sözcüklere gelerek **benzerlik, görelilik, eşitlik** anlamları verir:

küçük	→ küçükçe	az küçük
büyük	→ büyükçe	az büyük
çok	→ çokça	çok gibi
az	→ azca	az gibi
güzel	→ güzelce	güzel gibi, az güzel
hoş	→ hoşça	hoş gibi, az hoş
iyi	→ iyice	iyi gibi, az iyi
uzun	→ uzunca	uzun gibi, az uzun
kısa	→ kısaca	kısa gibi, az kısa

-ca eki yer adları yapar:

Çamlıca, Çekmece, Sapanca, Ortaca, Taşlıca, Ilıca... gibi.

-daş (-deş) eki

Bu ek ad soylu sözcüklere gelerek ortaklık, eşitlik belirten adlar yapar. Ünlü uyumuna ve ünsüz benzeşmesine genellikle uyar. Kimi zaman kardeş, meslektaş gibi sözcüklerde ünlü uyumuna uymadığı görülür:

ad	→ adaş	adı aynı olan
arka	→ arkadaş	iyi anlaşılan, birbirine arka çıkan kimseler
çağ	→ çağdaş	aynı çağda olan, yaşanan çağa uyan
karın	→ karındaş	kardeş, aynı anne ya da babadan doğan
meslek	→ meslektaş	aynı meslekten olan
soy	→ soydaş	aynı soydan olan
sır	→ sırdaş	aynı sırrı bilen, sır ortağı
vatan	→ vatandaş	aynı vatanda yaşayan
yol	→ yoldaş	aynı yolda giden, aynı düşüncede olan
yurt	→ yurttaş	aynı yurttan yaşayan

-ki (-kü) eki

Ad soylu sözcüklere gelerek iyelik ve aidiyet anlamları verir. Ünlü uyumuna sınırlı olarak uyar:

sabah	→ sabahki	sabah vaktine ait
akşam	→ akşamki	akşam vaktine ait
dün	→ dünkü	düne ait
bugün	→ bugünkü	bugüne ait

-ki eki adlar, adılar ile kullanılır:

benimki	seninki	onunki	Ahmet'inki
bizimki	sizinki	onlarınki	bahçeninki
bununki	şununki	onunki	odanınki
bunlarınki	şunlarınki	onlarınki	Tekir'inki

-ki eki bazı sözcüklerle sıfat olarak kullanılır:

sokaktaki adam, bahçedeki çiçek, sınıftaki öğrenciler, dünkü olaylar... gibi.

-leyin eki

Ad soylu sözcüklerden zaman belirteci kurar. Ünlü uyumuna uymaz:

sabah	→	sabah leyin	:	sabah vakti
akşam	→	akşam leyin	:	akşam vakti
öğlen	→	öğ leyin	:	öğle vakti
gece	→	gece leyin	:	gece vakti

-lı (-li, -lu, -lû) eki

Ad soylu sözcüklere gelerek sıfatlar kurar. Ünlü uyumuna uyar:

başarı	→	başarılı insan	tuz	→	tuzlu yemek
akıl	→	akıllı çocuk	çizgi	→	çizgili kumaş
güneş	→	güneşli hava	sis	→	sisli hava
koku	→	kokulu sabun	görgü	→	görgülü kız
güç	→	güçlü adam	bilinç	→	bilinçli toplum
korku	→	korkulu rüya	ev	→	evli kadın

-lı eki yer adlarına gelir *adlar ve sıfatlar* kurar:

Avrupa	→	Avrupalı	Ürgüp	→	Ürgüplü
Ankara	→	Ankaralı	Bakırköy	→	Bakırköylü
Roma	→	Romalı	Trabzon	→	Trabzonlu
Samsun	→	Samsunlu	İstanbul	→	İstanbullu

-lı eki adlara gelerek *mensubiyet* belirtir:

üniversite	→	üniversiteli	kuzey	→	kuzeyli
lise	→	liseli	güney	→	güneyli
Fenerbahçe	→	Fenerbahçeli	batı	→	batılı
köy	→	köylü	doğu	→	doğulu

-lı eki *sayı* eklerine gelir:

bir	→	birli	altı	→	altışarlı
beş	→	beşli	yedi	→	yedişerli
dokuz	→	dokuzlu	yirmi	→	yirmişerli

-lı eki *ikilemeler* kurar:

alılı pullu	derli toplu	saçlı sakallı
büyükü küçüklü	geceli gündüzlü	yaşlı başlı
dayalı döşeli	hızlı hızlı	tatlı tatlı
cicili bicili	inişli çıkışlı	uykulu uykulu

-lık (-lik, -luk, -lük) eki

Adlardan yer adı bildiren sözcükler yapar:

kitap → kitaplık	çöp → çöplük
kum → kumluk	kömür → kömürlük
odun → odunluk	taş → taşlık
zeytin → zeytinlik	incir → incirlik

Adın ve ad soylu sözcüklerin belirttiği anlamlarla ilgili soyut kavramların adını yapar:

insan → insanlık	Müslüman → Müslümanlık	iyi → iyilik
çocuk → çocukluk	Türk → Türklük	kötü → kötülük
anne → annelik	kadın → kadınlık	güzel → güzellik
baba → babalık	erkek → erkeklik	büyük → büyüklük

-lık eki adın belirttiği anlama bağlı *aidiyet* ve *tahsis* anlamı veren sıfatlar yapar:

kışlık elbise → kışın giyilen elbise
yazlık elbise → yazın giyilen elbise
mantoluk kumaş → manto yapmak için kullanılan kumaş
elbiselik kumaş → elbise yapmak için kullanılan kumaş
dolmalık biber → dolma yapmak için uygun olan biber

-lık eki *sayı adlarına* gelerek o sayının toplu olarak bulunduğunu gösteren sözcükler yapar. Bu sözcükler genellikle sıfat olarak kullanılır.

iki → ikilik	ikilik paketler
dört → dörtlük	dörtlük gruplar
dokuz → dokuzluk	dokuzluk sıralar
yüz → yüzlük	yüzlük banknotlar

-lık eki *alet* adları yapar:

kulak → kulaklık

tuz → tuzluk

buz → buzluk

göz → gözlük

baş → başlık

kol → kolluk

diz → dizlik

ağız → ağızlık

-lık eki *renk* adlarına gelir:

mavi → mavilik

beyaz → beyazlık

mor → morluk

yeşil → yeşillik

kırmızı → kırmızılık

sarı → sarılık

siyah → siyahlık

kahverengi → kahverengilik

-lık eki *ölçü* bildiren sözcükler yapar:

milyon → milyonluk

milyar → milyarlık

kilo → kiloluk

litre → litrelik

metre → metrelik

gün → günlük

ay → aylık

yıl → yıllık

-lık eki *meslek* anlamı veren sözcükler yapar:

öğretmen → öğretmenlik

doktor → doktorluk

avukat → avukatlık

eczacı → eczacılık

dişçi → dişçilik

gözlükçü → gözlükçülük

arıcı → arıcılık

oduncu → odunculuk

Meslek derecelerini gösterir:

onbaşılık, çavuşluk, yüzbaşılık, binbaşılık, paşalık, asistanlık, doçentlik, profesörlük... gibi.

-lık eki *-cı* ekiyle birlikte *bağlılık* ve *özellik* bildiren sözcükler kurar:

sağ → sağcılık

sol → solculuk

toplum → toplumculuk

Türk → Türkcülük

ülkü → ülkücülük

geri → gericilik

ileri → ilericiilik

vurgun → vurgunculuk

-lık eki *üveylik* anlamı taşıyan sözcükler yapar:

anahlık, babalık, evlâtlık... gibi.

-lık eki *giysi* adı olan sözcükler yapar:

sabah → sabahlık	gelin → gelinlik
gece → gecelik	diz → dizlik
yağmur → yağmurluk	baş → başlık

-lık ekiyle ikilemeler yapılır:

varlık	yokluk	dirlik	düzenlik
azlık	çokluk	birlik	beraberlik
iyilik	sağlık	bağlık	bağçelik
açlık	tokluk	günlük	güneşlik
güllük	gülüstanlık	bağlık	taşlık

-msar (-mser) eki

Genellikle sıfat görevi üstlenen sözcüklere gelir:

iyimser, kötümser, karamsar, çekimser... gibi.

-msı (-ımsı, -ımsı, -umsu, -ümsü) eki

Renk adlarına gelerek *gibilik*, *benzerlik* kavramı verir:

beyaz → beyazımsı	mor → morumsu
kırmızı → kırmızımsı	pembe → pembemsi
sarı → sarımsı	mavi → mavimsi
yeşil → yeşilimsi	siyah → siyahımsı

-msı eki renk adı olmayan bazı sözcüklere de gelerek *benzerlik*, *azlık* anlamları verir:

ekşimsi, acımsı, tatlımsı... gibi.

-msı eki somut adlara gelerek sıfat ya da terim yapar:

bakla → baklamsı	hamur → hamurumsu
yağ → yağımsı	bitki → bitkimsi
çamur → çamurumsu	boru → borumsu

-mtırak (-ımtırak, -ımtırak, -umtırak, -ümtırak) eki

Genellikle *renk* kavramı veren adlara *benzerlik*, *gibilik* anlamları verir. Bu ekte sadece ön seste bulunan -ı ünlü uyumuna uyar:

beyaz → beyaz**ımtırak**

mor → mor**umtırak**

mavi → mavi**ımtırak**

yeşil → yeşil**ımtırak**

sarı → sarı**ımtırak**

siyah → siyah**ımtırak**

kırmızı → kırmızı**ımtırak**

pembe → pembem**ımtırak**

-mtırak eki renk adı olmayan başka sözcüklere de gelerek *benzerlik* ve *azlık* gösterir:

acı**ımtırak**, ekşim**ımtırak**... gibi.

-ncı (-nci, -ncu, -ncü) eki

Sayı adlarına gelerek *sıra* gösteren sözcükler kurar. Ünlü uyumuna uyar. Çok kullanılan bir ektir.

bir → bir**inci**

yirmi → yirmi**inci**

beş → beş**inci**

otuz → otuz**uncu**

yedi → yedi**nci**

elli → elli**nci**

dokuz → dokuz**uncu**

yüz → yüz**üncü**

bin → bin**inci**

yüz elli → yüz elli**nci**

-ra (-re) eki

Genellikle yön gösteren sözcükler yapar. Çok kullanılan bir ek değildir. Ünlü uyumuna uyar:

bu → bu**ra**

iç → iç**re**

ne → ne**re**

şu → şu**ra**

taş → taş**ra**

o → o**ra**

-r (-ar, -er) eki

Genellikle sayı adlarına gelerek *üleştirme*, *paylaştırma* anlamı verir. Son sesi ünlü ile biten sayı adlarından sonra araya **-ş-** ünsüzü girer:

bir → birer
iki → ikişer
üç → üçer
dokuz → dokuzar
on → onar

yirmi → yirmişer
otuz → otuzar
kırk → kırkar
elli → ellişer
yüz → yüzer

-r ekiyle kurulan sayı adları bazen ikileme biçiminde de kullanılır:
beşer beşer, ikişer ikişer, birer birer, azar azar, teker teker... gibi.

-sak (-sek) eki

Genellikle ad soylu sözcüklerden sonra gelerek *benzerlik* ve *gibilik* anlamı verir. Çok kullanılan bir ek değildir:

ağırsak, bağırsak, susak, yakınsak, ıraksak... gibi.

Bu ek eylemlerden sonra gelerek ad yapar:

tutmak → tutsak
sarmak → sarsak

-sal (-sel) eki

Genellikle adlara gelerek sıfat görevinde sözcükler yapar.

duygu → duygusal
anıt → anıtsal
kut → kutsal
bitki → bitkisel

bilim → bilimsel
kişi → kişisel
toplum → toplumsal
bölge → bölgesel

-sal eki bazen eylemlerden sonra da kullanılır :

işitmek → işitsel
görmek → görsel

-sı (-si, -su, -sü) eki

Ad soylu sözcüklere gelerek *benzerlik*, *gibilik* anlamı veren sözcükler yapar:

çocuk → çocuksu
kadın → kadınsı
erkek → erkeksi
buğday → buğdaysı

çamur → çamursu
hamur → hamursu
garip → garipsi
büyük → büyüksü

-sız (-siz, -suz, -süz) eki

Ad soylu sözcüklere gelerek sıfat görevini üstlenen sözcükler yapar:

akıl → akılsız	güç → güçsüz
bağım → bağımsız	kuvvet → kuvvetsiz
bilgi → bilgisiz	terbiye → terbiyesiz
korku → korkusuz	ölüm → ölümsüz
görgü → görgüsüz	tuz → tuzsuz
taş → taşsız	kum → kumsuz

-sız eki bazı sözcüklerde kalıplaşmış olarak kullanılır:

eşsiz, soysuz, öksüz, beyinsiz, kalpsiz, kimsesiz, meteliksiz, zevksiz, sonsuz ... gibi.

-sız eki *ikilemeler* kurar:

dertsiz tasasız	uçsuz bucaksız
ipsiz sapsız	tatsız tuzsuz
kayıtsız şartsız	sessiz sessiz

-t (-at, -et) eki

Adlara gelerek *küçültme* gösterir. Çok az kullanılan bir ektir:

göl : gölet, öz : özet... gibi.

-tay eki

Adlara gelerek genellikle *kurum* adları yapar. Az kullanılan bir ektir. Ünlü uyumuna uymaz:

danış → danıştay	Yönetim davalarına bakan ve kanunları eleştiren yüksek kurul.
kamu → kamutay	Türkiye Millet Meclisi Kurulu
sayış → sayıştay	Devletin yaptığı harcamaları denetleyen yüksek kurul.
kurul → kurultay	Kurumların yaptıkları büyük toplantılar.

-z (-iz, -üz) eki

Sayı adlarına gelir. Çok az kullanılan bir ektir.

iki	→	ikiz	Birlikte doğan iki çocuk, ya da benzer olan iki şey.
üç	→	üçüz	Birlikte doğan üç çocuk, ya da benzer olan üç şey.
dört	→	dördüz	Birlikte doğan dört çocuk, ya da benzer olan dört şey.
beş	→	beşiz	Birlikte doğan beş çocuk, ya da benzer olan beş şey.

ADDAN EYLEM YAPAN EKLER

Adlara gelerek addan eylem yapan eklerdir.

-a (-e) eki

Adlara ve ad soylu sözcüklere gelerek eylem yapar. Addan eylem yapımında çok az kullanılan bir ektir:

boş	→	boşamak
kan	→	kanamak
yaş	→	yaşamak

-da (-de) eki:

Ad soylu sözcüklere gelerek eylem gövdesi yapar. Az kullanılan bir ektir:

ışıl	→	ışıldamak
inilti	→	inildemek
parıltı	→	parıldamak

-da eki ses yansıtan sözcüklerden eylem gövdesi kurar:

cıvıl	→	cıvıldamak	gümbür	→	gümbürdemek
cıngır	→	cıngırdamak	hışır	→	hışırdamak
çingır	→	çingırdamak	horul	→	horuldamak
fısıll	→	fısıldamak	şıkır	→	şıkırdamak
gıcır	→	gıcırdamak	vızıl	→	vızıldamak

-imsa (-imse, -umsa, -ümse) eki

Ad soylu sözcüklere ve eylemlere gelerek eylem gövdesi yapar:

az	→	az ımsamak	kötü	→	kötü ümsemek
ben	→	ben imsemek	öz	→	öz ümsemek
küçük	→	küçü ümsemek	an	→	an ımsamak

-k (-ık, -ik, -uk, -ük) eki

Ad soylu sözcüklere gelerek eylem yapar:

aç	→	açı kmak	göz	→	gözü kmek
geç	→	geci kmek	bir	→	bir ikmek

-kır (-kir, -kur, -kür) eki

Ses yansıtan sözcüklerden eylem yapar:

fışk**ırmak**, hıçk**ırmak**, püsk**ürmek**, tük**ürmek**... gibi.

-l (-al, -el) eki

Adlara gelerek genellikle *dönüşlü çatılar* oluşturur. Bu ek eylemlere de gelerek dönüşlü ve edilgen çatılar kurar.

az	→	az almak	duru	→	duru lmak
boş	→	boş almak	kısa	→	kısa lmak
dar	→	dar almak	kör	→	kör elmek
çok	→	çoğ almak	küçük	→	küçü lmek
düz	→	düz elmek	yön	→	yön elmek
doğru	→	doğru lmak	yüce	→	yüce lmek

-la (-le) eki

Ad soylu sözcüklere gelerek eylem yapar. Çok kullanılan bir ektir:

ateş → ateşlemek	düzen → düzenlemek	selâm → selâmlamak
av → avlamak	el → ellemek	özet → özetlemek
avuç → avuçlamak	ek → eklemek	ucuz → ucuzlamak
baş → başlamak	fiş → fişlemek	yağ → yağlamak
diş → dişlemek	su → sulamak	yayın → yayınlamak
çaba → çabalamak	taş → taşlamak	zayıf → zayıflamak
cilt → ciltlemek	yavaş → yavaşlamak	tamam → tamamlamak

-la eki ses yansıtan sözcüklerin kök ve gövdelerine gelerek eylemler yapar:

cız → cızlamak	of → oflamak
çın → çınlamak	pat → patlamak
gıdak → gıdıklamak	çat → çatlamak
hav → havlamak	üf → üflemek
hır → hırlamak	vın → vınlamak
hor → horlamak	vız → vızlamak

-lan (-len) eki

Adlara gelerek eylem yapar:

umut → umutlanmak	onur → onurlanmak
duygu → duygulanmak	toz → tozlanmak
vurgu → vurgulanmak	sonuç → sonuçlanmak
yaş → yaşlanmak	suç → suçlanmak
baş → başlanmak	borç → borçlanmak
bulut → bulutlanmak	gurur → gururlanmak
güneş → güneşlenmek	hava → havalanmak

-laş (-leş) eki

Adlara ve ad soylu sözcüklere gelerek genellikle *işteş* ve *dönüşlü* atılar kurar:

aptal → aptallaşmak	su → sulaşmak
başka → başkalaşmak	çabuk → abuklaşmak
yüz → yüzleşmek	fena → fenalaşmak
Alman → Almanlaşmak	ağır → ağırlaşmak
iyi → iyileşmek	güzel → güzelleşmek
kötü → ktleşmek	yakın → yakınlaşmak
Çağdaş → ağdaşlaşmak	uzak → uzaklaşmak

-r (-ar, -er) eki

Genellikle *renk bildiren* ad soylu sözcüklere gelerek *dönüşlü* eylemler yapar:

ak → ağarmak	mor → morarmak
kara → kararmak	kızıl → kızarmak
boz → bozarmak	yaş → yaşarmak
sarı → sararmak	baş → başarmak
yeşil → yeşermek	deli → delirmek

-r eki ses yansıtan sözcüklere gelerek eylemler yapar :

anırmak, böğürmek, frmek... gibi.

-sa (-se) eki

Ad soylu sözcüklere gelerek genellikle *iştek* bildiren eylemler yapar. Bu ek eylemlere de gelir.

su → susamak	garip → garipsemek
durak → duraksamak	küçük → küçümseme
hafif → hafifsemek	önem → önemsemek

-sı (-si, -su, -sü) eki

Ad soylu sözcüklerden eylem yapar. Çok kullanılan bir ek değildir:

gerek → gereksinmek
yük → yüksünmek
yad → yadsımak

EYLEMDEN AD YAPAN EKLER

Eylemlerden ad yapan eklerdir.

-a (-e) eki

Eylemlerden ad ve ad soylu sözcükler yapar:

dizmek → dize	Mısra, şiirde her satıra verilen ad.
doğmak → doğa	Tabiat.
sapmak → sapa	Kolayca gidilemeyen yer.
yarmak → yara	Vücutta yarılarak çıkan yer, çıban.

-acak (-ecek) eki

Eylemden ad yapar:

içmek → içecek	gelmek → gelecek
giymek → giyecek	çekmek → çekecek
almak → alacak	yemek → yiyecek
vermek → verecek	açmak → açacak

-alga (-elge) eki

Eylemden ad türetir. Çok kullanılan bir ek değildir.

çizmek → çizelge

-ağan (-eğin) eki

Eylemden ad ve ad soylu sözcükler türetir. Çok az kullanılan bir ektir :

durmak → dur**ağan**

gezmek → geze**ğin**

sapmak → sap**ağan**

olmak → ola**ğan**

-amak (-emek) eki

Eylemden ad yapan bileşik bir ektir. Az kullanılır :

basmak → bas**amak**

kaçmak → kaç**amak**

tutmak → tut**amak**

-an (-en) eki

Eylemden ad soylu sözcükler türetir. Çok kullanılan bir ektir. Bu ek genellikle *geniş zaman* gösteren sözcükler yapar. Bu sözcükler çoğu zaman sıfat ve ad olarak kullanılır :

bakmak → baka**n**

açmak → aç**an**

düzmek → düze**n**

kurmak → kura**n**

yaratmak → yara**tan**

bilmek → bile**n**

taamlamak → taamlaya**n**

doymak → doya**n**

-anak (-enek) eki

Eylemlerden ad yapan birleşik bir ektir :

gelmek → gelen**ek**

ödemek → öden**ek**

görmek → gören**ek**

seçmek → seçen**ek**

olmak → ola**nak**

tutmak → tuta**nak**

sağmak → sağa**nak**

yetmek → yeten**ek**

-cık (-cük) eki

Eylemden ad türetir.

öpmek → öpücük

gülmek → gülücük

-ç (-aç, -eç, -ıç, -iç, -uç, -üç) eki

Eylemlerden ad yapar. Oldukça çok kullanılan bir ektir :

ayırmaç	→	ayraç	kaldırmaç	→	kaldıraç
bağlamaç	→	bağlaç	saymaç	→	sayaç
büyütmek	→	büyüteç	tümlemek	→	tümleç
çekmek	→	çekiç	tıkamak	→	tıkaç
gülmek	→	güleç	ulamak	→	ulaç

-dı (-di, -du, -dü) eki

Eylemlerden ad yapar. Bu ek *belirli geçmiş zaman* gösteren bir ektir. Bazı sözcüklerle kalıplaşmış olarak kullanılır:

uymak	→	uydu
konmak	→	gecekondü
yemek	→	mirasyedi
dönmek	→	Döndü (kişi adı)
durmak	→	Durdu (kişi adı)

-ga (-ge) eki

Eylemden ad ve ad soylu sözcükler yapar. Çok kullanılan bir ektir :

bilmek	→	bilge	göstermek	→	gösterge
dizmek	→	dizge	süpürmek	→	süpürge
bölmek	→	bölge	sömürmek	→	sömürge

-gaç (-geç, -kaç, -keç) eki

Eylemlerden ad yapar :

kısmak	→	kıskaç	utanmak	→	utangaç
solumak	→	solungaç	yüzmek	→	yüzgeç
süzmeç	→	süzgeç	üşenmek	→	üşengeç

-gan (-gen, -kan, -ken) eki

Eylemlere gelerek ad ve ad soylu sözcükler türetir. Bu sözcükler genellikle *alışkanlık* ve *itiat* anlamları taşır.

almak	→	alınan	kaymak	→	kaygan
sıklamak	→	sıkılınan	yapışmak	→	yapışkan
sokulmak	→	sokulgan	çekinmek	→	çekingen
alışmak	→	alışkan	sürünmek	→	sürünge
saldırmak	→	saldırınan	dövüşmek	→	dövüşken
unutmak	→	unutkan	iletmek	→	iletken

-gı (-gi, -gu, -gü, -kı, -ki, -ku, -kü) eki

Eylemden ad yapar. Çok kullanılan bir ektir.

çalmak	→	çalgı	dolmak	→	dolgu
sarmak	→	sargı	olmak	→	olgu
saymak	→	saygı	basmak	→	baskı
yarmak	→	yargı	çizmek	→	çizgi
yazmak	→	yazgı	silme	→	silgi
görmek	→	görgü	örmek	→	örgü

-gıç (-giç, -guç, -güç) eki

Eylemlerden ad yapar :

bilmek	→	bilgiç	basmak	→	baskı
dalmak	→	dalgıç	sormak	→	sorgu
başlamak	→	başlangıç	çalmak	→	çalgıç

-gın (-gin, -gun, -gün, -kın, -kin, -kun, -kün) eki

Eylemlerden ad ve ad soylu sözcükler türetir. Bu sözcükler çoğu zaman sıfat gibi kullanılır. Oldukça işlek bir ektir.

bilmek → bilgin	basmak → baskın	gezmek → gezgin
kızmak → kızgın	coşmak → coşkun	şaşmak → şaşkın
salmak → salgın	susmak → suskun	sürmek → sürgün
yanmak → yangın	düzmek → düzgün	pişmek → pişkin
durmak → durgun	seçmek → seçkin	germek → gergin
solmak → solgun	üzmek → üzgün	olmak → olgun

-gıt (-güt) eki

Eylemden ad yapar. Çok az kullanılan bir ektir:

örmek → örgüt

-ı (-i, -u, -ü) eki

Eylemden ad ve ad soylu sözcükler yapar. Oldukça işlek bir ektir :

açmak → aç	çatmak → çatı	ölçmek → ölçü
anmak → anı	çevirmek → çeviri	ölmek → ölü
başarmak → başarı	dizmek → dizi	örtmek → örtü
batmak → batı	doğmak → doğu	sormak → soru
çağırarak → çağrı	gezmek → gezi	yazmak → yazı

-ıcı (-ici, -ucu, -ücü) eki

Eylemden ad ve ad soylu sözcükler türetir. Bu sözcükler genellikle *meslek* ve *özellik* belirtir. İşlek bir ektir.

akmak → akıcı	okumak → okuyucu	yapmak → yapıcı
almak → alıcı	koşmak → koşucu	yıkmak → yıkıcı
boğmak → boğucu	güldürmek → güldürücü	üretmek → üretici
bulaşmak → bulaşıcı	ölmek → öldürücü	tutmak → tutucu
dilenmek → dilenci	öğrenmek → öğrenci	tüketmek → tüketici
ezmek → ezici	sürmek → sürücü	satmak → satıcı

-k (-ak, -ek) eki

Eylemden ad ve ad soylu sözcükler türetir. Çok kullanılan bir ektir.

adamak → adak	istemek → istek	kurumak → kurak
barınmak → barınak	kaçmak → kaçak	parlamak → parlak
bunamak → bunak	kapamak → kapak	tapınmak → tapınak
dilemek → dilek	kaymak → kayak	ürkmek → ürkek
dönmek → dönek	konmak → konak	uğramak → uğrak
durmak → durak	korkmak → korkak	sığınmak → sığınak
yatmak → yatak	durmak → durak	konmak → konak

-k (-ık, -ik, -uk, -ük) eki

Eylemden genellikle sıfat görevi üstlenen ad ve ad soylu sözcükler yapar. İşlek bir ektir.

açmak → açık	donmak → donuk	kesmek → kesik
alışmak → alışık	sökmek → söküğü	uyuşmak → uyuşuk
bozmak → bozuk	dökmek → döküğü	yanmak → yanık
çarpmak → çarpık	ezmek → ezik	yırtmak → yırtık
bitmek → bitik	solmak → soluk	yitmek → yitık

-l (-al, -el) eki

Eylemden ad yapar. Bu ek ad soylu sözcüklere de gelerek addan ad türetir. Çok kullanılan bir ek değildir.

çatmak → çatal	doğmak → doğal	kurmak → kural
----------------	----------------	----------------

-l (-ıl, -il, -ul, -ül) eki

Bu ek eylemlere ve adlara gelerek ad soylu sözcükler türetir. Çok işlek bir ek değildir.

koşmak → koşul	yaş → yaşıl
kurmak → kurul	çakmak → çakıl

-m (-ım, -im, -um, -üm) eki

Eylemden ad türetir. Çok işlek bir ektir.

anlamak → anlam	bakmak → bakım	ölmek → ölüm
gözmek → gözlem	basmak → basım	doymak → doyum
kavramak → kavram	çarpamak → çarpım	çizmek → çizim
özlemek → özlem	yapmak → yapım	seçmek → seçim
toplamak → toplam	ulaşmak → ulaşım	çözmek → çözüm
yaşamak → yaşam	doğmak → doğum	bölmek → bölüm

-ma (-me) eki

Eylemlere gelerek ad ve ad soylu sözcükler türetir.

asmak → asma	Asılı biçimde duran ve meyvesi olan bitki.
basmak → basma	Desenli ve çiçekli pamuk kumaş.
bölmek → bölme	Küçük bölümlere ayrılmış yerler; matematikte bir işlem adı.
danışmak → danışma	Bilgi edinmek için başvurulanan yer.
dokumak → dokuma	Dokunmuş kumaş.
dolmak → dolma	Doldurularak hazırlanan yemek.

-ma (-me) eki eylemlere gelerek ad soyundan olan eylemlik (matar) yapar: verme, alma, gülme, gelme, gitme... gibi.

-maca (-mece) eki

Eylemden ad yapar. İşlek bir ek değildir:

bilmece	kovalamaca	seçmece
bulmaca	aldatmaca	yemece
kesmece	saymaca	içmece
çekmece	düzmece	koşmaca

-maç (-meç) eki

Eylemden ad ve ad soylu sözcükler yapar. Çok işlek bir ek değildir.

bulamak → bulamaç

tutmak → tutmaç

demek → demeç

oğmak → oğmaç

dönmek → dönemeç

yırtmak → yırtmaç

-mak (-mek) eki

Eylemlerden ad ve ad soylu sözcükler yapar. Ancak bu sözcükler çok sınırlıdır: çakmak, ekmek, kaymak, yemek... gibi.

Bu ekin asıl görevi **eylemlilik** yapmaktır :

sevmek, gelmek, gitmek, görmek, bilmek, vermek, almak, bulmak... gibi.

-man (-men) eki

Eylemlerden ad ve ad soylu sözcükler yapar:

danışmak → danışman

seçmek → seçmen

öğretmek → öğretmen

yönetmek → yönetmen

eğitmek → eğitmen

şişmek → şişman

göçmek → göçmen

azmak → azman

okutmak → okutman

saymak → sayman

-mar (-mer, -mur) eki

Eylemlerden ad yapar. İşlek bir ek değildir. Çok sınırlı sayıda sözcük türetir:

yağmak → yağmur

-mer eki adlara da gelerek ad yapar:

katmer, kuşmar

-maz (-mez) eki

Eylemlerden sıfat görevini üstlenen **ortaç** yapar:

çıkma~~z~~ sokak, bitme~~z~~ iş, erişilme~~z~~ sevgi... gibi.

-mık (-mik, -muk, -mük) eki

Eylemden ad yapar. Çok az kullanılan bir ektir. Bu ekle yapılan sözcükler çok sınırlıdır:

kesmek	→	kes mık	Kesilmiş, parçalanmış toprak parçası.
kısmak	→	kısm ık	Para harcamayan, kısan, cimri.
kıymak	→	kıym ık	Ucu sivri, ince tahta ya da odun parçası.
kusmak	→	kus muk	Kusulan şey, kusuntu.

-n (-in, -in, -un, -ün) eki

Eylemden ad türetir. Çok işlek bir ektir.

akmak	→	ak ın	sormak	→	sor un
basmak	→	bas ın	sökmek	→	sök ün
ekmek	→	ek in	tütmek	→	tüt ün
dizmek	→	diz in	yaymak	→	yay ın
saymak	→	say ın	yığmak	→	yığ ın

-nç (-inç, -inç, -unç, -ünç) eki

Eylemden ad ve ad soylu sözcükler türetir. Oldukça işlek bir ektir.

basmak	→	bas ınç	korkmak	→	kork unç
bilmek	→	bil inç	ödemek	→	öd ünç
gülmek	→	gül ünç	övmek	→	öv ünç
iğrenmek	→	iğr enç	sevmek	→	sev inç
kazanmak	→	kaz anç	utanmak	→	utan ç

-ntı (-ıntı, -inti, -untu, -üntü) eki

Eylemden ad yapar.

dökmek	→	dök üntü	bulmak	→	bul untu
görmek	→	gör üntü	çalmak	→	çal ıntı
akmak	→	ak ıntı	kırmak	→	kır ıntı
süpürmek	→	süpür üntü	çıkarmak	→	çık ıntı
söylemek	→	söyl enti	kurmak	→	kur untu

-r (-ar, -er, -ir, -ur, -ür) eki

Eylemlere gelerek genellikle geniş zaman gösteren ad ve sıfat görevi üstlenen sözcükler yapar. Çok kullanılan bir ektir.

akmak	→	akar	gelmek	→	gelir
çalmak	→	çalar	gitmek	→	gider
çıkmaq	→	çıklar	okumak	→	okur
dönmek	→	döner	yazmak	→	yazar
düşünmek	→	düşünür	yetmek	→	yeter
görmek	→	görür	gölmek	→	güler

-sak (-sek, -sık) eki

Eylemden ad yapar. Bu ek genellikle ad ve ad soylu sözcüklerle kullanılır. İşlek bir ek değildir.

tutmak	→	tutsak	Tutuklanan kimse, esir.
savmak	→	savsak	İşleri savsaklayan kimse, ihmalcı, tembel.

-sal (-sel) eki

Bu ek genellikle adlara gelir. Ancak iki sözcükte eylemle birlikte kullanılmaktadır:

duygusal	kuramsal	siyasal
bilimsel	kumsal	hukuksal
kişisel	örgütsel	ulusal
geleneksel	bölgesel	görevsel
belgesel	çevresel	bireysel
tarihsel	yapısal	işitsel
işlevsel	anıtsal	görsel

-ş (-ış, -iş, -uş, -üş) eki

Bu ek eylemden bir tür ad olan eylemlilik yapar. Bu eylemliliklerin bazıları kalıplaşmış olarak ad görevinde kullanılır:

açmak	→	açış	uçmak	→	uçuş
çıkmaq	→	çıkış	sunmak	→	sunuş
dikmek	→	dikiş	tanımak	→	tanış
doğmak	→	doğuş	varmak	→	varış
dönmek	→	dönüş	yağmak	→	yağış
satmak	→	satış	kurtulmak	→	kurtuluş
çökmek	→	çöküş	yürümek	→	yürüyüş
kaçmak	→	kaçış	almak	→	alış

-t (-it, -it, -ut, -üt) eki

Bu ek eylemlere ve adlara gelir. Eylemlere gelerek ad türetir.

anmak	→	anıt	soymak	→	soyut
geçmek	→	geçit	taşımak	→	taşıt
kanmak	→	kanıt	ummak	→	umut
kesmek	→	kesit	yakmak	→	yakıt
konmak	→	konut	yapmak	→	yapıt
sarmak	→	sarkıt	yazmak	→	yazıt

-tı (-ti, -tu, -tü) eki

Eylemlerden ad yapar. Son sesi -n ünsüzü ile biten eylem kök ya da gövdesinden sonra gelerek, genellikle dönüşlü çatı gösteren sözcükler türetir. Çok işlek bir ektir.

alınmak	→	alıntı	çırpmak	→	çırpıntı
avunmak	→	avuntu	görünmek	→	görüntü
bağlanmak	→	bağlantı	kaşınmak	→	kaşıntı
bölünmek	→	bölüntü	toplanmak	→	toplantı
sallanmak	→	sallantı	uzanmak	→	uzantı
tiksinmek	→	tiksinti	dinlemek	→	dinleti

EYLEMDEN EYLEM YAPAN EKLER

Eylemlere gelerek yeni eylemler yapan eklerdir. Bu eklerin çoğunluğunu çatı ekleri oluşturur.

-akla (-ekle, -ıkla, -ikle, -ukla, -ükle) eki

Eylemden eylem türetir.

sürmek → sür**ük**lemek

saymak → say**ı**klamak

kazmak → kaz**ı**klamak

dürtmek → dürt**ü**klamak

-ala (-ele) eki

Eylemden eylem türetir :

eşmek → eş**le**mek

şaçmak → saç**al**amak

itmek → it**le**mek

serpmek → ser**pe**lemek

kovmak → ko**va**lamak

silkmek → sil**ke**lemek

şaşmak → şaş**al**amak

ovmak → o**va**lamak

-ımsa (-imse, -umsa, -ümse) eki

Eylemden eylem yapar. Bu ek adlarla birlikte de kullanılır. Az kullanılan bir ektir.

anmak → an**ıms**amak

gülmek → gül**ümse**mek

-I (-ıl, -il, -ul, -ül) eki

Eylem kök ya da gövdesine gelerek *edilgen* çatı kurar. Çok işlek bir ektir.

açmak → aç**ıl**mak

duymak → duy**ul**mak

bakmak → bak**ıl**mak

gezmek → gez**il**mek

basmak → bas**ıl**mak

öğrenmek → öğ**renil**mek

çizmek → çiz**il**mek

görmek → gör**ül**mek

dizmek → diz**il**mek

sunmak → sun**ul**mak

dokunmak → dokun**ul**mak

yazmak → yaz**ıl**mak

-I (-ıl, -il, -ul, -ül) eki eylem kök ya da gövdesinden dönüşlü çatı kurar:

aymak → ayılmak	üzmek → üzülmek
boğmak → boğulmak	yormak → yorulmak
büzmek → büzülmek	kasmak → kasılmak

-I eki hem edilgen, hem dönüşlü olarak kullanılan çatılar kurar:

bozmak → bozulmak	kırmak → kırılmak
çekmek → çekilmek	sıkmak → sıkılmak
dökmek → dökülmek	yığmak → yığılmak

edilgen

Yere düşünce saatim bozuldu.

dönüşlü

Fatma'nın çirkin sözlerine çok bozuldum.

-n (-ın, -in, -un, -ün) eki

Eylem kök ya da gövdelerine gelerek dönüşlü çatı kurar:

sevmek → sevinmek	giymek → giyinmek
bakmak → bakınmak	övmek → övünmek
dövmek → dövünmek	soymak → soyunmak

-n eki eylem kök ya da gövdelerine gelerek edilgen çatı kurar:

denemek → denenmek	oynamak → oynanmak
çalmak → çalınmak	ödemek → ödenmek
okşamak → okşanmak	sınamak → sınanmak

-n eki eylem kök ya da gövdelerine gelerek hem edilgen, hem de dönüşlü olarak kullanılan çatılar kurar:

almak → alınmak	kapamak → kapanmak
bölmek → bölünmek	silmek → silinmek
bulmak → bulunmak	taramak → taranmak

edilgen

Bu araba galeriden alındı.

dönüşlü

Ayşe'nin kırıcı sözlerine çok alındım.

-r (-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür) eki

Eylemlerin kök ya da gövdesine gelerek *ettirgen çatı* kurar:

bitmek → bitirmek	kopmak → koparmak
çıkmaq → çıkarmak	savmak → savurmak
doğmak → doğurmak	şaşmak → şaşırmak
doymak → doyurmak	şişmek → şişirmek
gitmek → gidermek	taşmak → taşırmak
içmek → içirmek	aşmak → aşirmek

-ş (-ış, -iş, -uş, -üş) eki

Eylemlerin kök ya da gövdelerine gelerek *işteş çatı* kurar:

atmak → atışmak	öpmek → öpüşmek
bakmak → bakışmak	koşmak → koşuşmak
bölmek → bölüşmek	ödemek → ödeşmek
bulmak → buluşmak	sevmek → sevişmek
çarpmaq → çarpışmak	tanımaq → tanışmak
dövmek → dövüşmek	yazmak → yazışmak

-ş eki eylem kök ya da gövdesine gelerek *dönüşlü çatı* kurar:

dönmek → dönüşmek	titremek → titreşmek
kalkmak → kalkışmak	sıkmak → sıkışmak
olmak → oluşmak	ermek → erişmek

Güzel haber alınca yaşlı kadın genç bir kıza dönüştü.

Param olmadığı halde kendime bir ev almaya kalkıştım.

-t eki

Son sesi ünlü ile biten eylem kök ya da gövdelerine gelerek *ettirgen çatı* kurar:

ağlamak → ağlatmak	boyamak → boyatmak
aramak → aratmak	dinlemek → dinletmek
beklemek → bekletmek	ödemek → ödetmek

-t eki ettirgen çatı kurarken bazen *-da* ekiyle kalıplaşmış olarak kullanılır: kımıldatmak, parıldatmak, takırdatmak... gibi.

-tır (-tir, -tur, -tür, -dır, -dir, -dur, -dür) eki

Eylem kök ve gövdelerinden ettirgen çatı kurar, çok kullanılan bir ektir.

açmak → açtırmak	bilmek → bildirmek
basmak → bastırmak	yemek → yedirmek
yakmak → yaktırmak	yüzmek → yüzdürmek
dikmek → diktirmek	inmek → indirmek
satmak → sattırmak	kanmak → kandırmak
tutmak → tutturmak	dolmak → doldurmak
tatmak → tattırmak	saymak → saydırmak
tütmek → tütürtmek	durmak → durdurmak
yapmak → yaptırmak	süzmeek → süzdürmek

-dır eki *-n dönüşlü çatı ekinden* sonra gelerek ettirgen çatı kurar: bulundurmak, geçindirmek, giyindirmek, sevindirmek... gibi.

-tır eki *-ş işteş çatı ekinden* sonra gelerek ettirgen çatı kurar:

bölüşmek → bölüştürmek	dövüşmek → dövüştürmek
buluşmak → buluşturmak	görüüşmek → görüştürmek
çatışmak → çatıştırmak	yazışmak → yazıştırmak

-tır eki *-ş dönüşlü çatı ekinden* sonra gelerek ettirgen çatı kurar: dönüştürmek, oluşturmak, takıştırmak, yatıştırmak... gibi.

-tır eki birden fazla ettirgen ekiyle kullanılır ve zincirleme ettirgen çatı kurar:

bitmek → bitirtirmek, (bit-ir-t-tir-mek)
pişmek → pişirtirmek, (piş-ir-t-tir-mek)

-zir eki

Eylem köküne gelerek ettirgen çatı kurar. Ancak bu ek yalnızca bir sözcükte görülmektedir.

emmek → emzirmek

UNUTMAYINIZ!

YAPIM EKLERİ

Sözcüklerin kök ya da gövdelerine gelerek sözcüğe yeni bir anlam kazandıran ekler **yapım ekleri** denir.

yazmak : yazı, yazım, yazgı, yazar, yazıcı, yazıcılık, yazıt, yazman... gibi.

Yapım ekleri dörde ayrılır:

- Addan ad yapan ekler
- Addan eylem yapan ekler
- Eylemden ad yapan ekler
- Eylemden eylem yapan ekler

ADDAN AD YAPAN EKLER

Adların kök ya da gövdelerine gelerek yeni bir ad ya da ad soylu sözcük yapan eklerdir.

boya-cı	sabah-ki	mavi-msi
ev-cil	sabah-leyin	yeşil-ımtırak
yavru-cak	tuz-lu	bir-inci
kuzu-cuk	Ankara-lı	bir-er
çocuk-ça	kitap-lık	bilim-sel
Türk-çe	söz-lük	çocuk-su
çağ-daş	iyi-mser	akıl-sız
öz-et	danış-tay	üç-üz

ADDAN EYLEM YAPAN EKLER

Adlara gelerek addan eylem yapan eklerdir.

boş-a-mak	umut-lan-mak
cıvıl-da-mak	aptal-laş-mak
göz-ük-mek	baş-ar-mak
az-al-mak	su-sa-mak
diş-le-mek	gerek-si-n-mek
su-la-mak	az-ımsa-mak

EYLEMDEN AD YAPAN EKLER

Eylemden ad yapan eklerdir.

doğ-a	bak-an	ayr-aç	kıs-kaç
iç-ecek	bil-en	büyüt-eç	yüz-geç
çiz-elge	gel-enek	uy-du	saldır-gan
dur-ağan	ol-anak	bil-ge	ilet-ken
bas-amak	öp-ücük	süpür-ge	çal-gı
aç-ı	aç-ık	bas-ma	bil-giç
doğ-u	sök-ük	doku-ma	sor-guç
ak-ıcı	doğ-al	bul-maca	bil-gin
tut-ucu	koş-ul	gül-me	ol-gun
ada-k	anla-m	de-meç	okut-man
kaç-ak	bas-ım	sor-un	bas-ınç
gel-ir	bilim-sel	yak-it	yaşan-tı

EYLEMDEN EYLEM YAPAN EKLER

Eylemlere gelerek yeni eylemler yapan eklerdir.

say-ıkla-mak	iç-ir-mek	kov-ala-mak
taş-ır-mak	it-ele-mek	döv-üş-mek
an-ımsa-mak	yaz-ış-mak	gül-ümse-mek
aç-ıl-mak	bil-dir-mek	öğren-il-mek
sat-tır-mak	ay-ıl-mak	böl-üş-tür-mek
üz-ül-mek	çat-ış-tır-mak	soy-un-mak
bit-ir-t-tir-mek	doğ-ur-mak	em-zir-mek

3. BÖLÜM

SÖZDİZİMİ (SENTAKS)

Sözcüklerin cümle içindeki sıralanış biçimlerini, görevlerini ve cümlelerin yapısını inceleyen dilbilgisi alanına **sözdizimi** denir.

Sözcükler tek başlarına yalnızca bazı kavramların karşılığını verir. Bu nedenle duygu ve düşüncelerimizi anlatabilmek için sözcükleri birleştirerek cümleler oluştururuz. Gerek geleneksel dilbilgisinde, gerekse yeni dilbilgisi ve dilbilim akımlarında sözdizimine büyük önem verilmektedir. Çünkü tek başlarına yalnızca bazı kavramları gösteren sözcükler, sözdiziminde değişik biçimlerde bir araya gelerek milyonlarca cümle oluşturur ve değişik anlamlar üretir. Bu nedenle sözdizimi üretkendir. Üretimsel dönüşümlü dilbilgisinin kurucusu olan **N. Chomsky** sözdizimine özel bir önem verir. Dili, anlatım yönünden işlevsel hale getiren üç temel unsur sesbilim, sözdizimi ve anlambilimdir.

Sözdiziminde üzerinde duracağımız konular sırayla şunlardır:

- Anlatım çeşitleri

Duygusal anlatım

Mantıksal anlatım

- Cümle ve cümlelerin öğeleri

Yüklem

Özne

Nesne

Tümleç

- Cümlede öğelerin dizilişi
- Cümle çeşitleri
- Sözdiziminde yeni yaklaşımlar ve üretimsel dönüşümlü dilbilgisi

ANLATIM ÇEŞİTLERİ

Dil hem duygularımızı, hem de düşüncelerimizi anlatır. Bu nedenle anlatım ikiye ayrılır:

Duygusal Anlatım

Bazen duygularımızı anlatmak için birkaç sözcük kullanırız:

Ah! Oh! Ne güzel! Çok hoş! Çok korktum! Açlıktan ölüyorum!... gibi.

Genellikle duygularımızı açıklamaya yarayan bu gibi anlatımlara **duygusal anlatım** denir.

Mantıksal Anlatım

Düşüncelerimizi anlatmak için daha çok sözcükten oluşmuş mantıklı cümleler kurarız. Bu gibi anlatımlara da **mantıksal anlatım** denir. Mantıksal anlatımla ilgili cümlelere aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

Yarın okula gideceğim.

Tren saat 9'da hareket ediyor.

Birlikten kuvvet doğar.

İki karpuz bir koltuğa sığmaz. (Türk Atasözü)

CÜMLE VE CÜMLENİN ÖGELERİ

Yüklem, Özne, Nesne, Tümleç

Duygu ve düşüncelerimizi anlatan ve içinde yargı bulunan sözcük dizisine **cümle** denir. Cümlede yüklem, özne, nesne ve tümleç olmak üzere dört temel öge vardır. Bu dört temel öge içerisinde, en önemlisi yüklem ve öznedir.

Serpil geliyor.

özne

yüklem

Nurşen güzeldir.

özne

yüklem

Cümleler büyük harfle başlar. Sonuna nokta konur. Kurallı cümlelerde özne yüklemden önce gelir.

CÜMLEDE SÖZCÜK SAYISI

Bir cümlede sözcük sayısı anlatılan duygu ve düşüncenin durumuna göre çok ya da az olur. Bazı cümleler bir sözcükten oluşur.

Evleniyoruz.

Mutluyum.

Tek sözcükten oluşan bu cümlelerde, cümlenin temel öğeleri olan *özne* ve *yüklem* bulunmaktadır. Ancak, özne bu cümlelerde gizli olarak bulunmaktadır.

Evleniyoruz. → Biz evleniyoruz.

Mutluyum. → Ben mutluyum.

özne

yüklem

Konuşma sırasında da bazı sözcükler tek başına bir cümle oluşturur.

- Dün okula gittin mi?

-Evet. (**Evet** sözcüğü burada, "**Evet okula gittim.**" anlamında tek başına bir cümle olarak kullanılmıştır.)

Aynı biçimde bir tek addan oluşan cümleler de vardır:

- Adın ne?

- Mehmet. (Burada **Mehmet** sözcüğü "**Benim adım Mehmet'tir.**" cümlesinin anlamını tek başına vermektedir.)

Bu örnekler istenildiği kadar çoğaltılabilir.

Anlatılan duygu ve düşüncenin durumuna göre cümleler uzar:

Bugün evleniyorlar.

Bugün Hamdi ile Arzu evleniyorlar.

Bugün Hamdi ile Arzu Gençlik Parkı Nikâh Salonunda saat 14:00'te evleniyorlar.

Bugün Hamdi ile Arzu Ankara'da Gençlik Parkı nikâh salonunda Başbakanın, milletvekillerinin ve büyük bir kalabalığın katılacağı nikâh töreninde saat 14:00'te evleniyorlar.

Bu cümleler konuyu daha ayrıntılı olarak anlatabilmek için uzatılabilir. Ancak, Türkçenin yapısı genellikle kısa cümleye uygundur. Bu nedenle anlatımda uzun cümlelerden kaçınmalı, kısa, özlü ve yalın cümleler kurulmalıdır.

CÜMLENİN ÖĞELERİ

Cümlelerin temel öğeleri *özne* ve *yüklem*dir. Bu iki temel öğeden küçük cümleler oluşur. Uzun cümlelerde genellikle dört öge bulunur:

- Yüklem
- Özne
- Nesne
- Tümleç

Bu öğeler içinde en önemlisi yüklemdir. Çünkü sözcüklerin bir cümle oluşturabilmesi için, cümlede bir yargının bulunması gereklidir. Bu yargı yüklemle anlatılır.

YÜKLEM

Bir cümlede iş, oluş, yargı bildiren ve çekimli eylemden oluşan sözcüğe **yüklem** denir. Yüklem en önemli özelliği cümleyi bir yargıyla sonuca bağlamasıdır. Bu nedenle *yüklem* cümlelerin temel ögesidir. Bütün yalın, türemiş ve bileşik eylemler, adlar ve ad soylu sözcükler, her türlü sözcük öbekleri *yüklem* olabilirler.

"*Ben doğayı severim.*" cümlesinde *severim* sözcüğü cümleyi bir yargıyla sonuca bağladığı için yüklemidir.

Ad ve ad soyundan olan sözcükler genellikle ek eylemle birleşerek yüklem olur:

Ad : Türkiye'nin en kalabalık kenti **İstanbul'dur.**

Bu çocukların hepsi **öğrencidir.**

Sıfat : Siz çok **güzelsiniz.**

Bu ev **büyüktür.**

Adıl : Bence bu çetenin başı **odur.**

Bu büyük başarının sebebi **sizlersiniz.**

Belirteç : Okuldan ayrılmam **öğleden önceydi.**

Serpil'in gelişi saat beşten **sonraydı.**

İlgeç : Korkma! Bu kapı demir **gibidir.**

Başarının sırrı dürüstlük **iledir.**

Ad Durum Ekleri ve Yüklem

Ad durum ekleri almış sözcükler ek eylemle yüklem olur:

-a, -e : Orhan Bey'in tüm sevgisi kızı Gülser'**edir.**

-da, de : Halil, mutlaka şimdi ev**dedir.**

-dan, -den : Bu ev taş**andır.**

Var, Yok

Var, yok sözcükleri yalnız başlarına ve ek eylemle birlikte yüklem görevini üstlenir:

Senin istediklerin bizde **yok**.

Bu olayda Ahmet Beyin hiçbir suçu **yoktur**.

Koca kentte yalnızdık ve cebimizde beş kuruş para **yoktu**.

Hiç merak etmeyin, bende yeteri kadar para **var**.

Bu olaylarda mutlaka önemli kişilerin parmağı **vardır**.

Dünkü toplantıda Gülay da **vardı**.

Değil

Değil sözcüğü ek eylemle çekimlenerek yüklem olur:

Bence bu yaptığınız hoş bir şey **değildir**.

Biz kötü insanlar **değiliz**.

Siz iyi bir yazar **değilsiniz**.

Bu örneklerde görüldüğü gibi Türkçede bütün adlar, ad ve eylem soylu sözcükler yüklem olabilir.

Cümlede Yüklemin Düşmesi

Yazı ve konuşma dilinde kimi zaman yüklem söylenmez. Bu durumda yüklem cümle içerisinde gizli olarak bulunur:

- Ne yapıyorsun?

- Resim. (Burada "**yapıyorum**" yüklemini söylenmemiştir.)

Birden Çok Yüklem

Bazı cümlelerde birden çok yüklem bulunur. Bu durumda yüklemler arasına bağlaçlar ya da noktalama işaretleri konur:

Ben sabahları erken **kalkar**, elimi yüzümü **yıkar**, sonra okula **giderim**.

Biz içki **içmiyoruz**, sigara **kullanmıyoruz** ve sağlığınıza dikkat **ediyoruz**.

ÖZNE

Cümlede işi yapan, eylemi oluşturan kişi, hayvan, bitki ya da diğer canlı cansız tüm varlıklara **özne** denir. Özne bir ya da birden çok sözcükten oluşur. Birden çok sözcükten oluşan öznelere **özne öbeği** denir.

kişi	:	Ali okula gitti.
hayvan	:	Köpek vefalı bir hayvandır.
bitki	:	Elma yararlı bir meyvedir.
nesne	:	Taşlar dağdan aşağıya doğru hızla yuvarlandı.
soyut kavram	:	Bilmemek ayıp değildir, sormamak ayıptır.
özne öbeği	:	Hasan amcanın oğlu Ali okula gitti.

Özne Olan Sözcükler

Bütün adlar, ad soylu sözcükler, eylemliler, cümle ve cümlecikler özne olabilir.

Ad	:	At ölür meydan kalır; yiğit ölür şan kalır. (Türk Atasözü)
Belirtili ad tamlaması	:	Odanın kapısı açıktır.
Belirtisiz ad tamlaması	:	Ata dostu oğla mirastır. (Türk Atasözü)
Sıfat tamlaması	:	Küçük kız babasından ısrarla dondurma istiyordu. Güzel ve sarışın bir kadın arabadan indi.
Adıl	:	Ben bütün ödevlerimi yaptım. Biz bu hafta sonu pikniğe gidiyoruz.
Eylemliler	:	Kazanmak zor, harcamak kolaydır.
Ünlem	:	Mazlumun ahı , indirir şahı. (Türk Atasözü)
Cümle	:	"İş insanın aynasıdır." sözü bence çok doğrudur.
Harf	:	A sesi Türk alfabesinin ilk harfidir.

Özne Nasıl Bulunur?

Cümlede özneyi bulmak için yükleme *kim, ne* soruları sorulur. Özne yalın durumda bulunur. Özne, ad durum ekleri olan *-a, -ı, -da, -dan* eklerini almaz. Aşağıdaki Türk atasözlerinde özneyi bulalım.

Kim, ne?

Cümle	Kim, ne?	Özne
Su testisi su yolunda kırılır.	Ne kırılır?	su testisi
Zenginin horozu bile yumurtlar.	Ne yumurtlar?	zenginin horozu
Zorla güzellik olmaz.	Ne olmaz?	zorla güzellik
Zengin arabasını dağdan aşırır, züğürt düz ovada yolunu şaşırır.	Kim aşırır? Kim şaşırır?	zengin züğürt
Akıllı düşman , akılsız dosttan hayırlıdır	Kim hayırlıdır?	akıllı düşman

Gizli Özne

Bazı cümlelerde özne gizlidir. Kısa anlatım nedeniyle çoğu zaman adılar söylenmez.

"Okula biraz geç geldim." cümlesinde kişi adlı *ben* söylenmemiştir. Bu cümle şöyle de yazılabilir:

Okula biraz geç geldim. → **Ben** okula biraz geç geldim. (Kim geç geldi? Ben)

Ellerini bana doğru uzattı. → **O** ellerini bana doğru uzattı. (Kim uzattı? O)

Edilgen Cümlelerde Özne

Edilgen cümlelerde bazı sözcükler özne gibi görünür, ama gerçekte özne değildir. Özne gibi görünen, ancak gerçekte özne olmayan bu sözcüklere **sözde özne** denir.

Kapı açıldı. (Ne açıldı? kapı)

Bu cümlede **kapı** sözcüğü özne gibi görünmektedir. Ancak, kapıyı açan kişi ya da şey belli değildir. Bu nedenle *kapı* sözcüğü sözde öznedir.

Serap kapıyı açtı. (Cümlesinde özne **Serap** sözcüğüdür ve gerçek öznedir.)

ÖZNE İLE YÜKLEMİN UYGUNLUĞU

Özne ile yüklem arasındaki uygunluk iki açıdan belirlenir:

- Tekillik, çoğulluk bakımından
- Kişi bakımından

Tekillik, Çoğulluk Bakımından Uygunluk

Övünme, saygı, alçak gönüllülük bildiren cümlelerde özne tekil olduğu hâlde, çoğul eki alır. Bu durumda yüklem de çoğul olur.

• Övünme

Övünme ve böbürlenme bildiren cümlelerde özne adıldan oluşmuşsa hem adıl, hem de eylem çoğul olarak kullanılır:

Biz istersek her şeyin en iyisini **yaparız**.

Biz bu ülkenin en zengin, en saygın **kişileriyiz**.

• Saygı

Sayın Cumhurbaşkanımız salona teşrif **ettiler**.

Şimdi **Sayın Bakanımız** bir konuşma **yapacaklar**.

• Alçak Gönüllülük

Bizler fakir insanlarız, sizin gibi saygın kişilere karşı hürmette kusur **etmeyiz**.

Ben de yanılmış olabilirim, düşüncelerimizi bir kez daha gözden **geçirelim**.

Çoğul Öznelerden Tekil Yüklem

Aşağıda belirtilen durumlarda özne çoğul olduğu halde yüklem tekil olur.

• Özneleri çoğul hayvan ve bitki olan cümlelerde yüklem genellikle tekil olur:

Kümeşte **tavuklar**, **horozlar** yüksek sesle **bağırıyor**.

Ağaçlarda **elmalar**, **armutlar** bir yağlı boya tablo gibi **duruyor**.

• Özneleri çoğul cansız varlıklar olan cümlelerde yüklem genellikle tekil olur:

Kavga sırasında salondaki bütün **masalar**, **sandalyeler**, **koltuklar** kırıldı.

Pazar günü bütün **dükkanlar** ve **mağazalar** **kapalıydı**.

Sen gittikten sonra **günler** ayları, **aylar** yılları **kovaladı**.

• Çokluk bildiren sayı sıfatları ve belgisiz sıfatların yüklem genellikle tekil olur:

Üç adam dar bir kaldırımda yan yana **yürüyor**.

Komutanın emri üzerine **on iki kişi** öne doğru **çıktı**.

Bütün çocuklar dondurma **aldı**.

• "Var, yok" sözcüklerinden oluşan yüklem, özneleri çoğul da olsa genellikle tekil olur.

Okulda **çocuklar var**.

Bu köyde **kimseler yok**.

Kişi Bakımından Uygunluk

Cümlede kişi yönünden birden çok özne yoksa, özne ve yüklem arasında tam bir uygunluk vardır.

Ben bugün Ankara'ya **geldim**.

Sen İzmir'e ne zaman **gidecektin**?

O geçen yıl Avrupa'ya **gitmiş**.

Biz yarın pikniğe **gideceğiz**.

Siz bu kitabı **okudunuz mu**?

Onlar niçin ders **çalışmıyorlar**?

Cümlede ayrı ayrı kişileri belirten birden çok özne varsa, yüklemde değişiklikler olur.

Özne ikinci ve üçüncü kişilerden oluşuyorsa, yüklem ikinci çoğul kişi olur:

Turgut'la sen bu kitabı mutlaka **okuyunuz**.

• Özne birinci, ikinci, üçüncü kişilerden oluşuyorsa, yüklem birinci çoğul kişi olur:

Serap'la ben bu hafta sonu **evleniyoruz**.

Sen ve ben ikimiz iyi dost **oluruz**.

Ben, sen, o; hepimiz bu toplumun bir **parçasıyız**.

• Öznelerden biri tekil ya da çoğul ikinci kişi adılı olursa, yüklem çoğul ikinci kişi olur:

Ay, yıldızlar ve **sen**, hepiniz karşımda bir düş gibi **duruyorsunuz**.

• Öznelerden biri, üçüncü kişi adılı olursa, yüklem çoğul üçüncü kişi olur:

Bir kedi, bir köpek ve **o**, üçü de aynı evde **kalıyorlar**.

• Öznelerden üçü de tekil ya da çoğul birinci, ikinci, üçüncü kişi adılı ise, yüklem birinci çoğul kişi olur:

Ben, sen, o bugün bizde ders **çalışacağız**.

Biz, siz, onlar yarın akşam tiyatroya **gideceğiz**.

NESNE

Öznenin yaptığı işten doğrudan etkilenen ve geçişli eylemi tümleyen sözcüklere **nesne** denir. Nesne görevini üstlenen sözcüklere **düz tümleç** adı da verilir. Nesnenin görevi, öznenin ve yüklemın yaptığı işi belirtmektir. Bu durumu bir cümle içerisinde şöyle gösterebiliriz:

Serpil	çiçekleri	sever.
özne	nesne	yüklem

Bu cümleden nesneyi çıkaralım:

Serpil sever.

Bu cümlede *nesne* olmadığı için anlam yarım kalmıştır. Çünkü Serpil'in neyi veya kimi sevdiği belli değildir. Serpil kuşları, ağaçları, bulutları, kısacası binlerce şeyi sevebilir. İşte bu cümlede görüldüğü gibi *nesne* öznenin yaptığı işi belirtmekte ve özne ile yüklemın anlamını tamamlamaktadır. Bu nedenle geçişli ve ettirgen eylemlerden oluşan cümlelerde *nesne* anlamı tamamlama yönünden büyük bir önem taşır. Bu tür cümlelerde nesne olmayınca, anlam yarım ve eksik kalır.

Adlar, ad soylu sözcükler, eylemler, harfler ve cümleler nesne olabilir. İki türlü nesne vardır:

- Belirtili nesne
- Belirtisiz nesne

Belirtili Nesne

Belirtili nesne **-ı, -i, -u, -ü** belirtme durumu eklerini alır:

-ı	Ben doğayı severim.
-i	Çiçekleri koparmayınız.
-u	Uzaktaki vapuru görüyorum.
-ü	Otobüsü boyuyoruz.

Cümlede nesneyi bulabilmek için **neyi, kimi** soruları sorulur:

Neyi, kimi?

Cümle	Neyi, kimi?	Nesne
Biz kuşları çok severiz.	Neyi severiz?	kuşları
Polisler hırsız ı yakalamışlar.	Kimi yakalamışlar?	hırsız
Kitap okumayı çok severim.	Neyi severim?	kitap okumayı
Eve geç gelmeyi bırakmalısın!	Neyi bırakmalısın?	eve geç gelmeyi
İçki ve sigarayı hiç sevmem.	Neleri sevmem?	içki ve sigarayı
Dün Hasan'ı gördüm.	Kimi gördüm?	Hasan'ı
Öğretmen öğrencileri sinemaya götürmüş.	Kimleri götürmüş?	öğrencileri
Ayşe çiçekleri, kuşları çok sever.	Ayşe neleri sever?	çiçekleri, kuşları

Belirtisiz Nesne

Belirtisiz nesne yalın durumda bulunur. Belirtme eki almaz. Belirtili nesnelerde *nesne* bilinen, belli bir şeydir. Oysa belirtisiz nesnelerde *nesne* belli ve bilinen bir şey değildir. Bu durum şu örneklerle açıklanabilir:

Belirtisiz nesne

Hasan **kitap** okuyor. (Bu cümlede okunan kitap belli değildir. Hasan herhangi bir kitabı okuyor.)

Belirtili nesne

Hasan **kitabı** okuyor. (Bu cümlede Hasan belli bir kitabı okuyor.)

Belirtisiz ve belirtili nesnelere şu örnekleri vererek bir karşılaştırma yapabiliriz:

Belirtisiz nesne

Engin **ekmek** yiyor.
Berna **elbise** giyiyor.
Esen **film** izliyor.
Hamdi Bey **gazete** okuyor.

Belirtili nesne

Engin **ekmeği** yiyor.
Berna **elbiseyi** giyiyor.
Esen **film**i izliyor.
Hamdi Bey **gazeteyi** okuyor.

Belirtisiz nesne, geçişli eylem ve edilgen eylem bulunan cümlelerde görülür:

Bir köpek	gördüm.
nesne	geçişli eylem
Kapı	kapandı.
nesne	edilgen eylem

Belirtisiz nesneyi bulmak için yükleme *kim*, *ne* sorularını sorarız. Ancak *kim*, *ne* soruları özneyi bulmak için de kullanılır. Bu nedenle belirtisiz nesneyi bulmak için *kim*, *ne* sorularını özne ve yüklem arasına getirerek sorarız:

Cümle	özne + ne, kim + yüklem	Nesne
Berna Hanım kitap okuyor.	Berna Hanım ne okuyor?	kitap
Polisler hırsız yakaladı.	Polisler ne yakaladı?	hırsız
Demir kapı açıldı.	Ne açıldı?	demir kapı
Yaşlı adam öldürüldü.	Kim öldürüldü?	yaşlı adam

Belirtisiz nesneyi bulmak için *kim*, *ne* soruları şöyle de sorulabilir:

Ne, kim?	Nesne
Okunan ne?	kitap
Yakalanan kim?	hırsız
Açılan ne?	demir kapı
Öldürülen kim?	yaşlı adam

TÜMLEÇ

Eylemin anlamını tümleyen, ad durum ekleri ve ilgeç alan sözcüklere **tümleç** denir. Tümleçler eylemin anlamını pekiştirir ve cümlelerin anlamını tamamlar. Tümleçler üçe ayrılır:

- Dolaylı tümleçler
- İlgeç tümleçleri
- Belirteç tümleçleri

DOLAYLI TÜMLEÇLER

Ad durum eklerinden **-a (-e)**, **-da (-de)**, **-dan (-den)** eklerini alan tümleçlere **dolaylı tümleçler** denir. Dolaylı tümleçler ad durum eklerini aldıkları için yönelme, kalma ve çıkma durumlarında bulunur.

Yönelme Durumunda Bulunan Dolaylı Tümleçler : -a (-e)

Yönelme durumunda bulunan dolaylı tümleçler -a (-e) ad durum ekini alır :

Engin **okula** gidiyor.

Güneş girmeyen **eve** doktor girer. (Türk Atasözü)

Babam dn **Ankara'ya** gitti.

A kurt **aslana** saldırır. (Türk Atasözü)

Yönelme durumunda bulunan dolaylı tümleçler genellikle eylem cmlerinde bulunur. Ancak, yükleme **var**, **yok**, **gerek** sözcüklerinden biri olan cmlerde de -a (-e) dolaylı tümleci bulunur:

Yarın akşama **düğün** var.

Sana yemek var, **bana** yok.

Bu **sınava** alışmak gerek.

Acilen **eve** gelmene gerek yok.

-a (-e) dolaylı tmleçlerinde eylemler geçişsizdir.

Öğretmen **sınıfa** girdi.

Ben **bahçeye** gidiyorum.

Çocuklar futbol **oynamaya** gidiyorlar.

Bu akşam **sizlere** yemek yok.

Yarın akşam **bize** konuklar gelecek.

Bütün adlar, ad soylu sözcükler ve eylemsiler, cmlerde -a (-e) dolaylı tümleci olabilirler. Bu tümleç, yükleme **yöneliş ilgisini** ile tamamlar. Bu nedenle yükleme **nereye**, **kime**, **neye**, **kaça** soruları sorularak -a (-e) dolaylı tümleci bulunur:

Nereye, kime, neye, kaç?

Cümle	Soru	Dolaylı Tümleç
Bu akşam tiyatroya gidiyoruz.	Nereye gidiyoruz?	tiyatroya
Çalışana para var; çalışmayana yok.	Kime para var? Kime para yok?	çalışana çalışmayana
Konsere gittiğime pişman oldum.	Neye pişman oldun?	gittiğime
Evlenenlere daha çok ücret ödeniyor.	Kime daha çok ücret ödeniyor?	evlenenlere
Gelene, gidene, herkese kapımız açık.	Kimlere kapımız açık?	gelene, gidene, herkese
Elbiseyi iki milyona aldım.	Elbiseyi kaç? aldım?	iki milyona
Evi üç milyara sattı.	Evi kaç? sattı?	üç milyara

-a (-e) dolaylı tümleci ilgeçlerle öbekleşir. Bu öbekler, yüklem anlamını genellikle belirteç göreviyle tamamlar.

Uçağı sabaha kadar bekledik.

Çocuklar bahçeye doğru gidiyordu.

Başbakana göre bu durumlar hızla düzelecek.

Dosta, düşmana karşı böyle yapmamalısın!

-a (-e) dolaylı tümleci deyimlerde ve atasözlerinde kalıplaşmış olarak kullanılır:

Göze göz, dişe diş (deyim)

Göze batmak (deyim)

Dile düşmek (deyim)

Hazıra dağlar dayanmaz. (Türk Atasözü)

Çanağa ne doğarsan, kaşığına o çıkar. (Türk Atasözü)

Kalma Durumunda Bulunan Dolaylı Tümleçler : -da (-de)

Kalma durumunda bulunan dolaylı tümleçler -da (-de) ad durum eklerini alır. Bütün adlar ad soylu sözcükler, eylemsiler ve eylemliler -da (-de) eklerini alarak dolaylı tümleç olur. Kalma durumunda bulunan dolaylı tümleçler, yüklemi yer, zaman, durum ilgisiyle tamamlar. Bu tümleçler eylem cümlelerinde ve cümlecik-

lerinde bulunur. Ancak *var, yok, gerek* sözcüklerinden biri olan ad cümlelerinde -da (-de) dolaylı tümleçleri bulunabilir. Bu tümleçlerin bulunduğu cümlelerde eylemler geçişsizdir.

Pazar günü **evde** gazete okudum.

Bugün **büroda** işler çok yoğundu.

Kalma durumu bildiren dolaylı tümleçleri bulabilmek için yükleme *nerede, kimde, ne zaman* soruları sorulur.

Nerede, kimde, ne zaman?

Cümle	Soru	Dolaylı Tümleç
Çocuklar bahçede oynuyorlar.	Nerede oynuyorlar?	bahçede
Dün akşam bizde konuklar vardı.	Kimde konuklar vardı?	bizde
Bende para yok, kardeşimde var.	Kimde para yok?	bende
	Kimde para var?	kardeşimde
Ankara'da üç gün kaldık.	Nerede kaldınız?	Ankara'da

Ad, sıfat, adıl, eylemlilik, ortaç gibi görevleri üstlenen sözcükler -da(-de) ad durum eklerini alarak dolaylı tümleç olur:

Ad : **Antalya'da** çok güzel antik kentler var.

Dün **piknikte** çok eğlendik.

Sıfat : Annen **yaşında** bir kadınla nasıl evlenirsin!

Bu düşüncede insanlar, asla başarıya ulaşamazlar.

Adıl : Bütün suç **bizde**, size olayı önceden anlatmalıydık.

Yarın akşam **sizde** toplanacağız.

Eylemlilik : Biz yaşamın anlamını **çalışmakta** bulduk.

Gezmekte, eğlenmekte çok hünerlisiniz.

Ortaç : **Geçmişte, gelecekte** sizleri hiç unutmayacağız.

Kabahat **ölende** mi, **öldürende** mi? (Türk Atasözü)

lerinde bulunur. Ancak var, yok, gerek sözcüklerinden biri olan ad cümlelerinde -da (-de) dolaylı tümleçleri bulunabilir. Bu tümleçlerin bulunduğu cümlelerde eylemler geçişsizdir.

Pazar günü **evde** gazete okudum.

Bugün **büroda** işler çok yoğundu.

Kalma durumu bildiren dolaylı tümleçleri bulabilmek için yükleme nerede, kimde, ne zaman soruları sorulur.

Nerede, kimde, ne zaman?

Cümle	Soru	Dolaylı Tümleç
Çocuklar bahçede oynuyorlar.	Nerede oynuyorlar?	bahçede
Dün akşam bizde konuklar vardı.	Kimde konuklar vardı?	bizde
Bende para yok, kardeşimde var.	Kimde para yok?	bende
	Kimde para var?	kardeşimde
Ankara'da üç gün kaldık.	Nerede kaldınız?	Ankara'da

Ad, sıfat, adıl, eylemlik, ortaç gibi görevleri üstlenen sözcükler -da(-de) ad durum eklerini alarak dolaylı tümleç olur:

- Ad** : Antalya'da çok güzel antik kentler var.
Dün piknikte çok eğlendik.
- Sıfat** : Annen yaşında bir kadınla nasıl evlenirsin!
Bu düşüncede insanlar, asla başarıya ulaşamazlar.
- Adıl** : Bütün suç bizde, size olayı önceden anlatmalıydık.
Yarın akşam sizde toplanacağız.
- Eylemlik** : Biz yaşamın anlamını çalışmakta bulduk.
Gezmekte, eğlenmekte çok hünerlisiniz.
- Ortaç** : Geçmişte, gelecekte sizleri hiç unutmayacağız.
Kabahat ölen mi, öldüren mi? (Türk Atasözü)

-dan (-den) dolaylı tümlecinin bulunduğu cümlelerde eylem geçişsizdir:

Bu **çocuklardan** umut yok.

Annenden hiç haber var mı?

Yaşlılıktan değil, kederden öldü.

Amacımız bu kötü **durumdan** bir an önce kurtulmaktır.

Bu üzüntümüz **yokluktan** değildir.

Adlar, ad soylu sözcükler, eylemliler ve eylemsiler -dan (-den) dolaylı tümleci olabilir. Bunlardan bazılarına şu örnekler verilebilir:

Ad : Başbakan **uçaktan** iniyor.

Belirtili ad tamlaması : **Kadının çantasından** bir silah çıktı.

Belirtisiz ad tamlaması : **Çiçek kokusundan** çok hoşlanırım.

Sıfat tamlaması : Bahçede **sarı yapraklardan** bir halı oluşmuştu.

Adıl : Parayı **benden** değil, **ondan** isteyeceksiniz!

Eylemliler : Bugün **yürümekten** canımız çıktı.

Ortaç : **Gelecekte** çok umutluyum.

Dün akşam arkadaşlarla biraz **gelmişten, geçmişten** konuştuk.

İlgeç öbeği : **Sabahtan beri** burada bekliyoruz.

Bundan dolayı size söz veremiyorum.

-dan (-den) dolaylı tümleçleri ek eylemle yüklem oluşturur:

Bizler **Türkiye'deniz**.

Bu öğrenciler Ankara **Üniversitesindendir**.

Bu adamlar **bizdendir**.

Türkiye'de yaşayan Türkler, Oğuz **Türklerindendir**.

-dan (-den) dolaylı tümleci kalıplaşmış olarak deyim ve atasözlerinde kullanılır:

Ekmek **elden**, su **gölden** (deyim)

İçinden gülmek (deyim)

Ne **benden** sana bazlama, ne **senden** bana gözleme (deyim)

Gözden sürmeyi çekmek (deyim)

Kısmet ise gelir **Hint'ten**, **Yemen'den**; kısmet değilse ne gelir **elden**?

Sabahtan karnını doyuran, **küçükken** evlenen aldanmaz. (Türk Atasözü)

İLGEÇ TÜMLEÇLERİ

İlgeçlerle kurulmuş tümleçlere **ilgeç tümleçleri** denir. Tümleçler, *ile, için, gibi, göre, kadar* gibi ilgeçlerle birleşerek *ilgeç tümleçlerini* kurar. Kimi zaman birden çok ilgeç ve tümleç bir araya gelerek sözcük öbekleri oluşturur.

İle

ile ilgeci tümleçlerle bir araya gelerek yüklemi çeşitli anlam ilişkileri ile tamamlar.

Okula bisiklet ile gittim.

Uçak ile seyahati çok severim.

Deveci ile konuşan kapısını büyük açar. (Türk Atasözü)

ile ilgeci, anlatımda belirli bir nokta vurgulanmak istenince ayrı yazılır. Bunun dışında sözcüklere bitişik yazılması daha uygundur. Sözcüklere bitişik yazıldığı zaman iki durum ortaya çıkar:

- **Ünsüzle biten sözcüklerden sonra: -la (-le)**

Ağaçlarla denizin bulunduğu yerde küçük bir ev vardı.

Köpekle kedi aynı odada oynuyordu.

- **Ünlüyle biten sözcüklerden sonra: -yla (-yle)**

Masayla sandalyeleri **buraya** bırakın.

Ağaç yaprağıyla gürler. (Türk Atasözü)

Hileyle iş gören mihnet ile can verir. (Türk Atasözü)

İçin

İçin ilgeci genellikle *sebeep* ve *amaç* bildiren tümleçler yapar:

Denizde yüzmek, **ormanda** gezmek, kafamı rahatça dinlemek **için** uzun bir tatile çıkıyorum.

İstediğiniz **yere** gidebilmeniz **için** yüce **dağlardan**, engin **denizlerden** geçmeniz gerek.

için ilgeci bazen **göre** anlamında kullanılır:

Bu konuda bizim **için** sorun yok. → Bu konuda bize **göre** sorun yok.
Benim **için** sen bu dünyadaki en güzel kadınsın. → Bana **göre** sen bu dünyadaki en güzel kadınsın.

gibi

Bu ilgeçlerle öbekleşen sözcükler, genellikle *benzetme* anlamı tümleçler kurar:

Küçük çocuk denizde bir balık **gibi** yüzüyordu.

Senin **gibi** iyi niyetli bir insanla karşılaşmak çok zor.

Kendi ülkemde bir yabancı **gibi** dolaşıyordum.

gibi ilgeci bazen **kadar** ilgecinin anlamını verir.

Bu dünyada senin **gibi** güzel birini görmedim.

Bu dünyada senin **kadar** güzel birini görmedim.

Bu okulda senin **gibi** çalışkan öğrenci yok.

Bu okulda senin **kadar** çalışkan öğrenci yok.

Bu belirttiğimiz ilgeçlerin dışında kalan diğer ilgeçler de sözcüklerle öbekleşerek değişik anlam ilişkileri ile ilgeç tümleçleri kurar:

Çalışkanlığından dolayı sınıf birincisi oldu.

Fakirliğinizden ötürü sizi ayıplayamam.

Sizlere bildirildiği üzere yarın başkanımız **buraya** gelecektir.

Sabaha karşı hava biraz ısındı.

Sağa doğru yürüyün, **karşınıza** beyaz bir ev çıkacaktır.

İlgeçlerde Ad Durum Eklerine Göre Öbekleşme

İlgeçlerden bazıları ad durum eklerine göre değişik biçimlerde öbekleşir.

Genellikle yönelme durumu -a(-e) ekini alan ilgeçler şunlardır: *göre, kadar, karşı, doğru*.

Bana **göre** burası dünyanın en güzel yeri.

Ölünceye **kadar** seni seveceğim.

Sana **karşı** kötü bir şey yapamam.

Şu karşıki dağlara **doğru** gidelim.

Çıkma durumu -dan (-den) ekini alarak öbekleşen ilgeçler: *önce, sonra, başka, beri, yana, dolayı, ötürü.*

Trene binmeden **önce** biletini al.

Gazeteyi okuduktan **sonra** bana ver.

Senden **başka** dostum yokmuş.

Sabahtan **beri** bir şey yemedim.

Senden **önce** kimseyi sevmedim.

Bizden **yana** bir sorun yok.

Geciktiğimden **dolayı** özür dilerim.

Kötü hava şartlarından **ötürü** yollar kapalıydı.

BELİRTEÇ TÜMLEÇLERİ

Yüklemin anlamını zaman, yer, yön, durum, nicelik ilgisiyle tamamlayan sözcüklere **belirteç tümleçleri** denir. Belirteç tümleçleri bazen yalın olarak kullanılır, bazen de ad durum ekleri alır.

Yalın durum : Biz **dışarı** çıktık.

Belirtme durumu : Biz **dışarıyı** seviyoruz.

Yönelme durumu : Biz **dışarıya** çıkıyoruz.

Bulunma durumu : Biz **dışarıda** oturuyoruz.

Çıkma durumu : Biz **dışarıdan** geliyoruz.

Belirteç tümleçleri nesneler ve dolaylı tümleçlerle birlikte kullanılır.

Nesne ile : **Seni yukarıya** ben çıkardım.

Dolaylı tümleç ile : **Senden uzaklara** gideceğim.

Senden uzaklarda yaşayacağım.

Nesne ve	:	Seni	senden	daha iyi	tanıyorum.
dolaylı tümleç ile	:	nesne	dolaylı tümleç	belirteç	yüklem

Yüklemi *zaman* yönünden tamamlayan belirteç tümleçlerini bulmak için yükleme *ne zaman* sorusu sorulur:

Ne zaman?

Cümle	Soru	Belirteç Tümleci
Ankara'dan dün geldim.	Ne zaman?	dün
Bugün sınava girdik.	Ne zaman?	bugün
Sabahları kahvaltı yaparım.	Ne zaman?	sabahları
Dün akşam erken uyudum.	Ne zaman?	dün akşam
Yazın tatile çıkacağız.	Ne zaman?	yazın
Hemen buraya geliniz.	Ne zaman?	hemen

Yer, yön belirteçlerinin tümleçlerini bulmak için yükleme *nereye* sorusu sorulur:

Nereye?

Cümle	Soru	Belirteç Tümleci
Öğrenciler içeriye girdiler.	Nereye girdiler?	içeriye
Babam yukarıya çıktı.	Nereye çıktı?	yukarıya
Araba ileri geri gidiyordu.	Nereye gidiyordu?	ileri geri
Paketi aşağı atınız!	Nereye atınız?	aşağı
Beyaz evden sonra sağa dönünüz?	Nereye dönünüz?	sağa
Kamyon geriye doğru gidiyordu.	Nereye gidiyordu?	geriye doğru

Durum bildiren belirteç tümleçlerini bulmak için yükleme *nasıl* sorusu sorulur:

Nasıl?

Cümle	Soru	Belirteç Tümleci
Başbakan güzel konuştu.	Nasıl konuştu?	güzel
Adam hızlı koşuyor.	Nasıl koşuyor?	hızlı
Hırsız gizlice kaçtı.	Nasıl kaçtı?	gizlice
Evi iyice temizledik.	Nasıl temizledik?	iyice
Kapıyı yavaşça açtı.	Nasıl açtı?	yavaşça
Askerler korkusuzca savaştılar.	Nasıl savaştılar?	korkusuzca

Nicelik, miktar bildiren belirteç tümleçlerini bulmak için yükleme ne kadar sorusu sorulur:

Ne kadar?

Cümle	Soru	Belirteç Tümleci
Siz benden çok konuşuyorsunuz.	Ne kadar?	çok
Bu gece otelde az uyudum.	Ne kadar?	az
Çocuk aşırı derecede yorulmuştu.	Ne kadar?	aşırı derecede
Hiç kimse bu konuda bizim kadar çalışmadı.	Ne kadar?	bizim kadar
Manavdan aldığımız elma bir kilo eksik tartılmış.	Ne kadar?	bir kilo eksik
Çocuğun ateşi otuz sekiz derece olmuştu.	Ne kadar?	otuz sekiz derece

UNUTMAYINIZ!

ANLATIM ÇEŞİTLERİ

Duygu ve düşüncelerimizi dil yoluyla iki şekilde ifade edebiliriz:

- Duygusal anlatım : *Ne güzel! Ne hoş!*
- Mantıksal anlatım: *Yarın okula gideceğim. Birlikten kuvvet doğar.*

CÜMLE VE CÜMLENİN ÖĞELERİ

Duygu ve düşüncelerimizi anlatan ve içinde yargı bulunan sözcük dizisine **cümle** denir.

Cümlede dört öge bulunur: *yüklem, özne, nesne, tümleş*. Cümlemin temel öğeleri yüklem ve öznedir. Nesne ve tümleş olmadan kısa cümleler kurulabilir. Yüklem ve özne olmadan cümle kurulamaz.

Yüklem

Bir cümlede iş, oluş, yargı bildiren ve çekimli eylemden oluşan sözcüğe **yüklem** denir. Bir cümlede birden çok yüklem bulunabilir.

Özne

Cümlede işi yapan, eylemi oluşturan kişi, hayvan, bitki ya da diğer şeylere **özne** denir. Birden çok sözcükten oluşan öznelere **özne öbeği** adı verilir.

Özneyi bulmak için yükleme *kim, ne* soruları sorulur:

Engin, bütün yarışlarda birinci oldu. → Yarışlarda kim birinci oldu? → Engin (özne)

Uçak, tam 09:30'da havalandı. → Ne havalandı? → uçak (özne)

- Edilgen cümlelerde *sözde özne* bulunur:

Pencere açıldı. → Ne açıldı? → Pencere (sözde özne)

Özne ile Yüklem Uygunluğu

- Saygı, övünme, alçak gönüllülük bildiren cümlelerde özne tekil olduğu halde, çoğul eki alır. Bu durumda yüklem de çoğul olur.

Sayın Cumhurbaşkanımız yarın buraya teşrif **edecekler**.

Şunu unutmayınız ki **biz** her şeyin en iyisini **yaparız**.

- Özneleri çoğul cansız varlıklar olan cümlelerde yüklem genellikle tekil olur.

Savaşta ormandaki bütün **ağaçlar** yandı.

- Çokluk bildiren sayı sıfatları ve belgisiz sıfatların yüklemeleri tekil olur:

Üç çocuk bahçede **oynuyor**.

Bütün halk meydana **bağırıyor**.

Nesne

Öznenin yaptığı işten doğrudan etkilenen ve geçişli eylemi tümleyen sözcüklere **nesne** denir. İki türlü nesne vardır : belirtili nesne, belirtisiz nesne

- Belirtili nesne *-ı, -i, -u, -ü* belirtme durumu eklerini alır.

Biz **doğayı** çok severiz.

Dün **seni** aradım.

Okulu özliyorum.

Artık **dünü** değil, **yarını** düşün.

Belirtili nesneyi bulmak için *neyi, kimi* sorularını sorarız.

Ali elmayı yedi. → Neyi yedi? → elmayı (belirtili nesne)

Polis hırsız arıyor? → Kimi arıyor? → hırsız (belirtili nesne)

- Belirtisiz nesne yalın durumda bulunur. Belirtme eki almaz.

Ayşen **kitap** okuyor. (Belirtisiz nesne)

Ayşen **kitabı** okuyor. (Belirtili nesne)

Tümleç

Eylemin anlamını tümleyen ad durum ekleri ve ilgeç olan sözcüklere **tümleç** denir.

Tümleçler üçe ayrılır:

Dolaylı tümleçler : *-a (-e), -da (-de), -dan (-den)* ad durum eklerini alır.

İlgeç tümleçleri : *ile, için, gibi, göre, kadar* ilgeçleri tümleçlerle birleşerek ilgeç tümleçlerini kurar.

Belirteç tümleçleri : Yüklem anlamını *zaman, yer, yön, nicelik* ilgisiyle tamamlar.

CÜMLEDE ÖGELERİN DİZİLİŞİ

Kurallı cümlelerde genellikle özne başta, yüklem sonda bulunur.

özne + yüklem

Konuşma dilinde, devrik cümlelerde ve bazı özel durumlarda bu sıralama değişebilir. Cümleyi oluşturan en önemli öge yüklemidir. Cümlede önemli görevler üstlenen diğer sözcükler de yüklem yanarda bulunur. Bu durumu şöyle bir örnekle gösterebiliriz:

Serpil dün trenle **İstanbul'dan** geldi. → Nereden geldi? → **İstanbul'dan**

Serpil dün İstanbul'dan **trenle** geldi. → Ne ile geldi? → **trenle**

Serpil İstanbul'dan trenle **dün** geldi. → Ne zaman geldi? → **dün**

Dün trenle İstanbul'dan **Serpil** geldi. → Kim geldi? → **Serpil**

Örnek cümlelerde görüldüğü gibi önemi belirtilmek istenen ögeler, yüklem yanarda bulunmaktadır. Bu cümlede yer alan ögeleri çizelgede şöyle belirtebiliriz:

Serpil	dün	trenle	İstanbul'dan	geldi.
özne	belirteç	ilgeç	tümleç	yüklem

Kurallı cümlelerde genellikle özne başta, yüklem sonda bulunur. Diğer ögeler belirtilmek istenen konunun önem durumuna göre cümle içerisinde yer alır. Devrik cümlelerde, konuşma dilinde ve özel anlatımlarda yüklem de cümle içerisinde yer değiştirebilir.

SÖZCÜK ÖBEKLERİNİN DİZİLİŞİ

Bir cümlede genellikle iki türlü sözcük öbeği bulunur. Bu sözcük öbeklerinin bazıları özneyi, bazıları da yüklemi tamamlar. Özneyi tamamlayan sözcük öbeklerine **özne öbeği**, yüklemi tamamlayan sözcük öbeklerine de **yüklem öbeği** denir. Bu nedenle cümlede bulunan nesne, tümleç gibi öğelerin görevi, öznenin ya da yüklemnin anlamını tamamlamaktır.

ÖZNE ÖBEĞİ

Özne öbeği özneyi anlam yönünden tamamlayan sözcüklerden oluşur. Özneyi tamamlayan sözcükler öznenin önce gelir. Özne öbeği içerisinde adlar, ad ve eylem soylu sözcükler bulunabilir. Bazen cümleler de özne öbeği içerisinde yer alır. Bu konuda şu örnekler verilebilir:

Ankara'dan gelen uçak,	az önce	hava alanına	indi.
özne öbeği	belirteç	tümleç	yüklem

Özne öbeğini oluşturan öğeler ise şöyledir:

özne öbeği	→	Ankara'dan	gelen	uçak
		dolaylı tümleç	ortaç	özne

Bu sözcük öbeğinde asıl özne *uçak* sözcüğüdür. Diğer iki sözcük *uçak* sözcüğünden önce gelmekte ve özneyi anlam yönünden tamamlamaktadır. Özne öbeğini oluşturan sözcüklere birkaç örnek daha verelim:

Erol'un kardeşi	yarın	İngiltere'ye	gidecek.
özne öbeği	belirteç	tümleç	yüklem

Erol'un kardeşi → ad tamlaması

Yeşil bir çift göz	ilk bakışta	beni	hemen	büyülemişti.
özne öbeği	tümleç	nesne	belirteç	yüklem

Yeşil bir çift göz → sıfat tamlaması

Seni bu yaşta Afrika'ya yollamamız, çok büyük bir hatadır.

özne öbeği belirteç yüklem

özne öbeği → Seni bu yaşta Afrika'ya yollamamız

nesne tümleç dolaylı tümleç eylem

Boş gezmekten bedava çalışmak yeğdir.

özne öbeği yüklem

özne öbeği → Boş gezmekten bedava çalışmak

belirteç tümleç belirteç özne

YÜKLEM ÖBEĞİ

Yüklemi anlam yönünden tamamlayan sözcükler genellikle yüklemden önce gelir ve yüklem öbeğini oluşturur. Yüklem öbeği içerisinde adlar, ad ve eylem soylu sözcükler bulunur.

Annemi uzaklara götüren gemi, ufukta yavaş yavaş kayboldu.

özne öbeği yüklem öbeği

yüklem öbeği → ufukta yavaş yavaş kayboldu

dolaylı tümleç belirteç yüklem

Babam yarın İngiltere'ye uçakla gidecek.

özne yüklem öbeği

yüklem öbeği → yarın İngiltere'ye uçakla gidecek

belirteç dolaylı tümleç ilgeç tümleci yüklem

Zengin arabasını dağdan aşırır, züğürt düz ovada yolunu şaşırır.

özne yüklem öbeği özne yüklem öbeği

yüklem öbeği → arabasını dağdan aşırır
nesne dolaylı tümleş yüklem

yüklem öbeği → düz ovada yolunu şaşırır
sıfat tümleş nesne yüklem

Baba oğluna bir bağ bağışlamış; oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş.
özne yüklem öbeği özne yüklem öbeği

yüklem öbeği → oğluna bir bağ bağışlamış
tümleş belirtisiz nesne yüklem

yüklem öbeği → babaya bir salkım üzüm vermemiş
tümleş belirtisiz nesne yüklem

CÜMLEDE EŞİT ÖGELER

Cümlelerde bazen birden çok özne, nesne, tümleş ve yüklem bulunabilir. Bu durumda eşit değerde bulunan tüm ögeler bir sayılır.

Eşit özneler

Baharda kuşlar, çiçekler, ağaçlar, güneş, ay ve yıldızlar insana bambaşka bir huzur verirler.

Eşit nesneler

Kitapları, kalemleri, defterleri, eski mektupları boş bir bavula yerleştirdim.

Eşit tümleşler

İnsanlar baharda, yazda, kışta, gençlikte ve yaşlılıkta sağlıklarına dikkat etmelidirler.

Eşit yüklemeler

İnsanlar doğar, büyür, evlenir, çoluk çocuk sahibi olur ve bir gün bu dünyadan göçüp giderler.

CÜMLE ÇEŞİTLERİ

Duygu ve düşüncelerimizi anlatmakta temel unsur olan cümleler, anlamlarına, yapılarına, yüklemlerine ve ögelerin diziliş biçimine göre dört ana bölüme ayrılır:

Anlamlarına göre cümleler sekiz bölümde incelenir:

Bildirme cümleleri

İstek cümleleri

Emir cümleleri

Soru cümleleri

Ünlem cümleleri

Şart cümleleri

- Olumlu ve olumsuz cümleler
- Yapılarına göre cümleler dört bölümde incelenir:

Yalın cümleler

Bileşik cümleler

Sıralı cümleler

a. Bağımlı sıralı cümleler

b. Bağımsız sıralı cümleler

Girişik cümleler

- Yüklemlerine göre cümleler iki bölümde incelenir:

Ad cümleleri

Eylem cümleleri

- Ögelerinin dizilişine göre cümleler iki bölümde incelenir:

Kurallı cümleler

Devrik cümleler

ANLAMLARINA GÖRE CÜMLELER

Duygu ve düşüncelerimizi başkalarına açıklarken genellikle bazı konularda bilgiler veririz. İsteklerimizi belirtiriz, sorular sorarız. Heyecanlandığımız, korktuğumuz, şaşkınlığa uğradığımız zamanlar, duygularımızı birden bire açığa vururuz. Gördüklerimiz, bildiklerimiz hakkında bize göre olumlu ve olumsuz gelen yönleri belirtiriz. Bir şeyin yapılmasını istediğimiz zaman emirler veririz. Bütün bunları göz önünde bulundurarak cümleleri anlamlarına göre sekiz bölümde inceleyebiliriz:

BİLDİRME CÜMLELERİ

Duygu ve düşüncelerimizi ya da herhangi bir konuyu açıklamak istediğimiz zaman **bildirme cümleleri** kullanırız. Bildirme cümleleri kurulurken genellikle şu özellikler görülür:

- Bildirme cümleleri belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman kipleri ile kurulur:

Belirli geçmiş zaman : Dün akşama kadar yağmur **yağdı**.

Belirsiz geçmiş zaman : Kuşlar tarladaki bütün buğdayları **yemiş**.

Şimdiki zaman : Nice zor yıllardan sonra, artık aydınlık günler **geliyor**.

Gelecek zaman : Çocuklarımız bizden daha güzel günler **yaşayacak**.

Geniş zaman : Doğayla uyum içinde yaşamak, insana huzur ve sağlık **verir**.

- Bildirme cümleleri eylemlerin yanı sıra ek eylemle de kurulur:

Senin yanında ben çok **mutluyum**.

İnsanlar düşünen **varlıklardır**, oysa hayvanlar düşünmez.

Öğretmenler, insan yetiştiren **insanlardır**.

- Ek eylemin olumsuzluğu **değil** sözcüğü ile yapılır:

Bu devirde parasız yaşamak kolay **değil**.

Ucuz mal alacak kadar zengin **değiliz**.

Sizler gençliğin değerini henüz tam anlamış **değilsiniz**.

- **var ve yok** sözcükleri ile bildirme cümleleri kurulur:

Yaşam sofrasında zayıfların yeri **yoktur**.

Tedbirli olmakta yarar **vardır**.

İsteklerin sonu **yoktur**.

İyi insanların yüzünde, insana huzur veren bir ışık **vardır**.

İSTEK CÜMLELERİ

İsteklerimizi belirtmek için **istek cümleleri** kurarız. İstek cümleleri istek, gereklilik, dilek-koşul ve emir kipleri ile kurulur.

Yarın hep birlikte yemeğe **gidelim**. (İstek)

Bu işi bir an önce çözüme **kavuşturmalıyız**. (Gereklilik)

Akşam bize **gelirsen** seninle ders çalışırız. (Dilek-koşul)

Derslerine çok **çalış**, iyi insan **ol**, kimseye kötülük yapma! (Emir)

EMİR CÜMLELERİ

Bir işin başkaları tarafından yapılmasını istemek, bir dilekte bulunmak ya da öğüt vermek için genellikle **emir cümleleri** kullanılır:

Hemen buraya gel! (Emir)

Çabuk kapıyı aç! (Emir)

Kötü insanlarla arkadaşlık yapma! (Öğüt)

Sigara içmeyin! (Öğüt)

Tanrı yardımcın olsun! (Dilek)

Çok yaşa! (Dilek)

SORU CÜMLELERİ

Öğrenmek istediğimiz ve bir konuda bilgi edinmek istediğimiz şeyler için **soru cümleleri** kurarız:

Kabahat ölende mi, öldürende mi? (Türk Atasözü)

El mi yaman, bey mi yaman? (Türk Atasözü)

Vaktin olursa, yarın bize gelir misin?

Kuşlar ne zaman göç edecekler?

Bu kalem sizin mi?

ÜNLEM CÜMLELERİ

Bir sevinci, korkuyu, şaşkınlığı, heyecanı anlatan cümlelere **ünlem cümleleri** denir.

Yaşasın! Bu sınavı da kazandım!

Bugün hava ne kadar güzel!

İmdat, imdat! Bahçede kocaman bir yılan var!

Baba! Baba! demek sen hâlâ yaşıyorsun!

Bu küçük, dev adam! Halterde yeni bir dünya rekoru kırdı!

ŞART CÜMLELERİ

Yüklemi **-sa (-se)** ekiyle kurulan ve **şart** anlamı veren cümlelere **şart cümleleri** denir.

İnsanlar severek çalışırlarsa her işi başarırlar.

Yalnızca kendi çıkarlarını düşünürsen hiç dostun kalmaz.

Gençliğin kıymetini bilmezsen, yaşlılıkta perişan olursun.

Ne ekersen onu biçersin. (Türk atasözü)

Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur. (Türk atasözü)

Hızlı koşarsan tez yorulursun.

• OLUMLU ve OLUMSUZ CÜMLELER

Yukarıda sıraladığımız altı cümle türü, ayrıca olumlu ve olumsuz cümleler diye ikiye ayrılır:

Olumlu Cümleler

Yukarıda olumlu olan cümlelere **olumlu cümleler** adı verilir:

Mutluluk paylaşılnca büyür, dertler paylaşılnca küçülür.

Düşmanlarımız, bizi daha güçlü olmaya zorlayan en büyük dostlarımızdır.

Dost kötü günde belli olur. (Türk atasözü)

İdealler insanların hayatını anlamlı hâle getirir.

İyi yaşamak istiyorsan, iyi çalışmalısın.

Başkalarına ihanet eden, sana da ihanet eder.

Vefa istiyorsan, önce sen vefalı ol.

Olumsuz Cümleler

Yüklemi olumsuz olan cümlelere **olumsuz cümleler** denir.

Elden gelen öğün olmaz, oda vaktinde bulunmaz. (Türk atasözü)

Geçen zaman geri gelmez.

Bilgi ve ahlâkın olmadığı yerde, demokrasi olmaz.

Irmak geçerken at değiştirilmez. (Türk atasözü)

Düşmanını küçük görme.

Güvenmediğin insanlara sırrını söyleme.

YAPILARINA GÖRE CÜMLELER

Bazı dilbilgisi kitaplarında cümleleri biçimlerine göre sınıflandırırken girişik cümle, eksiltili cümle, yan cümle, iç cümle, ara cümle, kesik cümle gibi değişik cümle türlerine yer verilmektedir. Ancak, iç cümle, ara cümle, yan cümle adıyla verilen cümleler gerçekte ayrı cümleler değil, cümleyi tamamlayan öge durumundadır. Kesik cümle, eksiltili cümle adıyla belirtilen cümleler de cümlelerin tanımına ters düşmektedir. Çünkü sözcüklerin cümle oluşturabilmesi için mutlaka tam bir yargı bildirmesi gerekir. Bu nedenle burada cümleleri biçimlerine göre incelerken yalnızca yukarıda belirtilen cümle çeşitleri üzerinde durulmuş ve iç cümle, ara cümle, yan cümlelere cümlelerin birer iç ve yan ögeleri olarak yer verilmiştir.

YALIN CÜMLE

Bir tek çekimli eylemle kurulan ve içinde bir tek bağımsız yargı bulunan cümleye **yalın cümle** denir. Yalın cümlelerin içinde herhangi bir eylemsi bulunmaz. Yalın cümleler kısa ya da uzun olabilir. Cümlelerin uzun olması yalın cümlelerin özelliğini etkilemez. Önemli olan, cümle içinde tek bir bağımsız yargının ve tek bir çekimli eylemin bulunmasıdır. Yalın cümleler *bildirme*, *istek*, *emir*, *soru* ve *ünlem* cümleleri biçiminde olabilir:

Yaşama sevinci insana güç verir. (bildirme)

İçki ve sigarayı artık bırakmalısın. (istek)

Yarın mutlaka bana telefon et. (emir)

Yarışmalara sen de katılacak mısın? (soru)

Yaşasın! Sevgili öğretmenimiz! (ünlem)

Yalın cümle bazen çekimli eylem almaz:

- Okula gittin mi?

- Evet.

-Araba boyandı mı?

- Hayır.

Ad ve eylem cümleleri yalın cümle olabilir:

Zaman en değerli şeydir. (Ad cümlesi)

Sabrın sonu selâmettir. (Ad cümlesi)

Güzel günler bizi bekliyor. (Eylem cümlesi)

Saat dokuzda seni arayacağım. (Eylem cümlesi)

Yalın cümleler bir tek sözcükten ya da uzun cümlelerden oluşabilir:

•Yazıyorum.

•İki yıldan beri bir roman yazıyorum.

• İki yıldan beri Osmanlı Tarihi konusunda, ortalama beş yüz sayfalık belgesel nitelikte uzun bir roman yazıyorum.

BİLEŞİK CÜMLE

İçinde birden çok çekimli eylem ve birden çok yargı bulunan cümlelere **bileşik cümle** denir. Bileşik cümlelerde bir çekimli eylem, bir *temel cümle* ve bu temel cümleyi tamamlayan *yan cümleler* bulunur.

Serpil koltuktan kalkarak pencereyi açtı.

yan cümle

temel cümle

Cümlesinde iki ayrı yargı vardır. Bu nedenle bu cümleyi iki cümle haline getirmek mümkündür.

Serpil koltuktan kalktı.

Serpil pencereyi açtı.

} → Serpil koltuktan kalkarak pencereyi açtı.

Bileşik cümleler anlatımı kısa ve özlü bir duruma getirerek dile büyük bir kıvraklık sağlar. Böylesine büyük bir kolaylığa genellikle başka dillerde rastlanmaz. Örneğin:

Bildiklerimi anlatmaya çalışıyorum.

Cümlesinde üç ayrı düşünce çok kısa ve özlü bir biçimde anlatılabilmektedir. Bu cümleyi başka dillerde bu kadar kısa olarak anlatmak çok zordur.

Bileşik cümleye bir iki örnek daha verelim.

Başkalarına dostça davran ki başkaları da size dostça davransın.

yan cümle

temel cümle

Sen dünyaya gülersen, dünya da sana güler.

yan cümle

temel cümle

Temel Cümle

Çekimli eylemle kurulan ve bileşik cümlede temel yargıyı taşıyan cümlelere **temel cümle** denir. Yan cümleler temel cümlelerden önce gelerek anlamı tamamlar. Bu nedenle *temel cümle* genellikle bileşik cümlelerin sonunda bulunur. Bileşik bir cümlede yalnızca bir tek *temel cümle* bulunur. Buna karşın bir bileşik cümlede pek çok yan cümle bulunabilir.

Yarın yeni bir iş çıkmazsa, mutlaka size uğrarım.

yan cümle

temel cümle

Hayatımıza anlam veren, bizi mutlu eden şeyler, yürekten inandığımız ideallerdir.

yan cümle

yan cümle

temel cümle

Çok konuşan az, az konuşan çok bilir.

yan cümle

yan cümle

temel cümle

Yan Cümle

Temel cümlelerin anlamını tamamlayan ve içinde yargı bulunan cümlelere **yan cümle** denir. Yan cümleler genellikle eylemsilerle, dilek-şart kipiyle, çekimli eylemlerle ve ek eylemle birleşmiş ad soylu sözcüklerle kurulur.

Bal tutan, parmağını yalar.

yan cümle

temel cümle

→ tutan : eylemsi

Ne ekersen, onu biçersin.

yan cümle

temel cümle

→ ekersen : dilek-koşul kipi

Yirmi yıllık öğretmenim, beni bir kez olsun dinlemelisiniz.

→ öğretmen+im:ek eylem

yan cümle

temel cümle

Bu cümlede öğretmenim sözcüğü *ek eylem* almıştır : öğretmen+im

Yan cümleler, değişik biçimlerde temel cümleye bağlanır. Bu konuda şu örnekler verilebilir:

ki bağlacıyla

Bir zaman gelecek **ki**, bütün insanlar başka gezegenlerde yaşayabilecek.

Dün öylesine yorgundum **ki**, erkenden yatıp uyudum.

Elin ağzı torba değil **ki**, çekip büzesin. (Türk Atasözü)

de bağlacıyla

Yarın bize gel **de**, birlikte ders çalışalım.

Erim er olsun **da**, yerim çalı dibi olsun. (Türk Atasözü)

Yağmur yağsın **da**, varsın kerpiçi ağlasın. (Türk Atasözü)

mi soru ekiyle

Verdin **mi** doyuracaksın; vurdun **mu** devireceksin!

İnsan kalbini bir kez kırdın **mi**, bir daha kolay kolay düzelmez.

Okulu bitirdim **mi**, üç aylık uzun bir tatile çıkacağım.

gibi ilgeciyle

Büyük bir olaya sevinmiş **gibi**, mutlu bir hali vardı.

Hiçbir şey bilmiyormuş **gibi**, bize karşı sakın davrandı.

Para verecekmiş **gibi**, elini cebine soktu.

değil sözcüğüyle

Dostlukta zekâ **değil**, vefa önemlidir.

İnsanların sözlerine **değil**, yaptıklarına inan.

Akıl yaşta **değil**, baştadır. (Türk Atasözü)

SIRALI CÜMLE

Anlam yakınlığı nedeniyle birbirlerine bağlanan cümlelere **sıralı cümleler** denir. Bazı sıralı cümleler anlam yönünden birbirlerine tamamen bağlıdır. Bazıları ise anlam yönünden birbirlerine bağımlı değildir. Genellikle anlatıma kıvraklık ve canlılık kazandırabilmek için *yalın* ve *bileşik cümleler* birbirlerine bağlanır ve sıralı cümleleri oluşturur.

Sıralı cümleler, *bağımlı sıralı cümleler* ve *bağımsız sıralı cümleler* olmak üzere ikiye ayrılır:

a. Bağımlı sıralı cümleler

Anlam bakımından birbirlerini tamamlayan, özneleri, tümleçleri ya da yüklem-leri ortak olan cümlelere **bağımlı sıralı cümleler** denir. Bağımlı sıralı cümleler *yalın* ya da *bileşik cümlelerin* birbirlerine eklenmelerinden oluşur. Bağımlı sıralı cümlelerde özne, tümleç ve yüklem hepsinin birden, bir cümlede ortak olarak bulunması gerekmez. Çoğu zaman bağımlı sıralı cümlelerde bu öğelerden yalnızca bir iki tanesi ortak olarak bulunur.

Ortak Özne

Bağımlı sıralı cümlelerde özne çoğu zaman ortak olur. Ancak, bütün bağımlı sıralı cümlelerde öznenin ortak olması zorunlu değildir.

Süleyman hem işte çalışıyor, hem okula gidiyordu.

Cümlesinde *Süleyman* sözcüğü ortak öznedir. Bu konuda şu örnekleri de verebiliriz:

At olur, meydan olmaz; meydan olur, **at** olmaz. (Türk Atasözü)

Ödünç güle güle gider; ağlaya ağlaya gelir. (Türk Atasözü)

Söz var, iş bitirir; **söz** var, baş yitirir. (Türk Atasözü)

Ömer Bey geç saatlere kadar çalışıyor, yemek yemiyor, kimseyle görüşmüyor, bir an önce elindeki işi bitirmek istiyordu.

Yaşlı adam, bir kayaya tutunarak doğruldu, kanlı elleriyle tüfeği omuzuna yerleştirdi, kendisine saldıran aç kurt sürüsüne ateş etti.

Ortak Tümleç

Bazı bağımlı sıralı cümlelerde nesne (düz tümleç) ve tümleçler ortaktır.

Parayı ben kazanıyorum, çocuklar harcıyor.

Cümlesinde *parayı* sözcüğü nesnedir. Bu sözcük ortak olarak kullanıldığı için ikinci cümlede söylenmemiştir.

Parayı ben kazanıyorum, çocuklar harcıyor. → **Parayı** ben kazanıyorum, **parayı** çocuklar harcıyor.

Ben **bu işten** anlamam, sen anlıyor musun?

Çocuklar **evde** ders çalışıyorlar, anneleri ise televizyon seyrediyor.

Siz **okula** gidin, ben de hemen geliyorum.

Ortak Özne ve Tümleç

Bazı bağımlı sıralı cümlelerde hem özne, hem de tümleç ortak olabilir:

Serpil dün akşam **evde** hem yemek yapıyor, hem kitap okuyordu.

Cümlesinde özne ve tümleç ortaktır. İkinci cümlede özne ve tümleç görevlerini üstlenen *Serpil* ve *evde* sözcükleri, anlatımı kısa özlü ve kıvrak bir duruma getirebilmek için tekrar edilmemiştir. Bu konuda şu örnekleri verebiliriz:

Biz dün **okulda** oyunlar oynadık, şarkılar söyledik, bahar bayramını kutlayarak çok güzel bir gün geçirdik.

Köylüler bu verimli **tarlalarda** arpa, buğday yetiştirir, harman sonrası da hayvanları otlatırlar.

Ortak Yüklem

Bazı bağımlı sıralı cümlelerde yüklem ortaktır:

Hava bulutsuz, insan kedersiz **olmaz**.

Cümlesinde yüklem ortaktır. Sözcük tekrarını önlemek için iki cümlemin yüklemi birleştirilerek tek bir yüklem kullanılmıştır. Bu cümle şöyle de söylenebilir:

Hava bulutsuz **olmaz**, insan kedersiz **olmaz**.

Yüklemi ortak olan bağımlı sıralı cümlelere şu örnekler verilebilir:

Bazı insanlar kavgadan, bazı insanlar barıştan **hoşlanırlar**.

İyi gün de insanlar **içindir**, kötü gün de.

Duvarı nem, insanı gam **yıkar**. (Türk Atasözü)

Ev sahibinin bir evi, kiracının bin evi **var**. (Türk Atasözü)

Her güzelin bir kusuru, her insanın bir hatası **vardır**.

b. Bağımsız sıralı cümleler

Bağımsız sıralı cümlelerde özne, tümleç ve yüklem ortak değildir. Bu tür cümleler arasında yalnızca anlam yakınlığı vardır.

Bahar gelmiş, ağaçlar çiçek açmış, kuşlar yuvalarından çıkmış, dereler dolup taşmıştı.

Cümlelerinde özne, tümleç ve yüklem ayrıdır. Ancak, cümleler anlam yönünden birbirini tamamladığı için bağımsız sıralı cümleler oluşmuştur. Bağımsız sıralı cümlelere şu örnekler verilebilir:

Kafes açılmış, kuş uçmuş, koltuklar devrilmiş, duvardaki tablolar yere düşmüş, akvaryum kırılmış, evin içi savaş alanına dönmüştü.

Sabahları yavaş yavaş gökyüzü aydınlanır, karanlık çekilir gider, güneş altın ışıklarıyla gezegenimizi okşamaya başlar, insanlar uyanır ve yeni bir gün başlar.

Önce ilk ve ortaokulu bitireceksin, sonra liseye gideceksin, üniversiteyi bitirince, bu kez de karşına hayat okulu çıkacak; işte yaşam savaşı asıl o zaman başlayacak.

Ara Cümle

Yalın ve bileşik cümlelerde konuyu daha iyi açıklamak için cümle öğelerinin arasına giren ara sözlere **ara cümle** denir. Ara cümleler temel cümlemin anlamını tamamlar. Ancak, temel cümlemin ögesi olmaz.

Herkesi unutsam, **emin ol**, seni asla unutmam.

Cümlesinde *emin ol* ara cümledir. Bu ara cümle çıktığı zaman cümlemin temel anlamı bozulmaz:

Herkesi unutsam, seni asla unutmam.

Ara cümleler konusunda örnekleri şöyle çoğaltabiliriz:

Ülkemiz, **nereye giderseniz gidin**, dünyanın en güzel ülkesidir.

Gerçekler, **ben buna yürekten inanıyorum**, er geç ortaya çıkar.

Senin yanında olmak, **bu konuda senin fikrini bilmem**, benim için dünyanın en büyük mutluluğudur.

Ara Söz

Yalın ve bileşik cümlelerde temel cümlelerin öğeleri arasına giren ve cümle niteliği taşımayan sözcüklere **ara söz** denir.

Ben de, **herkes gibi**, kendimi çok beğenirim.

Cümlesinde *herkes gibi* bir cümle değildir. Bir **ara söz** niteliğinde temel cümlelerin anlamını tamamlamaktadır. Bu **ara söz** çıkarılınca temel cümlelerin yapısı bozulmaz:

Ben de kendimi çok beğenirim.

Ara sözlere şu örnekler verilebilir:

İnsanlar, **düşünen varlıklar**, çevreye en çok zarar veren canlılardır.

Yaşamak, **ne de olsa**, güzeldir.

Ömer Bey, **bilinmez bir sebeple**, birden ayağa fırladı.

Hayvanlar, **garip bir önseziyle**, depremleri önceden hissedebiliyorlar.

Turgut Bey, **dün yolda karşılaştığımız adam**, bugün bizim büroya geldi.

Gözlerimiz, **hiç şüphesiz**, dünyaya açılan tek penceredir.

CÜMLEDE SÖZCÜK DÜŞMESİ (KESİK CÜMLE)

Anlatımda tekrardan kaçınmak için bazen cümleden özne, yüklem, tümleç gibi öğelerin çıkarılmasına **cümlede sözcük düşmesi** denir. Bu gibi durumlarda anlatımda bir eksiklik olmaz. Bu nedenle öğelerden bazılarının eksik olması cümlelerin anlatım gücüne zarar vermez. Cümlede az sözcük kullanımı, anlatımı daha kısa, özlü ve kıvrak bir duruma getirir. Ayrıca cümledeki vurgu ve tonlama daha kolaydır.

Öznenin Düşmesi

Cümlede öğelerin düşmesi çoğu zaman karşılıklı konuşmalar sırasında olur:

- Serpil ödevlerini yaptı mı?

- Yaptı.

İkinci cümlede *özne* ve *nesne* tekrar edilmemiştir. Bu cümle şöyle de söylenebilirdi:

- Serpil ödevlerini yaptı mı?
- Evet, Serpil ödevlerini yaptı.

Birinci örnekte anlatım kısa, ikinci örnekte ise uzundur. *Özne* durumunda olan kişi adıları genellikle söylenmez:

- Biz** doğru sözlü insanları severiz. → Doğru sözlü insanları severiz.
- Ben** İstanbul'dan geliyorum. → İstanbul'dan geliyorum.
- Sen** sevimli ve iyi bir insansın. → Sevimli ve iyi bir insansın.

Yüklem Düşmesi

- Yarışı kim kazandı?
- Mustafa.

İkinci cümlede *nesne* ve *yüklem* tekrarlanmamıştır. Bu cümleler şöyle de söylenebilirdi:

- Yarışı kim kazandı?
- Yarışı Mustafa kazandı.

Özne ve Yüklem Düşmesi

- Fatma neyi sattı?
- Arabasını.

İkinci cümlede *özne* ve *yüklem* tekrarlanmamış, *nesne* tek başına cümlelerin yerini tutmuştur. Bu cümleler şöyle de söylenebilirdi:

- Fatma neyi sattı?
- Fatma arabasını sattı.

Bazen cümlede tüm öğeler düşer:

- Orhan arabayı kimden aldı?
- Fatma'dan.

Birinci cümlede bulunan *özne*, *nesne*, *tümleç* ve *yüklem* görevini üstlenen öğelerden hiçbirisi ikinci cümlede tekrarlanmamıştır. İkinci cümle şöyle olabilirdi:

Orhan arabayı Fatma'dan aldı.

Kısa Anlatımlar

Genellikle reklâmlarda, tabelâlarda ve afişlerde kısa anlatıma çok önem verilir. Bu gibi durumlarda kimi zaman bir iki sözcükle bir cümle değeri kısa anlatım sağlanır.

- Kiralık ev → Bu ev kiralıktır.
Satılık araba → Bu araba satılıktır.
Toptan satış → Burada toptan satış yapılır.
Şimdi haberler → Şimdi haberler okunacaktır.

Örneklerde görüldüğü gibi Türkçe kısa anlatıma elverişli bir dildir. Kısa anlatım yazılı ve sözlü iletişimi daha etkili ve güzel bir duruma getirir.

GİRİŞİK CÜMLE

Yan cümleleri, temel cümleye *özne, nesne, tümleç* olan ya da bu öğelerden birini tümleyen bileşik cümlelere **girişik cümle** denir. Girişik cümlelerde kimi zaman bağımsız cümleler söz içine girer ve temel cümlenin öğelerinden biri olur.

"Bugün fidan dikip, yarın gölgesinde oturamazsınız." sözü bize sabırlı olmayı ne güzel öğütüyor. Bu cümlelerin öğelerini şöyle sıralayabiliriz.

Özne öbeği	"Bugün fidan dikip yarın gölgesinde oturamazsınız." sözü.
Dolaylı tümleç	bize
Nesne	sabırlı olmayı
Belirteç	ne güzel
Yüklem	öğütüyor

"Bugün fidan dikip yarın gölgesinde oturamazsınız." yalnız başına kullanıldığı zaman tam bir cümledir. Ancak, bu cümle yukarıda belirtilen cümlede özne öbeği görevini üstlenmiş ve temel cümlenin anlamını tamamlamıştır. Böylece bağımsız bir cümle başka bir cümlenin öznesi olmuş ve iki cümle bir cümlede birleşerek girişik cümle oluşturmuştur. Bu nedenle girişik cümleye, cümlenin **cümle ögesi oluşu** adını da verebiliriz.

Şimdi de bir cümlenin girişik cümle içerisinde nesne oluşuna bir örnek verelim.

Dost olmak istiyorsak "Mermer iyi taştan, muhabbet iki baştan." sözünü hiç unutmamamız gerekir. Bu cümlede "Mermer iyi taştan, muhabbet iki baştan" sözü nesnedir ve temel cümlelerin anlamını nesne olarak tamamlamaktadır.

Atatürk "Çalışmayan yükselemez." diyor. Bu cümlede "Çalışmayan yükselemez." sözü düz tümleçtir.

Genellikle bileşik cümle ile girişik cümle birbirine çok benzer. Bu nedenle bu iki cümle çeşidi birbirine çok karıştırılır. Bu konuda dilciler arasında tam bir birlik yoktur. Bileşik cümle ile girişik cümle arasındaki en önemli fark, bağımsız cümlelerin girişik cümlede cümle ögesi olmasıdır.

YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELER

Yüklemlerine göre cümleler iki bölümde incelenir:

AD CÜMLELERİ

Yüklemi, ad ya da ad soylu sözcüklere ek eylem getirilerek kurulan cümlelere **ad cümleleri** denir. Ad cümlelerinde yüklem ek eylemlerin bütün çekimlerine girer ve olumsuzu *değil* sözcüğü ile yapılır. Ad cümlelerinin oldukça yaygın kullanım alanları vardır.

Bugün çok **sevinçliyim**.

Ayşe'nin babası lisede **öğretmenmiş**.

Tutumlu olmakta yarar **vardır**.

Kanaatkârlıktan daha büyük bir zenginlik **yoktur**.

Erkek aslan aslan da, dişi aslan aslan **değil mi?** (Türk Atasözü)

Doğrunun yardımcısı **Allah'tır**. (Türk Atasözü)

Bazı ad cümlelerinde ek eylem kullanılmaz.

Bu adamın hiçbir suçu **yok**.

Ne paramız **var**, ne de başımızı sokacak bir evimiz!

Bu elbise size göre **değil**.

Bizim köyde güzel meyve bahçeleri **var**.

EYLEM CÜMLELERİ

Yüklemi çekimli bir eylem olan cümleye **eylem cümlesi** denir. Eylem cümlelerinde yüklemde *ek eylem* bulunmaz. Eylem cümlelerinde yüklem, basit ve bileşik zamanlı tüm eylem çekimlerine girer.

Her gerçek, hayal ile **başlar**.

Salonda bütün konuklara büyük bir ziyafet **verildi**.

Babam, ben yokken annemle her şeyi **görüştüm**.

Bütün çabalara rağmen, doktorlar bu hastalığa bir çare **bulamadılar**.

Gençliğin kıymeti ihtiyarlıkta **bilinir**. (Türk Atasözü)

Eylem cümlelerinde birden çok yüklem bulunabilir:

Sabahleyin erkenden **kalktım**, elimi yüzümü **yıkadım**, traş **oldum**.

Martta **yağmaz**, nisanda **dinmezse**, sabanlar altın **olur**. (Türk Atasözü)

Maymunu fırına **atmışlar**, yavrusunu ayağının altına **almış**. (Türk Atasözü)

Eski dost düşman **olmaz**, yenisinden vefa **gelmez**. (Türk Atasözü)

Geldim, gördüm, yendim. (J.Sezar)

ÖGELERİNİN DİZİLİŞİNE GÖRE CÜMLELER

Cümleler anlatılan şeylerin durumuna göre uzun, kısa ya da devrik olabilir. Bu nedenle cümleler değişik biçimlerde kurulur ve biçimlerine göre çeşitli bölümlere ayrılır. Türkçede cümleler biçimlerine göre genellikle şu bölümlerde incelenir:

KURALLI CÜMLE

Yüklemi sonda olan cümlelere **kurallı cümle** denir. Kurallı cümlelerde cümle öğelerinin sıralanışı genellikle **özne + tümleç + yüklem** biçimindedir.

Ayşe dün akşam İstanbul'a gitti.

Güneş'e ve ölüme dik bakılmaz.

Bu koca evrende yalnız değiliz.

Güneş, Dünya'dan yüz elli milyon kilometre uzaklıktadır.

Işığın hızı saneyide üç yüz bin kilometredir.

Işık, Güneş'ten Dünyamıza sekiz buçuk saniyede gelir.

Güneş'in kütlesi Dünyadan üç yüz otuz bin defa daha ağırdır.

DEVRIK CÜMLE

Yüklemi sonda olmayan cümlelere **devrik cümle** denir. Bilindiği gibi kurallı cümlelerde genellikle öğelerin sıralanışı **özne+tümleç+yüklem** biçimindedir. Oysa

devrik cümlelerde yüklem başta ya da ortada bulunabilir. Belirteç, tümleç gibi cümlelerin diğer öğeleri de devrik cümlelerde yer değiştirebilir. Devrik cümleler daha çok konuşma dilinde, şiirlerde, anlatımı daha güzel ve kıvrak bir duruma getirilmek istenen yazılarda, atasözleri ve deyimlerde kullanılır.

Kurallı cümlelere ve devrik cümlelere şu örnekler verilebilir:

Devrik cümle	Kurallı cümle
Gel bana artık!	Artık bana gel !
Dinleyin büyüklerin sözünü!	Büyüklerin sözünü dinleyin !
Var mı inecek?	İnecek var mı ?
Yaşasın ordumuz!	Ordumuz yaşasın !
Gülme komşuna, gelir başına.	Komşuna gülme , başına gelir .
Besle kargayı, oysun gözünü.	Kargayı besle , gözünü oysun .

Devrik cümleye 1071 yılında **Kaşgârlı Mahmut** tarafından yazılan Divan-ü Lügât-it Türk adlı eserde, 13. yüzyılda yazılan **Dede Korkut** hikâyelerinde ve eski döneme ait pek çok şiir ve metinde rastlanır. Bütün bunlar bize devrik cümlelerin çok eski dönemlerden beri Türkçede bulunduğunu ve Türkçenin yapısına uygun olduğunu gösterir.

Sundılaç işi ermez örtkün tepmek.

Çayır kuşunun işi değildir harman dövmek.

(Divan-ü Lügât-it Türk)

Bilir misin kara günde düşümde ne göründü? (Dede Korkut)

Beri **gelsene**, başımın bahtı, evim tahtı! (Dede Korkut)

Aşkın **aldı** benden beni. (Yunus Emre)

Atasözlerinde devrik cümleye çok sık rastlanır:

Al malın iyisini, **çekme** kaygısını.

Erken **kalktım** işime, şeker **kattım** aşıma.

Ne **dilersen** eşine, o **gelir** başına.

Güvenme varlığa, **düşersin** darlığa.

Ne **doğrarsan** aşına, o **çıkır** kaşığına.

Yaza **çıkardık** danayı, **beğenmez** oldu anayı.

Çalma elin kapısını, **çalarlar** kapını.

Deli ile **çıkma** yola, başına **gelir** belâ.

Deyimlerde devrik cümleler kullanılır:

Adı **çık**mış dokuza, **inmez** sekize

Vur abalıya

Ver yiyim, **ört** yatayım, **bekle** canım çıkmasın

Var mı bana yan bakan

Değme gitsin

Değme keyfine

Türk Edebiyatında **Nurullah Ataç**, devrik cümle kullanmaya büyük bir özen göstermiş ve pek çok yazar da Nurullah Ataç'ın bu çabalarını benimseyerek devrik cümleyi Türkçede daha yaygın bir duruma getirmiştir.

GENÇLER İÇİN

...

İnanmayın öyle gözükmelerine; ne derlerse desinler, o gençleri, o uslu uslu gençleri beğendikleri yalandır; siz de beğenmezsiniz, onlar da beğenmez. Denemesi kolay: onların dediklerinden bir tek koşmayı değil, tek bir beyiti dahi anlamazlar. Bir dergiyi, o koşmalardan birini yüksek sesle okuyun, ara sıra da gözlerinizi kaldırıp o baş sallayarak dinleyenlere bakın: yüzlerinde bir sıkıntı, bir bunalma görürsünüz. Öyle çok okumanızı istemezler, gene ötekilerin, yenilik arayan gençlerin sözü açılınsın diye beklerler. Niçin, bilir misiniz? Güldüklerine, kızdıklarını, anlamıyoruz demelerine bakmayın, onları anlarlar, onları beğenirler, onları severler de onun için. Yalnız anladıklarını, beğendiklerini, sevdiklerini açıkça söyleyemezler, utanırlar söylemekten. Babalarından, ağa-babalarından öğrendiklerine, ötedenberi yerleşmiş güzelliklere benzemeyen, uymayan sözleri beğenmeleri ağırlarına gider, bundan kurtulmak isterler. O gençleri yermeleri, o gençlere öfkelenip gülmeleri, doğrusunu isterseniz, kendi kendilerini yermek içindir, kendi kendilerine öfkelenedikleri içindir.

Bir kişi, ne demek olduğunu anlamadığı sözlere boyuna gülüp durabilir mi? Bıkar, sıkılır... Gülmek de biraz olsun anlamak demektir. Büsbütün anlamadığımız bir söze gülemeyiz ki! Gülüyorlar, kızıyorlar, demek anlıyorlar. Öyle olmasa, başlarını çevirir, başka bir yerden açarlardı.

burası çok önemli !..

UNUTMAYINIZ!

CÜMLEDE ÖGELERİN DİZİLİŞİ

Kurallı cümlelerde özne başta, yüklem sonda bulunur.

özne + yüklem

Cümlede önemli görevler üstlenen sözcükler yüklem yanına yer alır.

Özneyi tamamlayan sözcük öbeklerine **özne öbeği** denir.

İstanbul'dan gelen konuklar

özne öbeği

biraz önce

belirteç

otele

tümleç

gittiler.

yüklem

Yüklemi anlam yönünden tamamlayan sözcük öbeklerine **yüklem öbeği** denir.

Baharda bu göle gelen kuşlar,

özne öbeği

son yıllarda buralara uğramaz oldu.

yüklem öbeği

CÜMLE ÇEŞİTLERİ

Cümleler anlamlarına, yapılarına, yüklemlerine ve ögelerin diziliş biçimine göre dört ana bölüme ayrılır.

ANLAMLARINA GÖRE CÜMLELER

Anlamlarına göre cümleler bildirme, istek, emir, soru, ünlem ve şart cümleleri olmak üzere altı bölümde incelenir:

• **Bildirme cümleleri**, duygu ve düşüncelerimizi ya da herhangi bir konuyu açıklamak istediğimiz zaman kullanılan cümlelerdir:

Milletleri kurtaranlar öğretmenlerdir.

Çevreyi temiz tutmak bizi hastalıktan korur.

• **İstek cümleleri**, isteklerimizi belirtmek için kullanılan cümlelerdir. Bu cümleler istek, gereklik, dilek-koşul ve emir kipleriyle kurulur:

Bu işi hep birlikte yapalım. (istek)

Sigarayı bırakmalıyız. (gereklik)

Param olursa, bir araba alırım. (dilek-koşul)

Kitapları buraya getir. (emir)

• **Emir cümleleri**, bir şeyin yapılmasını istemek, bir dilekte bulunmak ya da öğüt vermek için kullanılan cümlelerdir:

Çabuk kapıyı kapa! (emir)

Başarılı olmak istiyorsan, sakın yalan söyleme! (öğüt)

Yolun açık olsun! (dilek)

• **Soru cümleleri**, soru sormak için kullandığımız cümlelerdir:

Yarın okula gelecek misin?

Sen de yarışlara katılacak mısın?

• **Ünlem cümleleri**, bir sevinci, korkuyu, şaşkınlığı, heyecanı anlatan cümlelerdir:

Yaşasın, bana piyangodan para çıktı!

İmdat! İmdat! Boğuluyorum.

- **Şart cümleleri**, yüklemi **-sa (-se)** ekiyle kurulan ve şart anlamı veren cümlelerdir:
Çok çalışırsan, çok kazanırsın.
Ne ekersen onu biçersin. (Türk atasözü)
Okulu bu yıl bitirirsem, uzun bir tatile çıkacağım.

YAPILARINA GÖRE CÜMLELER

Yapılarına göre cümleler dört bölümde incelenir:

- **Yalın cümleler**, bir tek çekimli eylemle kurulan ve içinde bir tek bağımsız yargı bulunan cümlelerdir. Yalın cümleler bildirme, istek, emir, soru ve ünlem cümleleri biçiminde olabilir:
En büyük politika doğruluktur.
İyilik, hiçbir zaman unutulmaz.
- **Bileşik cümle**, içinde birden çok çekimli eylem ve birden çok yargı bulunan cümlelerdir:
Ayşen koltuktan kalkarak, ışığı yaktı.

yan cümle	temel cümle
-----------	-------------

• Sıralı cümle

Bağımlı sıralı cümle, özneleri, tümleçleri ya da yüklemeleri ortak olan cümlelerdir:

Ayten Hanım hem televizyon seyrediyor, hem örgü örüyordu.

Bağımsız sıralı cümle, özne, tümleç ve yüklem ortaklığı olmayan, aralarında yalnızca anlam yönünden yakınlık olan cümlelerdir:

Güneşle birlikte bütün hayvanlar uyanır, filler su içmeye gölün kenarına gider, maymunlar ağaçlara çıkar; arslanlar, kaplanlar avlarını aramaya başlar.

- **Girişik cümle**, yan cümleleri, temel cümleye *özne, nesne, tümleç* olan ya da bu öğelerden birini tanımlayan bileşik cümlelere **girişik cümle** denir:

Biraz daha sabredin. "*Sabırın sonu selâmettir.*" sözünü hiç unutmayın.

YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELER

- **Ad cümlesi**, yüklemi ad ve ad soylu olan sözcüklere ek eylem getirilerek kurulan cümlelerdir:
Bugün kelebekler kadar özgürüm.
Esen iyi bir insandır.
- **Eylem cümlesi**, yüklemi çekimli bir eylem olan cümlelerdir:
Okuldan biraz önce geldik.
Yarın İzmir'e gideceğiz.

ÖGELERİN DİZİLİŞİNE GÖRE CÜMLELER

Biçimlerine göre cümleler beşe ayrılır:

- **Kuralı cümleler**, yüklemi sonda olan cümlelerdir:
Dünya'nın çevresi kırk bin kilometredir.
Ay, Dünya'dan dört yüz otuz yedi bin kilometre uzaktadır.
- **Devrik cümle**, yüklemi sonda olmayan cümlelerdir:
Bırak artık şu sigarayı!
Yaşasın, bizim takım şampiyon oldu!

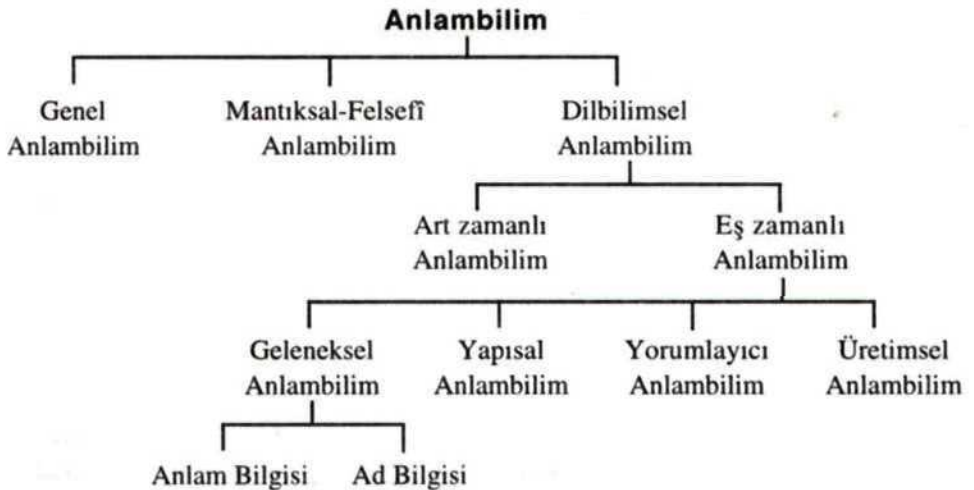
4. BÖLÜM

ANLAMBİLİM (SEMANTİK)

Dildeki her türlü anlam konusunu inceleyen dilbilgisi alanına **anlambilim** denir. Anlambilimde genellikle *kavram, anlam, çok anlamlılık, eş anlamlılık, zıt anlamlılık, anlam daralması, anlam genişlemesi, bağlam, anlam değişimleri* gibi konular üzerinde durulur. Dilciler arasında anlambilimle ilgili çalışmalar XIX. yüzyıldan sonra yoğunlaşmıştır. Türkiye'de ise bu konudaki çalışmalar son derece yetersizdir. Bugüne dek yazılan dilbilgisi kitaplarının çoğunda anlambilim konusuna genellikle hiç değinilmemiştir. Oysa **N. Chomsky**'nin de belirttiği gibi dilde en önemli iki konu sözdizimi ve anlambilimdir.

Anlambilim, çeşitli dallara ve türlere ayrılır. Bunu bir çizelgeyle şöyle gösterebiliriz:

Çizelgede görüldüğü üzere anlambilim şu üç ana bölüme ayrılmaktadır:

- Genel Anlambilim
- Mantıksal - Felsefî Anlambilim
- Dilbilimsel Anlambilim

Genel anlambilim, anlamla ilgili her türlü konuyu çok geniş bir alan içinde inceler. Mantıksal-felsefî anlambilim anlam konularını felsefî ve mantıksal açıdan değerlendirir. Dilbilimsel anlambilim, ise günümüzde çok önem kazanmış ve bir çok alt dallara ayrılmıştır. Dilbilimsel anlambilim kendi içinde art zamanlı ve eş zamanlı olmak üzere ikiye ayrılır. Art zamanlı anlambilim çalışmalarını tarihsel boyutta yapar. Bu nedenle çalışma alanı dardır. Eş zamanlı anlambilimin alanı geniştir. Günümüzde üzerinde en çok çalışılan *geleneksel anlambilim*, *yapısal anlambilim*, *yorumlayıcı anlambilim* ve *üretimsel anlambilim* eş zamanlı anlambilimin alanına girer.

Kısaca belirttiğimiz bu anlambilim alanlarının tamamını teker teker incelemek ayrı bir kitap oluşturacak kadar geniş bir yer tutar. Ancak, bir dilin yapısını tam olarak anlayabilmemiz için *sözcük*, *kavram*, *anlam*, *dil* ve *düşünce* arasındaki ilişkiye, anlambilim açısından kısa da olsa mutlaka değinmek gerekir.

SÖZCÜK, KAVRAM ANLAM, DİL VE DÜŞÜNCE

Yeryüzündeki bütün diller, insanların duygu ve düşüncelerini yansıtan birer işaret sistemidir. İnsanların duygu ve düşünceleri arasında büyük benzerlikler olduğuna göre, diller arasında da büyük benzerlikler vardır. Dilleri birbirinden ayrı gibi gösteren en önemli şey, kavramların değişik dillerde, değişik simgelerle anlatılması ve sözdiziminde cümle öğelerinin değişik biçimlerde sıralanmasıdır. Gerek geleneksel dilbilgisi, gerekse yapısal dilbilgisi ve üretimsel dönüşümlü dilbilgisinde konuya düşünme ve zihnin işleyiş biçimi açısından bakıldığında, bütün diller arasında temelde birlik olduğu görülür. Bu birlik *sözcük*, *kavram*, *anlam*, *dil* ve *düşünce* ilişkileri gözden geçirildiği zaman kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

SÖZCÜK

Anlamli ses ya da ses birliğine **sözcük** denir. Sözcük, kavram ve düşünce arasında çok yakın bir ilişki vardır. Bu ilişkiyi bir bilim kurgu öykü ile şöyle anlatabiliriz:

"Bir uzay bilgini eşi ile uzay yolculuğuna çıkar. Yolda uzay aracı arıza yapar ve uzay bilgini en yakın gezegenlerden birine inmek zorunda kalır. Bu gezegen gri renktedir ve üzerinde ince bir kül tabakasından başka hiçbir şey yoktur. Gezegende yalnız kalan uzay bilginin ve eşinin kısa bir süre sonra bebekleri olur. Çocuk büyür; ama anne, baba çocuğa ağaç, kuş, deniz, balık gibi hiçbir kavramı öğretemez. Çünkü çocuk görmediği, duymadığı, yani algılayamadığı şeyler konusunda zihninde bir tasarım oluşturmaz ve bunları düşünemez.

Daha sonra uzay bilgini eşi ve çocuğuyla dünyaya döner. Yokluklar gezegeninden dünyaya dönen çocuğun zihninde beş duyusuyla algılayabildiği her şey hakkında binlerce kavram oluşur. Böylece bu kavramların karşılığı olan ev, araba, bina, meyve, sebze, bilgisayar, uçak gibi binlerce sözcük öğrenir. Öğrendiği bu sözcük ve kavramlarla da düşünce alanı genişler. Zihninde daha çok kavram ve sözcük oluştuğu için, daha çok cümleler kurabilir, duygu ve düşüncelerini diğer normal insanlar gibi anlatmaya başlar."

Demek ki dil, bildiklerimiz, gördüklerimiz ve hissettiklerimizle sınırlıdır. Küçük bir köyde yaşayan, okuması yazması olmayan bir köylüyle, büyük kentlerde yaşayan ve iyi bir eğitim gören kültürlü insanların zihinlerindeki sözcük sayısı birbirinden çok farklıdır. Bu nedenle dilin sınırları evrenin sınırlarıdır. İnsanlar ne kadar çok şey bilirlerse zihinlerindeki sözcük sayısı ve düşünce alanları o kadar çok artar.

KAVRAM

Bu kısa öyküde somut kavramların karşılığı olan sözcüklerin nasıl oluştuğu belirtilmektedir. Ancak, bu öyküde eksik kalan çok önemli bir nokta vardır. İnsan zihninde beş duyumuzla algılayamadığımız *melek, şeytan, iyi, kötü* gibi soyut kavramlar da bulunmaktadır. Bu soyut kavramlar nasıl oluşmaktadır? Bu konuda pek çok değişik görüş ileri sürölmektedir.

Bize göre soyut kavramlar, insanın doğasında bulunan iç güdüler, çevresinde gördüğu birtakım olaylar, hareketler ve durumlardan kaynaklanmaktadır. İnsanda doğuştan *sevgi, nefret, korunma, kıskançlık* gibi içgüdüler vardır. Genellikle güzel şeyler sevilir, kötü şeylerden nefret edilir. Bizden daha başarılı olanlar kıskanılır, doğru davranışta bulunanlar takdir edilir, kötü davranışta bulunanlar cezalandırılmaya çalışılır ve böylece içgüdüler, olaylar, hareketler, davranış biçimleri soyut kavramları oluşturur. Öyleyse bu kısa açıklamadan sonra kavramın tanımı şöyle yapılabilir:

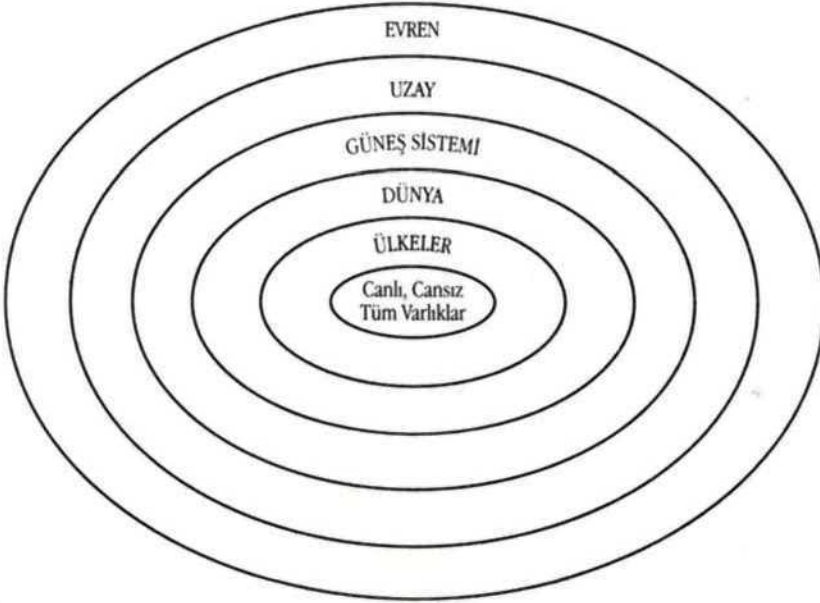
Nesnelerin, duygu ve düşüncelerin zihindeki tasarım biçimine **kavram** denir. Kavramlar, soyut kavram ve somut kavram olmak üzere ikiye ayrılır:

Somut kavramlar, *bina, okul, masa, sandalye, ağaç, kuş* gibi nesnelerin zihindeki tasarım biçimidir.

Soyut kavramlar, *aşk, kıskançlık, dostluk, düşmanlık, güzellik, çirkinlik* gibi duygu ve düşüncelerin zihindeki tasarım biçimidir.

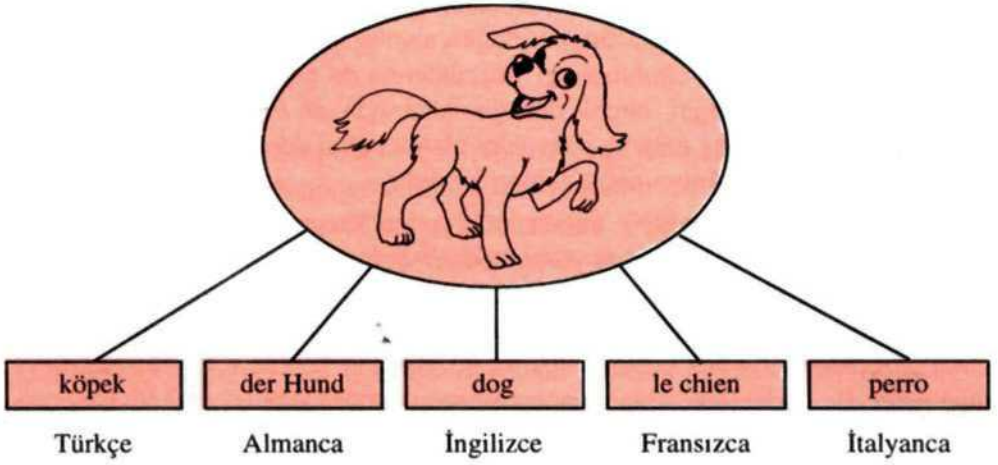
Kavram Alanı

Kavramların kendilerine özgü alanları vardır. Örneğin, *ağaç* kavramı yer-yüzündeki bütün ağaçları kendi kavram alanı içine alır. *Badem ağacı, fıstık ağacı, zeytin ağacı, incir ağacı, dut ağacı* gibi bütün ağaçlar, *ağaç* kavramının içinde toplanır. Buna göre *dünya* sözcüğü dünyada bulunan bütün kavramları, *evren* sözcüğü de evrende bulunan bütün kavramları içine alır.

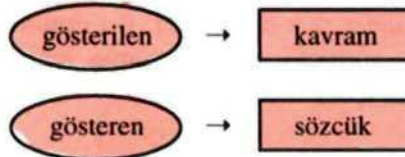

SÖZCÜK VE KAVRAM

Sözcük ve kavram arasında ayna ile aynadaki görüntü kadar yakın bir ilişki vardır. Örneğin *köpek* sözcüğünü duyduğumuz ya da okuduğumuz zaman zihnimizde hemen bir *köpek* tasarımı oluşur. Bu nedenle dilbilimde sözcüğe **gösterge** adı verilir. Genellikle köpek kavramı bütün dillerde aynıdır. Ancak, bu kavramı belirten göstergeler değişir. Bunu bir çizelgeyle şöyle gösterebiliriz:

Çizelgede açıkça görüldüğü gibi kavram aynı kalmakta, çeşitli dillere göre göstergeler değişmektedir. Bu duruma göre kavram ile sözcük arasındaki ilişki şöyle belirlenebilir:

Eş Anımlı Sözcükler

Tek anlamlı sözcüklerde bir sözcük, bir kavramı gösterir. Türkçede eş anlamlı sözcüklerde kavram aynı kalır, sözcükler değişir.

Genellikle bir dilde eş anlamlı sözcükler çok azdır. Eş anlamlı gibi görünen pek çok sözcük gerçekte eş anlamlı değil yakın anlamlıdır. Yukarıda örnek olarak verdiğimiz *yıl-sene*, *okul-mektep* sözcüklerine de gerçekte tam olarak eş anlamlı diyemeyiz. Örneğin, birçok dilbilgisi kitabında *ak-beyaz*, *kara-siyah*, *kalp-yürek* gibi sözcükleri eş anlamlı sözcükler olarak kabul ederler. Oysa bunların anlamları ve kullanım alanları çoğu zaman farklıdır.

"*Ak akçe kara gün içindir.*" atasözünün yerine "*Beyaz akçe siyah gün içindir.*" diyemeyiz. Bunun yanı sıra "*ne yürekli adam*" yerine "*ne kalpli adam*" demek de gülünç olur. Bu nedenle eş anlamlı sözcükleri belirlerken çok dikkatli olmak gerekir. Eş anlamlı gibi görünen sözcüklerin çoğu gerçekte yakın anlamlıdır. Eş anlamlı sözcükler daha çok yabancı kökenli sözcüklerin Türkçeye çevrilmesinden ortaya çıkar. Bu nedenle eş anlamlı sözcüklerden genellikle birisi yabancı kökenlidir:

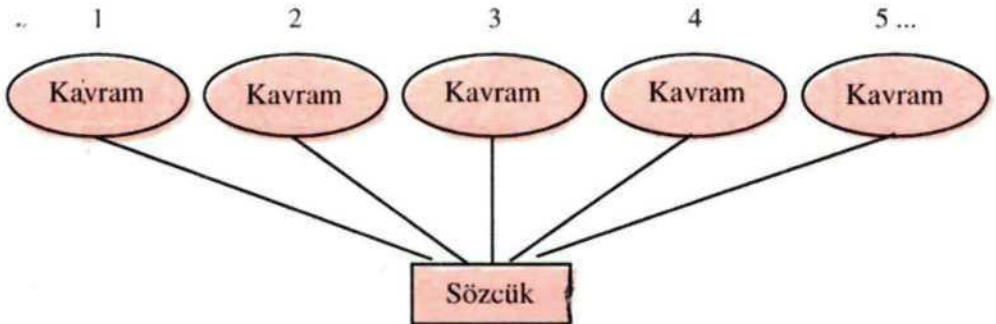
çeviri → tercüme	boyunbağı → kravat	değer → kıymet
çevirmen → mütercim	eşek → merkep	uçak → tayyare

Çok Anlamlı Sözcükler

Tek bir sözcüğün birden çok kavramı göstermesinden **çok anlamlı sözcükler** oluşur. Türkçede bazı sözcükler çok anlamlıdır. Bu durumda sözcük aynı kalır, kavramlar değişir. Örneğin *sürmek* eylemi cümle içerisinde kullanıldığı durumlara göre değişik anlamlar içerir:

- Çiftçi tarlayı **sürdü**.
- Ayşe dudağına ruj **sürdü**.
- Bu iş çok uzun **sürdü**.
- Patron bütün işçileri **sürdü**.

Örneklerde görüldüğü gibi, çok anlamlı sözcüklerde, tek bir sözcük birden çok kavramı göstermektedir. Bu durumu çizelgeyle şöyle gösterebiliriz:

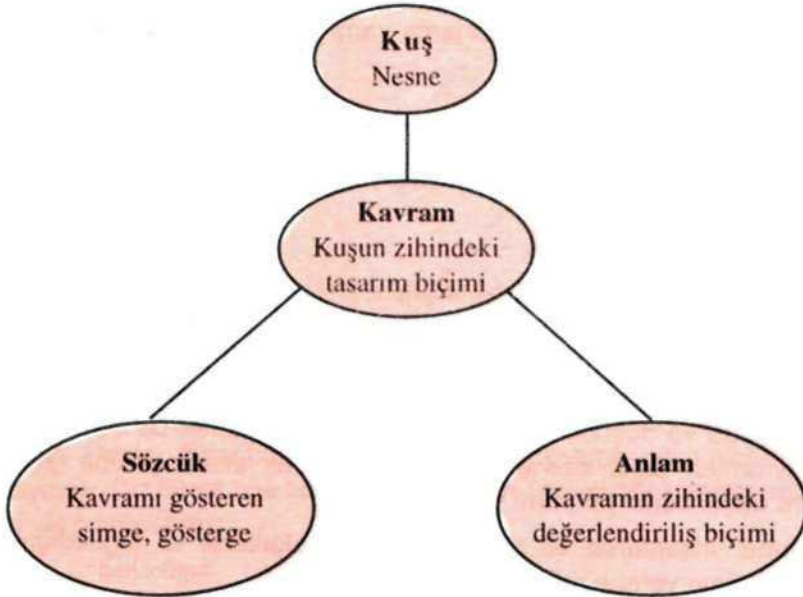

Sözcük ve kavram arasındaki bu ilişkiler bize, sözcüğün yalnızca biçimsel bir yapı olmayıp kavram ve anlam yüklü olduğunu da göstermektedir.

SÖZCÜK VE ANLAM

Sözcüklerin belirttiği kavramların, çevremizdeki her türlü olayların, hareketlerin ve hayallerin zihindeki değerlendiriliş biçimine **anlam** denir. Sözcüklerin kavramların göstergesi olduğunu daha önce belirtmiştik. Çevremizdeki her türlü olay, hareket, durum ve davranış, zihnimizde birer kavram oluşturur. Bu kavramlar zihnimizde değerlendirilerek *anlam* haline gelir. Bu nedenle *anlamı* kısaca kavramların zihnimizde değerlendirilme biçimi olarak da tanımlayabiliriz.

Bilmediğimiz yabancı bir dile ait sözcükleri okuduğumuzda ya da duyduğumuzda bunlara bir anlam veremeyiz. Çünkü bu sözcüklerin hangi kavramları yansıttığını bilemeyiz. Öyleyse sözcükler yansıttıkları kavramlara göre değerlendirilir ve anlamlı duruma gelirler. Bunu bir çizelgeyle şöyle gösterebiliriz:

Çizelgede görüldüğü gibi kuş bir nesnedir. Kavram bu nesnenin, yani kuşun zihindeki tasarım biçimi ve görüntüsüdür. Sözcük, kavramı gösteren simge ve göstergedir. Anlam ise nesne, kavram ve sözcüğün zihindeki değerlendirilmiş, yani anlamlı hale getirilmiş biçimidir. *Sevgi, aşk, kıskançlık* gibi soyut kavramlarda belirgin bir nesne yoktur. Bu durumda nesnenin yerini *duygu, düşünce, hayal, olaylar ve davranışlardan* doğan tasarımlar alır.

DİL VE DÜŞÜNCE

İnsanlar duygu ve düşüncelerini **dil** adını verdiğimiz işaretler sistemiyle anlatırlar. Bu nedenle dil düşüncenin aynasıdır. Dilin işleyiş düzeni, düşüncenin işleyiş düzenidir. İnsan kendini, çevresini ve yaşadığı evreni düşünerek kavrar. Biz nasıl düşündüğümüzü bilemezsek kendimizi ve evreni asla doğru olarak algılayamayız. Düşünceyi oluşturan temel unsurlar algılama, kavram ve kavramların birleştirilmesidir. Düşüncenin gücü zihnimizdeki kavram sayısı ile sınırlıdır. Günümüzden yüzyıl önce yeryüzünde henüz bilgisayar, televizyon, video gibi nesneler yoktu. Bu nedenle de hayal etme gücü dışında zihinlerde bu nesnelerle ilgili kavram ve düşünceler de yoktu.

Düşünme sırasında insan zihni birbirine benzeyen kavramları birleştirir, benzemeyenleri ayırır. Örneğin *balık* kavramı içerisinde *hamsi, mercan, levrek, kefal, yunus, balina...* gibi binlerce balık çeşidi vardır. Bütün bu balıklar benzer özelliklerinden dolayı tek bir sözcükte *balık* kavramı adı altında toplanmışlardır. "*Bu yunus balığıdır.*" cümlesinde tek bir yargı var gibi gözükür. Oysa bu cümlede olumlu tek yargı ve olumsuz milyarlarca yargı vardır. Bunu birkaç örnekle şöyle açıklayabiliriz:

Bu yunus balığıdır, yani

Hamsi, mercan, levrek... balığı değildir.

Ahmet, Mehmet, Ayşe... değildir.

İnsan, hayvan, bitki... değildir.

Masa, sandalye, televizyon, radyo... değildir, gibi.

Bu olumsuz cümleleri dilediğimiz kadar çoğaltmak mümkündür. Öyleyse düşünme sırasında zihnimizde bulunan binlerce kavram arasından anlatmak istediğimiz duygu ve düşünceye uygun kavramlar seçilerek bir sentez yapılmakta ve bu kavramları diğer kavramlardan ayırarak bir analiz yoluna gidilmektedir. Buna göre düşüncenin tanımını şöyle yapabiliriz:

Düşünme, insanlarda ve diğer canlılarda algılama ve algıladığını, analiz, sentez yapabilme yeteneğidir.

Görüldüğü gibi *sözcük, kavram, anlam ve düşünce* kavramları birbirleriyle çok yakından ilgilidir. Bu nedenle bunları birbirinden ayırarak incelemek ve değerlendirmek bir vücudun yalnızca bir parçasını inceleme ve değerlendirmeye benzer.

SÖZCÜKTE TEMEL VE YAN ANLAMLAR

Sözcüklerin ilk oluştukları dönemde gösterdikleri ilk kavrama **temel anlam** denir. Bazı sözcükler tarihi süreç içerisinde zamanla temel anlamlarının yanı sıra yan anlamlar kazanır. Sözcüğün temel anlamlarının yanı sıra edindiği başka anlamlara **yan anlamlar** denir. Türkçede *erkek* sözcüğünün yansıttığı ilk anlam *erkek cinsiyeti* taşıyan insandır. Daha sonra bu sözcük *güçlü*, *mert gibi* yeni anlamlar kazanmıştır.

Erkek adam, *erkek kadın*, *erkek kız* sözlerinden *mert dürüst ve güçlü* insanlar anlaşılır. Bu sözcüğün ilk ve temel anlamı *erkektir*. Bu temel anlamın yanı sıra yansıttığı *güçlü*, *mert*, *dürüst* gibi anlamlar, sözcüğün yan anlamlarıdır. *Kol* sözcüğü insan vücudundaki bir organı anlatır. Bu *kol* sözcüğünün temel anlamıdır. Ancak, *gençlik kolları*, *ırmağın kolları* denildiği zaman sözcük başka yan anlamlar kazanır. *İnek* sözcüğünün temel anlamı dişi sığırdır. Bu sözcüğün yan anlamları *aptal*, *bön*, *çok çalışan öğrencidir*. Bir görme organı olan *göz* zamanla *dolabın gözü*, *çantanın gözü*, *çekmecenin gözü*, *iğnenin gözü*, *pınarın gözü* gibi pek çok yan anlam kazanmıştır.

ANLAM AKTARMASI

Bir kavramı adlandırmak için başka bir kavramdan yararlanmaya **anlam aktarması** denir. Anlam aktarmaları genellikle ikiye ayrılır:

- Deyim aktarması
- Ad aktarması

Deyim Aktarması

Bir sözcükteki kavramın benzetme yoluyla başka bir kavrama aktarılmasına **deyim aktarması** (metafor) denir. Anlam aktarmaları içinde en yaygın olanı deyim aktarmasıdır. Deyim aktarmalarının temelinde benzetme olayı vardır. Bir benzetme olayında dört temel öge bulunur. Bu öğeleri "*Aslan gibi kuvvetli adam.*" cümlesinde şöyle gösterebiliriz:

aslan	: benzetilen
gibi	: benzetme ilgeci
kuvvetli	: benzetme yönü
adam	: benzetilen

Bu cümlede kuvvet yönünden zayıf olan *adam*, kuvvet yönünden güçlü olan *aslan* benzetilmiştir. *Kuvvet* sözcüğü iki kavram arasındaki benzerlik yönünü belirtir.

Cümlede bulunan iki kavram arasındaki ilişki ise *gibi* ilgeciyle sağlanır. Bu benzetme öğelerinden diğer üçü çıkarılarak cümlede yalnızca *aslan* sözcüğü kullanıldığı zaman deyim aktarması olur.

Buraya gel aslanım!

Aslanlarımız, dün geceki saldırıda düşmanı bozguna uğrattılar.

Bu iki cümlede *adam* kavramı yerine *aslan* kavramı kullanılmış ve bir deyim aktarması yapılmıştır. Söz sanatları arasında bulunan bu anlam olayına **istiare** adı da verilir. Deyim aktarması günlük konuşmada da çok görülür:

- Nasılsın tatlım?
- İyiyim şekerim.
- Kuzum, şu kibriti verir misin?
- Veririm koçum.

Cümlelerinde *tatlım, şekerim, kuzum, koçum* sözcüklerinde deyim aktarması vardır.

Deyim ve atasözlerinde genellikle konular somutlaştırılarak daha etkili ve güzel bir anlatım elde etmek için deyim aktarmaları yapılır.

"İğne ile kuyu kazmak" deyiminde gerçekte ne iğne, ne de kuyu vardır. Çok zor bir işin sınırlı imkânlarla yapıldığını belirtebilmek için böyle bir somutlaştırma yoluna gidilmiş ve deyim aktarması yapılmıştır. Deyim ve atasözlerinde binlerce örneği bulunan deyim aktarmasına şu örnekler verilebilir:

Deyimler

Öküz altında buzağı aramak

Kılı kırk yarmak

Körler mahallesinde ayna satmak

Pişmiş aşa soğuk su katmak

Diken üstünde durmak

Yüreği ağzına gelmek

Attan inip eşeğe binmek

Uyuyan yılanın kuyruğuna basmak

Atasözleri

Aç köpek fırın deler.
İtle yatan, bitle kalkar.
Yürük at yemini artırır.
Kurt kocayınca, köpeğin maskarası olur.
Yaş kesen baş keser.
Koyun sürüsüne kurt parasız bekçilik eder.
Köpeğin alınağı, baklavadan pay umar.
Kirpi yavrusunu "pamuğum" diye severmiş.
Ağaç, meyvesi olunca başını salar.
Otu çek, köküne bak.

Ad Aktarması

Bir kavramın yerine onunla ilgili başka bir kavramın kullanılmasına **ad aktarması** denir. Deyim aktarması kavramlar arası benzerliğe, ad aktarması kavramlar arası ilgi, sebep-sonuç ilişkisi ve bağlantıya dayanır. Ad aktarmaları genellikle üç yolla yapılır:

- Kavramla ilgili ya da bağlantılı başka bir kavram kullanılır. Örneğin ölen bir kimsenin gözleri kapanır. Bu nedenle çoğu zaman "*Fikret Bey öldü.*" cümlesi yerine "*Fikret Bey hayata gözlerini yumdu.*" cümlesi kullanılır. Bu aktarmada benzetme yok, sebep-sonuç ilişkisi vardır. Aynı şekilde "*seçime katılmak*" yerine "*sandık başına gitmek*" sebep-sonuç ilişkisine dayanan ad aktarmasıdır. Bir kimsenin seçime katılabilmesi için sandık başına gitmesi gerekmektedir. "*Duvaklanmak*" sözcüğü, gelin olmak anlamına gelir. Çünkü evlenen kızlar genellikle duvak takarlar. "*Kitaplarını kapat ve artık uyu inek*" cümlesinde *kitaplarını kapat, okumayı bırak* anlamında kullanıldığından burada anlam aktarması, *inek* sözcüğü *insan* sözcüğü yerine kullanıldığından burada da deyim aktarması görülmektedir.

- Bütün yerine parça kullanılır.

Dalgalan bu şafaklarda ey nazlı hilâl

Mısrasında *hilâl* sözcüğü *bayrak* yerine kullanılmıştır. "*Tekerler yarışıyor.*" cümlesinde arabanın bir parçası olan *teker* sözcüğü *araba* sözcüğünün yerini almıştır. Bu nedenle *hilâl* ve *teker* sözcüklerinde ad aktarması vardır. Bu konuda örnekler şöyle çoğaltılabilir:

	parça	bütün
Yelkenler denizde süzülüyordu.	yelken	tekne
Kalemler yarışıyor.	kalem	yazar
Dün gece namlular konuştu.	namlu	silah

Parça yerine bütün kullanılır:

"*Bütün kent uyuyordu.*" cümlesinde kentte bulunan insanların uykuda olduğundan söz edilmektedir. "*Bütün mahalle ayağa kalktı.*" cümlesinde de mahallenin ayağa kalkması mümkün değildir. Bu cümlede de *mahalle* sözcüğü mahalledeki insanlar yerine kullanılmıştır. Bu nedenle *kent* ve *mahalle* sözcüklerinde ad aktarması bulunmaktadır. Bu konuda örnekleri şöyle çoğaltabiliriz:

	bütün	parça
Amerika bu olaya, nasıl bakıyor?	Amerika	Amerika'daki yöneticiler
Sobayı yakıyorum.	soba	sobadaki kömür
Bütün Türkiye bu maçı izledi.	Türkiye	Türkiye'deki insanlar

"*Emel Sayın'ı dinliyorum.*" cümlesinde gerçekte söylenmek istenen şey Emel Sayın'ın söylediği şarkılardır. Şarkı yerine Emel Sayın söylenerek bir ad aktarması yapılmış ve parça yerine bütün kullanılmıştır. Parmağı kesilen bir çocuk "*Anne elim kesildi.*" diyerek ağladığı zaman da parça yerine bütün söylenildiği için yine bir ad aktarımı söz konusudur.

Ad aktarımının yanı sıra anlambilimin en önemli konularından biri de anlam daralması ve anlam genişlemesi olaylarıdır.

ANLAM DARALMASI

Dil yaşayan bir varlıktır. Tıpkı bir ağacın yapraklarını değiştirdiği gibi zamanla birçok sözcük değişir. Kullanılan sözcüklerin de anlamlarında daralmalar ve genişlemeler görülür. Bir sözcüğün anlattığı kavramlardan bir ya da bir kaçını kaybederek kavram alanının küçülmesine **anlam daralması** denir. Örneğin Orhun Yazıtlarında geçen *Tengri* sözcüğü hem gökyüzü, hem de Tanrı anlamında kullanılırdı. Oysa bu sözcük günümüzde yalnızca evrenin yaratıcısı olan *Tanrı* anlamında kullanılmaktadır. Eskiden *oğul* sözcüğü hem kız, hem de erkek çocuklar için kullanılırdı:

kız oğlan	→	kız çocuk
erkek oğlan	→	erkek çocuk

Bugün yalnızca *koyun, keçi, kuzu, oğlak* için kullanılan *davar* sözcüğü eskiden bütün *mal mülk* varlığı için kullanılırdı. Arapçadan dilimize geçen *hayvan* sözcüğü eskiden canlılık, dirilik ve insanı da içine alan bütün canlılar anlamına gelirdi. Hayat suyu anlamında *ab-ı hayat* sözcükleri *ab-ı hayvan* biçiminde kullanılırdı. İnsan için de *hayvan-ı nâlık* (konuşan hayvan) denirdi. Bugün ise *hayvan* sözcüğü insan dışındaki diğer canlılar için kullanılmaktadır.

ANLAM GENİŞLEMESİ

Bir kavramı gösteren sözcüğün yeni kavramlar kazanmasına ve kavram alanının genişlemesine **anlam genişlemesi** denir. Anlam genişlemesi, anlam daralmasının tamamen tersi niteliğindedir. Bir sözcük bir kavramın bir bölümünü ya da türünü gösterirken, zamanla kavramın bütününü ve benzer türlerini gösterir duruma gelebilir. Türkiye’de ilk çıkan kağıt mendile marka olarak *selpak* adı verilmiştir. Halk bu adı benimsemiş, daha sonra çıkan bütün kağıt mendiller için *selpak* adı kullanılmıştır. Böylece *selpak* sözcüğü bütün kağıt mendillerin genel adı durumuna gelmiştir. Aynı durum *vinlex* sözcüğünde de görülür. Türkiye’de ilk üretilen muşambalardan birinin markası olarak kullanılan *vinlex* sözcüğü, daha sonra benzer muşamba türlerinin genel adı haline gelmiştir. Ankara’da kentin merkezi bir yerine yapılan Kızılay binası, daha sonra bu semtin genel adı olarak kullanılmıştır. Suların hareketini anlatan *dalg* sözcüğü zamanla *ses dalgaları, radyo dalgaları* gibi kavramları yansıtan fizik terimi haline gelmiştir.

Anlam genişlemesinin türlerinden biri de genelleşmedir. Özel adların tür adına dönerek birçok dilde yaygın hale gelmesine **genelleşme** adı verilir. Örneğin *röntgen* adı bu cihazı yapan kişinin adıdır. Ancak bu ad bütün dillere geçmiş, röntgen cihazının adı olarak tüm dünyada yaygınlaşmıştır. Aynı şekilde her yerde zevkle yenilen *sandviç* de bir İngiliz Lordunun adıdır. Kumarbaz olan bu lord yemek yemeğe fırsat bulamadığı için kumar sırasında ekmek arasına peynir koyar yemiş. Bu nedenle arasına peynir, salam, sos, sucuk konarak yenen ekmeğin adı pek çok dile *sandviç* olarak geçmiştir. *Jilet, giyotin, şampanya* gibi sözcükler de özel adlardan birçok dile geçerek genelleşen sözcüklerdir.

Dilde bütün sözcükler bir araya gelirken bir mantık süzgecinden geçer ve anlamlı bir şekilde bağdaşırlar.

BAĞDAŞTIRMA

Sözcüklerin anlamlı bir şekilde bir araya gelerek tamlamalar, sözcük öbekleri ve cümleler oluşturmalarına **bağdaştırma** denir. Bağdaştırma dil, mantık ve akıl arasındaki ilişkiyi sağlayarak duygu ve düşüncelerimizi bir düzen içinde anlatmamıza yarar. İki türlü bağdaştırma vardır:

- Alışılmış bağdaştırma
- Alışılmamış bağdaştırma

Alışılmış Bağdaştırma

Dilde devamlı olarak kullanılan bütün tamlamalar, sözcük öbekleri ve cümleler, alışılmış bağdaştırmalardır. Her gün binlercesini kullandığımız bu bağdaştırmalara kısaca şu örnekler verilebilir:

Dünyada en değerli şey huzurdur.
Sağlıktan daha büyük hazine yoktur.
Dostluk olgun insanlar arasında olur.

Alışılmamış Bağdaştırma

Dilde yaygın olarak kullanılmayan ve çoğu zaman mantık kurallarına uymayan bağdaştırmalara **alışılmamış bağdaştırmalar** denir.

Ağaçlar okula gitti.
Kaldırımlar kitap okuyordu.
Sarışın bir saat bana doğru yürüdü.

Cümleleri alışılmamış bağdaştırmalardır. Bu cümleler akıl ve mantık kurallarına uymaz. Ancak, cümleler dilbilgisi kurallarına uyar. Alışılmış ve alışılmamış bağdaştırmaları bir iki örnekle şöyle karşılaştırabiliriz:

Alışılmış Bağdaştırma	Alışılmamış Bağdaştırma
Öğrenci ders çalışıyor.	Uçak ders çalışıyor.
Dün gençler çılginca dans etti.	Dün evler çılginca dans etti.
Fatma saçlarını kestirdi.	Radio saçlarını kestirdi.
Annem yemek yapıyor.	Sandalye yemek yapıyor.

Günlük konuşma ve yazı dilinde alışılmamış bağdaştırmalara pek rastlanmaz. Ancak şiir dilinde alışılmamış bağdaştırmalar rahatlıkla kullanılabilir. Bu konuda **Atilla İlhan**'ın *Sisler Bulvarı* adlı şiirinden şu mısralar örnek olarak verilebilir:

Şehrin camları kaygısız gülüyordu
Sokak lambaları öksürüyordu
Sisler boğazıma sarılmışlardı
Sisler bulvarı, bir gece haykırıştı
Ağaçları yalıyordu, yoksuldu.

Yunus Emre'nin şu şiiri de alışılmamış bağdaştırmalara güzel bir örnektir:..

Çıktım erik dalına
Anda yedim üzümü
Bostan ıssı kakıyıp
Der ne yersin kozumu

BAĞLAM

Sözcüklerin, sözcük öbeklerinin ve cümlelerin konuşma ya da metin içerisinde yanında bulunan diğer ögelere göre değişik anlamlar kazanmasına **bağlam** denir. Bütün sözcüklerin, söz öbeklerinin ve cümlelerin kendilerine özgü anlamları vardır. Ancak, bu anlamlar konuşma ya da metin içerisinde diğer ögelerin durumuna göre değişir. Örneğin *kardeş* sözcüğünün temel anlamı aynı anne babadan doğan ya da anne ve babalarından biri aynı olan çocuk demektir. Bu yanına gelen diğer ögelere göre pek çok anlam değiştirir.

"Babam küçük kardeşimle beni tiyatroya götürdü." cümlesinde gerçek bir kardeşlik söz konusudur. *"Sevgili kardeşlerim! Sevgili vatandaşlarım!"* cümlelerinde *kardeş* sözcüğü halka hitap için kullanılmaktadır.

"Değerli kardeşim Sacit Bey, sana bu mektubu İstanbul'dan yazıyorum." cümlesinde *kardeş* sözcüğü yakın bir dostu belirtmektedir.

Kardeş kavgası, din kardeşi, kardeş payı, üvey kardeş, öz kardeş gibi tamlamalarda *kardeş* sözcüğü pek çok değişik anlam kazanır. Bu durum cümlelerde de görülür:

"Babayı dün öldürmüşler. Böylece ülke bir mafya liderinden daha temizlendi." Cümlesinde *baba* sözcüğü bir mafya liderini göstermektedir.

"Babayı dün öldürmüşler; çocukların üçü de öksüz kaldı." Cümlesinde *baba* sözcüğü bir aile reisini yansıtmaktadır.

Tanrı baba, baba adam gibi tamlamalarda *baba* sözcüğü yine değişik anlamlara gelmektedir.

Çoğu zaman aynı sözcük cümlelerin durumuna göre değişik anlamlar yansıtır:

- Yarın okula gelecek misin?
- Evet.
- Yarın okula gelmeyecek misin?
- Evet.

Bu konuşmada *evet* sözcüğü yanına gelen cümlelerin durumuna göre *okula geleceğim, okula gelmeyeceğim* diye bir olumlu bir de olumsuz anlam yansıtmaktadır.

Küçük yaştaki insanlara *çocuk* denildiği halde kimi zaman bu sözcüğün yanına gelen diğer ögeler *çocuk* sözcüğüne yetişkin insan ya da bebek anlamını verir.

Çocuklar bahçede oynuyorlar.

Çocuklar askere gitti.

Çocukları evlendirdik.

Anne çocuğu emziriyor.

Cümlelerinde *çocuk* sözcüğünün değişik bağlamlar içinde, değişik anlamlar yüklendiği açıkça görülmektedir. Öyleyse sözcükler, sözcük öbekleri ve cümleler, yanlarına gelen diğer ögelerle anlam değiştirmekte ve değişik bağlamlarda değişik kavramlar yansıtmaktadır.

Bütün bu açıklamalardan sonra dil, insan zihninin sözcükleri, sözcük öbeklerini, cümleleri bir bağlam içinde bağdaştırmasından oluşmuştur diyebiliriz.

UNUTMAYINIZ!

ANLAMBİLİM

Dildeki her türlü anlam konusunu inceleyen dilbilgisi alanına **anlambilim** denir. Anlambilim üç ana bölüme ayrılır:

- Genel Anlambilim
- Mantıksal-Felsefî Anlambilim
- Dilbilimsel Anlambilim

SÖZCÜK

Anlamlı ses ya da ses birliğine **sözcük** denir. İnsanların zihnindeki sözcük sayısı, bilgi ve görgüleriyle doğru orantılıdır. Dilin sınırları evrenin sınırlarıdır.

KAVRAM

Nesnelerin, duygu ve düşüncelerin zihindeki tasarım biçimine **kavram** denir. Kavramlar ikiye ayrılır:

- **Somut kavramlar**, *ağaç, kuş, dağ, deniz* gibi elle tutulup gözle görülebilen nesnelerin zihindeki tasarım biçimidir.
- **Soyut kavramlar**, *dostluk, düşmanlık, melek, şeytan, aşk, kıskançlık* gibi elle tutulup gözle görülmeyen duygu ve düşüncelerin zihindeki tasarım biçimidir.

Kavram alanı, sözcüğün belirttiği alandır. *Dünya* sözcüğü dünyadaki bütün kavramları, *evren* sözcüğü de evrende bulunan bütün kavramları içine alır.

SÖZCÜK VE KAVRAM

Sözcük ve kavram ilişkisinde *kavram* gösterilen, *sözcük* gösterendir. Bu nedenle dilbilimde sözcüğe **gösterge** adı verilir.

Eş Anlamlı Sözcükler: Birden çok sözcüğün aynı kavramı göstermesinden eş anlamlı sözcükler oluşur. Ancak, Türkçede *eş anlamlı* diye adlandırdığımız sözcükler genellikle aynı kavramı yansıtmazlar. Bu nedenle bu sözcükler daha çok yakın anlamlı sözcükler olarak kabul edilir.

Çok Anlamlı Sözcükler: Tek bir sözcüğün birden çok kavramı göstermesinden çok anlamlı sözcükler oluşur: *kapıyı çalmak, yoğurt çalmak, piyano çalmak, yeşile çalmak, para çalmak, kalbini çalmak...* gibi.

SÖZCÜK VE ANLAM

Sözcüklerin belirttiği kavramların, olayların, hareketlerin ve hayallerin zihindeki değerlendiriliş biçimine **anlam** denir.

DİL VE DÜŞÜNCE

İnsanların ve diğer canlıların, algılama ve algıladığını analiz, sentez yapabilme yeteneğine **düşünme** denir. Yeryüzündeki bütün insanlarda düşünme biçimi ve zihnin işleyiş düzeni genellikle aynıdır. Dil, düşünceyi yansıttığı için diller arasında da aynı benzerlikler vardır. Dilleri farklı gibi gösteren kavramları yansıtan simgelerdeki değişiklikler ve sözdizimindeki farklılıklardır.

Sözcükte Temel ve Yan Anlamlar

Sözcüklerin ilk oluştukları dönemde yansıttıkları ilk kavram temel anlamdır. Bazı sözcükler daha sonra çeşitli yan anlamlar kazanır. *Baş* insanlarda ve hayvanlarda vücudun üstünde ya da önünde bulunan bölümdür. Daha sonra bu sözcük *ay başı, ocak başı, soğan başı, çıban başı, kol başı, oymak başı...* gibi pek çok yan anlam kazanmıştır.

ANLAM AKTARMASI

Bir kavramı adlandırmak için başka bir kavramdan yararlanmaya **anlam aktarması** denir. Anlam aktarması *deyim aktarması* ve *ad aktarması* olmak üzere ikiye ayrılır:

Deyim Aktarması

Bir sözcükteki kavramı benzetme yoluyla başka bir kavrama aktarma olayıdır. "*Kuzu gibi sessiz çocuk.*" cümlesinde çocuk kuzuya benzetilmiştir. "*Benim küçük kuzum.*" cümlesinde *çocuk* sözcüğü yerine *kuzu* sözcüğü kullanılmış ve bir anlam aktarması yapılmıştır.

Ad Aktarması

Bir kavramın yerine onunla ilgili başka bir kavramın kullanılmasına **ad aktarması** denir. Deyim aktarması kavramlar arası benzerliğe, ad aktarması kavramlar arasında sebep-sonuç ilişkisi, bağlantı ve ilgiye dayanır. Üç türlü ad aktarması vardır:

- Kavramla ilgili ya da bağlantılı başka bir kavram kullanılır:

"*Hemen yatağa git ve gözlerini kapat!*" cümlesi "*Hemen yat ve uyu!*" anlamında kullanılmıştır.

- Bütün yerine parça kullanılır:

"*Yarınki halk müziği konserinde mikrofonlar yarışacak.*" cümlesinde *mikrofon* sözcüğü *sanatçı* sözcüğü yerine kullanılmış ve bütün yerine parça gösterilmiştir.

- Parça yerine bütün kullanılır:

"*Hemen ayaklarını çıkart.*" cümlesinde *ayak* sözcüğü *ayakkabı* yerine kullanılmış ve parça yerine bütün gösterilmiştir.

ANLAM DARALMASI VE ANLAM GENİŞLEMESİ

Bir sözcüğün anlattığı kavramlardan bir ya da birkaçını kaybederek kavram alanının küçülmesine **anlam daralması** denir. *Oğul* sözcüğü eskiden kız ve erkek çocuk anlamına gelirdi. Bugün yalnızca erkek çocuk anlamına gelmektedir.

Bir kavram gösteren bir sözcüğün yeni kavramlar kazanmasına **anlam genişlemesi** denir. *Dalga* sözcüğü eskiden yalnızca suyun hareketlerini bildirirdi. Daha sonra bu sözcük *ses dalgaları, radyo dalgaları* gibi kavramları yansıtan bir fizik terimi haline gelmiştir.

BAĞDAŞTIRMA

Sözcüklerin anlamlı bir şekilde bir araya gelerek tamlamalar, sözcük öbekleri ve cümleler oluşturmalarına **bağdaştırma** denir.

İki türlü bağdaştırma vardır:

- Alışılmış bağdaştırma : Fatma saçlarını kestirdi.
- Alışılmamış bağdaştırma : Radyo saçlarını kestirdi.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

TÜRKÇE TERİMLERİN TÜRKÇE KARŞILIKLARI

Türkçede bir terime birden çok karşılık türetilmiş ve henüz dilbilgisi terimlerinde tam bir birlik sağlanamamıştır. Bu nedenle çok kullanılan Türkçe ya da Türkçeleşmiş bazı terimlerin karşılıklarının bir arada verilmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür.

A

ad aktarması: isim aktarması
ad cümlesi: ad tümcesi, isim cümlesi
ad durum ekleri: isim hal ekleri
ad durumu: ismin halleri
ad gövdesi: isim gövdesi
ad kökü: isim kökü
ad soylu sözcük: adlık
ad tamlaması: isim tamlaması
ad: isim
addan ad yapan ekler: isimden isim yapan ekler
addan eylem yapan ekler: isimden fiil yapan ekler
adıl tamlaması: zamir tamlaması
adıl: zamir
alfabe: abece
anlambilim: semantik
ara cümle: ara tümce
art damak ünsüzü: art damak konsonu
ayraz: parantez
ağaç diyagramları: dizim ağaçları

B

bağlaç: bağ, bağlama, rabıt
bağlaçlı yan cümle: ki'li yan cümle
belgisiz adıl: belgisiz zamir
belgisiz sıfat: belgisiz önad
belirli geçmiş zaman kipi: -di'li geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman
belirsiz geçmiş zaman kipi: -miş'li geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman
belirsiz özne: sözde özne
belirteç: zarf
belirteç tümleçleri: zarf tümleçleri
belirtili ad tamlaması: belirtili isim tamlaması, takılı tamlama

belirtili tamlama: belirtili isim tamlaması, belirtili isim takımı

belirtisiz ad tamlaması: belirtisiz isim tamlaması, takısız tamlama

belirtisiz nesne: belirsiz tümleç, dolaysız tümleç, düz nesne

belirtisiz tamlama: belirtisiz isim tamlaması, belirtisiz isim takımı

belirtme durumu: ismin -i hali

benzer hece yutumu: benzer hece düşmesi, benzerlik yutumu

benzeşmezlik: aykırılışma, benzeşmeme

biçimbirim: morfe

bildirme cümleleri: bildirme tümceleri

bildirme kipleri: basit zamanlar, haber kipleri

bileşik ad: bileşik isim

bileşik cümle: bileşik tümce

bileşik eylem: bileşik fiil

bileşik zamanlı eylemler: bileşik eylem, karmaşık fiil, kaynaşmış bileşik fiil

bilim dili: bilimsel dil, ilim dili

birinci tekil kişi: birinci tekil şahıs

bitişken diller: bağlantılı diller, eklemeli diller

bulunma durumu: ismin -de hali, kalma durumu

büyük ünlü uyumu: büyük ses uyumu, dil benzeşmesi kuralı

C, Ç

cins ad: cins isim

cümle: tümce

cümle çeşitleri: tümce çeşitleri

cümle vurgusu: tümce vurgusu

cümlemsi: tümceci

çekim eki: işletme eki

çekimli eylem: çekimli fiil

çıkma durumu: ismin -den hali, uzaklaşma hali, ayrılma hali

çoğul ad: çoğul isim
çoğul eki: çokluk eki
çok anlamlılık: anlam çokluğu

D

damak ünsüzü: damak sessizi, damaksı
dar ünlü: kapalı ünlü, dar sesli
devrik cümle: devrik tümce
deyim aktarması: metafor
dilbilim: diller bilgisi
diş damak ünsüzü: diş damak sessizi, diş arası damaksıl
diş dudak ünsüzü: diş dudak sessizi, diş dudaksıl konsonu
diş eti damak ünsüzü: diş eti damak sessizi
diş eti ünsüzü: diş eti konsonu
dolaylı tümlec: dolaylı nesne, dolaylı tamlayıcı
dönüşlü adıl: dönüşlü zamir, özlük zamiri
dönüşlü çatı: dönüşlü çatılı fiil
dönüşlü eylem: dönüşlü fiil, dönüşlü çatılı fiil
durum ulacı: hal ulacı
düz ünlü: düz sesli, düz vokal, düz sesli harf

E

edat: ilgeç
edilgen eylem: edilgen fiil, meçhul eylem, meçhul fiil
ek eylem: imek fiili, varlık fiili, ek fiil
emir cümlesi: emir tümcesi
emir kipi: buyruk kipi, buyrum kipi
en az çaba yasası: en az çaba kuralı
eş anlamlı sözcük: eşit anlamlı sözcük, anlamdaş sözcük
eş sesli sözcük: sesteş sözcük
etken eylem: etken fiil
ettirgen eylem: ettirgen fiil, ettirgen çatı fiili
eylem: fiil
eylem cümlesi: eylem tümcesi, fiil cümlesi
eylem çekim eki: fiil çekim eki, işletme eki
eylem çekimi: fiil çekimi
eylem gövdesi: fiil gövdesi, fiil tabanı
eylem kökü: fiil kökü, işlevlik kök
eylem çatısı: fiil çatısı
eylemden türeme ad: fiilden isim, fiilden ad, fiilden türemiş isim

eylemden türeme eylem: fiilden fiil, fiilden türemiş fiil

eylemlilik: isim fiil, mastar

eylemlilik eki: mastar eki

eylemsi: fiilimsi

F

fiil: eylem

fonoloji: sesbilim

G

geçişli eylem: geçişli fiil, geçişli çatılı fiil, nesnel fiil

geçişsiz eylem: geçişsiz fiil, öznel fiil

gereklik cümlesi: gereklik tümcesi

gırtlak ünsüzü: gırtlak sessizi, gırtlak sürtünme fonemi

girişik cümle: girişik tümce, karmaşık cümle

gösterme adılı: işaret zamiri, gösterme zamiri

gösterme sıfatı: işaret sıfatı

gövde: taban, türemiş kelime

H

hece: seslem

hece düşmesi: hece yutumu

I, İ

ikileme: koşma, eş deyim

ikili ünlü: ikiz vokal, ikili vokal

ilerleyici benzeşme: ilerleyen benzeşme

ilgeç: edat

ilgeç tümlec: edat tümlec

ince ünlü: ince vokal, ön vokal, ince sesli, ön sesli

istek kipi: dilek kipi

isteme kipi: dilek kipi

işaret adılı: işaret zamiri

işteş çatı: işteş fiil, işteş çatılı fiil

işteş eylem: işteş fiil

iyelik eki: aidiet eki

K

kalın ünlü: kalın vokal, kalın sesli, art vokal

kalma durumu: bulunma durumu, ismin -de hali

karşılaştırmalı dilbilgisi: karşılaştırmalı gramer, mukayeseli gramer

kesik cümle: kesik tümce
kısa ünlü: kısa sesli, kısa vokal
kıyaslama ulaçları: karşılaştırma ulaçları
kişi adılı: kişi zamiri, şahıslık
kişi eki: şahıs eki, şahıs bildirici ek
konuşma aygıtı: konuşma cihazı
konuşma tonu: konuşma titremi
koruma ünsüzleri: koruyucu ünsüzler, kaynaştırma ünsüzleri
koşul bileşik cümlesi: şartlı bileşik tümce
koşul cümlesi: şart tümcesi
koşullu yan cümle: şartlı yan tümce
kökbilim: kök bilgisi, türeme bilgisi, etimoloji
kural dışı: istisna, aykırılık
kurallı cümle: kurallı tümce
küçük ünlü uyumu: dudak uyumu, dudak benzeşmesi, düzlük yuvarlaklık uyumu

M, N

meçhul eylem: edilgen eylem
nesne: i'li tümleç, i'li nesne
nispet eki: nispet i'si
niteleme belirteci: niteleme zarfı

O, Ö

olumlu cümle: olumlu tümce
olumlu eylem: olumlu fiil
olumsuz cümle: olumsuz tümce
olumsuz eylem: olumsuz fiil
orta hece yutumu: orta hece düşümü, orta hece yitimi
ortaç: sıfat-fiil
örnekseme: benzetme, örnekleme
ötümlü ünsüzler:
ötümsüz ünsüzler:
özel ad: özel isim
özne öbeği: özne birliği, özne grubu

P, R

pekiştirmeli sıfat: pekiştirme sıfatı
resmî dil: devlet dili, ulusal dil, ortak dil

S, Ş

san sıfatları: ünvan sıfatları
ses düşmesi: ünlü, ünsüz düşmesi

ses: fonem
sesbilim: sesbilimi, fonoloji, sesler bilgisi
sesçil alfabe: sesçil yazı, fonetik yazı
sesin şiddeti: sesin yeğinliği
ses taklidi sözcükler: yansımali sözcükler
sıfat: önad
sıfat tamlaması: önad tamlaması
sıralı cümle: sıralı tümce
somut ad: somut isim, madde ismi
soru adılı: soru zamiri
soru belirteci: soru zarfı
soru cümlesi: soru tümcesi
soyut ad: soyut isim
sözcük: kelime, gösterge (Dilbilim)
sözdizimi: cümle bilgisi, söz dizisi
sürekli ünsüz: sızmalı ünsüz
süreksiz ünsüz: patlamalı ünsüz
sürerlik eylemi: sürerlik fiili

T

takı: hal ekleri, isim hal ekleri
tamlama: takım
tamlanan: belirtilen
tamlayan: belirten
tamlayan durumu: -in hali, ilgi hali, bağlama hali
tekil ad: tekil isim
temel cümle: temel tümce
tezlik eylemi: tezlik fiili, çabukluk fiili
ton: titrem
türemiş ad: türemiş isim
türemiş belirteç: türemiş zamir
türemiş sıfat: türemiş önad
türemiş sözcük: türemiş kelime
türetme: söz yapma, teşkil

U, Ü

ulaç: zarf-fiil, bağ fiil
ulaçlı bileşik eylem: özel bileşik fiil, bileşmiş fiil, betimleme fiil
ulama: bağlantı, birleşme
uyak: kafiye
üçüncü tekil kişi: üçüncü tekil şahıs
ünlem: nida

ünlü harf: sesli harf

ünlü düşmesi: vokal düşmesi

ünlü uyumu: ünlü benzeşmesi, sesli uyumu, vokal uyumu

ünsüz harf: sessiz harf

ünsüz benzeşmesi: ünsüz uyumu, sessiz uyumu, sessiz benzeşmesi

Y

yakın benzeşme: bitişik benzeşme

yakınlık eylemi: yakınlık fiili, yaklaşma fiili

yalın ad: yalın isim

yalın belirteç: yalın zarf

yalın cümle: yalın tümce

yalın durum: yalın hal, ismin yalın hali

yalın sıfat: basit sıfat, yalın önad

yalın zaman: basit zaman

yalın zamanlı eylemler: basit zamanlı fiiller

yan cümle: bağlı cümle

yapı bilgisi: biçimbilim, yapımbilim, kelime bilgisi

yapım eki: şekil eki, yapı eki, teşkil eki

yardımcı eylem: yardımcı fiil

yazım: imlâ

yazın dili, yazı dili: edebî dil

yer belirteci: yer zarfı

yeterlik eylemi: yeterlik fiili

yönelme durumu: yönelme hali, yaklaşma hali, ismin -a(-e) hali

yumuşama: tonlulaşma, ötümlüleşme, ünsüz yumuşaması

yuvarlak ünlü: dudak vokali, yuvarlak sesli, dudak ünlüsü

Z

zaman belirteci: zaman zarfı

zincirleme ad tamlaması: zincirleme isim tamlaması

TÜRKÇE - İNGİLİZCE

A

- açık hece:** open syllable
ad aktarması: noun transference
ad cümlesi: nominal sentence
ad cümlesi: noun phrase
ad durum ekleri: suffixes showing a noun's case
ad durumu: case
ad gövdesi: nominal stem
ad kökü: nominal root
ad tamlaması: possessive construction
ad: noun
ad: substantive
addan ad yapan ekler: affixes forming nouns out of nouns
addan eylem yapan ekler: affixes forming verbs out of nouns
addan türeme ad: denominative noun
addan türeme eylem: denominative verb
adıl "n"si: pronominal "n"
adıl tamlaması: noun phrase
adıl: pronoun
ağaç diyagramları: tree diagram
akraba diller: cognate languages
akustik sesbilim: phonology
alfabe: alphabet
ana dili: mother tongue
anlam aktarması: semantic transference
anlam daralması: semantic restriction
anlam değişmesi: semantic change
anlam genişlemesi: semantic extension
anlam kayması: semantic change
anlam: meaning
anlam: sense
anlambilim bileşeni: phonological component
anlambilim: semantics
anlatım: expression
ara söz: award digresion
ara cümle: parenthesis sentence
argo: slang
art damak ünsüzü: postpalatal consonant

- art damak ünsüzü:** velar
art zamanlı yöntem: diachronic approach
asıl sayı sıfatı: real number adjective
asıl vurgu: primary stress
atasözü: proverb
ayraç: parenthesis

B

- bağımlı sıralı cümle:** juxtaposed sentence
bağımsız cümle: independent sentence
bağlaç: conjunction
bağlaçlı yan cümle: relative clause
bağlantılı diller: cognate languages
belgisiz adıl: indefinite pronoun
belgisiz sıfat: indefinite adjective
belirli geçmiş zaman kipi: simple past tense
belirli geçmiş zamanın hikâyesi: past perfect tense
belirli geçmiş zamanın koşulu: past conditional
belirsiz geçmiş zaman kipi: present perfect
belirsiz geçmiş zamanın koşulu: perfect conditional
belirsiz özne: indefinite subject
belirteç tümlecisi: adverbial
belirteç: adverb
belirtili nesne: direct object
belirtili tamlama: genitival construction
belirtisiz nesne: indirect object
belirtisiz tamlama: shortened genitival construction
belirtme durumu: absolutive accusative
belirtme durumu: accusative
belirtme sıfatı: determinative adjective
benzer hece yutumu: syllabic superposition
benzeşme: assimilation
benzeşmezlik: differentiation
benzeşmezlik: dissimilation
biçimbirim: morpheme
bildirme kipleri: simple tenses
bildirme cümleleri: sentences of statement

bileşik bağlaçlar: compound conjunctions
bileşik zamanlı eylemler: compound tenses
bilim dili: scientific language
birinci kişi: first person
bileşik ad: compound noun
bileşik eylem: compound verb
bileşik ses: combination sound
bileşik sıfat: compound adjective
bileşik sözcük: compound word
bileşik cümle: compound sentence
bileşik zaman: compound tense
bitişken dil: agglutinating language
bitişkenlik: agglutination
boğumlanma noktası: point of articulation
boğumlanma: articulation
bölge ağzı: local dialect
bükümlü dil: inflexional language
bükün: flection
bürünsel: prosodic
büyük ünlü uyumu: palatal harmony

C, Ç

cins ad: common noun
cümle çeşitleri: sentence types
cümle vurgusu: sentence emphasis
cümle: sentence
cümlemsi: clause
cümlelerin öğeleri: parts of sentence
çatı: voice
çekim eki: inflexion suffix
çekim eki: termination
çekimli eylem: finite verb
çıkma durumu: ablative
çift dudak ünsüzleri: bilabial consonants
çoğul adlar: plural nouns
çoğul eki: plural ending
çoğul: plural
çok anlamlı sözcükler: polisemic words
çok anlamlılık: polysemy
çözülme: final glide
çözülme: off-glide
çözümleme: analysis

D

damak ünsüzü: palatal consonant
dar ünlü: narrow vowel
derin yapı: inner structure
devrik cümle: inverted sentence
deyim aktarması: expression transference
deyim: idiom
deyim: locution
dil aileleri: language families
dil akrabalığı: linguistic segmentation
dil akrabalığı: relationship of languages
dil: language
dilbilgisi: grammar
dilbilim: linguistics
dilek kipi: subjunctive mood
dilek koşul kipi: conditional
diş damak ünsüzü: palatalised dental
diş dudak ünsüzü: labio-dental
diş ünsüzü: dental
diş eti damak ünsüzü: alveopalatal
diş eti ünsüzü: alveolar
diyafram: diaphragm
dolaylı tümleç: indirect object
dönüşlü adıl: reflexive pronoun
dönüşlü çatı: reflexive
dönüşlü eylem: reflexive verb
dönüşlük ekleri: reflexive affixes
durak: pause
duralama: retention
durum ortacı: agent noun
durum ortacı: present participle
durum ulacı: concordant gerund
durum ulacı: gerund of state
düşünce: thought
düz tümleç: object
düz ünlü: unrounded vowel

E

edat: preposition
edilgen çatı: passive voice
edilgen eylem: passive verb
ek eylem: predicative

ek eylem: substantive verb
ek eylem: verb of predication
ek: affix
emir kipi: imperative
emir cümlesi: imperative sentence
en az çaba: least effort
eş anlamlı sözcükler: synonym
eş sesli sözcük: homonym
eş zamanlı yöntem: synchronic method
eşit nesneler: equal objects
eşit özneler: equal subjects
eşit tümleçler: equal complements
eşit yüklemeler: equal predicates
eşitlik derecesi: equality degree
eşitlik eki: equality affix
etken eylem: active verb
ettirgen çatı: causative
ettirgen eylem: factitive verb
eylem cümlesi: verbal sentence
eylem çekim eki: ending
eylem çekim eki: termination
eylem çekimi: conjugation
eylem gövdesi: verbal stem
eylem kökü: verbal root
eylem: verb
eylemde kip: verbal mood
eylemde zaman: verbal tense
eylemden ad yapan ekler: affixes forming nouns out of verbs
eylemden eylem yapan ekler: affixes forming verbs out of verbs
eylemden türeme ad: deverbal noun
eylemden türeme eylem: deverbal verb
eylemlilik eki: verbal affix
eylemlilik: infinitive
eylemsi: verbalia
ezgi: melody

F

fiil: verb
fonoloji: phonology

G

geçişli eylem: transitive verb
geçişsiz eylem: intransitive verb

geçmiş zaman ortacı: past participle
geçmiş zaman: past tense
gelecek zaman kipi: future
gelecek zaman ortacı: present participle
gelecek zaman: future tense
gelecek zamanın hikâyesi: would-future
gelecek zamanın koşulu: be to-future / conditional
geniş ünlü: wide vowel
geniş zaman kipi: aorist
geniş zaman kipi: simple present tense
geniş zaman ortacı: present participle
geniş zamanın hikâyesi: used to/would
geniş zamanın koşulu: present conditional
geniş zamanın rivayeti: used to/would
geniz ünlüsü: nasalised vowel
geniz ünsüzü: nasal
gereklik cümlesi: obligation sentence
gereklik kipi: obligation mood
gerileme: regression
gerileyici benzeşme: regressive assimilation
gırtlak ünsüzü: laryngeal
girişik cümle: complex sentce
gizli özne: pseudo subject
görevsel sesbilim: phonology
gösterge: indicator
gösterme adlı: demonstrative pronoun
gösterme sıfatı: demonstrative adjective
gövde: stem

H

harf: letter
hece bölümü: syllabic division
hece yutumu: haplology
hece yutumu: syncopation
hece: syllable
hikâye birleşik zamanı: imperfect
hikâye birleşik zamanı: pluperfect

I, İ

iç ek: infix
iç ses düşmesi: syncope
iç ses: internal

iç türeme: epenthesis
içbükün: internal inflexion
ikileme: hendiadyoin
ikili çatı: syncretism
ikili ünlü: diphthong
ikinci vurgu: secondary stress
ikiz ünsüz: twin consonants
ilerleyici benzeşme: progressive assimilation
ilgeç: particle
ilgeç: preposition
ilgeç: postposition
ilgi adılı: relative pronoun
ilgi eki: mixed suffix
ilgi eki: pronominal suffix
ilk hecede vurgu: stress on the first syllable
ince ünlü: front vowel
istek cümlesi: optative sentence
istek kipi: optative
isteme kipi: mood
işaret adılı: demonstrative pronoun
işaret sıfatı: demonstrative adjective
işteş çatı: reciprocal
işteş eylem: reciprocal verb
iyelik eki: possessive suffix

K

kalın ünlü: back vowel
kalıplaşmış sözler: cliché
kalma durumu: locative
kapalı hece: closed syllable
kapanma ünsüzü: closure consonant
karma dil: mixed language
karşılaştırma derecesi: comparative degree
karşılaştırma sıfatları: comparative adjectives
karşılaştırmalı sözcükbilim: comparative lexicology
karşılıklı benzeşme: reciprocal assimilation
karşıt anlamlı: antonym
katmerli birleşik zaman: secondary compound tense
kavram: concept
kavram alanı: conceptual field
kaynaştıran diller: amalgamating languages
kaynaştırma: contraction

kesik cümle: elliptic clause
kesir sayı sıfatları: numeral adjective
kısa çizgi: hyphen
kısa hece: short syllable
kısa ünlü: short vowel
ki bağlacı: relative pronoun
kip: paradigm
kişi adılı: personal pronoun
kişi eki: personal affix
konuşma aygıtı: organs of speech
konuşma dili: spoken language
konuşma tonu: speech tone
koruma ünsüzü: intervocalic euphonic consonant
koşul bileşik cümlesi: conditional sentence
koşul bileşik zamanı: conditional
koşul cümlesi: conditional sentence
koşullu yan cümlesi: conditional clause
kök anlam: semantheme
kök: root
kökbilim: etymology
kural dışı eylem: irregular verb
kural dışı: anomaly
kurallı bileşik sıfat: regular compound adjectives
kurallı cümle: regular sentence
küçük ünlü uyumu: labial assimilation
küçük ünlü uyumu: labial harmony
küçültme eki: diminutive suffix
küçültme sıfatı: diminutive adjective

L, M

lehçe: dialect
mantıksal anlatım: logical expression
melodi doruğu: melody zenith

N

nesne: determined direct object
nispet eki: suffix of relation
niteleme belirteci: adverb of quality
niteleme sıfatı: qualificative adjective
nokta: period
nokta: full-stop
noktalama: punctuation
noktalı virgül: semi colon

O, Ö

olumlu cümle: positive sentence
olumlu eylem: positive verb
olumsuz cümle: negative sentence
olumsuz eylem: negative verb
olumsuzluk eki: negation particle
orta hece yutumu: haplology
orta hece yutumu: syncopation
ortaç eki: participle affix
ortaç: participle
ortak dil: common language
ortak özne: common subject
ortak tümleç: common complement
ortak yüklem: common predicate
öbek: group
ölü dil: dead language
ön damak ünsüzü: prepalatal consonant
ön ek: prefix
ön ses düşmesi: aphaeresis
ön türeme: prothesis
ön vurgu: regressive accent
ön vurgu: regressive accent
örnekseme: analogy
ötümlü ünsüz: voiced consonant
ötünsüz ünsüz: unvoiced consonant
özel ad: proper noun
özne-yüklem uygunluğu: subject-verb agreement
özne: subject

P,R

pekiştirmeli sıfat: intensive adjective
resmî dil: official language
rivayet birleşik zamanı: compound tense

S,Ş

san: apposition
saygı çoğulu: augmentative plural
saygı çoğulu: plural of majesty
sayı sıfatları: numeral adjectives
sebeup ulaçları: purpose suffixes
ses aygıtı: organs of speech
ses ayrışımı: archiphoneme

ses benzeşmesi: paronomasia
ses bilgisi: phonetics
ses dalgaları: sound waves
ses düşmesi: disappearance
ses ikilemesi: gemination
ses kırıları: vocal cards
ses oluşumu: phonation
ses türemesi: anaptyxis
ses türemesi: glide
ses: phoneme
ses: sound
sesbilim bileşeni: phonological component
sesbilim: phonology
sesçil alfabe: phonetic alphabet
sıfat tamlaması: adjectival construction
sıfat: adjective
sıklık: frequency
sıra sayı sıfatları: ordinal adjectives
sıralı cümle: coordinate sentence
soluk verme: expiration
somut ad: concrete noun
son ek: suffix
son hecede vurgu: final syllable stress
son ses düşmesi: apocope
son ses: final sound
son seste benzerlik: final sound similarity
soru adılı: interrogative pronoun
soru belirteci: interrogative adverb
soru cümlesi: interrogative sentence
soru eki: interrogative particle
soru ezgisi: interrogative melody
soru işareti: question mark
soru kipi: interrogative
soru sıfatı: interrogative adjective
soyut ad: abstract noun
söz: parole
sözcük bankası: lexicon bank
sözcük hazinesi: vocabulary
sözcük türü: parts of the speech
sözcük vurgusu: word-stress
sözcük: word
sözcükbilim: lexicology

sözde özne: pseudo subject
sözdizimi bileşeni: syntactic component
sözdizimi: syntax
sözlük: dictionary
standart model: standard model
sürekli ünsüz: continuant consonant
süreksiz ünsüz: non-continuant consonant
süreksiz ünsüz: unvoiced consonant
süren ezgi: continuing melody
sürerlik eylemi: durative verb
şimdiki zaman kipi: present tense
şimdiki zaman koşulu: present conditional
şimdiki zamanın hikâyesi: past continuous tense
şive: dialect

T

takı: case ending
tamlama: determinative group
tamlanan: determined
tamlayan durumu: genitive
tamlayan durumu: possessive
tamlayan: determinative
tamlayan: determining
taşra ağzı: provincialism
tek heceli dil: monosyllabic language
tekil ad: singular noun
tekil: singular
tekillik: singularity
temel anlam: basic meaning
temel cümle: main clause
temel söz varlığı: basic lexicon
terim: term
tezlik eylemi: verb of haste
tını: timbre
tırnak işareti: quotation mark
titreleme: intonation
titreşimli ünsüz: voiced consonant
titreşimsiz ünsüz: voiceless consonant
ton: tone
tonlu ünsüz: toned consonant
tonsuz ünsüz: untuned consonant
topluluk adı: collective noun
tümleç: complement

tümleç: object
türeme ünlü: anaptyctic vowel
türemiş ad: derivative
türemiş ad: derived noun
türemiş belirteç: derived adverb
türemiş sıfat: derived adverb
türemiş sözcük: derivative
türemiş sözcük: derived word
türetme: derivation
türetme: word formation

U, Ü

ulaç: gerund
ulaçlı bileşik eylem: compound verb
ulaçlı bileşik eylem: descriptive verb
ulama: connection
ulusal dil: national language
uygunluk: concordance
uzun çizgi: dash
uzun hece: long syllable
uzun ünlü: long vowel
üçüncü kişi: third person
üleştirme sıfatı: distributive numeral adjective
ünlem cümlesi: exclamative sentence
ünlem cümlesi: interjective sentence
ünlem işareti: exclamation mark
ünlem vurgusu: circumflex accent
ünlem: interjection
ünlü: vowel
ünlü aktarması: vowel transference
ünlü düşmesi: elision
ünlü uyumu: vowel harmony
ünlülerin ünsüzlere etkisi: impact of vowels on consonants
ünlüleşme: vocalisation
ünsüz uyumu: consonant harmony
ünsüz: consonant
üretimsel dönüşümlü dilbilgisi: productive transformational grammar
üstünlük derecesi: superlative

V

virgül: comma
vurgu: accent

vurgu: stress
vurgulu hece: tonic syllable
vurgusuz hece: atonic syllable

Y

yabancı sözcük: borrowed word
yakın benzeşme: juxtapositional assimilation
yakın benzeşmezlik: dissimilation
yakınlık eylemi: approximative verb
yalın ad: simple noun
yalın belirteç: simple adverb
yalın cümle: simple sentence
yalın durum: nominative
yalın sıfat: simple adjective
yalın sözcük: simple form
yalın zaman: simple tense
yan anlam: connotation
yan cümle: subordinate clause
yansıma: onomatopoeia
yapı bilgisi: morphology
yapı değişmesi: morphological change
yapım eki: morpheme
yapma dil: artificial language
yardımcı eylem: auxiliary verb

yarı ünlü: semi-vowel
yaşayan dil: living language
yazı: script
yazı: writing
yazım: orthography
yazın dili: literary language
yazın dili: written expression
yer belirteci: adverb of place
yeterlik eylemi: potential verb
yineleme: repetition
yinelenen bağlaçlar: repeating conjunctions
yönelme durumu: dative
yumuşak ünsüz: soft consonants
yuvarlak ünlü: rounded vowel
yuvarlaklaşma: rounding
yüklem: predicate
yüzey yapı: surface structure

Z

zaman belirteci: adverb of time
zaman ulacı: gerund of time
zaman ulacı: temporal gerund
zaman: tense

TÜRKÇE - ALMANCA

A

açık hece: offene Silbe
ad aktarması: Metonymie
ad cümlesi : Nominalsatz
ad cümlesi: Nominalphrase
ad durum ekleri: Kasus suffix
ad durumu: Fall, Kasus
ad durumu: Kasus
ad gövdesi: Nominalstamm
ad kökü: Nominalwurzel
ad tamlaması: Genitivkonstruktion
ad: Gegenstandswort
ad: Substantiv
ad: Nomen
addan ad yapan ekler: Suffixe der Nominalisierung von Nomen
addan eylem yapan ekler: Suffixe der Nominalisierung von Verben
addan türeme ad: denominales Substantiv
addan türeme eylem: denominatives Verbum
adıl "n"si: Pronominal "n"
adıl tamlaması: Genitivpronomen
adıl: Pronomen
ağaç diyagramları (dizim ağaçları): Baumgraph
akraba diller: verwandte Sprachen
akustik sesbilim: Akustische Linguistik
alfabe: Alphabet
anadil: Muttersprache
anlam aktarması: Bedeutungsübertragung
anlam daralması: Bedeutungsbeschränkung
anlam değişmesi: Bedeutungswandel
anlam genişlemesi: Bedeutungserweiterung
anlam genişlemesi: Bedeutungsverbreitung
anlam kayması: Bedeutungswandel
anlam: Bedeutung
anlam: Sinn
anlambilim: Semantik
anlatım: Ausdruck
anlatım: Expression
ara tümce: Satzparenthese

argo: Argot

art damak ünsüzü: Hintergaumenlaut, Postpalatal

art zamanlı yöntem: diachronische Methode

asıl sayı sıfatı: Zahladjektiv

asıl vurgu: Hauptton

atasözü: Sprichwort

ayraç (parantez): Parenthesis

B

bağımlı sıralı cümle: koordinierter Satz

bağımsız sıralı cümle: juxtaposierter Satz

bağlaç: Konjunktion

bağlaçlı yan tümce: Bezugssatz

bağlantılı diller: anfügende, agglutinierende Sprachen

belgisiz adıl: unbestimmtes Fürwort

belgisiz sıfat: unbestimmtes Adjektiv

belirli geçmiş zaman kipi: bestimmte Vergangenheit

belirli geçmiş zaman kipi: Perfekt

belirsiz geçmiş kipi: unbestimmte Vergangenheit

belirsiz özne: unbestimmtes Subjekt

belirteç tümleçleri: adverbiales Objekt

belirteç: Adverb

belirtili ad tamlaması: Genitivkonstruktion

belirtili nesne: bestimmtes näheres Objekt

belirtili tamlama: Genitivkonstruktion

belirtisiz ad tamlaması: verkürzter Genitiv

belirtisiz nesne: unbestimmtes näheres Objekt

belirtisiz tamlama: gekürzte Genitivkonstruktion

belirtme durumu: Akkusativ

belirtme sıfatı: Bestimmungswort

benzer hece yutumu: Silbenschichtung

benzeşme: Angleichung

benzeşmezlik: Differenzierung

benzeşmezlik: Dissimilation

biçimbirim (morfe): Morphem

bildirme kipleri: einfache Zeitstufe

bildirme tümceleri: Behauptungssatz

bileşik zamanlı eylemler: zusammengesetztes Verbum

bilim dili: Wissenschaftssprache
birinci kişi: erste Person
birleşik ad: zusammengestztes Substantiv
birleşik eylem: zusammengesetztes Verb
birleşik ses: Verbindungslaut
birleşik sıfat: zusammengestehtes Adjektiv
birleşik sözcük: zusammengesetztes Wort
birleşik sözcük: Kompositum
birleşik tümce: zusammengesetzter Satz
birleşik zaman: zusammengesetztes Tempus
bitişken dil: agglutinierende Sprache
bitişkenlik: Agglutination
boğumlanma noktası: Artikulationspunkt
boğumlanma: Artikulation
bölge ağızı: Lokalsprache, Mundart
bulunma durumu: Lokativ
bükümlü dil: reflektierende Sprache
bükün: Flexion
bürünsel özellikler: prosodische Eigenschaften
büyük ünlü uyumu: Palatalharmonie

C, Ç

cins adı: Gattungsname
cümle: Satz
cümle çeşitleri: Satzart
cümle vurgusu: Satzakzent
cümle: Satz
cümlemsi: Quasi, Proportion
cümlenin öğeleri: Satzglieder
çatı: Diathese
çekim eki: Endung
çekim eki: Suffix
çekim eki: Flexionsendung
çekimli eylem: Verbum finitum
çengel işareti: Paragraphzeichen
çıkma durumu: Ablativ
çift dudak ünsüzleri: Bilabiale
çoğul adlar: Pluralnomen
çoğul eki: Pluralsuffix
çoğul: Plural
çok anlamlı sözcükler: Polyseme
çok anlamlılık: Polysemie
çözülme: Ausgang
çözümleme: Analyse

D

damak ünsüzü: Guttural, Kehlkopflaut
dar ünlü: Engvokal
daralma: Brechung
derin yapı: Tiefenstruktur
devrik tümce: Anakoluth
deyim aktarması: Metapher
deyim: Ausdruck, Redewendung
dil aileleri: Sprachfamilien
dil akrabalığı: Sprachverwandtschaft
dil: Sprache
dilbilgisi: Grammatik
dilbilim: Linguistik
dilek kipi: Wunschform
dilek koşul kipi: Desiderativum
dinleyiş sesbilimi: auditive Phonetik
diş damak ünsüzü: palatalisierter Zahnlaut
diş dudak ünsüzü: Labiodentallaut
diş ünsüzü: Zahnlaut
diş-eti damak ünsüzleri: Alveolar
dişeti ünsüzü: Alveolar
diyafram: Diaphram
dolaylı tümleç: indirektes Objekt
dönüşlü adıl: rückbezügliches Fürwort
dönüşlü adıl: Reflexivpronomen
dönüşlü çatı: reflexiv
dönüşlü eylem: reflexives Verb
durak: Pause
duralama: Haltung
duralama: Verschlusdauer
durum ortacı: Nomen agentis
durum ulacı: Gerundium von Zustand
durum ulacı: Gerundium von Konkordenz
düşünce: Gedanke
düz tümleç: direktes Objekt
düz ünlü: ungerundeter Vokal
düzeltilme işareti: Korrektionszeichen

E

edat: Nachstellung, Partikel
edilgen çatı: Passiv
edilgen eylem: Leideform

ek eylem: Verbum prädikativum
ek eylem: Verbum substantivum
ek: Affix
emir kipi: Imperativ
emir tümcesi: Befehlssatz
emir tümcesi: Imperativsatz
en az çaba: geringste Anstrengung
eş anlamlı sözcükler: Synonym
eş sesli sözcük: Homonym
eş zamanlı yöntem: synchrone Methode
eşitlik derecesi: äquative Grade
eşitlik eki: Äquativus
etken eylem: Aktiv
ettirgen çatı: Kausativum
ettirgen çatı: Faktitiv
ettirgen eylem: faktitives Verb
eylem cümlesi: verbaler Satz
eylem çekim eki: Flexionssuffix
eylem çekim eki: Flexionsendung
eylem çekimi: Konjugation
eylem gövdesi: Verbalstamm
eylem kökü: Verbalwurzel
eylem: Verb
eylemde çatı: Diathese
eylemde kip: Modus
eylemde zaman: Tempus
eylemden türeme ad: Nomen deverbativum
eylemden türeme eylem: Verbum deverbativum
eylemlilik eki: Infinitivsuffix
eylemlilik: Infinitiv
eylemsi: Infinitivum, Participium, Gerundium
ezgi: Melodie

F

fiil (eylem): Verb
fonoloji: Phonologie

G

geçişli eylem: transitives Verb
geçişsiz eylem: intransitives Verb
geçmiş zaman ortacı: Partizipium
geçmiş zaman: Vergangenheit, Präteritum

gelecek zaman kipi: Futurum
gelecek zaman ortacı: Partizipium
gelecek zaman: Futurum
gelişmeli sesbilim: historische Phonetik
geniş ünlü: Breitvokal
geniş zaman kipi: Aorist
geniş zaman kipi: zeitlos
geniz ünlüsü: nasaliertes Vokal
geniz ünsüzü: Nasal
gereklik cüml esi: Notwendigkeitssatz
gereklik kipi: Notwendigkeitsform
gerileyici benzeşme: regressive Assimilation
gırtlak ünsüzü: Kehllaut, Laryngal
girişik cümle: Satzgefüge
görevsel sesbilim (fonoloji): Phonologie
gösterge: Zeichen
gösterme adılı: Zeigefürwort
gösterme sıfatı: Demonstrativum
gövde bükümlü diller: stammbiegender Sprachen
gövde: Stamm

H

harf: Buchstabe
hece bölümü: Silbentrennungsgesetz
hece yutumu: Haplologie
hece yutumu: Synkope
hece: Silbe
hikâye birleşik zamanı: Imperfekt
hikâye birleşik zamanı: Plusquamperfekt

I, İ

iç ek: Infix
iç ses düşmesi: Synkope
iç ses: Inlaut
iç seste ünlü türemesi: Einschub eines Vokals
iç seste ünsüz türemesi: Einschub eines Konsonanten
iç türeme: Epenthese
içbükün: internale Inflexion
ikileme: Hendiadyn
ikili çatı: Synkretismus
ikili ünlü: Diphthong

ikinci vurgu: Nebenton
ilerleyici benzeşme: progressive Assimilation
ilgeç: Nachstellung, Partikel
ilgi adılı: Relativpronomen
ilgi eki: pronominales Suffix
ilk hecede vurgu: Betonung der ersten Silbe
ince ünlü: vorderer Vokal
istek cümlesi: optativer Satz
istek kipi: Optativ
isteme kipleri: Ausagewise
işaret adıları: Demonstrativpronomen
işaret sıfatları: Demonstrativadjektiv, Zeigebeiwort
işteş çatı: wechselbezüglich, reziprok
işteş eylem: reziprokes Verbum
iyelik eki: Possessivsuffix

K

kalın ünlü: hinterer Vokal
kalma durumu: Lokativ
kapalı hece: geschlossene Silbe
 kapanma ünsüzleri: geschlossener Konsonant
karma dil: Mischsprache
karşılaştırma derecesi: Komparativ
karşılaştırmalı dilbilgisi: Komparative Grammatik
karşılaştırmalı sözcükbilim: Komparative Lexikologie
karşılıklı benzeşme: reziproke Assimilation
karşıt anlamlı: Antonym
katmerli birleşik zaman: Tempus Kompositum
kavram: Begriff
kavram alanı: Begriffsebene
kaynaştıran diller: amalgamierende Sprachen
kaynaştırma: Zusammenziehung, Kontraktion
kesik cümle: elliptischer Satz
kısa hece: kurze Silbe
kısa ünlü: kurzer Vokal
ki bağlacı: Relativpronomen
-ki eki: Endung ki
kip: Paradigma
kişi adılı: personales Fürwort
kişi eki: Personalendung
konuşma aygıtı: Sprachwerkzeuge

konuşma dili: Lautsprache
konuşma tonu: Sprechton
koruma ünsüzü: eingeschalteter euphanischer Konsonant
koşul bileşik cümlesi: Konditionalsatz
koşul bileşik zamanı: Konditional
koşul tümcesi: Konditionalsatz
koşullu yan cümlesi: Bedingungssatz
kök anlam: Bedeutungselement
kök bükümlü diller: stammflektierende Sprachen
kök: Wurzel
kökbilim: Etymologie
kural dışı eylem: unregelmäßiges Verb
kural dışı: Anomalie
küçük ünlü uyumu: Labialassimilation
küçük ünlü uyumu: Labialharmonie
küçültme eki: Verkleinerungssuffix
küçültme sıfatları: Verkleinerungsadjektiv

L, N

lehçe: Dialekt
nesne: bestimmtes näheres Objekt
nispet eki: Relationssuffix
niteleme belirteci: Adverb der Art und Weise
niteleme sıfatı: Eigenschaftswort
nokta: Punkt
noktalama: Interpunktion
noktalı virgül: Semikolon

O, Ö

olumlu cümle: Behauptungssatz
olumlu eylem: Verbum positivum
olumsuz cümle: negativer Satz
olumsuz eylem: Verbum negativum
olumsuzluk eki: Verneinungspartikel
orta hece yutumu: Haplogie
orta hece yutumu: Synkope
ortaç: Partizip
ortak dil: Gemeinsprache
ortak özne: Gemeinsubjekt
ortak tümleç: Gemeinobjekt
ortak yüklem: Gemeinverb

ölü dil: tote Sprache
ön damak ünsüzü: vorderer Palatalguttural
ön ek: Präfix
ön ses düşmesi: Aphärese
ön ses: Anlaut
ön türeme: Prothese
ön vurgu: regressiver Akzent
örnekseme: Analogie
ötümlü ünsüzler: stimmvoller Konsonant
ötümsüz ünsüzler: stimmloser Konsonant
özel ad: Eigenname
özne-yüklem uygunluğu: Kongruenz
özne: Subjekt

P, R

pekiştirmeli sıfat: Intensivum
resmî dil: offizielle Sprache
rivayet birleşik zamanı: Erzählungsform, Narrativ

S,Ş

san: Apposition
saygı çoğulu: Höflichkeitsplural
saygı çoğulu: vergrößernder Plural
sayı sıfatları: Zahlwort
sert ünsüzler: gespannter Konsonant
ses aygıtı: Sprechorgane
ses ayrışımı: Archiphonem
ses benzeşmesi: Lautassimilation, Lautangleichung
ses bilgisi, sesçil: Phonetik
ses dalgaları: Lautwellen
ses düşmesi: Ausstoßung
ses ikilemesi: Geminatıon
ses girişleri: Stimmbänder
ses oluşumu: Stimmbildung
ses şiddeti: Intensität
ses türemesi: Adventivlaut
ses türemesi: Anaptyxis
ses türemesi: Einschubvokal
ses yolu: Lautrohr
ses: Phonem
ses: Laut
sesbilim: Phonologie

sesçil alfabe: Lautschrift
sesçizer: Sonagraph
sesin yeğlinliği: Intensität
sıfat tamlaması: Adjektivkonstruktion
sıfat: Adjektiv
sıklık: Frequenz
sıra sayı sıfatları: Ordinalzahlen
sıralı tümce: beigeordneter Satz, koordinierter Satz
soluk verme: Expiration
somut ad: konkretes Substantivum
somutlaştırma: Konkretisierung
son ek: Suffix
son hecede vurgu: Betonung der letzten Endung
son ses düşmesi: Apokope
son ses: Auslaut
soru adılı: Frageföwrort
soru belirteci: Frageadverb
soru cümlesi: Fragesatz
soru eki: Fragepartikel
soru işareti: Fragezeichen
soru sıfatı: Frageadjektiv
soyut ad: abstraktes Nomen
söyleyiş sesbilim: Phonologie
söz: Rede
sözcük hazinesi: Vokabular
sözcük türü: Wortart
sözcük vurgusu: Wortbetonung
sözcük: Wort
sözcükbilim (leksikoloji): Lexikologie
sözde özne: Pseudosubjekt
sözdizimi: Syntax
sözlük: Wörterbuch
sürekli ünsüz: Sonorlaut
sürekli ünsüz: stimmhafter Konsonant
süreksiz ünsüz: stimmloser Konsonant
sürerlik eylemi: Verbum durativum
şimdiki zaman kipi: Gegenwart
şive: Akzent

T

takı: Suffix des Kasus
tamlama: determinative Gruppe, Wortgefüge

tamlanan: bestimmt
tamlayan durumu: Getiniv, Wesfall
tamlayan durumu: Possesiv
tamlayan: bestimmend, determinativ
taşra ağzı: Provinzialismus
tek heceli dil: einsilbige Sprache
tekil adlar: Singularnomen
tekil: Singular
temel anlam: Grundbedeutung
temel cümle: Hauptsatz
temel söz varlığı: Grundwortschatz
terim: Terminus
tezlik eylemi: Hast Verbum, Zeitwort von Eile
tını: Klangfarbe
tırnak işareti: Anführungszeichen
titreleme: Betonung, Intonation
titreşimli ünsüzler: stimmhafter Konsonant
titreşimsiz ünsüzler: stimmloser Konsonant
ton: Ton
topluluk adı: Sammelname, Kollektivum
tümleç: Ergänzung
tümleç: Objekt
türeme ünlü: Einsatzvokal
türemiş ad: abgeleitetes Nomen
türemiş belirteç: abgeleitetes Umstandswort, Adverb
türemiş sıfat: Adjektiv
türemiş sözcük: abgeleitetes Wort
türetme: Ableitung
türetme: Wortbildung, Weiterbildung

U,Ü

ulaç: Konverb, Gerundium
ulaçlı bileşik eylem: deskriptives Verbum
ulaçlı bileşik eylem: Verbum kompositum
ulama: Anschluß
ulusal dil: Nationalsprache
uygunluk: Kongruenz
uzun hece: lange Silbe
uzun ünlü: langer Vokal
üçüncü kişi: dritte Person, doppelseitige Assimilation
üleştirme sıfatı: distributive Zahl

ünlem cümlesi: affektiver Satz
ünlem cümlesi: Ausrufsatz
ünlem işareti: Ausrufezeichen
ünlem vurgusu: Zirkumflex
ünlem: Interjektion
ünlü: Vokal, Selbstlaut
ünlü düşmesi: Vokalausstoßung
ünlü uyumu: Vokalharmonie
ünlüleşme: Vokalisierung
ünsüz uyumu: Konsonantenharmonie
ünsüz: Konsonant, Mittlaut
üretimsel dönüşümlü dilbilgisi: Generative Transformationsgrammatik
üstünlük derecesi: Superlativ

V

virgül: Komma
vurgu: Akzent
vurgu: Intensitätsbetonung
vurgulu hece: betonte Silbe
vurgusuz hece: atonale, unbetonte Silbe

Y

yabancı sözcük: Fremdwort, Lehnwort
yabancı sözcüklerde ünlü düşmesi: Vokalausstoßung bei Fremdwörtern
yakın benzeşme: unmittelbare Assimilation
yakın benzeşmezlik: Dissimilation
yakınlık eylemi: Verbum approximativum
yalın ad: einfaches Nomen
yalın belirteç: einfaches Adverb
yalın cümle: einfacher Satz
yalın durum: Nominativ
yalın sıfat: einfaches Adjektiv
yalın sözcük: einfaches Wort
yalın zaman: einfaches Tempus
yalınlayan diller: isolierende Sprachen
yan anlam: Nebenbedeutung, Konnotation
yan cümle: Nebensatz
yansıma ünlemleri:
yansıma: Onomatopöie, Schallnachahmung
yansımalı sözcükler:
yapı bilgisi: Wortbildungslehre, Morphologie

yapı değişmesi: Formenwandel
yapım eki: Morphem
yapma dil: künstliche Sprache
yardımcı eylem: Hilfsverbum
yarı benzeşme: unvollständige Angleichung
yarı ünlü: Halbvokal, Semivokal
yaşayan dil: lebende Sprache
yazı: Schrift
yazım: Orthographie
yazın dili, yazı dili: geschriebene Sprache
yazın dili: Schriftsprache
yer belirteci: Ortsadverb
yeterlik eylemi: Verbum potentialis
yıldız işareti: Asteriskus
yineleme: Repetition

yönelme durumu: Dativ
yumuşak ünsüzler: stimmhafter Konsonant
yuvarlak ünlü: gerundeter Vokal
yuvarlaklaşma: Rundung
yüklem öbeği: Prädikatgruppe
yüklem: Prädikat
yüklem düşmesi: Wegfallen des Prädikats
yüzey yapı: Oberflächenstruktur

Z

zaman belirteci: Adverb der Zeit
zaman eki: Zeitsuffix
zaman ulacı: Gerundium der Zeit, temporales Gerundium
zaman: Zeit

TÜRKÇE - FRANSIYZCA

A

- açık hece:** syllabe ouverte
ad cümlesi: phrase nominale
ad durum ekleri: suffixes des cas nominatifs
ad durumu: cas nominatif
ad gövdesi: thème nominal
ad kökü: racine nominale
ad tamlaması: complément du nom
ad: nom
ad: nom, substantif
addan ad yapan ekler: suffixes dérivant un nom d'un nom
addan eylem yapan ekler: suffixes dérivant un verbe d'un nom
addan türeme ad: nom dérivé d'un nom
addan türeme eylem: verbe dérivé d'un nom
adıl "n"si: pronominal "n"
adıl tamlaması: adjectif possessif
adıl: pronom
ağaç diyagramları (dizim ağaçları): diagramme d'arbre
akraba diller: langues parentes
akustik sesbilim: phonologie acoustique
alfabe: alphabet
anadil: langue commune
anadili: langue maternelle
anlam aktarması: transmission sémantique
anlam daralması: restriction sémantique
anlam değişmesi: changement du sens
anlam genişlemesi: extension sémantique
anlam kayması: glissement de sens
anlam: sens
anlambilim bileşeni: composant sémantique
anlambilim: sémantique
anlatım: expression
ara tümce: phrase de parenthèse, apposition
argo: argot
art damak ünsüzü: consonne postpalatale, vélaire, consonne gutturale
art zamanlı yöntem: méthode diachronique
asıl sayı sıfatı: adjectifs numéraux cardinaux
asıl vurgu: accent principal

- atasözü:** proverbe
ayraç (parantez): parenthèse

B

- bağımlı sıralı cümle:** proposition subordonnée
bağımsız sıralı cümle: proposition juxtaposée, proposition indépendante
bağlaç: conjonction
bağlaçlı yan tümce: proposition relative
bağlantılı diller: langues agglutinantes
belgisiz adıl: pronom indéfini
belgisiz sıfat: adjectif indéfini
belirli geçmiş zaman kipi: passé composé, passé défini, passé déterminé, passé simple
belirli geçmiş zamanın hikâyesi: imparfait
belirsiz geçmiş zaman kipi: passé indéfini
belirsiz özne: impersonnel
belirteç: adverbe
belirtili ad tamlaması: complément du nom défini
belirtili nesne: complément d'objet direct
belirtili tamlama: construction génitive définie
belirtisiz ad tamlaması: complément du nom indéfini
belirtisiz nesne: complément d'objet indirect
belirtisiz tamlama: construction génitive indéfinie
belirtme durumu: accusatif
belirtme sıfatı: adjectif déterminatif
benzer hece yutumu: superposition syllabique
benzeşme: assimilation
benzeşmezlik: dissimilation
benzeşmezlik: différenciation
biçimbirim (morfe): morphème
bildirme kipi: mode indicatif
bildirme tümceleri: phrases énonciatives
bileşik bağlaçlar: conjonctions composées
bileşik zamanlı eylemler: verbes aux temps composés
bilim dili: langue scientifique
birinci kişi: première personne
birleşik ad: nom composé
birleşik eylem: verbe composé

birleşik sıfat: adjectif composé
birleşik sözcük: mot composé
birleşik tümce: phrase composée
birleşik zaman: temps composé
bitişken dil: langue agglutinante
bitişkenlik: agglutination
boğumlanma noktası: point d'articulation
boğumlanma: articulation
bölge ağızı: dialect régionale
bulunma durumu: locatif
bükümlü dil: langue flexionnelle
bükümlü diller: langues agglutinantes
büküm: flexion
bürünsel özellikler:
büyük ünlü uyumu: harmonie vocalique

C, Ç

cins adı: nom commun
cümle çeşitleri: sorte de phrases
cümle: phrase, proposition
cümlelerin öğeleri: composants de la phrase
çatı: voix
çekim eki: suffixe de conjugaison, terminaison de conjugaison
çekimli eylem: verbe conjugué
çıkma durumu: ablatif
çift dudak ünsüzleri: consonnes labiales
çoğul adlar: noms pluriels
çoğul eki: suffixe du pluriel, désinence du pluriel
çoğul: pluriel
çok anlamlı sözcükler: mots polysémiques
çok anlamlılık: polysémie
çözülme: détente
çözümleme: analyse

D

damak ünsüzü: consonne palatale
dar ünlü: voyelle étroite
daralma ünsüzleri: consonnes de rétrécissement
daralma: rétrécissement
daralmış ünlü: voyelle rétrécie
derin yapı: structure profonde
devrik tümce: phrase inversée

deyim aktarması: transmission de locution, transmission de l'expression
deyim: expression, locution
dil aileleri: familles de langues
dil akrabalığı: parenté de langues
dil: langue
dilbilgisi: grammaire
dilbilim: linguistique
dilek kipi: mode subjonctif, mode désidératif
dinleyiş sesbilimi: phonologie
diş damak ünsüzü: consonne labiodentale
diş ünsüzü: consonne dentale
diş-eti damak ünsüzleri: consonne alvéolaire palatale
dişeti ünsüzü: consonne alvéolaire
diyafram: diaphragme
dolaylı tümleş: complément circonstanciel
dönüşlü adı: pronom réfléchi
dönüşlü çatı: voix réfléchie
dönüşlü eylem: verbe pronominal réfléchi
dönüşlük ekleri: suffixes du verbe pronominal réfléchi
durak: pause, arrêt
duralama: tenue
durum ortacı: participe présent
durum ulacı: gérondif
duygusal anlatım: expression affective
düşünce: pensée
düz tümleş: complément d'objet direct
düz ünlü: voyelle non-arrondie
düzeltme işareti: signe de correction

E

edat: postproposition, particule
edilgen çatı: voix passive
edilgen eylem: verbe passif
ek eylem: verbe substantif
ek: suffixe
emir kipi: mode impératif
emir tümcesi: phrase impérative
en az çaba: le moins d'effort
eş anlamlı sözcükler: les synonymes
eş sesli sözcük: les homonymes

eş zamanlı yöntem: méthode synchronique
eşit nesneler: objects équivalents, compléments équivalents
eşit özneler: sujets équivalents
eşit tümleçler: complément équivalents
eşit yüklem: verbe équivalents
eşitlik derecesi: point d'équivalence
eşitlik eki: suffixe d'équivalence
etken eylem: verbe actif
ettirgen çatı: voix factitive
ettirgen eylem: verbe factitif
eylem cümlesi: proposition verbale
eylem çekim eki: désinence, suffixe, terminaison de conjugaison
eylem çekimi: conjugaison
eylem gövdesi: verbe conjugué
eylem kökü: radical du verbe
eylem: verbe
eylemde çatı: voix du verbe
eylemde kip: mode du verbe
eylemde zaman: temps du verbe
eylemden ad yapan ekler: suffixes dérivant un nom d'un verbe
eylemden eylem yapan ekler: suffixes dérivant un verbe d'un verbe
eylemden türeme ad: nom dérivé d'un verbe
eylemden türeme eylem: verbe dérivé d'un verbe
eylemlilik eki: suffixe d'infinitif
eylemlilik: infinitif
eylemsi: quasi - proposition
ezgi: mélodie

F

fiil (eylem): verbe
fonoloji: phonologie

G

geçişli eylem: verbe transitif
geçişsiz eylem: verbe intransitif
geçmiş zaman ortacı: participe passé
geçmiş zaman: temps passé
gelecek zaman : futur
gelecek zamanın hikâyesi: futur dans le passé

geniş ünlü: voyelle large
geniş zaman: présent général
geniz ünlüsü: voyelle nasale
geniz ünsüzü: consonne nasale
gereklik cümlesi: phrase de nécessité
gereklik kipi: mode de nécessité
gerileme: régression
gerileyici benzeşme: assimilation régressive
gırtlak ünsüzü: consonne laryngienne
girişik cümle: phrase complexe
görevsel sesbilim (fonoloji): phonologie
gösterge: signification
gösterme adlı: pronom démonstratif
gösterme sıfatı: adjectif démonstratif
gövde: thème

H

harf: lettre
hece bölümü: division syllabique
hece yutumu: haplologie
hece: syllabe
hikâye birleşik zamanı: Imparfait

I, İ

iç ek: infix
iç hecede vurgu: accent à la syllabe intérieure
iç ses düşmesi: syncope
iç ses: phonème médiale
iç seste ünlü türemesi: épenthèse vocalique
iç seste ünsüz türemesi: épenthèse consonantique
iç türeme: épenthèse
ikileme: hendiadyin
ikili çatı: syncrétisme
ikili ünlü: diphtongue
ikinci vurgu: accent secondaire
ikiz ünsüz: double consonne
ilerleyici benzeşme: assimilation progressive
ilgeç tümleçleri: complément de postposition, de particule
ilgeç: postposition, particule
ilgi adlı: pronom relatif

ilgi eki: suffixe relative, pronominale
ilk hecede vurgu: accent sur la première syllabe
ince ünlü: voyelle antérieure
istek cümlesi: proposition optative
istek kipi: mode optatif
işaret adıları: pronoms démonstratifs
işaret sıfatları: adjectifs démonstratifs
işteş çatı: structure réciproque
işteş eylem: verbe pronominal réciproque
iyelik eki: suffixes possessifs

K, L

kalın ünlü: voyelle postérieure
kalıplaşmış sözler: expressions figées
kalma durumu: locatif
kapalı hece: syllabe fermée
kapalı ünlüler: voyelles fermées
karma dil: langue mixe
karşılaştırma derecesi: comparatif
karşılaştırma sıfatları: adjectifs de comparaison
karşılaştırmalı dilbilgisi: grammaire comparée
karşılaştırmalı sözcükbilim: lexicologie comparée
karşılıklı benzeşme: assimilation réciproque
karşıt anlamlı: antonyme
katmerli birleşik zaman: temps surcomposé
kavram alanı: champ sémantique
kavram: conception, sens
kaynaştıran diller: langues contractiles
kaynaştırma ünsüzleri: les consonnes de contraction
kaynaştırma: contraction
kesik cümle: proposition elliptique
kesme işareti: trait d'union
kısa çizgi: trait court
kısa hece: syllabe courte
kısa ünlü: voyelle courte
kıyaslama ulaçları: conjonctions de comparaison
ki bağlacı: relatif "ki"
-ki eki: suffixe "ki"
kip: mode
kişi adılı: pronom personnel
kişi eki: désinence de la personne

konuşma aygıtı: appareil de la parole
konuşma dili: la langue parlée
konuşma tonu: ton de parole
koruma ünsüzü: consonne intervocalique
koşul bileşik cümlesi: phrase conditionnelle
koşul bileşik zamanı: temps conditionnel
koşul tümcesi: phrase conditionnelle
koşullu yan cümle: proposition conditionnelle secondaire
kök anlam: sémantème
kök bükümlü diller: Langues flexionnelles
kök: racine
kökbilim: étymologie
köşeli ayraç:
kural dışı eylem: verbe irrégulier
kural dışı: irrégulier
kurallı bileşik sıfatlar: adjectifs composés réguliers
kurallı cümle: phrase régulière
küçük ünlü uyumu: harmonie labiale
küçültme eki: suffixe diminutive, le diminutif
küçültme sıfatları: adjectifs diminutifs
lehçe: dialecte

M, N

mantıksal anlatım: expression logique
melodi doruğu: sommet de mélodie
mi soru eki: suffixe de question "mi"
nesne: complément
nispet eki: suffixe de relation
niteleme belirteci: adverbe qualificatif
niteleme sıfatı: adjectif qualificatif
nokta: point
noktalama: ponctuation
noktalı virgül: point virgule

O, Ö

olumlu cümle: phrase affirmative
olumlu eylem: verbe positif
olumsuz cümle: phrase négative
olumsuz eylem: verbe négatif
olumsuzluk eki: suffixe de négation
orta hece yutumu: haplologie

ortaç ekleri : suffixes du participe
ortaç: participe présent
ortaçlı tümleç: complément à participe
ortak dil: langue commune
ortak özne: sujet commun
ortak tümleç: complément commun
ortak yüklem: prédicat commun
öbekleşmiş bağlaçlar: groupe de conjonctions
ölü dil: langue morte
ön damak ünsüzü: consonne prépalatale
ön ek: préfixe
ön ses düşmesi: aphérèse
ön ses: son initial
ön seste benzerlik: assimilation au son initial
ön türeme: prothèse
ön vurgu: accent régressif
örnekseme: analogie
ötümlü ünsüzler: consonnes sonores
ötümsüz ünsüzler: consonnes sourdes
özel ad: nom propre
özne öbeği: groupe de sujet
özne-yüklem uygunluğu: accord du verbe avec le sujet
özne: sujet

P, R

pekiştirmeli sıfat: adjectif intensif
resmî dil: langue officielle
rivayet birleşik zamanı: temps dubitatif

S, Ş

san sıfatları: adjectifs d'apposition
san: apposition
saygı çoğulu: pluriel augmentatif
sayı sıfatları: adjectifs numéraux
sebeup ulaçları: conjonctions de cause
sert ünsüzler: consonnes dures
sert ünsüzlerin yumuşaması: adoucissement des consonnes dures
ses aygıtı: appareil de son
ses ayrışımı: archiphonème
ses benzeşmesi: assimilation de son
ses bilgisi, sesçil: phonétique

ses birleşmesi: combinaison de son
ses dalgaları: vibrations de voix
ses düşmesi: aphérèse
ses ikilemesi: gémination
ses kırılgıları: cordes vocales
ses oluşumu: phonation
ses şiddeti: violence de voix
ses türemesi: prothèse
ses yansıtan sözcükler: mots reflétant les voix
ses yolu: voie de son
ses zenginliği: richesse de voix
ses: phonème, son
sesbilim bileşeni: composant de la phonologie
sesbilim: phonologie
sesçil alfabe: alphabet phonétique
sesin titreşim özellikleri: particularités de vibration phonétique
sıfat tamlaması: complément d'adjectif
sıfat: adjectif
sıklık: fréquence
sıra sayı sıfatları: adjectifs numéraux cardinaux
sıralı tümce: proposition coordonnée
soluk verme: expiration
somut ad: nom concret
somutlaştırma: concrétisation
son ek: suffixe
son hecede vurgu: accentuation à la dernière syllabe
son ses düşmesi: apocope
son ses: phonème final
son seste benzerlik: assimilation au phonème final
soru adılı: pronom interrogatif
soru cümlesi: phrase interrogative
soru eki: suffixe de question
soru işareti: point d'interrogation
soru kipi: mode d'interrogation
soru sıfatı: adjectif interrogatif
soyut ad: nom abstrait
söyleyiş sesbilim: phonétique
söz: parole
sözcük bankası: banque de mots
sözcük başında çift ünsüz: double consonne au début du mot

sözcük hazinesi: vocabulaire
sözcük içinde ünsüz benzeşmesi: assimilation consonantique dans le mot
sözcük sonunda ünsüz benzeşmesi: assimilation consonantique à la fin du mot
sözcük türü: genre de mots
sözcük vurgusu: accent de mot
sözcük: mot
sözcükbilim (leksikoloji): lexicologie
sözdizimi bileşeni: composant syntaxique
sözdizimi: syntaxe
sözlük: dictionnaire
standart model: modèle standard
sürekli ünsüz: consonne sonore
süreksiz ünsüz: consonne sourde
sürerlik eylemi: verbe duratif
şimdiki zaman: présent
şimdiki zamanın hikâyesi: imparfait
şive: dialecte

T

takı: suffixe
tamlama: déterminant, complément du nom
tamlanan: déterminé
tamlayan durumu: génitif
tamlayan: déterminant
taşra ağızı: provençal
tek heceli dil: langue monosyllabique
tekil adlar: noms singuliers
tekil: singulier
tekillik: singularité
temel anlam: sens fondamental
temel cümle: proposition principale
temel söz varlığı: vocabulaire fondamental
terim: terme
tını: intonation
tırnak işareti: guillemet
titremleme: intonation
titreşimli ünsüzler: consonnes sonores
titreşimsiz ünsüzler: consonnes sourdes
ton: ton
topluluk adı: nom collectif
tümleç: complément circonstanciel

türeme ünlü: voyelle dérivée
türemiş ad: nom dérivée
türemiş bağlaç: conjonction dérivée
türemiş belirteç: adverbe dérivé
türemiş sıfat: adjectif dérivé
türemiş sözcük: mot dérivé
türetme: dérivation

U,Ü

ulaç ekleri: suffixes de gérondif
ulaç: gérondif
ulama: connection
ulusal dil: langue nationale
uygunluk: accord
uzun hece: syllabe longue
uzun ünlü: voyelle longue
üç nokta: trois points
üçüncü kişi: troisième personne
üleştirme sıfatı: adjectif numéral distributif
ünlem cümlesi: phrase exclamative, phrase interjective
ünlem işareti: point d'exclamation
ünlem öbekleri: groupe exclamatif
ünlem vurgusu: accent exclamatif
ünlem: interjection, exclamation
ünlü düşmesi: élision
ünlü türemesi: prothèse vocalique
ünlü uyumu: harmonie vocalique
ünlü: voyelle
ünlüleşme: vocalisation
ünsüz benzeşmesi: assimilation consonantique
ünsüz türemesi: prothèse consonantique
ünsüz uyumu: harmonie consonantique
ünsüz: consonne
ünvan (san) sıfatları: adjectifs professionnels
üretimsel dönüşümlü dilbilgisi: grammaire générative
üstünlük derecesi: superlatif

V

virgül: virgule
vurgu: accent
vurgulu hece: syllabe accentuée
vurgusuz hece: syllabe atone

Y

yabancı sözcük: mot étranger

yabancı sözcüklerde ünlü düşmesi: élision aux mots étrangers

yabancı sözcüklere gelen ekler: suffixes pour les mots étrangers

yakınlık eylemi: verbe approximatif

yalın ad: nom simple

yalın bağlaç: conjonction simple

yalın belirteç: adverbe simple

yalın cümle: phrase simple

yalın durum: nominatif

yalın sıfat: adjectif simple

yalın sözcük: mot simple

yalın zaman: temps simple

yalın zamanlı eylemler: verbes au temps simple

yalınlayan diller: langues monosyllabiques

yan anlam: connotation

yan cümle: proposition subordonnée

yansıma ünlemleri: interjections onomatopéiques, exclamations onomatopéiques

yansıma: onomatopée

yansımalı sözcükler: mots onomatopéiques

yapı bilgisi: morphologie

yapı değişmesi: changement morphologique

yapım eki: affixe de formation

yapma dil: langue artificielle

yardımcı eylem: verbe auxiliaire

yarı ünlü: semi-voyelle

yaşayan dil: langue vivante

yazı: écriture

yazım: orthographe

yazın dili, yazı dili: langue écrite

yer belirteci: adverbe de lieu

yeterlik eylemi: verbe potentiel

yıldız işareti: signe d'étoile

yineleme: répétition

yinelenen bağlaçlar: conjonctions répétées

yönelme durumu: datif

yumuşak ünsüzler: consonnes douces

yuvarlak ünlü: voyelle ronde

yuvarlaklaşma: rondeur

yüklem öbeği: groupe de prédicat

yüklem: prédicat

yüzey yapı: structure de surface

Z

zaman belirteci: adverbe de temps

zaman eki: suffixe de temps

zaman ulacı: gérondif de temps

zaman: temps

zincirleme ad tamlaması: complément de nom enchainé

zincirleme sıfat tamlaması: complément d'adjectif enchainé

TÜRKÇE - OSMANLICA

A

ad çekimi: isim tasrifı
ad durumu: isim hali
ad gövdesi: isim tabanı
ad kökü: isim cezri
ad tamlaması: izafet terkihi
ad: isim
addan türeme ad: isimden müştak isim
addan türeme eylem: isimden müştak fiil
adıl: zamir
adlık: isim
ağır eylemlilik: sakil mastar
akraba diller: akraba lisanlar
alfabe: elifba
anadili: lisân-ı mâder-zâd
anlam: ma'na
anlambilim: ilm-i meani
anlatım: ifade
ara tümce: cümle-i mutarıza
atasözü: durûb-i emsal
aykırılık: istisna

B

bağlaç : rabıt
bağlaçlı yan tümce : cümle-i istidrakiye
bağlama ulacı: atıf sıygası
bağlama ulacı: sıyga-i atfiye
basit eylem: fi'l-i basit
belgisiz sıfat: sıfât-ı mübheme
belirli geçmiş zaman kipi: şuhudî mazi
belirsiz geçmiş zaman kipi: nakli mazi
belirteç: zarf
belirtili nesne: marife
belirtili nesne: mef'ûlû sarîh
belirtili tamlama: tayinli izafet
belirtisiz nesne: nekre
belirtisiz tamlama: tayinsiz izafet
belirtme durumu: mef'ulûn bih
belirtme sıfatı: sıfat-ı ta'yiniyye
benzeşme: temsil

bildirme kipleri: sıyga-i ahbariye
bildirme koşacı: haber edatı
bildirme koşacı: sıyga-i haber edatı
bildirme tümceleri: haber cümleleri
bilim dili: lisan-ül ilm
birinci kişi: birinci şahıs
birleşik ad: ism-i mürekkep
birleşik eylem: fi'l-i mürekkep
birleşik sıfat: mürekkep sıfat
birleşik tümce: mürekkep cümle
birleşik zaman: mürekkep zaman
bitişken dil: iltisaki lisan
boğumlanma: telaffuz
bükün: insiraf
bükümlü dil: tasrifli lisan
büyük ünlü uyumu: büyük ahenk kaidesi

C, Ç

cins ad: ism-i cins
cins: cins
cins: keyfiyet
çatı ekleri: fiil binası lâhikaları
çatı: bina
çatı: fiil binası
çekim eki: tasrif lâhikası
çekimli eylem: tasrifli fiil
çıkma durumu: mef'ûl-i anh (mef'ul-i minh)
çoğul ekleri: cemi lâhikaları
çoğul: cemi
çözümleme: tahlil

D

damak ünsüzü: haneki samit
deyim: tabir
dil: lisan
dilbilgisi: sarf ü nahiv
dilbilim: ilm-i lisan
dilek kipi: temenni
diş damak ünsüzü: haneki sinni
diş dudak ünsüzü: şefevi sinni

diş ünsüzü: sinni samit

dişil: müennes

dolaylı tümleç: mef'ûl-ün gayri sarih

dönüşlü adıl: mutavaat zamiri

dönüşlü çatı: mutavaat

dönüşlü eylem: fi'l-i mutâvaat

dudak ünsüzü: şefevi samit

durum ortacı: ism-i fail

duygu ünlemi: teessürî nida

düşme: hazf

E

edebiyat dili: lisân-ı edeb

edilgen çatı: meçhul bina

edilgen eylem: fi'l-i meçhûl

ek: lâhika

ek eylem: cevher fiili

emir kipi: emir sıygası

emir tümcesi: cümle-i emriye

eril: müzekker

eski biçim sözcük: miras kelime

eşanlamli sözcükler: müteradif

eşitlik derecesi: derece-i musavat

eşsesli sözcükler: mütecanis lafızlar

etken eylem: malum fiil

ettirgen çatı: müteaddi fiil

eylem çekim eki: tasrif lâhikası

eylem çekimi: fiil tasrifi

eylem çekimi: tasrif

eylem kökü: fiil cezri

eylem: fiil

eylemden türeme ad: fiilden müştak isim

eylemden türeme eylem: fiilden müştak fiil

eylemsi: fer'i fiil

G

geçişsiz eylem: fi'l-i lâzım

geçişli eylem: fi'l-i müteaddi

geçmiş zaman ortacı: ism-i mef-ul

gelecek zaman kipi: istikbal sıyga

gelecek zaman: istikbal

geniş zaman kipi: muzari

geniz ünsüzü: hayşumî samit

gereklik kipi: fi'l-i vücûbi

gereklik tümcesi: cümle-i vücubiye

gırtlak ünsüzü: hançere samiti

girişik tümce: mu'dil cümle

gösterme adılı: işaret zarfı

gösterme sıfatı: işaret sıfatı

H

harf: harf

hece dengesi: hece tevazünü

hece: hece

hemze: hemze

hikâye bileşik zamanı: hikâye

hüküm: yargı

İ

iç uyak: seci

ikil: tesniye

ikili kök: muhtelit kök

ikinci kişi: ikinci şahıs

ilgeç: edat

isim tamlaması: terkib-i izâfî

istek eylemi: fi'l-i iltizâmî

istek kipi: iltizami sıygası

istek tümcesi: cümle-i iltizamiye

isteme kipleri: inşai sıygalar

işaret adılı: İsm-i işaret

işaret sıfatları: sıfât-ı işâriyye

işteş çatı: müşareket

işteş eylem: müşareket fiili

iyelik eki: zamîr-i nisbî

iyelik eki: aidiyet eki

iyelik eki: mülkiyet eki

K

kalma durumu: mef'ulün fih

karşılaştırma derecesi: derece-i tafdil

karşılaştırma derecesi: mukayese

katmerli birleşik zaman: katmerli mürekkep

sıyga

kesik tümce: hazf-ü takdir

kısa ünlü: kısa sait

kip: fiil tasrifi

kip: sıyga

kişi adlı: şahıs zamiri

kişi eki: şahıs lâhikası

kişi: şahıs

konuşma aygıtı: telaffuz cihazı

koruma ünsüzü: vikaye harfi

koşul birleşik zamanı: şart sıygası

koşul tümcesi: şart cümlesi

kök: cezir

kökbilim: istikak

kural dışı eylem: fi'l-i gayr-ı kıyâsi

kural dışı: müstesna

küçük dil: lisân-ı mizmâr

küçük ünlü uyumu: küçük ahenk kaidesi

küçültme eki: tasgir eki

L

lehçe: lehçe

M, N

mastar: eylemlilik

mazi: geçmiş zaman

nesne: mef'ûlû sarîh

nida: ünlem

nispet eki: ya-i nisbi

niteleme belirteci: hal zarfı

niteleme belirteci: suret zarfı

niteleme sıfatı: sıfât-ı ta'yiniyye

noktalama: tenkit

O, Ö

olumlu eylem: fi'l-i müspet

olumlu tümce: müspet cümle

olumsuz eylem: fi'l-i menfi

olumsuz tümce: menfi cümle

olumsuzluk eki: menfi edatı

ortaç: fer'i fiil

örnek: lâhika-i mütekaddime

örnekseme : kıyas

özel ad: ism-i hâss

özne-yüklem uygunluğu: mutabakat

özne: fail

özne: müpteda (isim cümlelerinde)

özne: mûsnedün ileyh

P

pekiştirme sıfatı: te'kit sıfatı

S, Ş

san: unvan

sayı adı: ism-i aded

sayı sıfatı: sıfat-ı adediye

sesbilgisi: savtiyat

sesçil: savti

sıfat takımı: sıfat terkibi

sıfat tamlaması: sıfat terkibi

sıfat: sıfat

sıra sıfatı: adad-ı rütbiye

sıralı tümce: tertipli cümle

soluk verme: zefir

somut adı: müşahhas isim

sonek: lâhikai müteahhire

sozu adlı: istifham zamiri

sozu belirteci: istifham zarfı

sozu eki: istifham lâhikası

sozu sıfatı: istifham sıfatı, sıfât-ı istifhâmiyye

sozu tümcesi: istifham cümlesi

söz: kelâm

sözcük türü: kelime sınıfı

sözdizimi: nahiv

sözlük: lugât

süreksiz ünsüz: sert samit

sürerlik eylemi: fi'l-i isticrârî

şimdiki zaman kipi: hal

T

tamlama: terkip

tamlanan: muzaf

tamlayan: muzafun ileyh

tekil: müfret

temel tümce: cümle-i asliye

terim: ıstılah

tezlik eylemi: tacil fiili

titrem: ihtizaz

titrem: perde

topluluk adı: ism-i cem

tümce: cümle

tümcenin öğeleri: cümlelerin unsurları

tümleç: mef'ul

türemiş ad: müştak isim

türemiş belirteç: müştak zarf

türemiş eylem: müştak fiil

türemiş sıfat: müştak sıfat

türemiş sözcük: müştak kelime

türetme: iştikak

türev: müştak

U, Ü

ulaçlı birleşik eylem: tasviri fiil

ulama: vasil

uygunluk: mutabakat

uzun ünlü: memdüt sait

üçüncü kişi: üçüncü şahıs

üleştirme sıfatı: adad-ı tevziye

ünlem tümcesi: cümle-i nidaîye

ünlü uyumu: ahenk kaidesi

ünlü: sait

ünsüz: samit

üstünlük derecesi: derece-i tafdil

üstünlük derecesi: mubalağa

V

vurgu: savti şedde

Y

yabancı sözcük: müstear kelime

yakınlık eylemi: mukarebe fiili

yaklaşma görünümü: mukarebe fiili

yalın ad: ism-i basit

yalın belirteç: basit zarf

yalın durum: mücerret hal **soyut adı:** mücerret isim

yalın sözcük: basit kelime

yalın tümce: basit cümle

yansıma: savt-ı taklidi

yantümce: tali cümle

yapıbilgisi: sarf

yapım eki: iştikak lâhikası

yapım eki: teşkil lâhikası

yardımcı eylem: fi'l-i îâne

yazı: hat

yazım: imlâ

yer belirteci: mekân zarfı

yeterlik eylemi: fi'l-i iktidârî

yineleme: tekrar

yönelme durumu: mef'ulün ileyh

yuvarlak ünlü: şefevi sait

yüklem: fiil

yüklem: haber

yüklem: mûsnet

Z

zaman belirteci: zaman zarfı

zaman ulacı: rabit sıygası

zincirleme ad tamlaması: tetabu-i izafet,

DİZİN

A

açık hece, 70
ad aktarması, 392
ad cümlesi, 363
ad durum ekleri : -i, -e, -de, -den, 277
ad durum ekleri ve yüklem, 324
ad durum eklerinde ünsüz benzeşmesi, 79, 277
ad tamlaması, 118
ad, 116
addan ad yapan ekler, 287
addan eylem yapan ekler, 300
adıl tamlaması, 156
adıl, 147
adılar ve eşitlik eki, 157
adlar ve ad durum ekleri, 123
adlarda cinsiyet, 114
adlarda küçültme, 121
adlardan yapılan sıfatlar, 143
adlara gelen çekim ekleri, 276
aksi hâlde, 183
akustik sesbilim, 51
alfabe, 54
ama, 179
ana dil bilincinin geliştirilmesi, 37
ancak, 179
anlam aktarması, 377
anlam daralması, 380
anlam genişlemesi, 381
anlam, 375
anlambilim (semantik), 369
anlamlarına göre cümleler, 350
ara cümle, 359
ara söz, 360
art damak ünsüzü, 62
asıl sayı sıfatları, 140

B

bağdaştırma, 381
bağımlı sıralı cümleler, 357

bağımsız sıralı cümleler, 359
bağlaçlar, 175
bağlam, 383
bağlama ulaçları, 255
bağlantılı diller, 21
bari, 184
belgisiz adılar, 154
belgisiz sıfatlar, 139
belirli geçmiş zaman : -dı (-di, -du, -dü),
-tı, (-ti, -tu, -tü) 220
belirli geçmiş zamanın hikâyesi : -dı + -dı, 230
belirli geçmiş zamanın koşulu : -dı + -sa, 234
belirsiz geçmiş zaman : -mış (-miş, -muş, -müş), 220
belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi : -mış + -dı, 231
belirsiz geçmiş zamanın koşulu : -mış + -sa, 235
belirsiz geçmiş zamanın rivayeti : -mış + -mış, 233
belirteç tümleçleri, 340
belirteçler, 160
belirtili ad tamlaması : -ın (-in, -un, -ün), 118
belirtili ad tamlamasında vurgu, 101
belirtisiz ad tamlaması, 119
belirtisiz ad tamlamasında vurgu, 101
belirtili nesne, 331
belirtisiz nesne, 331
belirtme durumu, 123
belirtme sıfatları, 138
benzeşme, 89
benzeşmezlik, 92
benzeştiren, 89
biçim bakımından bağlaçlar, 175
bildirme cümleleri, 350
bildirme kipleri, 219
bile, 181
bileşik adlar, 121
bileşik bağlaçlar, 175
bileşik cümle, 354
bileşik eylem zamanlarının genel çekimi, 237
bileşik sıfatlar, 144
bileşik sözcüklerde ünlü düşmesi, 75

bileşik sözcüklerde vurgu, 100
bileşik zaman, 229
bileşik zamanlı eylemler, 229
birden çok görev üstlenen çatı ekleri, 214
birden çok yüklem, 325
biten ezgi, 106
bitişken diller, 21
boğumlanma noktası, 62
bükümlü diller, 22
bürünsel özellikler, 95
büyük ünlü uyumu, 71, 127
büyük ünlü uyumuna uyan ekler, 72
büyük ünlü uyumuna uymayan ekler, 72
büyük ünlü uyumuna uymayan sözcükler, 72
büyük ve küçük ünlü uyumu, 84

C, Ç

cins adlar, 117
cümle çeşitleri, 350
cümle, 322
cümlede eşit ögeler, 348
cümlede ögelerin dizilişi, 345
cümlede sözcük düşmesi (kesik cümle), 360
cümlede sözcük sayısı, 323
cümlede vurgu, 102
cümlede yüklem düşmesi, 325
cümlelerin ögeleri, 324
çabukluk kavramı, 271
çatı ekleri, 206
çatı ekleriyle türetilen eylemler, 206
çatı, 202
çekim ekleri, 275
çekim eklerinde ünsüz benzeşmesi, 79
çıkış biçimlerine göre ünlüler, 58
çıkış biçimlerine göre ünsüzler, 64
çıkış yerlerine göre ünlüler, 56
çıkış yerlerine göre ünsüzler, 62
çıkma durumu : -dan (-den), 125, 128
çıkma durumu isteyen ilgeçler, 172
çıkma durumunda bulunan dolaylı tümleçler, 336
çift dudak ünsüzleri, 62

çoğul adlar, 117
çoğul eki: -lar (-ler), 281
çoğul öznelerden tekil yüklem, 328
çok anlamlı sözcükler, 374
çok çatılı eylemler, 215
çözülme, 69
çünkü, 180

D

da(de) bağlacı, 184
dahi, 187
dar ünlüler, 57
daralma ünsüzleri, 64
değil, 325
devrik cümle, 364
deyim aktarması, 377
dil aileleri, 23
dil gümüşü, 42
dil ve bilim, 31
dil ve din, 32
dil ve düşünce, 376
dil ve edebiyat, 40
dil ve kalkınma, 29
dil ve toplum, 30
dilbilgisi, 50
dilbilim, 50
dilde sözcük sayısı, 40
dildeki yabancı sözcükler, 29
dilek koşul kipi: -sa (-se), 223
diller, 21
dinleyiş sesbilimi, 52
diş eti ünsüzleri, 62
diş-dudak ünsüzleri, 62
diş-eti damak ünsüzleri, 62
diyafram, 53
dolaylı tümleç, 333
dönüşlü adılar, 152
dönüşlü eylem, 208
dönüşlük ekleri, 208
durak, 96
duraklama, 69

durum ulaçları, 256
duygusal anlatım, 322
düşünme, 376
düz tümleç, 330
düz ünlüler, 57

E

edilgen cümlelerde özne, 327
edilgen eylem, 206
ek eylem, 240
ek eylem, ünlü uyumu ve ünsüz benzeşmesi, 240
ek eylemde ünsüz benzeşmesi, 79
ek eylemin çekimi, 241
ekler birden çok görev üstlenir, 112
ekler, 275
eklerde ünlü düşmesi, 76
eklerde vurgu, 100
emir cümleleri, 351
emir anlamı, 271
emir kipi, 225
en az çaba yasası, 89
eş anlamlı sözcükler, 373
eşit nesneler, 348
eşit özneler, 348
eşit tümleçler, 348
eşit yüklemeler, 348
eşitlik eki, 126, 129
etken eylem, 205
etmek, 267
ettirgen eki, 211
ettirgen eylem, 211
ettirgen eylemlerde anlam bulanıklığı, 212
ettirgen ve katmerli ettirgen eylem, 212
ettirgen ve oldurgan eylemler, 213
eylem cümlesi, 363
eylem çekimi, 218
eylem gövdesi, 201
eylem kökü, 201
eylem, 200
eylemde çatı, 202
eylemde kip, 218
eylemde kişi ve zaman kavramı, 202

eylemde zaman, 218
eylemden ad yapan ekler, 304
eylemden eylem yapan ekler, 315
eylemek, 268
eylemin yapısı, 201
eylemlerden yapılan sıfatlar, 143
eylemlere gelen çekim ekleri, 279
eylemlilik ekleri, 249
eylemlilikler (mastarlar), 249
eylemsiler, 248
eylemsilerden ikilemeler, 251
ezgi, 105

F

fakat, 179
fizyolojik sesbilim, 51
fonetik alfabe, 55
fonetik, 51
fonoloji, 52

G

geçişli eylemler, 203
geçişsiz eylemler, 204
geçmiş zaman ortacı: -miş+olmak, 266
geçmiş zaman, 220
gelecek zaman : -acak (-ecek), 113, 221
gelecek zaman ortacı: -acak (-ecek) + olmak, 267
gelecek zamanın hikâyesi: -acak + -dı, 232
gelecek zamanın koşulu -acak + -sa, 236
gelecek zamanın ortacı: -acak (-ecek), 253
gelecek zamanın rivayeti: -acak +mış, 234
gelişmeli sesbilim, 52
genelleşme, 381
geniş ünlüler, 57
geniş zaman : 222
geniş zaman ortacı, 251
geniş zamanın hikâyesi : -ır + -dı, 231
geniş zamanın koşulu: -ır + -sa, 235
geniş zamanın rivayeti: -ır + -mış, 233
gerek.....gerek (gerekse), 192
gereklik kipi : -malı (-meli), 224
gereklik kipi'nin koşul bileşik zamanı: -malı + -sa, 236

gerileme, 69
gerileyici benzeşme, 92
gırtlak ünsüzü, 64
gibi, 167
girişik cümle, 362
gizli özne, 327
göre, 170
görevsel sesbilim (fonoloji), 52
gösterge, 372
gövde bükümlü diller, 22

H

halbuki, 189
harf, 54
hatta, 181
hece düşmesi, 75
hece, 69
hecedeki sesler, 69
hem de, 192
hem.....hem, hem de, 192
hiç değilse, 184
hiç olmazsa, 184
hikâye bileşik zamanı, 229

İ

iç hecede vurgu, 99
iç seste ünlü türemesi, 76
iç seste ünsüz türemesi, 82
için, 168, 338
iki ünlünün yan yana gelmesi, 77
ikiz ünsüz, 86
ile, 168, 338
ilerleyici benzeşme, 91
ilgeç tümleçleri, 338
ilgeçler ve ad durum ekleri, 171
ilgeçler, 167
ilgeçlerde ad durum eklerine göre öbekleşme, 339
ilgi adılı ve çoğul eki, 155
ilgi adılı, 155

ilgi eki: -ki, 278
ilk hecede vurgu, 98
ince ünlüler, 56
istek cümleleri, 351
istek kipi : -a(-e), 223
isteme kipleri, 222
ister.....ister (isterse), 193
işaret adıları, 149
işaret sıfatları, 138
ışitme, 52
işteş eylem : -ş (-ış, -iş, -uş, -üş), 210
iyelik eki (adılı), 156

K

kadar, 168
kâh.....kâh, 193
kalın ünlüler, 56
kalma durumu: -da(-de), 124, 128
kalma durumunda bulunan dolaylı tümleçler, 335
kapalı hece, 70
kapanma ünsüzleri, 64
karşılaştırma sıfatları, 133
karşın, 183
kavram, 371
kavram alanı, 372
kaynaştıran diller, 22
kesik cümle, 360
kesir sayı sıfatları, 141
kılmak, 268
kısa anlatımlar, 362
kısa ünlüler, 61
kıyaslama ulaçları, 262
ki bağlacı, 187
kip, 218
kişi adıları, 147
kişi bakımından uygunluk, 329
konuşma, 52
koruma (kaynaştırma) ünsüzleri, 77
koşul bileşik zamanı, 234

kök bükümlü diller, 22
kurallı bileşik sıfatlar, 144
kurallı cümle, 364
küçük ünlü uyumu, 73
küçültme ekleri : 122, 136
küçültme sıfatları, 136

L

lâkin, 179

M, N

mantıksal anlatım, 322
meçhul eylem, 206
meğerki, 182
meğer, 182
meğerse, 182
melodi doruğu, 105
meselâ, 182
mî soru eki, 283
ne.....ne, 190
nesne, 204, 330
nesneye göre çatı, 203
nitekim, 182
niteleme sıfatları, 132
niteleme ve durum belirteçleri, 164

O, Ö

okuma sevgisi, 37
oldurgan eylemler, 214
olmak, 266
olsun.....olsun, 193
organ adlarında ünlü düşmesi, 74
ortaç, 251
ortak özne, 357
ortak tümleç, 358
ortak yüklem, 358
oysa, oysaki, 189
öbekleşmiş bağlaçlar, 175
öğretmen yetiştirilmesi, 37
ölçü belirteçleri (azlık, çokluk), 164
ön damak ünsüzü, 64
ön seste ünlü türemesi, 76

ön seste ünsüz türemesi, 82
ömeğin, 182
özel adlar, 116
özne ile yüklem uygunluğu, 327
özne nasıl bulunur?, 326
özne olan sözcükler, 326
özne öbeği, 346
özne ve yüklem düşmesi, 361
özne, 326
öznenin düşmesi, 360
özneye göre çatı, 205

P, R

pekiştirme sıfatları, 134
rağmen, 183
rivayet bileşik zamanı, 232

S, Ş

sanki, 190
sayı sıfatları, 140
sebeup ulaçları, 261
sert ünsüzler, 65
sert ünsüzlerin yumuşaması, 83
ses aygıtı, 53
ses benzeşmeleri, 89
ses dalgaları, 51
ses kuralları, 71, 84
ses taklidi sözcükler (yansımali sözcükler), 86
ses yolu, 53
ses, 52
sesbilim, 51
sesçil alfabe, 55
sesçizer (kymograph), 105
sesin şiddeti (yeğinliği), 103
sesin titreşim özellikleri, 103
seslerin birleşmesi, 69
sevgi bildirme, 122
sıfat tamlaması, 141
sıfat tamlamasında vurgu, 101
sıfatlar, 132
sıklık, 103
sıra sayı sıfatları, 140

sıralı cümle, 357
somut adlar, 116
somut kavram, 372
son hecede vurgu, 98
son seste ünsüz türemesi, 82
soru adları, 150
soru belirteçleri, 165
soru cümleleri, 351
soru eki : -mı (-mi, -mu, -mü), 283
soru ekinin yüklendiği başka anlamlar, 284
soru ezgisi, 107
soru sıfatları, 139
soyut adlar, 116
soyut kavram, 372
söyleyiş sesbilimi, 52
sözcük bankası, 42
sözcük başında çift ünsüz, 86
sözcük içinde ünsüz benzeşmesi, 78
sözcük öbeklerinin dizilişi, 346
sözcük sonunda ünsüz benzeşmesi, 79
sözcük sonundaki ünsüzler, 86
sözcük türleri arasında esneklik, 111
sözcük ve anlam, 375
sözcük ve kavram, 372
sözcük ve sözcük türleri, 115
sözcük, 371
sözcükte temel ve yan anlamlar, 377
sözcükte vurgu, 98
sözde özne, 327
sözdizimi, 321
sürekli ünsüzler, 65
süreksiz ünsüzler, 64
süren ezgi, 106
sürerlik eylemi, 272
şefkat ve acıma bildirme, 122
şimdiki zaman : -ıyor (-iyor, -uyor, -üyor), 219
şimdiki zaman koşulu: -ıyor + -sa, 234
şimdiki zamanın hikâyesi : -ıyor + -dı, 229
şimdiki zamanın rivayeti : -ıyor + -muş, 232

T

takisiz ad tamlamasında vurgu, 101
tamlamalarda vurgu, 101

tamlanan, 119
tamlayan durumu isteyen ilgeçler, 173
tamlayan durumu: -ın (-in, -un, -ün), 125
tamlayan, 119
tekil adlar, 117
tekillik, çoğulluk, 328
temel anlam, 377
temel cümle, 355
terim ve sözcüklerin seçimi, 45
tezlik eylemi, 270
tını, 103
ton, 104
topluluk adları, 117
tüm benzeşme, 89
tümleç, 332
türemiş adlar, 121
türemiş bağlaçlar, 175
türemiş sıfatlar, 143
Türkçede kökler değişmez, 113
Türkçede ses benzeşmeleri, 89
Türkçede sesler, 54
Türkçede yalnızca son ekler vardır, 114
Türkçe sözcüklerin başında bulunmayan sesler, 85
Türkçenin bugünkü durumu, 36
Türkçenin bürünsel özellikleri, 95
Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri, 21
Türkçenin karanlık günleri, 27
Türkçenin konuşulduğu yerler, 19
Türkçenin ses kuralları ve yabancı sözcükler, 84
Türkçenin ses kuralları, 71
Türkçenin son bin iki yüz yılı, 26
Türkçenin söz varlığı, 41
Türkiye Türkçesinin doğuşu, 28
Türklerin yaşadıkları yerler, 19

U, Ü

ulaçlar, 254
ulaçlı bileşik eylemler, 268
ulama, 95
unvan (san) sıfatları, 137
uzun ünlüler, 61
üleştirme sıfatları, 141
ülkelerin parçalanması, 39

ünlem cümleleri, 352
ünlem olan sözcükler, 197
ünlem olarak kullanılan sözcükler, 198
ünlem öbekleri, 199
ünlem, 197
ünlü atlaması, 87
ünlü düşmesi, 74
ünlü türemesi, 76
ünlü uyumları, 71, 73, 84
ünlüler, 54
ünlülerde tüm benzeşme, 90
ünlülerin çıkış biçimleri, 58
ünlülerin özellikleri, 56
ünlülerin ünsüzlere etkisi, 87
ünsüz benzeşmesi, 78, 128
ünsüz düşmesi, 81
ünsüz türemesi, 82
ünsüzler, 55
ünsüzlerde tüm benzeşme, 90
ünsüzlerin özellikleri, 62
üstelik, 181
üzere (üzre) 171

V

var, yok, 244, 325
ve, 176
veya, 178
veyahut, 178
vurgu ve anlam, 99
vurgu, 97

Y

ya / ya da, 178
ya.....ya, 194
yabancı sözcüklerde ünlü düşmesi, 75
yabancı sözcüklere gelen ekler, 73
yahut, 178
yalın adlar, 120
yalın bağlaçlar, 175
yalın cümle, 353

yalın durum isteyen ilgeçler, 172
yalın durum, 123
yalın sıfatlar, 143
yalın zamanlı eylemler, 219
yalınlayan diller, 21
yalnız, 180
yan anlam, 377
yan cümle, 356
yani, 182
yansıma ünlemleri, 199
yapılarına göre adlar, 120
yapılarına göre cümleler, 353
yapılarına göre sıfatlar, 142
yapım ekleri, 287
yardımcı eylemler, 266
yarı benzeşme, 91
yazı dili olarak Türkçe, 25
yer, yön belirteçleri, 162
yeterlik eylemi: -a (-e) ulacı + bilmek, 268
yinelenen bağlaçlar, 176, 190
yoksa, 183
yönelme durumu isteyen ilgeçler, 172
yönelme durumu: -a (-e), 124
yönelme durumunda bulunan dolaylı tümleçler, 333
yumuşak ünsüzler, 66, 80
yuvarlak ünlüler, 57
yüklem öbeği, 347
yüklem, 324
yüklemin düşmesi, 361
yüklemlerine göre cümleler, 363

Z

zaman belirteçleri, 160
zaman kavramı (eylemde), 202
zaman ulaçları, 258
zincirleme ad tamlaması, 120
zincirleme sıfat tamlaması, 142
zincirleme sıfat tamlamasında vurgu, 102
zira, 180

KAYNAKÇA

- Adalı, Oya** (1969). Türkçede Bağlaçlar, *Türk Dili* 209 s:697-705.
- Aksan, Doğan** (1987). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, A. Ü. DTCF Yayınları, Ankara.
- (1990). *Her Yönüyle Dil : Ana Çizgileriyle Dilbilim* 1, 2, 3, TDK, Ankara.
- (1990). Türk Anlambiliminin Ana Çizgileri Üzerine, *Dilbilim Yazıları*, s: 5-12.
- (1993). *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Adalet Matbaacılık, Ankara.
- Aksoy, Ömer Asım** (1995). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: 1 Atasözleri Sözlüğü*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- (1995). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: 2 Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul
- Arat, Reşit Rahmeti** (1965). *Eski Türk Şiiri*, Ankara.
- Ataba, N. - Özel, S. - Çam, A. - Pıralı N.** (Aksan, D. Başkanlığında) (1978). *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi*, TDK, ANKARA
- Ataç, Nurullah** (1989). *Günlerin Getirdiği*, Can Yayınları, İstanbul.
- Başkan, Özcan** (1967). *Linguistik Metodu*, Çağlayan Yayınevi, İstanbul.
- Banguoğlu, Tahsin** (1940). *Ana Hatları ile Türk Grameri*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- (1974). *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul.
- Bayrav, Süheyla** (1969). *Yapısal Dilbilim*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Canpolat, Mustafa** (1980). Dilin Yapısı ve Yapıbilgisi, *Türk Dili* 342, s:133-137.
- Chomsky, Noam** (1968). *Aspects de la thérature turque*, Paris.
- Çotuksöken, Yusuf** (1991). *Türkçede Ekler ve Kökler, Gövdeler*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Demircan, Ömer** (1975). Türk Dilinde Vurgu : Sözcük Vurgusu, *Türk Dili* XXXI/284.
- (1976) Türkiye Yer Adlarında Vurgu, *Türk Dili* XXXIV/300.
- (1979). *Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni : Türkiye Türkçesinde Sesler*, TDK, Ankara.
- Deny, Jean** (1941). *Türk Dili Grameri*, İstanbul, Maarif Vekâleti.
- Dilâçar, Agop** (1962). *Devlet Dili Olarak Türkçe*, TDK, A.Ü. Basımevi.
- (1964). *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK, Ankara.
- (1971). Gramer Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi, *TDAY-Belleten*.
- (1973-74). *Türk Dilinde "Kılınış"*, TDAY - Belleten.
- (1982). *Dil, Diller ve Dilcilik*, TDK, Ankara.

- Dizdaroğlu, H.** (1962). *Türkçede Sözcük Yapma Yolları*, TDK, Ankara.
(1963). *Türkçede Fiiller*, TDK, Ankara.
(1976). *Tümcebilgisi*, TDK, Ankara.
- Ediskun, Haydar** (1993). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul.
- Emre, Ahmet Cevat** (1946). *Türkçede Uzun Vokaller*, TDAY - Belleten.
- Ergenç, İclâl** (1989). *Türkiye Türkçesinin Görevsel Sesbilimi*, Ankara.
- Ergin, Muharrem** (1993). *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Basın/Yayın/Tanıtım, İstanbul.
- Gencan, Tahir Nejat** (1979). *Dilbilgisi*, 4. bs. Ankara.
- Gölpınarlı, Abdülbâki Hz.** *Muhammed ve Hadisleri*, Bayrak Yayınevi, İstanbul.
- Gökşen, Enver Naci** (1974). Çıkma Durumu (-den) ve Kapsamı, *Türk Dili* XXX/279.
- Göğüş, Beşir** (1968-69). *Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri*, TDAY - Belleten.
- Hacıeminoğlu, M. Necmettin** (1971). *Türk Dilinde Edatlar*, M. E. B., İstanbul.
- Hatiboğlu, Vecihe** (1961). *Türk Kelimelerinin Önsesleri*, A. Ü. DTCF, Ankara.
(1972). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara.
(1973). *Pekiştirme Kuralları*, TDK, Ankara.
(1974). Türkçedeki Eklerin Kökeni, *Türk Dili* XXIX/268, s: 331-340.
(1974). *Türkçenin Ekleri*, TDK, Ankara.
(1978). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, A.Ü. Basımevi, Ankara.
(1979). *Türk Dilinde İkileme*, Ankara.
- İmer, Kâmile** (1976). *Türkiye Türkçesinde Kökler*, TDK, Ankara.
(1990). *Dil ve Toplum*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- İmlâ Kılavuzu** (1993). TDK.
- İsmail, Zeyneş - Çınar, Ali Abbas**, (1995). *ABAY*, Kamer Matbaacılık, Ankara.
- Karahan, Leylâ** (1993). *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kocaman, Ahmet** (1981), *Dil ile Düşünce*, Arayış 21, s: 25.
- Koç, Nurettin** (1990). *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Kononov, A. N.** (1960). *Türkçede Birleşik Cümle Problemi, Bilimsel Bildiriler*, TDK Yayını, Ankara.
(1968). *İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı*, TDAY - Belleten
- Korkmaz, Zeynep** (1975). İsimden Fiil Türeten '+r, +ar, +er' ekinin Yapısı Üzerine, *III. Milletlerarası Türkoloji Kongreleri Bildirileri*, no.12.

- (1976). Çekimli Fiillerdeki -k Eki Üzerine, *II. Milletlerarası Türkoloji Kongreleri Bildirileri*, sıra no:1.
- (1981). Türkçedeki -n zarf Fiil Eki üzerine, *IV. Milli Türkoloji Kongreleri*. cilt no:2.
- Saussure, Ferdinand de** (1976-1978). *Genel Dilbilim Dersleri I, II*, TDK, Ankara.
- Selen, Nevin** (1979). *Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*, TDK, Ankara.
- Sezer, Ayhan** (1979). Türkçe Tümcelerde Sözdiziminin İşlevi, *Genel Dilbilim Dergisi* I-II/5-6, Ankara.
- Solok, C.K.** (1939). Türk Dilinde Vurgu Üzerine Bir Taslak I, II, *Varlık*, Sayı 136-138.
- Tansu, Muzaffer** (1941). *Türk Dilinin Entonasyonu, Tecrübi Etüd*, A. Ü. DTCF Türk Dili Enstitüsü, Ankara.
- (1963). *Durgun Genel Ses Bilgisi ve Türkçe*, TDK, Ankara.
- Tuna, Osman Nedim** (1986). *Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi*, TDAY Belleten, Ankara.
- Üçok, Necip** (1947). *Genel Dilbilim*, A.Ü. DTCF, Ankara.
- (1951). *Genel Fonetik (Ana Çizgileriyle)*, A.Ü. DTCF, Ankara.
- Vandewalle, Johan** (1988). Transformational analysis of the Turkish Copula, *Studies on Turkish Linguistics*, s:487-506.
- Vardar, Berke** (1977). *Entretien avec Robert Godel*, Dilbilim II, İstanbul.
- (1982). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, TDK, Ankara.
- (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Tanıtım Basımevi, ABC Yayınevi, İstanbul.
- Wendt, H.F. ve Caner, M.** (1977). *Langenscheidts Lehrbuch Türkisch*, Berlin.
- Zülfikar, Hamza** (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK, 569.

TÜRKÇE TEMEL DİLBİLGİSİ

Dil, her şey değildir ama her türlü iletişimin temelidir. Bu düşünceden yola çıkılarak yepyeni bir anlayış ve yöntemle hazırlanan **Türkçe Temel Dilbilgisi**, 2000'li yıllara girerken, özellikle lise öğrencileri ve üniversite adayları için son derece yararlı bir başvuru kitabı olacaktır.

Bu kitapta şu bölümler yer almaktadır:

- * Sesbilim (Fonetik)
- * Biçimbilim (Morfoloji)
- * Sözdizimi (Sentaks)
- * Anlambilim (Semantik)

Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Öğretim Merkezi Başkanı **Mehmet Hengirmen** tarafından hazırlanan bu kaynak kitap, 2000'li yılların en iyi Türkçe kitabı olmaya adaydır.

ISBN 975-320-026-9

9 789753 200264